

Antero Hartikainen:

Talouden taittovirheitä - 1990-luvun alun suuri suomalainen lama ja sen hoitovaihtoehdot teknologiakeskusnäkökulman valossa

Antero Hartikainen:	1
<i>Abstract:</i>	4
The Economic crisis of early 1990*s in Finland and its alternatives from a Science Park point of view.....	4
Esipuhe	5
1. <i>Johdanto</i>	10
1.1. Tutkimuksen lähtötilanne.....	10
1.2. Tutkimuksen tavoite	12
1.3. Tutkimuksen eteneminen ja menetelmät.....	17
1.4. Tutkimuksen käsiterakennelma.....	21
1.5. Tutkimuksen keskeiset argumentit.....	28
2. <i>Talouden taittovirhe I: syiden väärä tulkinta</i>	33
2.1. Suuren laman kehitys ja osatekijät lyhyesti.....	33
2.2. Kasinotaloudesta ja hallitusta rakennemuutoksesta jättityöttömyyteen - laman kolme vaihetta.....	36
2.3. Maniasta depressioon.....	38
2.4. Historian loppu Persianlahden Tv-sodan varjossa: Suomen Keskustan veret seisauttava -vaali-voitto.....	40
2.5. Devalvaatiosta kellutuksen kautta vanhojen rakenteiden kimppuun.....	44
2.6. Suuryöttömyys vakiintuu osaksi ”eurokuntoista” Suomea.....	51
2.7. Rakenteelliset uudistukset.....	55
2.8. Ainoan vaihtoehdon malli	56
2.9. Korko ja talouden kasvu.....	59
2.10. Suomalainen inflaatiofobia.....	61
2.11. Markkinakorko vai keskuspankin korko.....	65
2.12. Kuinka työttömiä tehdään eli laskeva kokonaiskysyntä.....	68
2.13. Vaihtoehtoja oli!.....	70
2.14. Yhteenveto	77
3. <i>Teknologiakeskusnäkökulma - kestävä kehityksen avaimenreikä ?</i>	81
3.1. Innovaatiot historian vetureina.....	81
3.2. Innovaatioiden lähteitä etsimässä vai tukkimassa.....	85
3.3. Valtion tavoitteet tiede- ja teknologiapolitiikassa ja paikallisvaltion työvoima - ja työllisyyspoliittiset tavoitteet.....	90
3.4. Teknologiakeskuksen perustamisen strategiat ja tavoitteet.....	94
3.5. Teknologiakeskus on aito sosiaalinen innovaatio yrittäjyyden ja tutkimuksen yhdistävänä rakenteena.....	104
3.6. Tulosjohdettu yliopisto säästöjen kohteena.....	107
3.7. Perustutkimus ja soveltava tutkimus: yliopiston muuttunut rooli yhteiskunnassa.....	119
3.8. Yhteenveto: Hyvinvointivaltio, Yliopisto ja Teknologiakeskus tietoyhteiskunnan tulkintamallina eli teknologiakeskusnäkökulman juuret, runko ja latva.....	122
4. <i>Laman hoitokeinot olivat väärin valittuja ja väärin ajoitettuja ja sellaisina vahingollisia. Talouden taittovirhe II: Hyvinvointivaltion rapauttaminen</i>	130
4.1. Markkinavoimien hyökkäys ja hyvinvointivaltion siilipuolustus.....	130
4.2. Pääoman luonteen erot: työ ja pääoma - yhdessä vai erikseen?.....	137
4.3. Kuka tarvitsee työttömyyttä.....	145
4.4. Tieto ja valta.....	151
4.5. Yhteenveto: Työ, pääoma ja kulutus vallan jaossa.....	155
5. <i>Laman oppivuodet</i>	167
5.1. Laman kolme selitystä ja päätöksenteon kriisiytyminen.....	167
5.2. Työnjako vai työn jako.....	170
5.3. Palvelut vs teollisuus: palveluteollisuus?.....	175
5.4. Julkiset vai yksityiset monopolit.....	177
5.5. Vanha, uusi ja harmaa talous.....	179

<i>Loppusanat</i>	184
<i>Kirjallisuus</i>	192
<i>Liite 1</i>	211
.....	218
<i>Liite 2</i>	219

Abstract:

The Economic crisis of early 1990*s in Finland and its alternatives from a Science Park point of view.

The major challenge within my study was to investigate if there were any alternatives for the chosen economic policy during the great depression in Finland in the first half of the 1990's. As a contrary to the official governmental opinion more than one real alternative existed. How could these alternatives become completely neglected?

I also found a new kind of understanding the developing information society as seen through universities and science parks. My strategy throughout this research was in combining a chronicle of real events in Finnish politics and national economy with an on-going discussion between different aspects of public opinion as shown in media and how they were expressed as the basis of chosen politics.

The results of this study show how the Crisis of the financial system in Finland (bank-Crisis) was survived with a rapid growth in governmental debt and with a massive growth of unemployment. This chain of events was possible with political decisions that meant a shift of power from democracy to economy. The privatization of public services and profitable public organisations during economic depression moved not merely resources but also power to private economy. Finnish welfare state survived the Crisis and even kept society fairly peaceful. Under the surface there existed many growing seeds of conflicts. Many of them are still buried in governmental debt and in the rate of unemployment. An open market-economy had differences to a mixed-model-economy in Finland as it was until the early 1990's. However the Finnish economy was in many senses deeply market oriented network economy even then and especially the roots of Nokia and many other successful high-tech companies are in the Finnish welfare-state and its economy..

The developing information society provides growth and development for a more democratic model of post industrial society, ie. if the welfare state can stay alive and in an on-going development.. The advantages of perfect competition are highly overestimated in neo-classical economic theory. Co-operation and consensus are still possible over the political borders and also in the labour market of Finnish society and there exists a great amount of power for days to come in global competition. The structure of the Finnish economy represented its own kind of network system long before information technology started its revolution.

Esipuhe

Tutkimukseni suuresta lamasta alkoi yleisönosastokirjoitusten tapaisina reunahuomautuksina laman ollessa pahimmillaan. Yliopistoihin tuotiin tulosjohtamista, joka näytti käytännössä tarkoittavan vain ja ainoastaan tutkintovaatimusten löystämistä ja luento-opetuksen vähentämistä kota-pistejulkaisujen tieltä.

Yliopistojen hallinto paisui eikä hallintovirkamiesten määrän kasvu vähentänyt opetus- ja tutkimushenkilökunnan hallinnollisia tehtäviä, vaan päinvastoin lisäsi niitä. Soppa kiehui yli, kun laman tuomat säästötoimet tulivat yliopistoon.

Olin aloittanut väitöskirjatutkimusta teknologiakeskuksista sosiaalisina verkostoina, mikäli keskuksista edes sellaisia löytyisi. Yliopistossa ja etenkin sitä ympäröivässä yhteiskunnassa laman aikana tapahtuneet muutokset ideologian ja käytännön tasolla kuitenkin valtasivat ajatukseni niin, etten nähnyt muuta mahdollisuutta kuin kirjoittaa itseni vapaaksi näistä ajatuksista. Tavoitteenani oli ajan hengen mukainen nopeasti tehty artikkeliväitöskirja, johon olisi kuulunut teknologiakeskuksiin liittyvä osuus, yliopiston muutoksen osuus ja lamaan liittyvät tulkintani yhtenä tai useampana erillisenä tekstinä. Uuden ajan ja ajatusten vahvistama ”publish or perish”-ajattelu sekä tiivistynyt ”tärkeily ja niuhotus” (Koskinen 2000, 25) herättivät minussa väkevän inhoreaktion, joka yhdistettynä yhteistoiminnalle ja yhteishengelle tuhoisaan kilpailuajatteluun aiheutti pikaprojektin muuttumisen ikuisuuskysymykseksi.

Huippuyksiköitä ja huippuyksilöitä kannustava markkinatalousajattelu teki ”peräkamarien tyttöjen ja poikien” mahdolltomaksi keskustella hedelmällisesti uusien itseriittoisten ja sisäsiittoisten monistusmestarien kanssa. Tässä ilmapiirissä kokonaisuuksien hallinta vaikeutui merkittävästi ja omalla kohdallani työ, jota olisi pitänyt tehdä nopeammin, hidastui entisestään. Vuoden 1997 kesäkuussa työlleni määrättiin esitarkastajat, ja heinäkuussa jäin työttömäksi. Loppukiireellä poukkoilevassa tilanteessa tehty tarkastusversio ei ollut julkaisukelpoinen, ja ryhdyin nauttimaan ”runsasta” ansioturvaa. Käy todella työstä, kun kuukausi toisensa jälkeen tutkijan keskeisin tutkimuskohde muodostuu siitä, mitkä laskut ja missä järjestyksessä voi maksaa!

Vuoden 1997 kesällä Suomen Akatemia ryhtyi puuhamaan hanketta Suuren Laman tutkimiseksi. En katsonut enää voivani ryhtyä hakemaan rahoitusta hankkeeseen, jota pidin tuolloin valmiina ja osaltani loppuunkäsittelynä. Monia yhteyksiä Akatemian 25

miljoonan markan tutkimushankkeeseen omasta tutkimuksestani kuitenkin löytyy (Liite 1).

Oleellisin tekijä, joka suomalaiseen lamaan liittyi oli paniikki, jonka kaltaista ei aiemmin suomalaisessa talouspolitiikassa ole nähty ja jonka sinällään halusin saada näkymään myös tutkimuksessa. Ilman tuota paniikkia toteutunut lama näyttäisi mahdottomalta. Periaatteessa kaikki ajatukset, joista tutkimukseni koostuu, ovat jossakin muodossa olleet esillä jonkun kirjoituksessa ja jonkun toisen tulkinnoissa. Onko tutkimuksessani siis loppujen lopuksi mitään omaani? Kun kuitenkin kaikki lamanaikaiset ja sen jälkeiset tutkimukset ovat näyttäneet keskittyvän johonkin yksityiskohtaan ja kokonaisuuden hallinta, johon on pyritty, on sittenkin ikään kuin kadonnut erilaisiin näkökulmiin ja niiden perusteluihin. Jäljelle jää siis vaihtoehtoinen kokonaisuuden hallinta.

Lamaan tultaessa Suomen valtiontalous oli hyvässä kunnossa ja yliopistojen ja niiden yhteyteen perustettujen teknologiakeskusten tutkimus- ja tuotekehityspanostukset mainiossa lähtötilanteessa. Tämän lähtötilanteen yhteys sekä suomalaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan että yliopistolaitoksen akateemisen vapauden perinteeseen jäi päättäjiltä kokonaan oivaltamatta. Kalifornian Piilaakso on maailman teknologiakeskusten ja teknologiakeskusajattelun esikuva. Monessa mielessä se on tietysti muuttunut irvikuvaksi alkuperäisistä lähtökohdistaan, mutta itse Piilaakson syntyhistoriassa näkyy selvästi kahden vastakohtaisen kulttuurin yhteentörmäys, joka oli sen luovan voiman lähtökohta. Suomalaisessa teknologiakeskusajattelussa tällainen kulttuuritörmäys on sisäänrakennettu ilman syvempää tarkastelua, hyväksyntää saati sitten tietoista hyväksikäyttöä. Tulosajattelun ja lamasäästöjen puraisema yliopisto ei mitenkään enää edusta vastakulttuuria, jonka törmäämisestä yritysmaailman kulttuuriin voisi mitään uutta syntyä.

Tutkimuksessani teknologiakeskusajattelu on implisiittisesti läsnä koko laman tarkastelussa, vaikken sitä aluksi määrittelekään. Tämän tutkimuksen keskeiseksi kontribuutioksi olenkin viime kädessä tavoitellut ja hahmotellut sellaista teknologiakeskusajattelua, joka kattaa suomalaisen tietoyhteiskunnan lama-ajan virheistä huolimatta yhä mahdollisen kehityssuunnan.

Vaikeuden aiheutti se, että itse asiassa kaikki kirjoitukseni ensivaiheessa lukemani 1990-luvun puolivälin väitöskirjat olivat luettuina kuin jäsennettyjä lähdeluetteloita, joista oli mahdoton löytää, mitä tutkija itse sanoo. Toiset mallit taas näyttivät siltä, että yhtä asiaa oli tutkittu ja päätelmät tehtiin toisesta tai kolmannesta asiasta, jolla oli vain

löyhä yhteenkuuluvuus tutkimuskohteen ja tutkimusprosessin kanssa. Tuolloin näytti siltä, että tutkijoilla oli hyvinkin paljon sanottavaa, mutta tärkeämmäksi oli tullut kertomuksen oikea muoto kuin sen sisältö tai sen yhteydet ja ymmärrettävyys. Mutta kuitenkin Tarmo Koskisen (2001 b) sanoja lainaten:

”Mitä se sellainen on, että tutkijan pitäisi muka sammuttaa itsensä ja kirjoittaa objektiivista yleiskieltä. Ei yhteiskuntatieteissä saa näin olla, kukin kirjoittaa omalla minällään ja nimellään.”

Omalle tutkimustavalleni ja tutkijanluonteelleni en voinut mitään. Eikä tämä jää piiloon tutkimuksen raportoinnissakaan. Raportointini saattaa vaikuttaa tautologiselta, mikä perustuu siihen, että sisäänrakennetun ajattelumallini takia joudun palaamaan jo käsiteltyihin asioihin yhä uudelleen. Ensivaikutelmaa pidetään arkiajattelussa tärkeimpänä. Ensivaikutelma on kuitenkin empiirisesti yhdeksän kertaa kymmenestä väärä.

Ensitarkastelussa syrjään jätetyt seikat vaativat palaamista yhä uudelleen ennen kuin kokonaiskuva hahmottuu. Lukkoon lyödyt päätelmät, vaativat uudesta näkökulmasta uutta tarkastelua ja uudelleenmuotoilua ennenkuin kokonaisuus saa muotoonsa ja lopputuloksen sisäinen logiikka ja rakenne kestävät. Tätä ei voi tehdä liukuhihnalla ja ennenkaikkea suvantovaiheisiin saattaa juuttua pitkäksikin aikaa, kun työtä tekee yksinään, mikä tavallaan on yksi sivujuonen päätelmiänikin. Ihmistä ei voi pakottaa kanssakäymiseen ympäristönsä kanssa, mutta se on helppo estää. Totuus on tuolla ulkona.

Ajatteluni taustalla on innovaatiojohtamisen ja autoritaarisen komentotalouden välissä liikkunut sumea mielikuva. Uudelle vuosituhannele tultaessa jälkiteollisten yhteiskuntien työntekijät odottivat työstään muutakin kuin palkkaa ja heidän asenteensa palkkatyökulttuuriin näytti kovin erilaiselta kuin aikaisempien sukupolvien. Teollisuus pelkäsi jopa työvoimapulaa (Kortteinen 1992, Aula & Oksanen 2000, Taloudellinen suunnittelukeskus 1990).

Vientilama muuttui koko suomalaista yhteiskuntaa ravistelleeksi lamaksi ja murrokseksi - kuin tilauksesta. Palkasta tuli jälleen työnteon tärkein kannuste ja Ahon hallituksen kaavailuissa ensimmäisenä säästökohteena oli kuin sattumalta ansiosidonnainen työttömyysturva. Mukavalta tai kiusalliselta - näkökulmasta riippuen - tuntuvaa salaliittoteoriaa ei ikävä kyllä voi todentaa. Mutta, kun Lipposen jatkohallitus heräsi laajenneeseen ja syvenneeseen köyhyysongelmaan, sen oli katsottava paitsi Ahon hallituksen tekoja myös omia jälkiään. Lipposen ensimmäisen hallituksen työministerin tempaus selittää

pääosin köyhyysongelman laajenemisen. Työmarkkinatuella putoaminen merkitsi putoamista köyhyyteen (empiirinen fakta):

Ansiosidonnaisella työttömyysturvalla olevat työttömät pyritään viimeisen virtauksen mukaan tiputtamaan peruspäivärahalle. Hävyttömyyden huippua edustaa työministeri Liisa Jaakonsaaren paimenkirje, jonka mukaan ansiosidonnaisella oleville tulee tarjota lyhyempiä kuin kymmenen kuukauden työsuhteita. Juuri tällä keinoin työttömiä putoaa peruspäivärahalle ja pysyvään köyhyyteen (Taivalsaari 1997,96-97).

Puolentoista vain osittain vapaaehtoisen ”sapattivuoden” jälkeen palasin aiheeseen työttömyyspäivärahani muuttuessa uuden lain mukaiseksi koulutuspäivärahaksi. Koulutuspäivärahakauden aikana en enää ollut numero työttömyystilastoissa ja minulla oli päämäärä. Työhöni jäi paljon tekemistä jättäessäni sen esitarkastukseen, mutta täyspäiväinen ja täyspäiväinen opiskelija en enää ollut. Kun ansiosidonnaisella työttömyysturvalla velkaisena eläminen kävi työstä, työmarkkinatuella opin arvostamaan sosiaalista pääomaa, jota ilman ei edes pysyisi hengissä saati sitten eläisi. Kun kymmenen vuotta aiemmin olisin saattanut olla jossakin määrin Ahon (ja Viinasen) hallituksen linjoilla hyväksymässä ajatusta, että halukkaalle aina löytyy työtä, yli nelikymmenvuotiaana sain oppia asian toisen puolen. Sain myös käytännössä oppia sen, kuinka hyvätuloisen, elämän arjesta vieraantuneen eliitin on kovin helppo mitoittaa muiden toimeentulominimi käytännössä mahdottomalle tasolle. Työn aivan viime vaiheessa ajatuksen koossa pitäminen tuntui lähes mahdottomalta, kun työnhakuprosessit ja omakohtaisesti koettu työttömyys sekoittuivat kaikkeen, mitä yleisellä tasolla yritti esittää.

Eitän kiitokset Opettajien Työttömyyskassalle tämän tutkimuksen rahoituksesta, sen joltakin kiitokset esitän myös kastajille Timo Kyntäjälle ja Guy Ahoselle, jotka onnistuivat karsimaan pelkän paniikin näkymisen tekstissäni. Samoin esitän kiitokseni sosiaaliselle pääomalleni, erityisesti lapsilleni Hanna-Riikalle ja Akille, jotka pakottivat minut kuitenkin elämään arjessa ja äidilleni Maijalle, joka auttoi vakavassa tietojenkäsittelyongelmassa. Tarmo Koskisen 60-vuotisjuhlakirjaan kootuista artikkeleista erityisesti ”Yrityksen ymmärtämisestä järjellä ja tunteella” (Koskinen 2001 aik.julk.1985) kuvaa pitkälti sitä ajattelutapaa ja kokemuspohjaista ymmärtämistä, johon olen pyrkinyt, vaikka en muiden elämänkokemusta ja arkipäivän elämää suoranaisesti seuraakaan tässä työssäni. Tarmoa kiitän myös niin, että jotkut hänelle ominaiset ilmaisut ovat pujahtaneet oman tekstini lomaan, enkä niitä ole yrittänyt pois karsia, vaikka suoraa lainausta

en voikaan osoittaa. Arki on kuitenkin aina läsnä ja vaikkei taloutta voi ymmärtää ilman yhteiskuntaa, ei yhteiskuntaa voi ymmärtää ilman ihmisen arkea ja elämää.

Vaasassa toukokuussa 2003

1.

Johdanto

1.1.

Tutkimuksen lähtötilanne

Suomalainen yhteiskunta ja sen talous joutuivat menneen vuosisadan pahimpaan lamaan 1990-luvun ensimmäisinä vuosina. Suomen bruttokansantuote putosi yhden vuoden aikana yli kaksikymmentä prosenttia ja työttömyyden kasvu kiihtyi suomalaisissa oloissa ennennäkemättömään ja kokemattomaan vauhtiin. Kaikki laman merkit olivat olleet näkyvissä hyvissä ajoin nousun keskellä, mutta monista eri syistä niihin reagoitiin aivan liian myöhään ja väärin keinoin. Suomalainen lama syntyi kuin yllätyksenä sekä politiikan että talouden päätöksentekijöille, eikä valmista reseptiä tämänaudin hoitoon ollut.

Suomalainen lama oli suurelta osin talouden suuren murroksen tulkintavirheiden ja päätöksenteon ajoitusvirheiden summa, jonka merkittävin seuraus oli pitkäkestoinen massatyöttömyys. Vuosikymmenen vaihtuessa Suomi ja sen talous elivät vahvaa nousukautta, jonka taittuminen oli kuitenkin jo alkanut melko pitkälle suomalaisen talouspolitiikan pitkän linjan toimintatapojen seurauksena. Eduskuntavaalit vuonna 1991 ja Holkerin sinipunahallituksen vaihtuminen Ahon porvarihallitukseen aiheuttivat talouspolitiikan painopisteiden muuttumisen lisäksi ideologisista syistä valitun virhelinjan. Julkisiin menoihin kohdistuva säästölinja aloitettiin taantumien jo alettua ja siten taantumien voimaa ja syvyyttä vain vahvistettiin. Julkisten menojen säästölinja ei syntynyt alunperin talouden välttämättömyyksistä vaan porvarillisesta ideologiasta irtautuneesta yltiöliberalismista¹ ja oli jo sellaisenaan vallinneessa talouden taantumassa kuin myrkkyä.

Lamaa selitettiin Suomessa Neuvostoliiton romahduksella ja sitä kautta neuvostokauden loppumisella. Merkittävä osansa suomalaisessa lamassa tällä tietysti olikin, mutta kovin toisella tavalla kuin julkinen kuva antoi tuolloin ymmärtää. Markkinatalouden ja sen taustalla olevan ideologian voimakas esiinmarssi yhdistettynä raha- ja pääomamarkkinoiden vapautumiseen yli kansallisten rajojen johtivat Suomessa kasvukuplaan, jonka litsevana suuntauksena yhteiskuntasopimukselle hyvinkin myönteinen linja.

hoitaminen kireällä raha- ja finanssipolitiikalla etenkin sen jo puhjettua synnytti massatyöttömyyden.

Massatyöttömyys muodostui pitkäkestoiseksi ja kalliiksi suomalaiselle yhteiskunnalle ja sen taloudelle pitkälle seuraavalle vuosituhanneksi asti. Massatyöttömyyden syitä pyrittiin taloustieteenksi naamioituneen porvarillisen ideologian tai tarkkaan ottaen yltiöliberalistisen aatemallin lähtökohdista selittämään pääosin suomalaisen työmarkkinajärjestelmän rakenteellisilla jäykkyyksillä ja kaiken kattavaksi ratkaisuksi vaadittiin yleistä joustavuuden lisäämistä työmarkkinoilla. Hyökkäys erityisesti suomalaisesta sosiaaliturvasta ja sen tasoa vastaan sai alkunsa ideologisista lähtökohdista, joiden tueksi sitten marssitettiin joukko ns. liike-elämän asiantuntijoita ja Keynesin opit historian romukoppaan heittäneitä kansantaloustieteilijöitä. Tarjottujen selitysten taustalla oli lähes romanttisiin mittoihin yltävä markkinatalouden ihannointi, ihmisarvoisen elämän perusasioiden unohtaminen ja inhimillisen pääoman suoranaisten halveksunta. Kaiken kaikkiaan reaaliosialismin - siis itseasiassa neuvostomallisen valtiokapitalismin - romahtaminen johti vaihtoehdottomalta näyttäneeseen tilaan, jossa länsimainen työväenliike ja erityisesti äärivasemmisto kokivat ilmiselvästi syvää henkistä krapulaa ja neuvotonta antautumismentaliteettia niin sanottujen markkinavoimien edessä.

Työttömyyden kasvuun Suomessa oli kuitenkin kaksi aivan erillistä syytä, jotka vahvistivat toinen toisiaan, mutta olivat lähtökohdiltaan toisistaan poikkeavat ja siksi olisivat vaatineet kokonaan erilaista käsittelyä.

Ensimmäiseksi teknologinen kehitys vapautti työvoimaa varsinkin suorittavasta tuotannollisesta työstä ja perinteisestä savupiipputeollisuudesta yhä kiihtyvällä vauhdilla ja tähän ongelmaan ainoa kestävä ratkaisu olisi ollut koulutuksessa ja työn uudelleen jakamisessa². Tässä on kyseessä jälkiteollisen yhteiskunnan luonnollinen ja väistämätön kehityskulku, jonka ohjausta ja hallitsemista vaikeuttaa se, että vaikka teknologinen kehitys lisää työn tuottavuutta kaikilla elinkeinoelämän sektoreilla, ero tuotannollisen sektorin ja palvelusektorin ja erityisesti henkilökohtaisia, yksilöllisiä palveluita tuottavan sektorin välillä on jatkuvasti kasvava. Työn vaativuus molemmilla sektoreilla on kuitamassa tutkimuskokoelmassa teknologian vaikutuksista työelämään ja erityisesti suomalaisiin työmarkkinoihin.

tenkin yhtälailla kasvava ja jopa samankaltainen, vaikka työnantajien palkanmaksuhalu ja -kyky ovatkin dramaattisesti erilaiset.

Toinen kokonaan edelläolevasta poikkeava työttömyyden syy oli suomalaisen rahoitusjärjestelmän kriisiytyminen ja sen saneerauksen ja uudelleenorganisoinnin kautta toteutettu yksityisen yrityssektorin velkataakan sosialisointi, jonka ohessa saneerattiin paitsi rahoitussektori myös suuri joukko työvoimavaltaisia aiemmin idänkauppaan erikoistuneita yrityksiä, antamatta niille minkäänlaista uudelleensuuntautumisen tilaisuutta.

Suomen ajamista ja ajautumista lamaan leimasi hyvin voimakkaasti päättäväinen ja tietoinen hyvätuloisten ja omistavan luokan etuihin tukeutuva suhtautuminen hyvinvointivaltioon ja erityisesti sen sosiaaliturvaan. Tähän liittyi yleinen ja kritiikitön markkinatalouden ihannointi, missä unohtuivat kaikki markkinatalouden kielteiset puolet, joiden liika korostaminen oli toisaalta johtanut hyvinvointivaltion kokemiseen holhousvaltioksi. Matkalla ylikuumenneesta taloudesta taantumaan ja lamaan neuvottomuus nopean tapahtumaketjun edessä ja sen vieressä yhdisti kuitenkin sekä hallitusta että oppositiota samoin kuin kumpaakin leiriä lähellä olleita asiantuntijoita.

Jossakin määrin ymmärrettäväksi edellämainitun neuvottomuuden ja virhepäätelmien tekemisen, siis talouden varsinaiset taittovirheet, tekee kaksi suurta seikkaa. Ensimmäinen oli Suomen integroituminen Eurooppaan. Suomalaisen elinkeinoelämän massiivinen hanke lähestyä Euroopan Yhteisöä ja lopputuloksena saavutettu jäsenyys Euroopan Unionissa aiheutti joukon kansallisesti ja kansantaloudellisesti huonoja ratkaisuja, mutta ennen muuta esti päättäjiä näkemästä lamatilanteen taloudellisia ja yhteiskunnallisia syitä ja jopa omien toimenpiteidensä seurauksia.

Toinen voimakkaasti laman syntyyn vaikuttanut seikka olivat suuret kansainväliset muutokset ja tapahtumat, jotka ikäänkuin peittivät alleen hyvin useat paikalliset ja alueelliset ongelmat, mutta samalla vääristivät niitä ja niiden keskinäisiä mittasuhteita³.

1.2.

Tutkimuksen tavoite

³ Monin tavoin erilaisten tapahtumien mittasuhteet ja merkitykset joutuivat hyvin kyseenalaiseen valoon, kun muistetaan esimerkiksi entisen Jugoslavian tapahtumien aluksi saama palstatila mediassa verrattuna esimerkiksi O.J. Simpsonin mediaoikeudenkäyntiin ja/tai presidentti Clintonin myöhemmät seksiseikkailut. Näihin verrattavia ilmiöitä koettiin Suomessakin pankkikriisin jälkiselvittelyjen yhteydessä.

Tutkimukseni ensivaiheen tavoite on kuvata ja analysoida toteutunutta taloudellista ja poliittista tapahtumaketjua, joka aiheutti Suomen 90-luvun alun taloudellisen taantumisen syvenemisen lamaksi, joka purkautui suurtyöttömyydeksi. Toisen vaiheen tavoite on vaihtoehtoisen kehityskulun tarkastelu, jossa ikkunana käytän suomalaisten teknologiakeskusten perustamisen taustalla ollutta ajattelumallia ja teknologiakeskuksiin kohdistunutta tutkimusta ja sen tuloksia. Tähän liittyy osittain suomalaisen yliopistolaitoksen tulosjohtamisen mallin kritiikki, missä kritiikin kärki kohdistuu sellaista ajattelutapaa kohtaan, jossa yliopistoa ja tiedeinstituutiota käsiteltiin kuin tuotantolaitoksena tai virastona (Tieteentekijä 5/1993,3).

Tutkimukseni on tapaustutkimus. Turvautuminen tilastollisiin ja matemaattisiin malleihin johtaisi umpikujaan, koska vaihtoehtoiset samoin kuin todella toteutuneetkin kehityskulut ovat sisältäneet niin suuren määrän epävarmuustekijöitä ja epävarmoja arvioita, että harha kauniissakin simulaatiomallissa voi olla drastinen. Kaikesta huolimatta todellisessa taloudessa toimii kaaosteorian mukainen malli, jossa perhosen siivenlyönti maapallon toisella puolen saattaa aiheuttaa pallon toisella puolen pyörremyrskyjen aallon. Tarkkuuden kuvitelma tuottaa kauniin tieteellisen mallin, jolla ei ole mitään yhteyttä vallitsevaan todellisuuteen ja jossa kaikki inhimillisesti mielenkiintoinen ja olennainen katoaa mallin virhemarginaaliin tai taustakohinaan.

Taloussosiologian alaan kuuluvana tutkimukseni perusajatuksena on, että yhteiskuntaa ja sen taloutta ei voida tutkia eikä yhteiskunnallisia päätöksiä tehdä vain ja ainoastaan mitattavien taloudellisten perusteiden, koska talous ei ole koskaan irrallaan sitä ympäröivästä yhteiskunnasta ja sen rakenteista (esim Granovetter 1985 ja Blom 1999). Jos näin kuitenkin yritetään toimia, menetetään suuri määrä yhteiskunnan toiminnan ymmärtämisen mahdollisuuksia ja tätä myötä mahdollisuuksia kehityksen hallintaan niinkuin suomalaista rakennemuutosta toteutettaessa tai sen toteutuessa kävi. 1990-luvun alussa maailman talouden ja politiikan muutokset olivat voimakkaita ja jopa rajuja. Näytti vakavasti siltä, että ainoa ja kaiken kattava teoria oli markkinataloutta ja sen ylivertaisuutta korostava ideologia, joka esiintyi tieteellisen teorian hahmossa. Tämä aatesuuntaus sai Weberin rationaalisen kapitalismin (reaalitalous!), jossa ennustettavuus on keskeisellä sijalla, häviämään lähes kokonaan aatekartalta ja toi tilalle sombartilaisen seikkailukapitalismin pikavoittojen etsintöineen ja näennäisine irrationaalisuuksiineen (fikttiivinen talous!). Vuosikymmenen puolivälin jälkeen yhä enemmän painoa alkoivat saada

tutkimusten ja julkaisujen tasolla erilaiset luottamusyhteiskuntaan (ja luottoyhteiskuntaan!) liittyvät ajatukset Douglass C Northin (1993 ja 1997) tapaan. Näissä ajatuksissa huomattiin selvästi, että talouteen liittyy muitakin kuin taloudellisia ilmiöitä. Käytännön päätösten tasolle luottamukseen yms. liittyvät asiat eivät kuitenkaan ulottuneet.

Suomen muuttuessa kriisiyhteiskunnan kautta taloudellisesti aikaisempaa epätasa-arvoisemmaksi yhteiskunnaksi keskeisimmät taloudelliset ja talouspoliittiset päätökset tehtiin ”fiktiivisen” talouden perusteella ja sen alueella. Näiden päätösten seuraukset olivat kuitenkin suurimmat reaalityhdessä, jossa ihmiset oikeasti elävät. Esimerkiksi pankkikriisi oli suora esimerkki fiktiivisestä taloudesta, jossa luottamusyhteiskuntaa rikottiin pelkästään omaisuuden spekulatiivisten arvovaihteluiden takia tai juuri niiden toivossa. Ilman yhteiskunnan ja sen talouden yhtäaikaista tutkimusta on mahdotonta ymmärtää, kuinka kiistatta tuhoisa yhtiöliberalistinen talouspolitiikka sai jalansijaa ja pääsi jopa hallitsevaan asemaan.

Käsillä olevan tutkimuksen aineisto on palapeli, jota itse kokosin lamavuosien aikana. Tämä palapeli oli luonteeltaan oikeastaan huolestuneen kansalaisen yleisönosastokirjoitusten ja tutkijoiden valistuneen mielipiteen lomittamista. Tutkimuksen varsinainen tausta-aineisto koostuu pääosin sanomalehtiartikkeleista ja otsikoista sekä erilaisista keskustelualoitteista, jotka tuolloin laman kuvaa muokkasivat. Suomalaista lamaa on tutkittu alkuvuosien kaaoksen jälkeen tähän mennessä jo varsin ahkerasti ja jälkivii-sautta on kertynyt runsaasti. Mielestäni monet aivan keskeiset peruskysymykset laman synnyssä ja kehityksessä ovat yhä edelleen jääneet liian vähälle huomiolle ja niihin pyrin tässä tutkimuksessani tuomaan lisävaloa uuden laman aina ollessa mahdollinen.

Vaikka laman aikana esitettiin useita perusteltuja näkemyksiä sen eri osatekijöistä ja niiden keskinäisistä suhteista, juuri liiallinen ”erikoistuneisuus” tuntui tuolloin olevan suurimpana esteenä kokonaisuuden havaitsemiselle ja ymmärtämiselle. En halua väittää, että minä itse tai kukaan muukaan olisi pystynyt parempaan tulokseen, mutta kuitenkin jo laman ensimmäisten tunnusmerkkien ilmetessä koko suomalaisen talouden ohjaus lähti selvästi väärille raiteille ja väärään suuntaan, mitä seuraavissa luvuissa perustelen. Tässä ovat kysymyksessä ”talouden taittovirheet”, talouden ilmiöiden havaitsemisen ja tulkinnan sekä taloudellisen päätöksenteon ja toiminnan alueella. Talouden taittovirheet syntyivät markkinatalouden oppien kaventaessa poliittisen koneiston ja työmarkkinamekanismien katsantokantaa ja toimintatapoja.

Tapaustutkimukseni aluksi kuvaan tilanteen, jossa virheratkaisut tehtiin ja toiseksi pohjustan vaihtoehdottomalta näyttäneen tilanteen vaihtoehtoa ja vaihtoehtoja. Kun tätä tutkimustani aloitin, kaikki vaihtoehdot näyttivät katoavan yleisen apatian ja paniikinomaisten ratkaisujen alle. Vuosia myöhemmin laman koko kuva on selkiytynyt ja jäsentynyt, eikä tuolloisen kaaoksen esittäminen ehkä enää palvele tarkoitustaan kuin viiteenomaisina reunahuomautuksina.

Ahon hallituksen talouspolitiikan ytimessä ollut vaihtoehdottomuus pakottaa tarkastelemaan sitä olisiko todellisia vaihtoehtoja valitulle talouspolitiikalle ollut olemassa.. Keskeiseksi nousee tällöin vientivetoisen kasvustrategian ja korkotason alenemiseen perustuvan elvytyksen arviointi ja arvostelu. Tässä tavoitteessa ollaan lähellä institutionaalisen kansantaloustieteen tai poliittisen taloustieteen perinnettä. Tarkasteluni teen lähinnä käsitetasolla, mikä on tavallaan korvikkeena kansan unohtaneen kansantaloustieteen ylitiöpäisyyteen asti menevälle mallintamiselle ja ihmisen unohtavalle talouskonseptille. Kyseessä on friedmanilaisen monetarismin ja ennen kaikkea sen suomalaisen sovelluksen arvostelu. Tämä taloussosiologinen arvostelu nojaa ajatuksiltaan Weberin tapaan rationaaliseen kapitalismiin ja sen tarkoitus on erityisesti päästä kiinni tutkimukseni perusongelmaan eli kuinka selvästi tuhoisaksi jo ennalta havaittu poliittinen linja sai jalansijaa ja tuli edes mahdolliseksi. Tämä on erityisen kiinnostava kysymys varsinkin, kun ei kestänyt kovinkaan kauaa siihen, että trendikkäiksi nousivat sosiaalisen pääoman ja luottamusyhteiskunnan kysymykset Northin viitoittamaan tapaan.

Tutkimukseni tarkastelee pohjoismaisen hyvinvointivaltion ja erityisesti sen suomalaisen sovelluksen puolustusta. Tässä kohdassa asettuvat suomalaisen, mutta myös yleiseurooppalaisen hyvinvointivaltiomallin ja sen taustalla olevan ideologisen rakennelman perusarvot vastakkain markkinatalouden realiteettien ja kapitalismin ideologisen järjestelmän kanssa. Tässä aukaisen luukun tutkimuksen yhteen päätavoitteeseen, missä etsin vastausta kysymykseen, kuinka markkinatalouden teoria ja ideologia saatettiin muuttaa talouden realiteeteiksi ja välttämättömyyksiksi - Julkusen (1996) sanoin : ”Nyt on tehtävä näin, koska nyt on tehtävä näin”. Hyvinvointivaltion siilipuolustus tarkoittaa sitä, että hyvinvointivaltion poliittinen ydin ja erityisesti sen sosiaalidemokraattinen puolustus käpertyivät kuoreensa ottamatta minkäänlaista aktiivista osaa ongelman ratkaisuun.

”Kuka tarvitsee työttömyyttä” tulee 1960-luvun laulun sanoista, joista löytyy vastaus, vaikkei sitä ideologisen epämuodikkouden takia usein muistatakaan. Kovin suurta menetelmäarsenaalia ei tarvita sen osoittamiseen, että kapitalistisen järjestelmän tarpeesta oli kysymys. Mutta kuten jo monet ovat osoittaneet, teknologinen kehitys ja ns. yleinen edistys vievät siihen, että ihmisiä tarvitaan työelämässä yhä vähemmän. Kuitenkin kysynnän ja tarjonnan lain kysyntäpuoli unohtui tällaisessa monetaarimagiassa. Kun palkat joustivat tarpeeksi, ei tuotteita ja palveluita eikä liioin niiden tuottajiakaan enää tarvittu. Näin tapahtui 90-luvun alun Suomessa. Tapausten kulku ja järjestys riittävät osoittamaan vaikutussuhteen todelliseksi.

Teknologiakeskukset, joita Suomeen oli perustettu 1980-luvulla, toimivat ja tuottivat menestyviä yrityksiä, mutta vain rajoitetuilla alueilla ja toimialoilla. Kuitenkin teknologiakeskusten sekä perusmallilla että fantasioilla olisi ollut enemmänkin käyttöä jälkiteollisessa tietoyhteiskunnassa, jossa julkinen ja yksityinen lopulta kietoutuvat peruuttamattomasti toisiinsa.

Miksi tiedeyhteisö oli niin vaitelias uskomattoman suurten muutosten tapahtuessa; vai oliko? Mikä lopulta aiheutti sen, ettei suuriakaan ideoita tapahtuman laadusta kerrottu julki eikä poikkipuolista sanaa juuri tiedeyhteisön ulkopuolelle sanottu. Tiedeyhteisön sisäisissä julkaisuissa ja keskusteluissa asia kyllä nousi esiin, mutta sinne se myös jäi (Tieteentekijä 4/1992,6-8). Tulosojohtamisen tulo korkeakoululaitokseen osui lähes yhtäaikaisesti valtion säästökuurin kanssa ja tämä loi pitkän varjon kaikkeen tieteelliseen tutkimukseen ja opetukseen erilaisine arviointimittareineen, sillä harva taloudellisen elämän alue on jo valmiiksi ollut niin tulosojoitettu kuin korkeakoululaitos. Harha tehotomasta yliopistosta on syntynyt korkeakoululaitoksen voimakkaan kasvun vaiheessa, jolloin uudet panokset eivät ehtineet tuottaa samassa tahdissa kuin niitä sijoitettiin tähän hyvinkin pitkäjänteiseen instituutioon.

Tutkimukseni viimeinen luku kokoaa vallassa ja vallalla olleelle kilpailu- ja markkinataloutta korostaneelle ajattelumallille vaihtoehtoisen tulkinnan. Mahdollisuudet lähihistorian vaihtoehtoihin tulkintatapoihin ja jopa tulevaisuuden toisenlaiseen visioon avautuvat toivottavasti matkan varrella lukijoillekin. Keskeistä koko tutkimuksen talouspoliittisessa perusajattelussa on se, ettei pienillä ratkaisuilla ollut mitään saavutettavissa, vaan koko talouspolitiikan suunnittelua ja toteuttamista hallinnut ajattelumalli vaati täysremonttia. Vai olisiko toimiva malli ehkä sittenkin ollut olemassa? Esimerkik-

si Jaakko Kianderin kääntämä Walter Korven artikkeli Kansantaloudellisessa aikakauskirjassa (Korpi 1996, 418-435) antoi selvästi ymmärtää, ettei sellaista työmarkkinoiden jäykkyyteen pohjaavaa euroskleroosia, jota vastaan joustovaatimuksin hyökättiin ja edelleen hyökätään, edes ollut.

Täsmennettynä tutkimukseni tavoitteet voidaan jakaa kolmeen kohtaan:

- a) Osoitan, että laman hoidossa tehdyt valinnat eivät olleet ainoita mahdollisia, vaan tietyn ideologisen ja talouspoliittisen linjan sanelemia, käsittelemällä mallia hypoteeseina ja niiden taustalla olevina perusoletuksina, joita vastaan esitän argumentaatiota omin päättelyin ja tukeutuen vastahypoteesien arsenaaliin, jota viimeisten vuosien aikana on runsaasti kertynyt niin tieteellisessä kuin muussakin keskustelussa.
- b) Osoitan, että laman hoito tapahtui tavalla, joka ei hyödyntänyt Suomessa kehittyneen hyvinvointivaltion erityisominaisuuksia: Tämä osuus leikkaa monella tavoin Manuel Castellsin teemoja.
- c) Osoitan, että laman hoidolle olisi löytynyt työllisyyden kannalta parempia vaihtoehtoja kuin hallituksen valitsemat. Erityisesti talouden käsittäminen ”omalakisiksi koneeksi” rakensi inhimillisesti kestäättömän vastakohtaisuuden, kun ihmisten uskottiin olevan olemassa tällaista taloutta varten eikä toimivan talouden muotoutuvan ihmisten tarpeiden ja toiveiden mukaiseksi. Suomessa tietoteollinen verkostotalous (Lovio 1989) muovautuu inhimillisen ja sosiaalisen pääoman varaan etenkin teknologiakeskusajattelun kautta.

1.3. Tutkimuksen eteneminen ja menetelmät

Tutkimukseni etenee jaksoittain, joista ensimmäisessä tarkastellaan Suomen 1990-luvun alun lamaan johtaneet vaiheet ja täsmennetään laman aiheuttaneet erilaiset talouden ulkoiset ja sisäiset tekijät. Tässä keskitytään erityisesti talouden sisäisiin tekijöihin ja päätöksentekomalleihin, jotka tuottivat tuloksenaan mm. massatyöttömyyden ja useat muut laman vieläkin vaikuttavista seurauksista. Tämän kuvauksen ja analyysin jälkeen esitetään mahdollisuus vaihtoehtoiseen kehitystiehen. Markkinatalouden tasaajana toimiva hyvinvointivaltio, kehityksen mahdollisuudet luova yliopistolaitos ja teknologia-keskukset tutkimustulosten suodattimina markkinatalouden käyttöön muodostavat kehysten yhdelle tuolloin ja edelleenkin mahdolliselle tulevaisuudelle. Koko tutkimuk-

sessani kritiikki kohdistuu sellaiseen päätöksenteon taustalla olevaan markkinatalouden ajattelumalliin joka väistämättä johtaa yhä epätasa-arvoisempaan maailmaan ja tulevaisuuden yhteenottoihin.

C.W. Mills esitti ”Sosiologisessa mielikuvituksessaan” (1982) sosiologin yhteiskunnalliseksi ja tieteelliseksi velvollisuudeksi tutkimustyönsä tekemisen ohella myös yhteiskunnallisten kantojen ja mielipiteiden esittämisen. Toisaalta mitä hyötyä on yhteiskuntatieteestä, joka ei käsittele myös ajankohtaisia, jopa päivänpolttavia ongelmia (esim. Allardt 1995, 179). Tällainen pyrkimys oli kaikkein vahvimmin esillä työssäni sen alkuvaiheessa. Tuossa vaiheessa pyrkimykseni oli maalata kuva vuosikymmenen alussa vallinneesta ilmapiiristä ja tunnelmasta, jossa vain ”oikeansuuntaiset” mielipiteet saivat palstatilaa ja todellisia vaikutusmahdollisuuksiakin, kun sitä vastoin valittuun ja hyväksyttyyn talouspolitiikan linjaan sopimattomat perustellutkin kannanotot ja tutkimustulokset saivat rauhassa vaipua unohduksiin.

Jälkiviisaus on suosittu, suomittu ja osin myös tuomittu toimintatapa, mutta käytännössä aina historian tutkimuksen tulos. Tämä tutkimus on monelta osin jälkiviisautta, vaikka kaikki sen ainekset olivat käsiteltävien tapahtumien aikaan yleisesti tiedossa. Sitä vastoin lamaan liittyvien tapahtumien syistä ja niiden seurauksista vallitsi voimakkaasti toisistaan poikkeavia käsityksiä ja tulkintoja. Tässä tutkimuksessa koetan ennen kaikkea selittää ja osoittaa kuinka vieläkin esillä olleet ja vallassa olevat laajat virhetulkinnat⁴ ja taittovirheet yhä ohjaavat talouspolitiikan ajattelumalleja. Tätä lopullisesti kirjoitettaessa on siirrytty uudelle vuosituhannelle ja näin ollen kymmenen vuotta on kulunut tutkimusjakson ensimmäisistä tapahtumista ja puoli vuosikymmentä tarkastelujakson lopustakin. Mutta kaikesta huolimatta tutkimukseni on toteutunut niin, että aikaisempien vaiheiden kanssa on käyty koko ajan syvenevää tulkintakeskustelua eli palattu uudelleen jo kertaalleen ratkaistuihin ongelmiin niitä täsmentäen ja uusia löytäen.

Kyseessä ei suinkaan ole pelkkä talouspolitiikan hienosäätö, vaan syvälle koko suomalaisen talouspolitiikan ajattelumalliin sisällerrakennettu näkemys ihmisen ja talouden välisestä suhteesta, jota kritisoin kuin tutkimukseni punaisena lankana. Markkinatalouden perustana on voiton saaminen niukkuuden avulla. Kun markkinatalous kohtaa runsau-

den ja yltäkylläisyyden, sen on korjattava tilanne muuttamalla runsaus niukkuudeksi. Tämä liittyy olennaisesti protestanttisen etiikan mukaiseen työn käsittämiseen ihmisen yhteiskunnalliseksi velvollisuudeksi ja olemassaolo-oikeuden antajaksi. Kuitenkin teknis-tieteellinen kehitys nimenomaan viimeisten vuosikymmenten aikana on ollut niin ripeää ja sen suuntaista, että työn todellinen yhteiskunnallinen merkitys ja sen sisältö on läntisissä teollisuusmaissa muuttunut sellaisessa määrin, että olisi jo korkea aika työhön liittyvien asenteiden myös muuttua. Näin ei kuitenkaan ole käynyt, vaan talouden ja yhteiskunnan viimeisessä murroksessa asenteet päinvastoin ajautuivat vuosikymmeniä taaksepäin hyvin nopeaan tahtiin.⁵ Markkinatalouden mekanismien takia työn vaativuus ja siitä saatava korvaus ovat jo aikoja sitten loitontuneet toisistaan ehkäpä lopullisestikin. Tämän osoittamiseksi ei tarvitse kuin seurata huippu-urheilijoiden palkkaneuvotteluja tai muiden julkisuuden henkilöiden vuosiansioita.

Talouden taittovirheenä pidän erityisesti uusliberaaliin talousideologiaan sisäänrakennettua yksilöllisen vastuunoton mallia ja erityistä korostamista tilanteessa, jossa yhteiskunnan ja sen jäsenten, yksilön ja perheen talous ovat monimutkaisella tavalla kytkeytyneet toisiinsa siten, ettei itseasiassa kenenkään tekemä työ ole pelkästään hänen omaa aikaansaannostaan, vaan riippuu monin eri tavoin yhteiskunnan muiden jäsenten päätöksistä ja toimista. Modernissa (jälkiteollisessa) taloudessa ihmisten välinen (taloudellinen) riippuvuus on laajennut ja syvennyt niin monimuotoiseksi, ettei juuri kukaan voi sanoa tuottavansa mitään yksinään ja ilman toisten vähintäänkin välillistä tukea. Tästä huolimatta yhteiskunnan orgaaninen solidaarisuus ei näyttänyt ainakaan lisääntyneen. Vain puhtaassa luontaistaloudessa elävät ihmiset voivat suoraan nähdä oman työnsä tulokset ruokapöydässään ja kokea elämässään. Modernissa markkinataloudessa ihminen voi olla kuinka ahkera ja tehokas hyvänsä ansaitsematta sillä mitään, ellei hänen työnsä ole kysyntää markkinoilla ja vaikka työlle sinänsä olisikin kysyntää ei hänen tulotasonsa suoraan perustu tehdyn työn määrään tai edes laatuun. Suuria tuloja ansaitaan ja suunnattomia omaisuuksia kootaan esimerkiksi urheilun ja viihteen alalla ilman, että tehdyn työn määrä olisi minkäänlaisessa suhteessa ansioihin, vaan ainoastaan vana prosessina ja yhteiskunnan talous omalakisena koneena ovat muuttaneet työn lähinnä kulutuksen ei elämisen edellytykseksi.

markkinoihin. Yksilön tekemän työn tulos ja lisäarvo riippuvat vain siitä, kuinka markkinakoneiston eri osat sattuvat toimimaan ja kuinka yleisön maku markkinoilla sattuu ailahtelemaan⁶.

Toinen talouden taittovirhe on vallitsevasta talousideologiasta puuttuva käsitys talouden mahdollisista tasapainotiloista ja vain kasvun näkeminen ainoaksi mahdolliseksi tasapainotilaksi. Taloudellinen kasvu sellaisenaan merkitsee kuitenkin ihmisten yhteiskunnan ja luonnon välisen epätasapainotilan (riistosuhteen) jatkuvaa vahvistumista siitäkin huolimatta, että osa taloudellisesta kasvusta teollisuusmaissa jopa syntyy niin sanotuista ympäristöinvestoinneista. Taloudellisen kasvun vaatimus kuormittaa yhteiskunnan jäseniä hyvin eri tavalla ja asettaa siten ihmisen itsensä vastakkain oman luontonsa kanssa ja siten itse luonnon kanssa. Tässä suhteessa jatkuvan kasvun ja lyhytnäköisen tuloksellisuuden vaatimus kohdistui ja kohdistuu yhteiskunnan sellaisiinkin osiin, joissa liiketaloudellisella tuloksen tekemisellä on vain ja ainoastaan negatiivisia seurauksia.

Tämän lukija saattaa ihmetellä, mitä tekemistä suomalaisella lamalla, teknologiakeskuksilla ja yliopistolaitoksella on toistensa kanssa. Laman synnyn kannalta ei mitään yhteistä olekaan. Sitä vastoin laman seurausten ja lamasta toipumisen kanssa yhteistä on paljonkin. Tätä perustelen seuraaviissa luvuissa. Tiivistetysti: 1990-luvun alun lama olisi voinut olla pelkkä suhdannetaantuma, mutta tulkintojensa ja hoitoratkaisujensa takia se tuotti monia suuren murroksen aineksia. Suomalaisessa yhteiskunnassa ja sen taloudessa oli olemassa valmiit elementit tämän murroksen kohtaamiseksi paljon kevyemmin seurauksin kuin nyt tapahtui. Tässä suhteessa osoitan, että teknologiakeskustajattelu olisi voinut osaltaan tarjota mallia työmarkkinoiden joustavuuden vaatimukselle, mikäli sellaista olisi haluttu hakea. Yliopistolaitos akateemisen vapauden tyyssijana olisi voinut suhtautua kriittisesti yksioikoisen markkinatalous-suunnitelmatalous dikotomian⁷ paineisiin erityisesti hyvinkin kyseenalaisen tulosjohtamisopin osalta. Yliopiston tulosjohtaminen ja opintotahdin yksipuolinen kiihdyttäminen tuotti tuloksenaan hyvin arveluttavia ratkaisuja ihmisen elinikäisen oppimisen ja elämänhallinnan kan-

⁶ Esimerkkinä tästä käy vaikkapa keväällä 1999 Suomessa käyty keskustelu yritysjohtajien optiovoitoista, jotka perustuvat yrityksen markkina-arvon so. pörssikurssien nousuun. Missään näistä tilanteista osakekurssin nousu ei ole vain yhden yritysjohtajan tai edes yrityksen johtoryhmän yksinään aikaansaamaa.

⁷ Erittäin hyvän vaihtoehtoisen ajattelumallin on Johan Galtung esittänyt teoksessaan (1979), tietämättä ennalta mitään siitä ajattelutavasta, joka tuli muotiin reilun vuosikymmenen myöhemmin.

nalta. Markkinatalouden vaatimukset ihmistä kohtaan ovat muotoutuneet nurinkurisesti niin, että ihminen on olemassa taloutta varten eikä suinkaan päinvastoin. Vain harvat ja valitut voivat käyttää taloutta omaksi edukseen, eivätkä tässä hyväksikäytössä ratkaise yksilöiden kyvyt ja ahkeruus, vaan hyvin pitkälle onnekkuus ja jopa puhdas sattuma. Jokaista menestyjää, voittajaa kohden löytyy satoja häviäjiä tai niinkuin 90-luvulla tuli muodikkaaksi sanoa ”luusereita”. Lainasanaan ”luuseri” sisällytettiin kaikki halveksunta, jota hävinnyttä kohtaan voitiin osoittaa ja se kelpasi julkisessa ja yksityisessä keskustelussa mitätöimään lähes minkä tahansa valtavirralla vastakkaisen mielipiteen esittäjineen.

Koko tutkimusprosessin ajan koin ongelmia lähteiden kanssa. Kun aloitin, tuoretta lähdekirjallisuutta ei ollut saatavissa. Kun ajatusrakennelmani oli loppuunhiottu, lähdeaineistoksi kelpaavaa materiaalia oli yllin kyllin. En enää kyennyt liittämään uusia viitteitä omiin päätelmiini myllertämättä tekstin etenemistä ja luettavuutta kokonaan. Tavaltaan uuden aineiston laaja käyttö olisi ikään kuin minimoinut oman työni, joten en kerta kaikkiaan voinut kaikessa joustaa. Tottakai esitän asioita, jotka muutkin ovat havainneet, mutta olen kiinni myös ajassa jolloin ensimmäisen versionini kirjoitin.

1.4. Tutkimuksen käsite­rakennelma

Tutkimukseni käsite­rakennelman olen yksinkertaistanut äärimmilleen. Pitkälti se pohjautuu laman aikana mediassa ja erityisesti talouspolitiikassa käytettyyn retoriikkaan, vaikka juuri tätä retoriikkaa yritän selkiyttää ja asettaa sen oikeaan kontekstiinsa. Kuitenkaan en itse pidä tätä tutkimusta niinkään talouspolitiikan retoriikan, vaan sen sisällön tutkimuksena. Joitakin vastaavan tason käsitteitä olen myös itse luonut ja tuonut oikeisiin yhteyksiinsä. Tutkimuksen käsite­rakennelma lähtee liikkeelle varsin väljistä epätieteellisistä käsitteistä, joiden sisällön täsmentymistä tutkimus itse asiassa on. Suomen ajautuminen taloudelliseen lamaan 1990-luvun alkupuoliskolla oli ainutkertainen ja hyvin dramaattinen tapahtumaketju, jossa muuttuva maailmantalouden ja politiikan murros loi itse omaa käsitteistöään ja omia toimintamallejaan uudella tavalla. Tällöin vanhaan vakiintuneeseen talouspolitiikan ajatteluun tuli uusia sävyjä ja uusia ilmaisutapoja. Iiro Viinanen Ahon hallituksen valtionvarainministerinä loi osaltaan tätä uutta keskustelukulttuuria pyrkiessään aikaisempaa selkeämpään ja käytännön läheisempään kielenkäyttöön. Useiden hänen lausuntojensa sisällöt katosivat nimenomaan tähän uu-

teen ilmaisutapaan. Lausuntojen merkitykset syntyivät siitä, että Viinanen ”sanoi asiat suoraan, niinkuin ne on”, eikä juurikaan arvioitu kuinka ”ne” hänen mielestään olivat.

Tutkimukseni käsite­rakennelma nojaa laman aikana syntyneisiin ilmaisuihin ja kielen­käyttöön. Monet sen kaltaiset käsitteet kuin esimerkiksi vientiveto­inen kasvustrategia, tuloloukku ja muut saivat sisältönsä vasta esittämisen­sä jälkeen ja muotoutuivat siten ti­lanteen mukaisiksi käsitteiksi, jotka käyttäjiltään saivat tapauskohtaisesti hieman erilai­sen sisällön. Näiden käsitteiden tarkka tai täsmällinen määrittely on jokseenkin mahdo­ton­ta, mutta siitäkin huolimatta ne antavat melkoisen arsenaalin pelkästään niiden käyttäjien kannalta katsottuna.

Tämän tutkimuksen keskeisimmät käsitteet ovat pääoman ja työn välisiä. Pääoma ja­kautuu rahapääomaan ja inhimilliseen pääomaan. Rahapääoma jakautuu edelleen fi­nanssipääomaan ja yrittäjäpääomaan, jotka käyttäytyvät eri tavoin ja joiden tavoitteet ovat olennaisesti erilaiset.

Finanssipääoma sijoittuu pörssiosakkeisiin, kiinteistöihin ja pankkien sijoitustileille tai sijoitusrahastoihin ja sitä hallitsevat viime kädessä institutionaaliset sijoittajat. Finanssi­pääoma vaikuttaa valuuttakursseihin ja valtioiden taseisiin. Tämän pääoman liikkeisiin ja etuihin koko huomio keskittyi laman alkaessa. Finanssipääoma, vaikka kuinka todel­lista onkin, elää fiktiivisessä spekulatiotaloudessa, virtuaalitodellisuudessa, mitä no­peutunut tiedonkulku ja tietoverkkojen kehitys ovat (tieto-)verkostotaloudessa vain vahvistaneet.

Yrittäjäpääoma on hidasliikkeisempää. Yrittäjäpääoma on aina sidoksissa tuotantoväli­neisiin, maahan ja työhön. Itseasiassa yrittäjäpääoma onkin yksi työn muoto. Se on si­doksissa aikaan ja paikkaan. Yrittäjäpääoman tyypillisin muoto on pienyritykseen (joka on myös yrittäjän oma työpaikka) sijoitettu omaisuus ja yrityksen lainojen vakuutena olevat asunnot jne. Tyypillistä yrittäjäpääomaa on myös osuuskuntien ja aatteellisen osuustoimintaliikkeen pääoma. Yrittäjäpääomaa luonnehtii monitavoitteisuus, kun fi­nanssipääoman ainoa tavoite on kasvaminen ja kumuloituminen.

Yrittäjäpääomaan liittyy suuri määrä inhimillistä pääomaa. Yrittäjäpääoma elää reaali­taloudessa ja sen kaikki toiminnot ovat suoraan ja välittömästi sidoksissa yrittäjän ja hä­nen ympäristönsä arkiseen elämään eli sen toiminnan rationaliteetti rakentuu kokonaan toisista aineksista kuin fiktiivisen finanssipääoman.

Yrittäjöpääoman ja finanssipääoman vastakkainasettelu nousi selvimminkin esiin inflaationvastaisen taistelun ollessa rajuimmillaan.. Yrittäjöpääoman ja finanssipääoman li-
säksi yhteiskunnassa keskeinen ja yhteiskunnan olemassaoloa mahdollistava pääoman
laji on inhimillisen pääoman erityismuotona sosiaalinen pääoma, jonka aseman ja mer-
kityksen kilpailuyhteiskuntaa ja kilpailun arvoja siinä korostava ajattelumalli lähes ko-
konaan mitätöi. Sosiaalisen pääoman⁸ merkitys korostuu erityisesti sellaisissa luotta-
musta vaativissa taloudellisissa suhteissa, joita esimerkiksi yritysten verkostoituminen
ja teknologiakeskusten toiminta sinälläänkin vaativat. Suomalaisessa 90-luvun kirjalli-
suudessa esimerkiksi Harisalon ja Miettisen (1996) ”Luottamuspääoma, yrittäjyyden
kolmas voima” etsi konsulttimaisesti luottamuksen juuria yrityksen valtatekijänä. Täs-
sä erityisesti yrityskyläajattelu (emt 54-67) liittyy olennaisesti siihen luottamuksen va-
raan syntyvään monimuotoisuuden sietoon ja hyväksikäyttöön, jota teknologiakeskusa-
jattelu vaatii.

Sosiaalinen pääoma jää tässä tutkimuksessa löyhästi määritellyksi tärkeydestään huoli-
matta. Näin erityisesti siksi, että sosiaalisen pääoman käsitteen ympärillä käydään vuo-
situsuhannen vaihteessa niin laajaa keskustelua, että tarkka määrittely on jopa mahdotonta
kuten edellisen kappaleen alaviitekin osoittaa. Siinä on kyse sosiaalisesta infrastruktuu-
rista eli yhteiskunnan toimintasäännöistä, kommunikaatioverkostoista, luottamuksesta
ja turvallisuudesta, elinvoimaisesta kulttuurista, sosiaalisesta koheesiosta ja vastaavista
yhteisön ominaisuuksista. Keskeisen väitteen mukaan huomion kiinnittyminen inhimil-
liseen pääomaan eli yksittäisen työntekijän tietoihin ja taitoihin ei riitä. Kiinnostus inhi-

⁸ Sosiaalisen pääoman määritelmiä ja määräärvioita ilmestyi vasta vuositusuhannen lopussa kuin tilaukses-
ta. Esimerkkinä sosiaalisen pääoman indikaattoreita vaikkapa Maailmanpankin tutkimuksista: **Horison-
taaliset assosiaatiot**(esimerkiksi assosiaatioiden/paikallisten instituutioiden määrä ja tyyppi, jäsenyyden
laajuus, osallistuvan päätöksenteon laajuus, sukulaisuushomogeenisuuden laajuus assosiaatioiden sisällä,
tulo- ja ammattihomogeenisuuden laajuus assosiaatioiden sisällä, luottamuksen laajuus asuinyhteisön jä-
seniin/hallintoon, luottamuksen laajuus ammattiliittoihin, käsitys yhteisöorganisaatioiden laajuudesta,
luottamus tukiverkkoihin jne.), **kansalaisyhteiskunta/ poliittinen yhteiskunta** (kansalaisvapauksien in-
deksi, poliittisen syrjinnän kohteena olevan väestön osuus, indeksi poliittisen syrjinnän intensiivisyydestä,
indeksi taloudellisen syrjinnän intensiivisyydestä, separatistisiin liikkeisiin osallistuvan väestön osuus, de-
mokraattisuuden indeksi, korruption indeksi jne.), **sosiaalinen integraatio** (sosiaalisen liikkuvuuden mit-
tari, 'sosiaalisten jännitteiden' vahvuuden mittari, etnolingvistinen fragmentaatio, mielenosoitukset - väki-
valtaisuuDET/protestit, lakot, tappojen suhdeluvut, itsemurhien suhdeluvut, muiden rikosten suhdeluvut,
vankeja / 100000 asukasta jne.) ja **laillisuus-/hallintoaspektit** (byrokratian laatu, oikeusjärjestelmän riip-
pumattomuus, pakkolunastus-/kansallistamisriskit, sopimusten hylkääminen hallinnon toimesta, sopimus-
ten voimassapitäminen, sopimusten pätevyys contract-intensive money jne.). Tällaisen jaottelun esitti
mm. Jouko Kajanoja (1997).

millisiin voimavaroihin eli inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan on saanut kansantaloustieteessä puhtia uuden endogeenisen kasvuteorian kehityksen myötä.

Sosiaalisen pääoman käsite tuo inhimillisen pääoman rinnalle yhteisöllisen näkökulman; toimijoiden väliset suhteet eli yhteisön rakenteet ja normit. Puhutaan yhteiskunnan toimintasäännöistä, niitä välittävistä verkostoista ja niihin kohdistuvasta luottamuksesta sekä yhteiskunnan hyvästä hallinnoinnista, sosiaalisesta koheesiosta ja elinvoimaisesta kulttuurista. Kyse on pääomasta. Niinpä sosiaalisessa pääomassa - kuten myös inhimillisessä pääomassa - on näkökulmana talouden tehokkuus ja yhteiskunnalliset tuotot. Viime kädessä haetaan vastausta kysymykseen, onko sosiaalinen pääoma varteen otettava talouden tehokkuuden selittäjä ja voidaanko sosiaaliseen pääomaan kohdistuvien toimenpitein vaikuttaa talouden tehokkuuteen.

Sosiaalisen pääoman käsite on uusi. Ilmaisua 'social capital' on käytetty aiemminkin, mutta nyt tarkoitettussa mielessä useat kirjoittajat kytkevät käsitteen synnyn James Colemanin artikkeliin vuodelta 1988 (Katz 1992 s. 221, Fukuyama 1995 s. 10, Portes & Landolt 1996 s. 18, Teachman, Carver & Paasch 1997 s. 1-3). Coleman tutki koulun keskeyttämistä ja erotteli keskeyttämistä selittävät perhetaustaan liittyvät tekijät kolmeen komponenttiin: taloudelliseen pääomaan, inhimilliseen pääomaan ja sosiaaliseen pääomaan. Taloudellinen pääoma kuvaa perheen taloudellisia edellytyksiä kouluttaa lapsiaan. Inhimillinen pääoma kuvaa vanhempien koulutustason vaikutusta. Coleman jakoi sosiaalisen pääoman velvoitteisiin ja odotuksiin, informaatiokanaviin ja sosiaaliin normeihin. Coleman kuvasi sosiaalista pääomaa sekä perheen sisäisenä sosiaalisena vuorovaikutuksena että perheen suhteina ympäröivään yhteisöön. Colemanin empiirisen tutkimuksen mukaan sosiaalinen pääoma vaikutti - taloudellisen ja inhimillisen pääoman ohella - merkittävästi koulun keskeyttämiseen. (Coleman 1988.)

Sosiaalisen pääoman käsitettä on käytetty empiirisissä tutkimuksissa, joissa on yleisesti selvitetty asuinalueen vaikutusta inhimillisen pääoman karttumiseen ja työkykyyn. Tällainen yhteys ilmeni selvästi, kun esimerkiksi Chicagon vuokraslummien perheet uudelleensijoitettiin sattumanvaraisesti joko keskustaan tai paremmin toimeentulevien asuttamiin esikaupunkeihin. Viimeksi mainittujen perheiden työssäkäyvät jäsenet pärjäsivät merkittävästi paremmin työelämässä. (Katz 1993 s. 221-222.)

Robert D. Putnam (1993) yhdisti sosiaalisen pääoman käsitteen laajoihin yhteiskunnallisiin yhteyksiin tutkiessaan Italiassa vuonna 1970 toteutettua hallinnon uudistusta. Tut-

kimuksessa ilmeni vakuuttavasti, että kansalaisyhteisöllä oli merkittävä vaikutus hallinnon uudistuksen toteutumiselle ja samalla taloudelliselle kehitykselle Italiassa. Tutkimuksen mukaan kansalaisyhteisön perinteet ja toimintatavat ovat tärkeä selitys siihen, miksi Pohjois-Italia kuuluu nyt Euroopan kehittyneimpien alueiden joukkoon kun taas Etelä-Italia on pudonnut sen kehitysvauhdista.

Francis Fukuyama julkaisi vuonna 1995 laajaa huomiota saaneen kirjan sosiaalisesta pääomasta ("Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity"). Hän pelkäsi individualismin ylikorostuksen uhkaavan amerikkalaista yhteiskuntaa. Myös esimerkiksi Kiinan ja Italian asema on hänen mukaansa uhattuna kiinteästi perhesiteisiin sidottuina ja sen edellyttämän valtion vahvan ohjauksen yhteiskuntina. Sen sijaan Japanissa ja Saksassa on Fukuyaman mukaan sosiaalista pääomaa, joka synnyttää sitoutumista nykyaikaisen tuotannon vaatimiin laajoihin organisatorisiin rakennelmiin.

Finanssipääoma	Yrittäjäpääoma	Inhimillinen pääoma (työ + ihmiset + sosiaalinen pääoma)
päämäärä: kasvu	tapauskohtainen	elämänlaatu
tavoitteet: omistajien varallisuuden lisääminen	monitavoitteinen	monitavoitteinen
välineet: pörssi, rahamarkkinat ja palkattu yritysjohto	omistajajohtoiset yritykset, osuuskunnat, julkisen sektori	yhteisö, yhteiskunta, verkostot

Hyvinvointivaltiota käydyn ja yhä käytävän keskustelun kohdalla tarkoitan pääsääntöisesti pohjoismaista hyvinvointivaltiota ja erityisesti sen suomalaista sovellusta, jonka syntyä kuvaa talonpojan ja työmiehen vuorottelu uusien etujen jaossa ⁹

Tutkimukseni luvut oli alkuvaiheessa tarkoitus julkaista erikseen, mutta matkan varrella niitä on ruvennut punaisena lankana yhdistämään ihmisen ja ihmisen yhteiskunnan

⁹ Esim Olli Kangas on tutkimuksissaan todennut ns. Suomen mallin agraarisuuden erityispiirteeksi, missä punamultahallituksilla oli ratkaiseva merkitys. Suomea voitiin pitkälti kuvata agraariseksi ja sittemmin jälkiagraariseksi valtioksi, mihin viittaa Granbergin ja Nikulan toimittama "The Peasant State"(1995). Myös Johannes Virolaisen muistelmassa (Virolainen 1993) agraarinen perinne kuvastuu selkeästi.

unohdettu pääomaluonne. Yhtäaikaan ja lopulta limittäin kirjoitettuna alkuperäiset juonet kietoutuivat yhteen ja sekoittuvat tavalla, josta en itsekään aina tahtonut saada selvää. Siinä kun Ahon hallituksen ainoan vaihtoehdon talouspolitiikka oli vailla minkäänlaista näkyvää ambivalenssia (pirstomielisyyttä ?), oma ambivalenssini oli haulikkoammuntaa kaikkeen liikkuvaan. Ahon hallituksen todellinen ambivalenssi oli sisäänrakennettu poukkoilevaan päätöksentekoon ja ideologiseen linjattomuuteen, joka kuitenkin oli jälkikäteen katsottuna hyvin tiukasti valtionvarainministeriöstä johdettua yhden linjan politiikkaa.

Koko 1990-luvun alkupuoliskoa leimasi talous- ja yhteiskuntapolitiikassa historiattomuus, teoriattomuus ja ideologiattomuus¹⁰. Ei liene ihme, että ns. Niiniluodon filosofityöryhmä ei kyennyt yhteiseen loppulausuntoon pääministeri Ahon tilaamassa arvomietinnössään. Ahon hallituskauden poukkoilevaksi nimitettyä talouspolitiikkaa voidaan tarkastella yhden asian liikkeinä. Koko edellisen vuosikymmenen kehitystä leimasi kasvava taloudellinen vauraus ja jaettavan lisääntyminen, joka antoi tilaa yltiöpäisen individualismin kasvulle. Yhteiskunnan kehityksessä näytti olevan kovin vähän tilaa Mertonin (1976, s 10-11) käsittelemälle ambivalenssille. Asiat olivat niinkuin olivat ilman mitään lyndiläisiä mutkia (Lynd, 1939). Vasta "historian lopun" aika (Fukuyama 1992) johti todelliseen historiattomuuteen, kun suunnitelmallisuuden sijasta ajaututtiin puhtaaseen tilannejohtamiseen ja tilanteiden hallinnan sijasta pelkkään sopeutumiseen. Tapa, jolla ainoan vaihtoehdon politiikka onnistui naamioimaan ideologisen perustansa ja markkinatalouden teoriansa (itse asiassa markkinataloususkontonsa) totuudeksi ja siten vain käytännön pakkojen sanelemaksi on sinänsä mielenkiintoinen ilmiö, mutta sitä tuskin pystyn edes raapaisemaan. Tämä ideologiattomuus oli tietenkin ideologista, jos jokin on. Lainaus poliittisen journalistin Eero Taivalaaren: "Alaston totuus markkina-voimista" -teoksesta (1997) valaisee kuitenkin ideologian lajia ja muotoa:

"Raha pyhittää kaiken, ja mitä suurempaan setelivuoreen satut nojaamaan, sitä laupiamman siunauksen julkisuudelta saa mille tahansa älyttömyydelle. Vakuutusyhtiö Pohjolan pääjohtaja Iiro Viinanen puolusti julkisesti Kansallispankin Kansallisantia vielä sen jälkeen, kun poliisitutkimuksissa oli tullut ilmi antiin liittyviä epäselvyyksiä. etujen mukainen. Kun yhteiskunnan ja talouden valtarakenteet ja valtasuhteet otetaan annettuina ja sellaisenaan hyvinä, kyseessä on aina omistavan väestönosan etu ja siis ideologia. Porvarillisen ideologian muoto, josta tässä puhun oli yltiöliberalistinen aatesuunta, joka mieluummin esiintyi kuin ilman vastustajaa ja siten haki tukea "puhtaasta" arvovapaasta tieteestä. Onkohan tiede ilman arvoja arvotonta tiedettä?"

Viinasen mukaan Kansallispankin etu menee tuhansien petettyjen osakkeenomistajien edun edelle...Yksikään journalisti ei kysynyt Viinaselta, aikooko hän uutena pääjohtajana juurruttaa tämän mafiamoraalin johtamansa yhtiön toimintaan.”

Poliittisten toimenpiteiden vaikutuksia ei missään vaiheessa arvioitu muutoin kuin valtion talousarvion kannalta. Suoranaisten taloudellisten vaikutusten jatkeena ei esitetty muita yhteiskunnallisia seurauksia. Oli kuin neoklassinen talousteoriat olisi yhtäkkiä ollut ainoa 1990-luvun yhteiskuntateoria ja neuvoja ongelmiin haettiin Adam Smithin ”Kansojen varallisuudesta” asti. Hyvinvointivaltio näytti tässä ajattelussa puuttuvan teoriasta kokonaan tai olevan pelkkä häiriötekijä ja markkinatalouden teorian valta-asema muuttui teoriattomuudeksi, kun politiikan merkitys minimoitiin markkinahuumassa. ”Teoriattomuuden” näennäinen ylikorostuneisuus ja pohdiskelevan arvioinnin puute oli osaseuraus postmodernin hulmahduksesta tieteen maailmassa, mutta toisinpäin - arkiajattelun muutos on ollut ehkä vielä huimempaa (myös Bauman 1996, Giddens 1990 ja Giddens & Beck 1995). Arkiajatteluun pohjimmiltaan tukeutuva ja sitä muokkaava taloudellinen ja poliittinen journalismi rupesi muistuttamaan MTV:n (Music Television) videopätkiä, joista yhtenäistä juonta ja rakennetta on mahdoton löytää, mutta tapahtumia senkin edestä. Nopeat välähdykset seuraavat toisiaan tasaisen sykkeen ryydittämällä ja sopivat siten televisiokanavien välillä surffailevan katsojan nopeaan ohjelman vaihtoon: asia on kyettävä esittämään viidessä sekunnissa, muuten sillä ei ole katsojalle merkitystä. Kun talous- ja yhteiskuntapolitiikkaa tehtiin samaa mallia noudattavin välähdyksin, ainoa kuvanpysäytysmahdollisuus on tukeutua edes samaan arkiajattelun kaavaan ja kieleen. Retoriikan tutkimus retoriikkana ei ensisijaisesti ollut ainakaan oman tutkimukseni keskeisenä tutkimuskohteena, vaikka esimerkiksi Palosen (1988) ”poliittisesta lukutaidosta” ehkä olisikin siinä ollut apua. Monet taloustieteiden asiantuntijat, jotka tuolloin esittivät kommenttejaan Suomen talouden tilasta ja kehityksestä turvautuivat niinkään politiikan retoriikan ja arkiajattelun välineisiin¹¹. Tämä on varsin luonnollista, koska arjen päätökset tehdään juuri tällä tasolla. Suomalaisten elämässä talouden ja talouspolitiikan taittovirheet osuivat suoraan arkeen ja arkielämään.

Inhimillinen pääoma ei ole vain yksilöllistä, vaikka sen määrä eri henkilöiden välillä saattaakin vaihdella suuresti. Inhimillinen pääoma on lopulta yhteisöllinen käsite ja in-

¹¹ Joukkoviestinnän vaikutuskeinot rakentuivat saman arkiajattelun ja talouspolitiikan retoriikan sekoitukseen, jossa toimittajista helposti tuli kaikkien alojen asiantuntijoita (vrt Pietilä 1999).

himillinen pääoma syntyy yhteisöissä. Inhimillinen pääoma on ihmisten välistä joko suoraan yksilöiden välille syntyvää luottamusta ja solidaarisuutta tai ihmisryhmien välillä olevaa yhteisyyttä. Tällaisen yhteisyyden eli kommunitaarisuuden käsitettä ovat käsitelleet töissään mm. Etzioni (1993) ja tavallaan Rawls (1993). Inhimillisen pääoman käsite on kuitenkin tähän lainattu Colemanilta sitä hieman muotoillen ja soveltaen. Inhimillistä pääomaa ovat eri tavoin käsitelleet mm. Asplund (1993), Becker (1964, 1993 ja Becker et al 1990). Sosiaalista pääomaa edustaa mm. perheiden mahdollisuus jättää lapset puistoon ilman vanhemman valvontaa tai mahdollisuus hakea lapset päiväkodista ilman kuittia ja henkilöllisyystodistuksen esittelyä. Kyseessä on luottamus yhteiskunnan toisten jäsenten tietynlaiseen käyttäytymiseen. Järjestelmät yleensä syövät inhimillistä pääomaa pikemmin kuin tuottavat sitä. Tietyssä mielessä hyvinvointivaltion pohjoismainen sovellus on kuitenkin joiltain osin pystynyt toisaalta korvaamaan inhimillistä pääomaa ja jättänyt toisaalta siten tilaa sen rakentumiselle uudella tasolla.

Tämän tutkimuksen asetelmassa olen asettanut vastakkain laman aikaiset poliittiset valinnat eli ns. ainoan vaihtoehdon politiikan, jonka väitän unohtaneen sosiaalisen ja inhimillisen pääoman rakennusperusteet sekä hyvinvointivaltiopohjaisen teknologiakeskusnäkökulman¹², joka mielestäni olisi tarjonnut todellisen vaihtoehdon valitulle politiikalle. Monella tavalla teknologiakeskusnäkökulmaani sivuaa tietoyhteiskunnan käsite, joka varsinkin tutkimuksen loppupuolella korostuu, mutta eroja on. Tieto-, informaatio- tai jälkiteollisella yhteiskunnalla tarkoitetaan Yoneiji Masudan, Daniel Bellin ja Alvin Tofflerin luomaa käsitettä yhteiskunnan siirtymisestä sellaiselle tasolle, jossa informaatio, ei-materiaaliseen tuotantoon perustuva talous ja taloudellinen jakelurakenne muodostavat keskeisen osan kansantaloudesta. Teollistumista seuraa jälkiteollinen, tiedon käsittelyyn keskittyvä yhteiskunta. Suurin osa ihmisistä työskentelee immateriaalisen tiedon parissa, koska teollisuusautomaatio on vapauttanut heidät perustuotantoon liittyvien tuotteiden käsittelyn rutiinitehtävistä. Kyseessä on paitsi tiedon muodostuminen keskeiseksi yhteiskunnalliseksi tuotantovoimaksi, myös koko tuotannollisen paradigman muutos.

1.5. Tutkimuksen keskeiset argumentit

¹² Tämän teknologiakeskusajattelun esittelen ja määrittelen Kehityksen avaimia käsittelevässä luvussa..

Tässä tutkimuksessa tuon esiin, kuinka suomalaisen laman hoidossa olisi voitu päätyä aivan toisenlaiseen ratkaisuihin, mikäli tilannetta olisi tarkasteltu hieman eri näkökulmista. Mutta Esko Ahon johtama hallitus valitsi yhden hyvin tuhoisan näkökulman valitessaan ainoan vaihtoehdon politiikan. Tämän tutkimuksen keskeisenä kontribuutiona osoitan, että vaihtoehtoja oli olemassa ja niistä erityisesti teknologiakeskusajattelun pohjalle rakentuva skenaario olisi tarjonnut edullisen ja tulevaisuuteen suuntautuneen mallin ja kehitystien.

Hyvinvointivaltion ja täystyöllisyyden ihanteen varaan rakentuva teknologiakeskusmalli oli ja on edelleen mahdollinen, mutta tietoverkkojen varaan rakentuva uusi yhteiskunta on vienyt kehitystä jo omalla tavallaan omaan suuntaansa. Tämä kehitys on paljolti rakentunut murrosajan mallin ja 1980-luvun lopun uusoikeistolaisten ihanteiden varaan.

Seuraavassa kappaleessa esitän argumenttini listana, joka on syntynyt tutkimuksen kestäessä vaihe vaiheelta. Ensimmäiset kaksi argumenttia perustuvat laman tutkimukseeni yleensä ja erityisesti suomalaisen hyvinvointivaltion asemaan ja kehitykseen laman aikana. Kolme seuraavaa perustuvat teknologiakeskusten mahdolliseen rooliin laman voittamisessa ja siihen kuinka toisella tavalla ne olisi vaihtoehtoisessa mallissa voitu ottaa tarkastelun ja kehittämisen kohteeksi ja ennenkaikkea käyttää tehokkaasti hyväksi myös tulevaisuuteen suuntautuen. Tällaisen ajattelun aika ei vieläkään ole ohi, mutta sillä olisi ollut käyttöä jo aikaisemminkin.

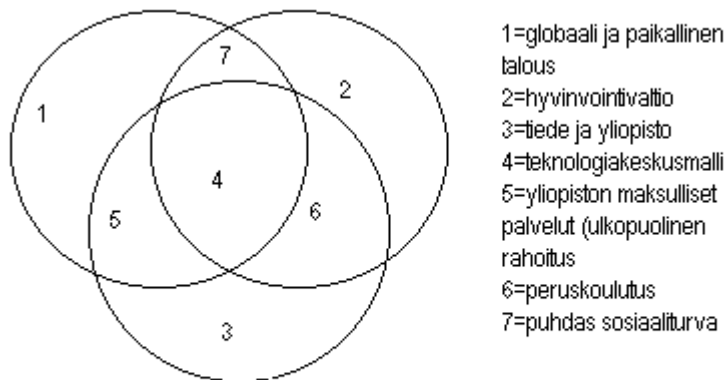
1. Suomalaisen laman hoito perustui laman syiden väärään tulkintaan. Suomen suuri lama oli kotikutoinen jatke kansainväliselle talouden taantumalle, jota vahvisti neuvostokaupan loppuminen ja erityisesti puhtaasti poliittisin päätöksin aloitettu julkisen sektorin laihdutuskuuri yksityistämishankkeineen. Suomalaisen konsensusajattelun romuttaminen ja devalvaation jälkihoidon unohtaminen yhdistettynä korkeaan korkotasoon ja kiristyvään verotukseen talouden taantumassa purkivat laman massatyöttömyydeksi, jonka seurauksista kärsitään pitkään 2000-luvulle. Vaikka Suomen ulkomainen velka oli laman alkaessa pääsääntöisesti yksityisen sektorin velkaa se oli kanavoitu pankkien kautta ja johti yksityisen velan sosialisointiin pankkikriisin avulla. Sosiaalinen pääoma kärsi merkittävän kolauksen pankkikriisien yhteydessä ja etenkin takaajien kohtelu velkasaneerauslain viimein voimaantullessa on kansallinen häpeäpilkku.

2. Korkeakoululaitoksen ja teknologiakeskusten mahdollisuudet laman hoidossa ja tietoyhteiskunnan kehityksessä olisi voitu hyödyntää aivan eri tasolla kuin mihin nyt päädyttiin. Suomalaisen korkean teknologian yritysten menestys on Nokian vanavedessä ollut huimaavaa ja se on suurelta osin tapahtunut teknologiakeskusten yhteydessä. Julkisessa keskustelussa on jäänyt huomaamatta, että tämä menestys on toteutunut lamasta huolimatta eikä laman hoitotoimenpiteiden ansiosta. Perustat Nokian menestykselle luotiin tasa-arvoisessa hyvinvointi-Suomessa..
3. Laman hoitokeinot olivat väärin valittuja ja väärin ajoitettuja ja siksi jopa vahingollisia. Julkisen sektorin yksityistämismvimma kavensi talouspolitiikan keinoja ja vaikutusmahdollisuuksia merkittävästi. Privatisoinnin kokonaiskustannukset jäivät laske-matta samoin kuin yritysten kilpailuttamisessa unohtuivat pelkän hintavertailun ohessa tarvittavat yhteiskunnallisen hinnan laskelmat. Julkinen sektori alkoi näyttää pelkältä sosiaalihuoltolaitokselta. Työnantajapiireissä työttömyyden kasvu oli terve-tullutta, koska se antoi moraalisen oikeuden vaatia palkkamalttia joustoineen ja vah-visti työnantajajärjestöjen asemaa.
4. Työttömyyden laajuus yllätti kuitenkin nämäkin piirit ja loi ehkä pohjaa uudelle kon-sensusajattelulle. Tulopolitiikkaa ei lopulta heitetty romukoppaan, vaan se rupesi näyttämään globalisoituvassa taloudessa sittenkin kilpailuedulta. Hyvinvointivaltio natisi liitoksissaan työttömyyden aiheuttamien kustannusten rasittamana pankkikrii-sin jälkeen. Onnetonta on se, että ensisijaisesti mietittiin säästökeinoja rahoituspoh-jan vakauttamisen sijaan. Hyvinvointivaltiota pidettiin rasiitteena eikä resurssina
5. Työttömyyden kustannuksia olisi voitu alentaa merkittävästi, mikäli lamaa ja siitä selviämisen strategioita olisi tarkasteltu teknologiakeskusikkunan kautta. Julkisen sektorin into erityisrahoittaa yliopistojen huippuyksiköitä on tietenkin ymmärrettä-vää, mutta tarpeetonta ja ehkä jopa haitallista. Kilpailu eri tieteenalojen huonosti vertailtavien tutkimusnäyttöjen välillä on pelkkää näytelmää, joka lopulta ehkäisee yhteistyötä ja sitä myötä myös määrää kehityksen suuntaa. Markkinatalous määritte-lee joka tapauksessa omat käsityksensä huipuista ja tämän pitäisi riittää, sillä niin merkittäväksi yksityisen rahoituksen osuus yliopistojen tutkimusrahoituksesta on jo muodostunut. Julkisen rahoituksen pitäisi edelleen varmistaa ennen kaikkea toimin-nan jatkuvuus ja mahdollisuus uuden luomiseen..

6. Teknologiakeskustulkinta olisi tarjonnut mahdollisuuden ennakolta valmistautua tietoyhteiskunnan kehitystä uhkaavaan työvoimapulaan tai ainakin sen lieventämiseen. Tietoyhteiskunnan kansallinen kehittäminen oli aloitettu ja sen suuntaviivat laajassa yhteistyössä viitoitettu (Nevalainen 1999), mutta julkisen talouden yksityistämismäma vei tältä kehitykseltä koko ajan pohjaa. Yksityistetty infrastruktuuri kasvattaa yksityistä ja alueellista eriarvoisuutta jatkuvasti. Uuden konsensuksen ja luottamuksen synnyn mahdollisuuksia ei kasvata lainkaan se, että tietoyhteiskunnan työnjaossa erikoistuminen kaventaa näköaloja ja luo uskon oman osaamisen erinomaisuuteen. Erikoistuneet erityisosaajat luulevat yksin tekevänsä tulokset, jotka ovat syntyneet vuosien aikana miljoonien muiden panoksista kehittyneen yhteiskunnan rakenteissa. Joustavuus, jota kaiken aikaa kaivattiin oli aivan käden ulottuvilla, kun olisi vain katsottu teknologiakeskusikkunasta,
7. Verkostotalous on markkinatalouden vaihtoehto: yritysten ja yrittäjien suoja kilpailua vastaan. Sähköiset tietoverkot antavat mahdollisuuden verkostotalouden uuteen laajenemiseen, mutta verkostojen ytimessä ovat ihmiset omine heikkouksineen ja vahvuuksineen, mikä tekee verkostot hallitsemattomiksi, mutta niistä saatava kokonaistaloudellinen hyöty kasvaa, mikäli niiden rakenteita pystytään jäljittämään myös suunnittelussa ja valvonnassa.

Kaiken kaikkiaan suomalaisen yhteiskunnan ja sen talouden rakennemuutoksen toteuttaminen ja hoito hyvin vanhakantaisen ajattelun pohjalta vain vahvasti taantumaa ja syvensi rakennemuutoksen negatiivisia piirteitä pysyvällä tavalla. Tämä tapahtui etenkin luottamuksen ja konsensuksen tietoisena ja tarkoituksellisena murentamisena aikana, jolloin niitä olisi eniten tarvittu.

Teknologiakeskuksia ei pitäisi niinkään tarkastella järjestelminä tai markkinatalouden yrityskehntän osana, vaan verkostotalouden osana ja sen erityismuotona. Tällöin ei tarkasteluun voida sisällyttää pakonkaltaisen organisoinnin ja organisoitumisen elementtejä vaan tavattomassa määrin vapaaehtoisuutta ja omaehtoista jäsentymistä. Tämän paikka on ennen muuta yliopistolaitoksessa ja sen toiminnan yleisissä ja oikeissa tuloksissa.

Kuva 1 Hyvinvointiyhteiskunnan teemat teknologiakeskusnäkökulmassa

Edelläolevassa kuviossa on hahmotettu jälkiteollisen hyvinvointiyhteiskunnan jakoa hyvinvointivaltion, talouden ja yliopiston alueisiin ja näiden leikkauspintoihin. Kuvion ympyröiden koolla ei ole merkitystä, koska ne ovat lähinnä ajattelun visualisointia. Oltiin mahdollista väittää, että esimerkiksi yliopisto on Suomessa sijoitettava kokonaan hyvinvointivaltion sisälle. Tämä on lähinnä makukysymys, jonka kohdalla omassa valinnassani etsin kolmen eri alueen ideologista ja käytännöllistä eroavuutta ja olen siksi päätenyt tähän ratkaisuun. Hyvinvointivaltio toimii talouden kanssa ja sen ehdoilla, mutta hyvinvointivaltion tavoitteet ovat laadullisia suhteessa talouden määrällisiin tavoitteisiin. Talous voi toimia ilman hyvinvointivaltiota, mutta hyvinvointivaltio on melkoinen panos talouden toimivuudelle ja vahvasti rakentamassa toimivan talouden vaatimaa luottamusta ja luottamuspääomaa. Yliopisto tarjoaa taloudelle koulutuksen lisäksi tutkimuspanoksen ja mahdollisuuden uusiin vallankumouksellisiin innovaatioihin, mutta tämä vaatii aivan erilaista ohjausjärjestelmää kuin mikä talouden organisaatioissa on tavanmukainen.

2. Talouden taittovirhe I: syiden väärä tulkinta

2.1. Suuren laman kehitys ja osatekijät lyhyesti

Suomalainen talouspolitiikka tuotti vuosisadan suurimman laman 1990-luvun alkuun tultaessa. Suomalaisen talouspolitiikan päälinjat säilyivät, mutta toimintaympäristö muuttui. Kun talouspolitiikan virheet oli aimmenin korjattu inflaatio-deflaatio-kierteellä, siihen ei enää ollut halua.

Suomen Pankki hillitsi la pitkää nousukautta ja ylikuumennutta taloutta korkealla markan arvolla ja korkeilla koroilla (esim Kullberg 1996, 72-95), mutta pääomamarkkinoiden vapauduttua korkotason käyttö suhdannejarruna ei toiminutkaan tuttuun tapaan, vaan vakaiksi uskottujen valuuttojen korkoero jopa houkutteli ulkomaisiin lainoihin ja suomalaisen pankkilaitoksen valuuttatuontiin.

Ennätyksellisen pitkään ja syvään lamaan johtanut tapahtunut tapahtumaketju sai laman alkuvaiheen aikaisissa tarkasteluissa monta erilaista tulkintaa, joista vahvimmin elämään jäivät käsitykset kulutusjuhlasta ja kasinotaloudesta. Tämä kulutusjuhla oli kuitenkin yltiöpäisen säästämisen ja investointien aikaa. Suomalaiset säästivät osakkeisiin ja investoivat kiinteään omaisuuteen. Inflaation ja kysynnän kasvun myötä kasvavien varallisuusarvojen tilanteessa syntyi spekulatiivinen omaisuusmassa, joka oli pääosin rahoitettu velkarahalla. Tässä oli suomalaisen kasinotalouden malli - velkarahalla rahoitetuilla hankkeilla ja hankinnoilla pyrittiin pikavoittoihin - mikä myös loi vaikutelman kulutusjuhlasta. Suomalaiset pankit tuottivat ulkomaista velkarahaa vahvan markan politiikan ja Suomen Pankin suhdannepolitiikan synnyttämän korkoeron takia.

Vahva markka ja noususuhdanteen tuoma inflaatio veivät tuotannon vientikilpailukyvyn. Yhtäaikaisesti kansainvälisen taantumun kanssa ja loivat vientilaman, joka levisi koko suomalaiseen kansantalouteen. Laman leviämisessä auttoi merkittävästi uusi käsitys yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta, joka oli 1990-luvun alun yltiöliberalistisen ajattelumallin pohjana (Rawls 1990, Pursiainen 1995, 70-80).

Vuonna 1990 elettiin vielä nousun viimeistä vuotta. Suomen hallitus teki budjettinsa kasvun varaan vaikka lasku oli jo alkanut. Bruttokansantuote kasvoi edelleen ja korko-

taso nousi. Markkinahuuma oli alkanut¹³. Suomen vienti Neuvostoliittoon loppui äkillisesti¹⁴. Vuoteen 1991 asti Suomessa oli tehty Holkerin hallituksen johdolla ”hallittua rakennemuutosta”, mikä ei koskaan ottanut tuulta purjeisiinsa, vaan tuntui koko ajan uivan tyvenessä.

Holkerin hallituksen viimeinen budjetti laadittiin kasvuodotuksille, jotka eivät enää toteutuneet vaan kävi päinvastoin; talouden syöksykierre oli alkanut. Vuonna 1990 julkaistu Taloudellisen Suunnittelukeskuksen laatima kehitysarvio ”Suomi 1990-2005, Haasteiden ja varautumisen aikaa” eli vielä toisessa maailmassa, mutta oli luomassa talouspolitiikan perusteita. Voimakkaasti kasvavaa työttömyyttä ei uskottu mahdolliseksi. Kyseisen julkaisun esipuheessa jälkikäteen huomiota kiinnittävät kohdat, joissa eläkkeiden rahastointiastetta vaaditaan lisättäväksi, varhaiseläkkeelle pakoa hillittäväksi ja säästämisen riittävyyteen ja julkisten menojen kasvun hillintään kiinnitetään erityistä huomiota. Suomen ulkomainen velkaantuneisuus sai myös erityistä huomiota (emt. s. 8).

Huomiota kehitysarvion sisällä kiinnittää se, että etenkin 1980-luvun ajan Suomessa kokonaistuottavuus ja erityisesti työn tuottavuus oli kasvanut selvästi nopeammin kuin OECD-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa keskimäärin ja myös nopeammin kuin Japanissa (emt. 13). Nimenomaan suomalaisen työn heikkoon tuottavuuteen vedoten vaadittiin vain muutamaa vuotta myöhemmin palkanalennuksia ja palkkajoustoja ratkaisuksi työttömyysongelmaan. Matti Pohjolan vuonna 1996 ilmestynyt ”Tehoton pääoma: uusi näkökulma taloutemme ongelmiin” kertoi aivan toiselta puolelta ongelmista.

Taloudellisen Suunnittelukeskuksen kehitysarviosta löytyvät perusteet, joilla työajan lyhentäminen ja työn jakaminen tyrmättiin jo ennalta siinä pelossa, että työn tarjonta vähenee muutoinkin siinä määrin, että työvoimapula on uhkaamassa (emt. 108-109, 115). Julkisen sektorin osalta kehitysarviossa päädytään yksityistämissuosituksiin ja tehokuusvaatimusten korostamiseen pelätyn työvoimapulan takia (s. 199-203). Lisänsä alkavan laman syvyyteen toi Neuvostoliiton ja sen valtapiirin romahtaminen, joka käytän-

¹³ Markkinahuumalla tai markkinahurmalla tarkoitetaan markkinatalouden ideologiasta huumaantunutta ajattelutapaa ja politiikkaa, jonka perusta on ikäänkuin onnistuneen vallankumouksen aiheuttamassa vapauden hurmiossa kuin orivarsat kesälaitumella.

¹⁴ Vielä vuonna 1990 Neuvostoliiton osuus Suomen tavaraviennistä oli 12,7 % ja vuonna 1991 2,8 % selvästi pienemmästä kokonaisviennistä. Neuvostoviennin työllisyysvaikutus oli sen rakenteesta johtuen vielä selvästi tätäkin suurempi (Tilastollinen vuosikirja 1992, 1993).

nössä lopetti suomalaisen työllisyyden kannalta erittäin merkityksellisen bilateraalisen idänkaupan.

Talouden rakennemuutos tuli kuin pakollinen sukupolven vaihdos. Mutta minkälainen tämä rakennemuutos oli ja hallitsiko sitä kukaan? Savupiipputeollisuuden työntekijät saivat lähteä eikä tietotekniikkayritysten työvoiman kysyntäboomi ollut kunnolla alkanut. Palvelujen rooli suomalaisen yhteiskunnan taloudessa tuli kyseenalaiseksi teollisuustuotannon joutuessa lamaan. Tietotekniikan kehittyminen ja leviäminen mahdollistivat markkinoiden reaktionopeuden kasvamisen sellaiseksi, että periaatteessa kaikki tapahtui reaaliaikaisesti, kaikkialla yhtäaikaan. Tässä oli globalisoitumisen todellinen perusta ja perusta myös sille, että valta siirtyi valtioilta ja yksilöiltä verkostoihin. (Castells 1996, Giddens 1999).

Suomalainen tieteellinen tutkimus oli maailman kärjen lähellä, vaikka panostukset tutkimukseen ja tuotekehittelyyn eivät yltäneet maailman huippuluokkaan. Suomen vienti oli yhä keskittynyt metsäteollisuuden ja raskaan metalliteollisuuden varaan. Tästä kertoi esimerkiksi ”Neljän markan maa”(Välitalo 1989).

Suomeen oli perustettu ensimmäiset teknologiakeskukset ja niiden ympärille oli kehitymässä oma kulttuurinsa, joka vielä oli kuitenkin varsin vakiintumaton. Tutkimuskohteenä teknologiakeskuksia pidettiin varsin triviaalina ja jonkinlaisena teollisuuskyläajatuksen jatkeena. Tämän sain itsekkin kokea hakiessani tutkimusapurahaa teknologiakeskuksia koskevan väitöskirjanhankkeeni alkuvaiheeseen vuonna 1990.

Suomen laman tulo peittyi eduskuntavaalien, Persianlahden sodan ja vuosikymmeniin ensimmäisen puhtaan porvarihallituksen voitonhuumaan sen aloittaessa julkisen sektorin yksityistämispolitiikkaansa, joka itsessään jo ehkäisi monet ratkaisut, joiden avulla tulevaan lamaan olisi voitu suhtautua. Lisäksi Suomen integroituminen Eurooppaan ja erityisesti pyrkimykset Euroopan Unionin jäsenyyteen, jotka tuolloin olivat vasta Euroopan Talousalueen tasolla, asettivat ainakin kuvitteellisia reunaehtoja Suomen toimintamahdollisuuksille ja valinnanvapaudelle. Toimintaympäristössä vaikuttivat erittäin paljon mielikuvat ja uskomukset samoin kuin nykyisessä osakesäästämisen uudessa huumassa.

Suomen bruttokansantuotteen kehityksessä 1990-luvun alussa näkyvät selvästi kolme erilaista vaihetta: 1)viennin hiipuminen – kansantuotteen lasku, 2)kotimaisen kysynnän romahdus – työttömyyden räjähtäminen ja 3)viennin elpyminen ja rakenteelliseksi

muuttuvan työttömyyden vakiintuminen. Suomen länsiviennin hiipuminen on selitettävissä Suomen markan liian korkealla arvolla.

Kotimarkkinakysyntä romahti työttömyyden lisääntyessä, mutta osaltaan kierre selittyi sietämättömällä korkotasolla, jolle ajaututtiin ylikorkeaa markan arvoa puolustettaessa. Kun omaisuuden varallisuusarvot samanaikaisesti romahtivat ajaututtiin inflaationvastaisessa taistelussa tosiasiallisesti voimakkaaseen deflatoriseen kehitykseen (velka-deflaatio pankkikriisin hoidon yhteydessä Kiander 1997, myös Kullberg 1996,91). Kolmannessa vaiheessa Suomen vientiteollisuus oli elpynyt ja vaihtotase positiivinen, mutta julkistalouden pakonomaiset säästöt yhdistettynä pankkikriisin hoitoon pitivät bkt:n kasvuvauhdin pitkään hitaana. Nopeasti elpyvä vienti ei vetänyt kotimarkkinoita mukanaan, joten julkinen velkaantuminen vain jatkui.

Alunpitäen tutkimukseni oli kuin omaa väittelyäni ”Talouselämä” -lehden pääkirjoitusten kanssa, joista suuri osa löysi pienellä viiveellä tiensä maan valtalehtien pääkirjoituksiin ja näyttää itse asiassa johtaneen Suomen talouspolitiikan retoriikkaa ja käytännön talouspolitiikkaa koko ”insinööritalous-tieteen” ajan. Insinööritalous-tieteeksi voidaan nimittää Iiro Viinasen (ministerinä 1991-1995) ajamaa ”ainoa vaihtoehdon” politiikkaa, jossa yhdellä toimenpiteellä uskottiin olevan vain yksi ainoa seuraus ilman minkäänlaisia takaisinkytkentöjä tai sivuvaikutuksia.

2.2. Kasinotaloudesta ja hallitusta rakennemuutoksesta jättityöttömyyteen - laman kolme vaihetta

Laman kynnyksellä suomalaisen teollisuuden ja erityisesti yrittäjäpääoman vaatimukset taloudenpidon jatkamisesta devalvaatiolla, jolla teollisuuden kadonnut hintakilpailukyky vientimarkkinoilla palautettaisiin, saivat kaikkua kuuroille korville. Hallituksen vaihtumisesta huolimatta tai juuri sen takia, jääräpäinen vahvan markan politiikka jatkui ja sai jatkokseen lisäksi hyvinvointivaltion kustannusten hillintään, oikeasti sosiaaliturvan murentamiseen, tähtääviä vaatimuksia ja tuolloin thatcherismin tapaan muodikkaan yksityistämisvaatimuksen. Nämä kaksi tendenssiä yhdessä loivat pohjan ennätykselliselle taantumalle ja ennen kaikkea jättityöttömyyden synnylle.

Talouden taantuma ei ollut vältettävissä. Sen sijaan taantumien muuttuminen lamaksi ja laman purkautuminen pysyväksi jättityöttömyydeksi ennen uuden nousun alkua oli poliittinen päätös. Tämän politiikan seuraukset näkyivät vielä pitkään paitsi äänestyskäyt-

täytymisessä myös äänestysaktiivisuudessa. Poliitikka unohti elämän arkitodellisuuden keskittyessään huolehtimaan omaa yhteiskuntaa suuremmista kansainvälisistä asioista ja kaivatessaan arvokeskustelua hyvinvoinnin erilaisista priorisoinneista. Suomalaisen politiikan ajaminen yhden vaihtoehdon politiikaksi ei ainakaan parantanut kansalaisten käsitystä omista vaikutusmahdollisuuksistaan demokratiassa.

Arjen unohtuminen kristalloitui suomalaisen rahoitusjärjestelmän pelastustalkoissa. Velkaantuneet yksityishenkilöt ja yritykset saivat yksin ajautua konkurssiin, kun pankkijärjestelmä, joka omalta osaltaan oli syyllinen (eihän toki ketään oltu pakotettu laina-nottoon, mutta...) ylivelkaantuneeseen talouteen, pelastettiin sitävastoin verovaroin, jotka sosiaaliturvasta yritettiin säästää. Talouden murros ja talouden tilan tarkastelut nähtiin ja tehtiin vahvasti taivuttavien silmälasien läpi. Työmarkkinajärjestelmän jäykkyyksistä ja hyvinvointivaltion ”pöhöttyneisyydestä” ja tehottomuudesta tehtiin koko laman syntipukki jana. Laman eri osatekijöiden ja niiden keskinäisten vuorovaikutussuhteiden ennakkoluuloton tarkastelu unohtui lähes tyystin.

Tällä ajanjaksolla tehdyt päätökset ovat johdonmukaisesti suosineet suurituloisia ja suurta omaisuutta hallitsevia instituutioita ja rankaisseet yhteiskunnan alimpia tulonsaajaryhmiä. Monessa kohtaa kaikkein eniten ovat sittenkin ehkä kärsineet pieni- ja keskituloiset lapsiperheet¹⁵. Jokaiseen tehtyyn päätökseen ovat vaikuttaneet usein mielikuvat enemmän kuin talouden realiteetit. Näin kävi varsinkin siinä vaiheessa, kun päätöksiä tehtiin kiireimmän kaupalla, laman yllättäessä Ahon hallituksen keskustan ”veret seisauttavan” vaalivoiton jälkeen. Useimmissa tilanteissa oli kuitenkin keskeisesti esillä myös joko kotimainen tai kansainvälinen tapahtuma joka ikäänkuin peitti alleen ajankohtaiset ja pitkän tähtäyksen ratkaisut. Tällaiset savuverhot itseasiassa peittivät taakseen koko laman tulon ja myös laman hoitoon liittyneet ratkaisut. Taloustieteessä

¹⁵ **Valtion tukipolitiikka köyhdyttää pienituloisia perheitä edelleen.** (<http://www.duuni.net> 09.06.1999 10:10)

Viime vuosien perhepolitiikka on kasvattanut perheiden eriarvoisuutta. Kansaneläkelaitoksen ja Stakesin tekemän kyselyn mukaan esimerkiksi lastenhoidon tuki supistui viime vuonna etenkin kotihoidon tuen valinneilla pienituloisimmilla lapsiperheillä. Yksityisen hoidon tuen valinneilla hyvätuloisilla perheillä yhteiskunnan tuki vastaavasti parani.

Myös hoitomaksut pienenevät tuntuvin hyvätuloisilla perheillä, kun taas maksujen korotukset osuivat lähinnä keskituloisille. Kela ja Stakes ovat kyselleet yli 6000 lapsiperheen hoitoratkaisuja sekä kokemuksia viime vuosien perhepolitiikasta.

muodista jääneen keynesiläisyyden oppien hylkääminen rajasi myös merkittävästi laman hoidon mahdollisuuksia.

2.3.

Maniasta depressioon

Reaalisosialismin rapautuminen ja lopullinen romahdus loivat tilaa uusoikeistolaisuuden ja myös monenlaisen uskonnollisen fundamentalismin kasvulle erityisesti läntisissä teollisuusmaissa. Tämä kasvutila syntyi länsimaisten työväenliikkeen yhden osan henkisestä krapulasta, joka seurasi ihanteeksi ainakin juhlapuheissa ja toiveajatuksissa nostetun yhteiskuntamallin rapautumista ja sen peitetarinoiden paljastumista.

Läntiset teollisuusmaat joutuivat muutaman vuoden mittaiseen talouden taantumaan, kun sitä vastoin Aasian nousevat taloudet vahvistuivat ja kehittyivät varsin ripeään tahtiin ja osin vetivät mukaan myös länsimaista teollisuutta.

Leimaavaa historian lopun ajalle oli yleinen ja yhteinen usko, ettei entisissä poliittisissa ja taloudellisissa rakenteissa ollut enää mitään hyvää uudessa tilanteessa ja monin erilaisin naamioin verhottu halu palata yhteiskunnallisessa kehityksessä 50-100 vuotta taaksepäin erityisesti työmarkkinoilla ja hyvinvointivaltion toimialalla. Vuosikymmeniä kehitetyistä yhteiskunta- ja talousteorioista luovuttiin ja tehtiin yhtäkkinen paluu vapauden ja markkinatalouden nimissä oppeihin, jotka korostivat ennen muuta yksilön omakohtaista vastuuta niin itsestään kuin omasta toimeentulostaan. Tämä tehtiin tilanteessa, jossa monimutkaistuvassa jälkiteollisessa yhteiskunnassa yksilöiden kyky ja käytännön mahdollisuudet vastata itsestään ja toimeentulostaan laman ja tietoyhteiskunnan kehittyessä ja vaatimusten muuttuessa huomattavasti heikkenivät ja erityisesti erilaistuivat (Hautamäki et al 1996). Yksilön ja pääoman taloudellisen vapauden nimissä päädyttiin omistavan luokan etujen korostumiseen.

Kansainvälisen kaupan vapautuminen jatkui ja kansainvälinen pääoma vapautui suurimmasta osasta siihen kohdistettuja rajoituksia, mikä pahimmillaan näkyi toinen toistaan seuraavina valuuttamyrskyinä ja myllerryksinä kansainvälisillä valuuttamarkkinoilla. Nämä valuuttamyrskyt ja erityisesti niiden pelko näyttivät ehdollistavan ja ohjaavan itsenäisten ja suvereenien valtioiden talouspolitiikkaa selvästi enemmän kuin valtioiden demokraattisesti valitut valtioelimet. Samanaikaisesti kun kansallisvaltioiden olemassaolon edellytykset rapautuivat, kansallisuusaate paradoksaalista kyllä vahvistui monin paikoin ja erityisesti äärioikeistolaiset kansallismieliset liikkeet saivat jalansijaa

eurooppalaisissa valtioissa ja niiden politiikassa. Ääriliikkeitä alkoi olla muitakin kuin oikeistolaisia tai vasemmistolaisia. Äärikeskustalaisuus ilmeni yhtenä vaihtoehtona (Giddens 1994).

Seuraavissa luvuissa arvioin ja analysoin laman ajan vuosien 1990-1994 keskeisiä tapahtumaketjuja, jotka suomalaisessa yhteiskuntataloudessa johtivat ennenkokemattomaan suurtyöttömyyteen ja sen vakiintumiseen osaksi Suomen saneerattua taloutta ja taloudenpitoa. Tutkimukseni alkuperäisessä käsikirjoituksessa liitin mukaan itse kokoaamani vyyhden uutistapahtumista, jotka mielestäni osoittivat kiistatta sen, kuinka talouden keskeisimmät tapahtumat hautautuivat julkisessa tietoisuudessa monien merkityksettömiltä näyttävien tapahtumien jalkoihin, vaikka kaikki olikin selvästi näkyvissä. Koska lama-ajan tutkimusta on alkuperäisen julkaisuaikatauluni jälkeen julkaistu esimerkiksi Suomen Akatemian suurprojektin yhteydessä jo melkoisesti <www.aka.fi>, olen luopunut tämän liiteluvun käytöstä ja keskittynyt keskeisimpiin tapahtumiin ja uutisiin. Näiden tapahtumien keskinäinen järjestys on tärkein tekijä siinä, kuinka Suomen talous joutui ikäänkuin harhapolulle maan ajautuessa syöksykierteen omaiseen lamaan. Tapahtuma- ja keskustelu ympäristön kuvaus valitulla tarkastelujaksolla selittää sitä, kuinka niin dramaattinen toimintalinjan valinta tuli mahdolliseksi 1990-luvun alkupuolella ja kuinka tämän toimintalinjan seuraukset muodostuivat niin vakaviksi kuin kävi. Tulosityksikköajattelun seurauksena kukin talouden toimija on viime kädessä tarkastellut vain omaa tulostaan ja vieläpä hyvin lyhyellä aikavälillä. Tällaisen toimintamallin yhteistuloksena syntyi väistämättömältä tai likipitäen kohtalonomaiselta näyttävä tapahtumaketju, jonka tuloksena lama ja sen purkautuminen jättityöttömyydeksi olivat luonnollisia seurauksia.

Eduskunnan ja sen pankkivaltuusmiesten valvomana Suomen Pankin rooli ei suinkaan aina ollut täysin itsenäisen keskuspankin rooli, vaan sen politiikka on mukailnut poliittisen päätöksenteon ja päivänpolitiikan päätöksiä (tulopolitiikan ja Suomen Pankin roolin yhteyksistä myös Kyntäjä 1993 ja Uusitalo, P 1984, lisäksi Korkman SK/97/2,48). Laman alkaessa näytti kuitenkin siltä, että Suomen Pankki ohjaili Ahon hallitusta talouspolitiikan suuntalinjoissa. Suomen Pankin hamuama ja haluama valta tulevat myös esiin tuolloisen tasavallan presidentin Mauno Koiviston muistelmissa (1994) ja henkilökohtaisissa tilityksissä. Vallalla olleen käsityksen mukaan Suomen Pankin vahvistuva

rooli kytkeytyi kuitenkin nimenomaan Koivistoon pankin entisenä pääjohtajana jopa vastoin tämän omaa tahtoa. (Pietilä, A-P 1995, s 65-85, Koivisto 1994, 381-389).

Pääomien vapaa liikkuminen on johtanut myös työpaikkojen vapaaseen liikkumiseen ja kansainvälinen talous hakee jollakin lailla uutta työnjakoa sijoittamalla tuotantoa sinne, missä se on omistajalleen edullisinta. Kesti vielä aikansa ennenkuin huomattiin, että työpaikkojen siirtyessä myös markkinat ohenevat ja vaihtavat paikkaa, jolloin vastavoimien aika on edessä¹⁶. Vallitseva kehitystrendi on kuitenkin ollut yksisuuntainen ja sitä on epätoivoisesti yritetty kääntää palkkoja ja työsuhteturvaa lähtömaissa heikentämällä, eikä niitä vahvistamalla tuloalueilla. Vastaansa tämä kehitys sai useissa maissa ammattiyhdistysliikkeen, jota ei vielä täysin onnistuttu nujertamaan. Talouspoliittisessa keskustelussa ammattiyhdistysliike sai kehityksen jarrun eikä oikeutetun vastavoiman leiman.

Suomen valtionvelka, joka oli ollut varsin vähäinen koko edellisen hallituksen ajan kääntyi voimakkaaseen nousuun suurimmalta osin kasvavan työttömyyden seurauksena ja valtionvelan kasvun merkitys voimistui bruttokansantuotteen supistuessa. Bruttokansantuotteen supistumisen syitä ja merkitystä on varmasti aiheellista pohtia. Huomattava on, että bruttokansantuotteen supistuminen ilman velkaantumista olisi ollut vielä suurempaa. Julkinen kulutus suomalaisessa yhteiskuntataloudessa on ollut erittäin merkittävä bkt:n komponentti sekä tarjonta- että kysyntäpuolella. Ahon hallituksen hallitusohjelman mukainen, lähinnä ideologisista syistä aloitettu julkisen talouden saneeraus ja supistamispolitiikka (Hietaniemi-Virtanen 1997 ja Niskanen & Salminen 1993) kuitenkin syvensi bkt:n laskua ja aiheutti kotimaisessa kysynnässä hyvin voimakkaan pudotuksen.

2.4 Historian loppu Persianlahden Tv-sodan varjossa: Suomen Keskustan vetet seisauttava -vaalivoitto

Euroopassa ja Yhdysvalloissa alkanut oikeistosuuntaus jatkui ja julkisten menojen säästöohjelmat tekivät myyräntyötään läntisten hyvinvointitalouksien perusteissa. Itä-Euroopassa demokratialiike eri nimillä jatkoi voittokulkuaan johtaen näiden maiden komentotalouksien romahtamiseen. Suomessa vaadittiin vanhojen rakenteiden purkamista erityisesti työmarkkinoilla ja erityisesti julkisessa taloudessa ¹⁷.

¹⁶ WTO:n kokous Seattlessa 2000 kaikkine mellakoineen oli selvä osoitus tämän ilmiön tulosta

Suomessa eduskuntavaaleihin (ja jopa presidentinvaaleihin) valmistautuminen ja Suomen vientiteollisuuden alkanutta alamäkeä ei huomattu tai haluttu huomata eikä teollisuuden edustajien ennakkovaroituksia kuunneltu (Louekoski 2000).

Uudistuksista ehkä merkittävin oli pääomaverotuksen uudistaminen ja alentaminen jopa alle eurooppalaisen keskitason. Eurooppalaiseen integraatioon osallistuminen ja Suomen talouden rakenteiden saattaminen ”eurokuntoon” olivat keskeisellä sijalla suomalaisen talouspolitiikan teossa¹⁸. Tässä kohden Esko Ahon johtama hallitus jatkoi suoraan edeltäjänsä Holkerin sinipunahallituksen linjaa. Käytännössä talouspolitiikan suunnan muutos oli kuitenkin selvä. Suomen Pankin johtama kulutusjuhlaa rajoittava politiikka ja markan ulkoisen arvon säilyttäminen ottivat uudessa porvarillisessa hallituspolitiikassa johtavan roolin.

Vientiteollisuus esitti kritiikkiään markan korkeaa kurssia kohtaan ennenkuin markan arvoa koskevia päätöksiä tehtiin. Suomen vienti oli hiipunut ja vaihtotase kääntynyt alijäämäiseksi samalla, kun suomalainen yhteiskunta oli velkaantunut ulkomaille erittäin voimakkaasti. Viimeiset naulat suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan arkkuun¹⁹ lyötiin kun uusi hallitus yksipuolisella päätöksellään kytki Suomen markan arvon Ecuun (Eurooppalaisen valuuttaputken yhteismitallinen rahayksikkö) aivan liian korkeaan kurssiin Suomen vientiteollisuuden kilpailukykyä ajatellen. Tämä virhe kertautui Suomen ja Neuvostoliiton välisen clearingkaupan loppuessa ja Suomen hankkiessa öljynsä Persianlahden sodan nostamalla hinnalla pelkästään länsimarkkinoilta saamallaan valuuttatuloilla. Mikäli entisenlainen clearing-kauppa olisi jatkunut, olisi muiden tekijöiden aiheuttama työttömyys nopeasti voinut korjaantua lisääntyneen idänkaupan avulla.

Keskeiset vientiteollisuusliittojen edustajat toivat selvästi esiin, kuinka Suomen taloudessa on käymässä, mutta tätä kieltäydyttiin uskomasta niin Suomen Pankissa kuin hal-

¹⁷ Suurinta osaa näistä passiivissa ilmaisemistani lausunnoista ja vaatimuksista käytän kulttuuripääoman tapaan. Useimmat 1990-luvun alun keskusteluilmapiiiriin asiat ovat sellaisia, joilta tuolloin suomalaista mediaa seurannut ei ole voinut välttyä. Tästä huolimatta vaikutelmat voivat hieman vaihdella sen mukaan, mitä poliittista ja taloudellista koulukuntaa niiden tarkastelija edustaa. Varsin voimakkaan tutkimuksellisen esimerkin median mielipideilmapiiristä ja sen vaikutuksista yleiseen mielipiteeseen antaa esimerkiksi Mätön väitöskirja vuodelta 1999.

¹⁸ Eurooppalaiseen talousalueeseen (ETA) siirtymisen ja liittymisen piti riittää integraatioksi Suomelle, mutta senkin väitettiin vaativan niin suuria muutoksia suunnitelmatalouden vähentämisessä, että ainakin talouspolitiikan retoriikassa integraatio kelpasi perusteluksi lähes mille tahansa työnantaja- ja pääomapiirien vaatimuksille.

¹⁹ Arkkuun on liioitellusti sanottu, mutta ituhoisa tie valittiin tietämättä suomalaisen vientiteollisuuden ja sen kilpailukyvyn todellista tilaa.

lituksessakin. Tämä voidaan selittää vain sillä, että ”muista asioita” pidettiin niin paljon tärkeämpinä. Nämä muut asiat olivat tietenkin Suomen kannalta katsottuna Euroopan integraatioon liittyvät tekijät Suomen ”eurokuntoon” saattamiseksi²⁰. Jälkikäteen katsottuna näyttää siltä, että devalvaatio oli tuolloin kielletty ajatus vain ja ainoastaan ”eurokuntoisuutta” ajatellen ja tämä esti siten omalta osaltaan järkevän valuuttapolitiikan harjoittamisen²¹.

Kansainväliset suhdanteet heikkenivät öljyn hinnan nousun myötä, vaikka OPEC lisäksi öljyn tuotantoa korvataksaan Irakin ja Kuwaitin jättämän aukon maailmanmarkkinoilla. Suhdanteiden heikkeneminen näkyi Suomessa vientikysynnän vähenemisenä, joka kuitenkin osittain sekoittui Suomen markan ylikorkean arvon aiheuttamaan viennin laskuun. Suomen viennin laskussa näkyy nimittäin myös Neuvostoliiton ja sittemmin Venäjän viennin huomattavasti entistä alhaisempi taso, jolla oli omat erityisvaikutuksensa Suomen työllisyyteen²².

Pääoman vapaa liikkuvuus aiheutti tuntuja häiriöitä valuuttamarkkinoilla ja Suomen markan lisäksi monet muut valuutat joutuivat toistuvien spekulatioiden kohteeksi. Suomen markkaan kohdistuva paine oli kuitenkin kotikutoista²³, sillä suomalainen suurteollisuus näki selvästi muut toimet kuin markan devalvoitumisen mahdottomiksi ja riittämättömiksi ratkaisuiksi ja ryhtyi ajamaan devalvaatiota täydellä painolla.

Toinen seuraus pääoman vapaasta liikkuvuudesta maailmanmarkkinoilla oli tuotannon siirtyminen perinteisistä teollisuusmaista halvan työvoiman maihin. Kun tämän vaiku-

²⁰ Tämä ”eurokunto” oli yksi kaikkein epämääräisimmistä käsitteistä, joita markkinahuuma toi mukanaan jos kohta markkinahuuma onkin epämääräinen käsite, eurokunto oli jotain mikä piti sisällään tarpeen mukaan kaiken sopimusjärjestelmien purkamisesta pääoman ja työnantajan yksinvallan vahvistamiseen ja suomalaisen hyvinvointivaltion purkamiseen.

²¹ Suomalaisen talouspolitiikan pitkänlinjan ajattelumalli näyttää kuitenkin pysyneen melko vakaana (vrt Heironen et al 1996) eikä suuria muutoksia itse asiassa tapahtunutkaan. Vaikka markan arvon vakautta aiemminkin pidettiin tärkeänä ei tuollainen ajattelu kuitenkaan olisi estänyt välttämättömiä valuuttakurssin muutoksia ja niiden toteuttamista hallitusti ja suunnitelmallisesti. Tällä kertaa markkinat kuitenkin ottivat ylivallan ja määrittivät Suomen markan arvon uudelleen. Vaikka mm. Ranskassa arvosteltiin markan devalvoitumisen aggressiivisuutta, ei tämä estänyt Suomen pysymistä mukana eurooppalaisessa integraatiossa niinkuin oli pelätty. Historiallisesti tämä tilanne oli sääntelytalouden viimeinen tilaisuus, jossa devalvaatio olisi vielä voitu toteuttaa suunnitellusti. Tämän jälkeen vapautuneet pääomamarkkinat ovat hallinneet valuuttakursseja.

²² Neuvostoliiton viennin romahtaminen oli suomalaisista viejäyrityksistä täysin riippumaton tapahtuma, mutta pankkituen hyvänä korvikkeena olisi voitu antaa näillekin yrityksille tilaa ja aikaa uudelleensuuntautumiseen konkurssivaihtoehdon sijasta. Tämä olisi varmuudella ollut koko yhteiskuntatalouden kannalta parempi ratkaisu kuin hallitsematon lama ja suurtyöttömyys.

²³ Suomen markan devalvoituminen syksyllä 1991 perustui pitkälti kotimaisen vientiteollisuuden tahtoon, eivätkä ulkomaiset valuuttaspekulantit ryhtyneet tuolloin kovin voimakkaisiin toimiin. Tilanne oli kokonaan toinen lähes vuotta myöhemmin markan kellutuspäätöksen yhteydessä.

tukset yhdistyivät uuden tietotekniikan leviämiseen²⁴ ja koko 1980-luvun ajan saarnattujen yritysten saneerausoppien aikaansaamaan organisaatioiden madaltumiseen ja työntekijämäärien tuntuvaan vähenemiseen²⁵ oli jälkiteollinen työttömyysloukku valmis syntymään. Länsi-Euroopan työpaikat alkoivat siirtyä Itä-Euroopan entisiin sosialistimaihin alempien työvoimakustannusten toivossa, sillä näissä maissa oli tarjolla valmiiksi varsin koulutettua työvoimaa.

Vuoden 1991 alussa suomalaisten yritysten konkurssihakemusten määrä oli jo kaksinkertaistunut edelliseen vuosineljännekseen verrattuna. Suomen Pankki markkinoiden suosiollisella avustuksella piti korkotasoa kuitenkin korkeana²⁶, vaikka yritysten kysyntäongelmat ja niiden velkataakan aiheuttamat pääomakustannukset ennakoivat konkurssimäärän yhä vain lisääntyvän. Samalla kylvettiin jo kovaa vauhtia tulevan pankkikriisin siemeniä tai ehkä pikemminkin lannoitetta. Tämä etenkin, kun vaikeuksia oli kaikilla toimialoilla yhtäaikaan.

Teollisuuden työnantajajärjestöt olivat jo aikansa lukeneet mantraa keskitettyjen tuporatkaisujen vanhanaikaisuudesta ja vanhakantaisuudesta. Liittokohtaisten sopimusten ajaminen tuottikin tuloksenaan pankkilakon keväällä 1990 ja keväällä 1991 hotelli- ja ravintola-alan lakon. Keväällä 1991 lakkoili myös auto- ja kuljetusalan järjestö AKT. Tämä lakko aiheutti liiton jäsenille 75 Mmk:n nettoansionmenetykset ja suomalaiselle vientiteollisuudelle miljarditappiot. Työttömyys lisääntyi paitsi konkurssien myös yrityssaneerausten kautta ja jo huhtikuussa 1991 työttömiä työnhakijoita oli 63 % enemmän kuin vuotta aiemmin.

Vuoden 1990 alusta vuoden 1991 kesäkuuhun Suomen Pankki oli jatkanut omasta näkökulmastaan ylikuumenneen suomalaisen talouden hillintää korkealla korkopolitiikal-
rakenteellista työttömyyttä.

²⁵ Esim. Peters ja Waterman (1982), Rosabeth Moss Kanter (1990) jne. Koko massiivisista byrokratioista eroon pyrkivä johtamis- ja organisaatioteoreettinen tutkimus ja koulutus loivat pohjaa tarpeelle vähentää yritysten työvoimaa joskus jopa yritysanoreksiaan asti.

²⁶ Suomen Pankki ja sen johto pyrkivät korkeaa korkotasoa puolustaessaan piiloutumaan markkinavoimien ja markkinakorkojen selän taakse, vaikka keskuspankin mahdollisuudet vaikuttaa korkotasoon olivat edelleen selvästi olemassa.

la ja yhdistänyt tähän markan ulkoisen arvon pitämisen korkealla tasolla. Kansainvälisen suhdanteiden kääntyminen laskuun johti varsinkin suhdanneherkän suomalaisen metsäsektorin viennin tyrehtymiseen ja tappiokierteeseen. Kun Suomen Pankin haluun ja kykyyn ylläpitää markan kurssia oli kuitenkin luotettu varsin yleisesti (Heinonen et al 1996,51 alaviite), suomalaiset yritykset ja kunnat olivat korvanneet suuren osan kotimaisia lainojaan ulkomaisilla alempikorkoisilla lainoilla.

Neuvostoliiton kanssa käyty clearing-kauppa oli loppunut ja jo toimitettujenkin tuotteiden maksut jäivät rästiin. Suomalaisista yrityksistä kärsivät ensimmäiseksi ne, joilla oli saamia Neuvostoliitosta: tässä oli alkaneen konkurssiaallon ensimmäinen vaihe²⁷. Toisessa vaiheessa tulivat ne idänkauppaan keskittyneet yritykset, jotka eivät ehtineet eivätkä kyenneet uudelleensuuntautumaan. Tämä koski lähinnä tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työvoimavaltaisia yrityksiä ja mm. maatalouskonetoimiala hävisi lähes tyystin. Palkansaajat joustivat lähinnä menettämällä työpaikkansa.

2.5. Devalvaatiosta kellutuksen kautta vanhojen rakenteiden kimppuun

Ahon hallituksen ensimmäisiä konkreettisia toimenpiteitä oli markan kiinnittäminen Suomen vientiteollisuuden kannalta aivan liian korkealla kurssilla Ecuun. Tästä päätöksestä tuli Suomelle raskas lasku, kun markkinavoimat vaativat ja saivat haluamansa devalvaation. Ennen devalvaatioon ajautumista yritettiin yhteiskuntasopimusta saada aikaan ns. Sorsan mallin mukaan. Tässä ajatuksessa oli taustalla palkkojen alentamisen pohjalta rakentuva sisäinen devalvaatio²⁸, jonka tuloksena uusi tasapaino tai jopa positiivinen vaihtotase piti saada aikaiseksi (mm. Koivisto 1994, 367).

Ahon hallitus jatkoi myös edellisen hallituksen aloittamaa pyrkimystä Euroopan talousalueen toteutumiseen. Uusi vaihe tässäkin kehityksessä alkoi, kun Ruotsi jätti heinäkuun alussa hakemuksensa EY:n täysjäsenyyteen. Etenkin keskustan kanta Suomen täysjäsenyyteen Euroopan yhteisössä oli tuolloin vielä hyvinkin kielteinen.

²⁷ Esimerkkinä olivat monet neuvostovientiin keskittyneet yritykset esimerkiksi tekstiiliteollisuudessa ja maatalouskonealalla (mm. Isohella Oy, Ylö-tehtaat Oy jne.)

²⁸ Devalvaatio kuului hallituksen mukaan menneen ajan talouspolitiikkaan ja sitä pidettiin sopimattomana Eurooppaan integroituvan Suomen uskottavuudelle. Vuonna 1991 ”d-sanaa” pidettiin lähes kirosanana ja sen kannattajia vanhanaikaisina, tyhminä ja vastuuttomina (mm Viinanen 1992 A-studion haastattelussa...täysin vastuuttomana... ja...ne on niitä vanhoja 60-luvun oppeja, 70-luvun oppeja, mut ei ne käy tähän maailmaan enää...” (A-studio, YLE 4.9.1992).).

Elokuussa 1991 julkistettiin Säästöpankkilehden selvitys suomalaisen pankkimailman ylikapasiteetista, jolla tuli olemaan voimakas ohjaava vaikutus tulevan pankkikriisin hoidossa. Kohtalon ivaa on se, että käytännössä saneerauslistan kärjessä olivatkin itse säästöpankit henkilöstöineen.

Talouden romahduksen vakavia enteitä oli ilmassa runsaasti Ahon hallituksen ensimmäisen puolivuotiskauden aikana. Aiemmassa tilanteessa yritysjohton kannustimena ja vapautuneiden pääomamarkkinoiden uutena instrumenttina markkinoille tuodut optiot alkoivat yksi toisensa jälkeen menettää arvoaan. Elokuussa 1991 Talouselämä-lehden sijoituslehti (Talouselämä 26/1991, 48-49) julkaisi jutun ja listan julkaisuhetkellä arvottomista optioista. Kolmessa vuodessa optiotodistusten parin miljardin markan markkina-arvo oli huvennut olemattomiin.²⁹

Tulevan pankkikriisin johdantona Suomen Pankki otti juuri ennen devalvaatiota haltuunsa Säästöpankkien Keskus-Osakepankin SKOP:in. Tämän toimenpiteen piti vahvistaa suomalaista pankkijärjestelmää ja tukea Suomen Pankin harjoittamaa korkopoliitiikkaa. Suomen Pankista tuli SKOP:in haltuunottaessaan myös toisen kriisiyhtiön, Tampellan pääomistaja. Suomalaisten pankkien luottokelpoisuudet heikkenivät kansainvälisten luokituslaitosten arvioinneissa.

Ahon hallituksen ensimmäinen esitys valtion budjetiksi tuotiin julkisuuteen elokuussa 1991 ja tämä tulo- ja menoarvioesitys oli ennätyksellinen kahdessa mielessä. Se oli ensiksikin ennätyksellisen leikkaava ja toiseksi ennätyksellisen alijäämäinen. Niinpä ei ole lainkaan ihme, että devalvaation väistämättömyys tuli selvästi ilmi Talouselämä-lehden (29/1991,24-28) listatessa valtionvarainministerin politiikalle vaihtoehtoisia ehdotuksia: Edellisen hallituksen valtionvarainministeri Matti Louekoski piti hallituksen työjärjestystä vääränä, sillä etenkin markan arvонkytkentä Ecuun olisi pitänyt toteuttaa vasta työmarkkinaratkaisujen jälkeen, Louekoski olisi ollut tuolloin valmis myös valikoivaan elvytykseen. Raimo Ilaskivi, kokoomuslainen vaikuttaja ja Helsingin ylipormestari, olisi halunnut elvyttävämpää budjettia finanssipolitiikkaa kiristävän budjetin sijaan. Osmo Soininvaara vihreistä oli valmis markan arvon mahdollisimman suureen pudotukseen ja halusi pyrkiä ekologisesti kestäviin rakenneratkaisuihin. SYP:n tuolloi-

²⁹ Optiokauppaa oli alettu käydä pörssikurssien jo ollessa korkeimmillaan moniin vuosiin ja kun pörssikurssit olivat tuosta pudonneet, suurin osa optioista (oikeus ostaa yrityksen osakkeita tiettyyn aikaan ennalta sovitulla hinnalla) oli tosiaan käynyt arvottomiksi pörssin hinnan ollessa alempi kuin optiossa tarjottu.

nen varatoimitusjohtaja Björn Wahlroos vaati markan arvon alentamista ja hyvin ekspansiivista talouspolitiikkaa..

Talouselämä-lehden saman numeron (29/1991,6) pääkirjoitus tuki varauksettomasti tulolaan tekevää ideologista ratkaisua, jonka mukaan laman ainoat maksajat olisivat ja voisivat olla vain palkansaajat. Pääasiallinen peruste ajatukselle oli, että pörssiosakkeiden omistajat olivat jo maksaneet osakekurssien alenemisella osuutensa laman kustannuksista. Tämän ajatuksen pohjalta ne, jotka olivat eniten ansainneet eli viimeksi myyneet osakkeensa korkeilla kursseilla ja siten ansainneet eniten, saisivat jatkossakin ansaita vielä lisää niinkuin sitten kävikin. Perusajatus oli palkansaajien ansioiden alentaminen ja siten yritysten työvoimakustannusten alentaminen yhteisen hyvän nimissä. Ristiriitaista on se, että lehden saman numeron suhdanneosastossa esitetyn Pienteollisuuden keskusliiton selvityksen mukaan vain 27 % pienyrittäjistä piti työvoimakustannuksia ongelmallisen korkeina (Talouselämä 29/1991 s.8)³⁰. Käsitys suomalaisten työvoimakustannusten kestävästä korkeudesta vahvistui kuitenkin yleisesti, kun sitä valtaeliitti tarpeeksi kauan toisteli.

Talouselämä-lehti (30/1991, 6) jatkoi insinööritalous tiedettään. Rummutus palkkojen alentamisen puolesta jatkui kiivaana lehden pääkirjoituksissa. Hyökkäys suomalaista tulopolitiikkaa kohtaan aloitettiin toden teolla, mikä oli saava jatkoa mm. valtionvarainministerin julkisissa puheissa. Kuitenkin jopa samalla sivulla esitettiin taulukoita Suomen viennin alenemisesta varustettuna tulkinnoilla, jotka kohdistuvat nimenomaan markan yliarvostukseen. Vapaakaupan maailmassa ja tullisuojan poistuessa ainoaksi kansalliseksi rajasuojaksi jäi valuuttakurssi. Kuin jatkona pääkirjoituksen teemoille pääsi lehden ”sivullinen” palstalle STK:n toimitusjohtaja Tapani Kahri artikkelillaan ”Palkkoja on pakko alentaa” (Kahri 1991,21). Ainoat todelliset perusteet palkkojen alentamiselle löytyivät markan kiinteän vaihtokurssin asettamista yritysten toimintaehdoista ja niihin liittyvistä tekijöistä, mutta ei kestänyt kauankaan, kun näistä tilannesidonnaisista argumenteista tuli jopa tieteellisesti ”perusteltuja” käsityksiä ja päätelmiä. Tapahtui sama kuin yritysten ja yksityisten luottojen vakuuksille. Talouselämä-lehden saman numeron sijoituslehden avainjuttu (s. 42-43) otsikoitiin näet nimellä ”Vakuudet haihtuvat kuin tuhka tuuleen” ja jutun sisältö perustui katoaville luottovakuuksille ja pakkohuutokaupoille.

Edelleen ”Talouselämän” pääkirjoitus (Talouselämä 31/1991,6) keskittyi SKOPin joutumiseen Suomen Pankin haltuun ja ennakoi pankkikriisiä. Keskeinen sanoma jutussa tuntui olevan ”suljetun” sektorin huoli ulkomaisesta kilpailusta ja täysin järjestömät markkinaosuuskilpailuratkaisut tämän takia. Pääkirjoitus ei kuitenkaan ollut tämän numeron avain, vaan saman aukeaman suhdannesivujen juttu, jossa vertailumetodia (Talouselämä 31/1991,8) käyttäen todettiin Suomen kansallisen talouspolitiikan loppuvan hyvin pian, koska Suomen julkiset menot ovat liian suuret. Tämä keskustelu oli suoraa jatkoa jo edellisen vuosikymmenen lopulla alkaneelle byrokratiavainolle, mikä jatkui vielä vuonna 1996-1997 suurläänien perustamisen yhteydessä. Sijoituslehden sivuilla (Talouselämä 31/1991,50) avainjuttuna oli ”Kymmenen miljardin markan kadotus”. Tarinan perusjuoni oli alenevien omaisuusarvojen kirous eli todellisuudessa Suomen talouden deflatorinen kehitys, vain loppupäätelmä jäi puuttumaan. Tämä kehityshän oli selvästi inflaation vastaisen taistelun tulos.

Devalvaatioon asti Helsingin arvopaperipörssin kurssit putosivat hyvin voimakkaasti. Erityisesti pankkiosakkeissa arvon lasku näkyi selvästi ja oli samalla itsensä syy ja seuraus. Niinpä sijoituslehden avainjuttuna olikin ”Säätiöt tyhjentävät osakesalkkujaan” (Talouselämä 37/1991, 60-61), kun tuotot lähes missä tahansa muussa sijoituksessa ylittivät kirkkaasti pörssisijoitusten tuoton. Vaivattomimmat yksityishenkilöille olivat tietenkin pankkien määräaikaistalletukset, varsinkin markan devalvoitumisen jälkeen. Pari numeroa myöhemmin Talouselämälehden ”Tällä Viikolla” sivuilla (39/1991, 10-15) pohdittiin valtion yritystuen kehitystä ja kohtaloa tavalla, joka osoitti talouspolitiikan pohjan siirtyneen varmuudella kysynnän varmistamisesta tarjonnan taloustieteen³¹.

Marraskuun 15. päivänä 1991 Suomen markka devalvoitiin 14 %:lla. Devalvaatio kasvatti Suomen ulkomaisen velan 180 miljardiin markkaan Samalla haudattiin haave palkkoja alentavasta sisäisestä devalvaatiosta. Tulopoliittinen kokonaisratkaisu allekirjoitettiin 29. marraskuuta. Toteutuneen devalvaation jälkeen päätetty nollaratkaisu oli selvästi miinusmerkkinen. Lisäksi vuoden 1993 alusta lähtien työntekijöiden maksettavaksi tuli 3 % suuruinen työeläkemaksu. Yritysten henkilöstömenot eivät tällä ratkai-

³¹ Siirtymästä ei ehkä voida varsinaisesti puhua, koska suomalainen talouspolitiikka on pitkässä linjassa pysynyt hyvinkin vakaana. Lievästi elvyttävää talouspolitiikkaa harjoitettiin vain 1980-luvun alussa. Markkinatalous on saanut selvitä suhdanteista. Suhdannepolitiikan puuttuminen kyllä kompensoitiin nimenomaan valuutapolitiikalla ja erityisesti devalvaatioilla ja devalvaatiohyödyn jakamisella tuloneuvotteluissa.

sulla alentuneet, mutta työntekijöiden käytettävissä olevat tulot alenivat tilanteessa, jossa kotimainen kysyntä oli syvässä syöksyssä alaspäin.

Talouselämä-lehti (41/1991,6) syytti Ahon hallitusta itsepetoksesta EU-kysymyksessä, Suomen EU-kelpoisuus oli pääkirjoituksen mukaan mennyt devalvaation myötä, vaikka valuuttakurssiongelmiä oli muillakin kuin Suomella. ”Tällä Viikolla” artikkelissa arveltiin tuporatkaisun räjäyttäneen Ahon hallituksen ensimmäisen budjetin ja uskottiin valtiontalouden syöksyvän velka- ja verokriisiin. Näinhän siinä toki kävikin, mutta syyt löytyvät ehkä aivan muualta kuin tulopoliittisesta kokonaisratkaisusta. Seuraavan numeron (42-43/1991,6) pääkirjoitus pohti suomalaisen diplomatian ongelmia muuttuvassa maailmatilanteessa. Varsinainen piikki hallitukselle tuli kuitenkin seuraavassa:

”Valtionvarainministeri Iiro Viinasen suorasanaisten esiintymisten on ollut älyllisesti rehellistä ja virkistävää, mutta seurauksiltaan onnetonta. On vaikea kuvitella vielä huonompia tuloksia kuin mihin valtionvarainministeri on päättävänä vuonna yltänyt. Tulosoheutus saisi vaikuttaa ministeritasollakin.”

Samalla aukeamalla (s. 7) laskettiin veromiljardien valumista kriisiyhtiöihin, joita valtion syliin oli ajautunut. Skop, Tampella ja Finnyards nelivät esitetyn laskelman mukaan 13,2 mrd markkaa osin suorana tukena tai velkojen anteeksiantamisena, osin muilla tavoin. Rauno Larsion kolumni ”Rahan hinta on mustan surman tasoa” (Larsio 1991,47) lehden samassa numerossa kannattaa erikseen mainita. Larsio pohti korkoa yleensä maailmantaloudessa ja taloushistoriassa, mutta ansiokkain huomio liittyy rahan hinnan vertaamiseen mustaan surmaan, koska seuraamukset suomalaisille yksityishenkilöille ja yrityksille olivat taloudellisessa mielessä samanlaiset.

Vuosi 1992 alkoi huolella Suomen kansantaloudesta ja erityisesti valtion velkaantumisesta. Suomen kansainvälinen luottokelpoisuus laski ja tämä merkitsi Suomen Pankille signaalia jatkaa korkean koron politiikkaansa. Euroopan yhteisön jäsenyyttä haettiin maaliskuussa.

Valuuttamyrskyksi kutsuttiin keväällä 1992 alkanutta spekulatioketjua eurooppalaisia valuuttoja kohtaan. Suomen markka joutui tämän hyökkäyksen kohteeksi ensimmäisenä. Devalvaatio laski markkinakorkoja hetkellisesti Suomessa, mutta 2 - 4 % korkoero, joka oli aikanaan aiheuttanut suomalaisen yhteiskuntatalouden velkaantumisen ulkomaille, säilyi verrattuna kansainvälisiin korkoihin. Jopa 80 % päivälütkäkorolla Suomen Pankki yritti turhaan estää valuuttapakoa Suomesta. Saksan keskuspankin lupaama

tuki tyrehtytti hetkellisesti uuden devalvaation odotukset ja vasta Suomen Pankin pääjohtajan³² vaihtaminen huhtikuussa rauhoitti valuuttamarkkinat tilapäisesti. Hallitus runnoi keväällä läpi säästölait, joiden uskottiin taittavan lopullisesti Suomen talouteen liittyvän epävarmuuden. Kuitenkin kesän lopulla valuuttapako alkoi taas ja Suomen Pankin vaihdettava varanto ja termiinasema kävivät syyskuussa jopa alempana kuin syksyn 1991 devalvaation yhteydessä. Syyskuussa markka laskettiin kellumaan. Markka devalvoitui heti 15-17 % ja korkotaso laski hyvin nopeasti eurooppalaisen ecu-koron tasolle ja pikkuhiljaa sen ja jopa vertailukorikoron alle (korissa ovat mukana Saksan markka, USA:n dollari ja Englannin punta). Euroopassa pahoiteltiin Suomen päätöstä laskea markka kellumaan, mutta tämä ei lopulta jäänyt pitkään heikentämään suomalaista ”eurokuntoa”, sillä pian Suomen perässä myös Ruotsin kruunu, Englannin punta ja Italian liira olivat kelluvia valuuttoja. Pakkodevalvaation taustoista mm. (Koivisto 1994, Kullberg 1996).

Vappupuheissa 1992 ennusteltiin hallituksen kaatumista ja yhteiskuntarauhan rikkoutumista sekä epäiltiin jopa merkittävien yhteenottojen olevan edessä. Hallituksen meno-leikkaukset eivät kuitenkaan johtaneet eduskunnassa merkittäviin voimankouetuksiin, koska opposition asema oli enemmistöparlamentarismiin siirryttäessä heikennyt. Ammattiyhdistysliike joutui pian ottamaan parlamentaarisen opposition vanhan roolin. Ahon hallitusta syytettiin vääristä linjavalinnoista.

Vasta syksyllä 1992 alettiin kiinnittää huomiota kasvavaan työttömyyteen, vaikkakin ensisijalla kulki edelleen huoli valtion velkaantumisesta, Suomen ulkomaisesta velkaantuneisuudesta ja kauppa- ja vaihtotaseen ali- tai ylijäämästä ja huoli Suomen kelpoisuudesta Euroopan Unionin jäsenyyteen.

Kun Suomen talous vielä oli hyvin heikossa nousussa, korko söi talouden elinvoimaa jatkuvasti. Tämä näkyi kaikkein selvimmin työttömyyslukujen kehityksessä.

Suomen 50 suurinta pankkia näyttivät vuoden 1991 tilinpäätöksissään yli 7 miljardia markkaa tappiota ja luottotappiot olivat edelleen nousussa, eikä se tuolloin vallinneella korkotasolla ollut mikään ihme. Suomen 500 suurimmasta yrityksestä 106 onnistui vuoden 1991 tilinpäätöksessään ylittämään 10 % tuoton sijoitetulle pääomalle ja kun tiedetään miten paljon suomalaiset yritykset tuolloin käyttivät vierasta pääomaa, korkotason

merkitys taloudessa ja yritysten tuloksissa velkapainotteisen pääomarakenteen vuoksi oli erittäin keskeinen. (Pankkien ja 500 suurimman yrityksen tiedot ovat Talouselämä-lehden numeroista 18 ja 20/1992.)

Vaikka vienti elpyi voimakkaasti, työttömyyden kasvua viennin lisäys ei kääntänyt laskuun. Työttömyyden kasvuvauhti päinvastoin kiihtyi kohti vuoden 1992 loppua ja sen jälkeenkin aina vuoteen 1994 asti.

Syksy 1992 oli muutenkin historiallinen, sillä Suomen ensimmäinen ammattiliittojen keskusjärjestökonkurssi tapahtui, kun Riitta Prustin johtama TVK ajautui turhaan³³ konkurssiin kasinotalouteen liittyvien virhesijoitustensa takia. Tämä tapahtui juuri ennen kuin korkotasoa alkoi tuntuvasti laskea ja pörssikurssit nousta, mikä jo sinällään olisi korjannut osan virhesijoituksista ja niiden aiheuttamista kustannuksista.

Valtionvarainministeri Iiro Viinasen aloittama hyökkäys ammattiyhdistysliikettä vastaan sai aluksi varovaista tukea valikoiduilta asiantuntijoilta ja talouden edustajilta. Talouselämä-lehti oli tässä asiassa etunenässä ja jo muutaman kuukauden sisällä maakuntien ykköslehdet olivat pääkirjoituksissaan samoilla oikeistopopulistisilla linjoilla.

Talouselämä-lehti (25/1992, 6) aloitti päättäjien piikittelyn tulkitsemalla hallituksen alijäämäisen budjetin elvyttäväksi sen velkapitoisuuden takia, vaikka tosiasiasa melkoisia menoleikkauksia etenkin henkilöstömenoissa oli jo tehty ja niiden seurauksia saatiin työttömyyslukuissa vielä seurata. Talouselämä (29/1992,24-26) iski vielä syvemmälle ja ”teurasti valtion budjetin”. Huomio kiinnittyi lähinnä laiskuuden hoitoon ja tukemiseen ja tässä artikkelissa kristalloitui vahvistuva ajatus työvoimasta tavarana, kun useimmat ehdotuksista perustuivat lähinnä idealle, että työttömyyskorvausten leikkaaminen ja valtion ja kuntien työvoiman vähentäminen olisivat taikatemppu, jolla kaikki ongelmat ratkaistaisiin.

Oppositio ei kyennyt eduskunnassa pitämään puoliaan ja niinpä palkansaajajärjestöt³⁴ ja hallitus joutuivat vastakkain tulosopimusta hierottaessa. Talouselämä-lehti (38/1992,4) murehti Suomen maineen ja tilausten menetystä hallituksen taipuessa yleislakkouhan edessä. Lehden toimittajilta oli ilmeisesti kokonaan jäänyt huomaamatta mm. Saksassa keväällä ollut suurlakko, jonka sopimuksessa mm. annettiin lakkolaisille palkankoro-

³³ Kyseinen konkurssi olisi ollut vältettävissä, mikäli malttia ja neuvotteluhaluja olisi ollut

³⁴ Ulkoparlamentarisuudesta huolimatta ammattiyhdistysliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen välinen yhteys on ollut olemassa ja säilynyt merkittävänä vaikuttajana suomalaisessa talouspolitiikassa. Sama asia on takavuosina ilmennyt keskustapuolueen ja MTK:n välisessä yhteydessä.

tusten lisäksi lisälomarahaa ja kertakorvaus lakonaikaisista ansionmenetyksistä. Kuitenkin ammattijärjestöjen ja keskitetyn tulopolitiikan vastaista henkeä kyettiin lietsomaan huolimatta siitä, että Suomen tulosopimus oli erittäin työnantajaystävällinen nollaratkaisu.

2.6. Suurtyöttömyys vakiintuu osaksi "eurokuntoista" Suomea

Kylmä sota oli päättynyt ja Neuvostoliitto lakannut olemasta. Suomen velkasaatavista käytiin nyt keskustelut Venäjän kanssa. Suomessa vallitsi työttömyystaso, joka vielä 1970-luvulla olisi johtanut kriisihallituksen perustamiseen ja todella vahvoin toimenpiteisiin. Puoli miljoonaa työtöntä vakiintui 1990-luvulla välttämättömäksi maininnaksi lähes jokaisessa keskustelussa ja talouden asiantuntijoiden lausunnossa. Samat toimenpiteet, joilla työttömyys luotiin, olivat ainoita joita tarjottiin lääkkeeksi ongelmaan. Suomen vientiteollisuus elpyi nopeasti devalvaation ja markan kellutuspäätöksen jälkeen. Kauppatase oli noussut ylijäämäiseksi jo vuoden 1991 aikana ja vaihtotasekin nousi positiiviseksi vuoden 1994 alussa. Kauppataseen ylijäämä jo vuonna 1991 selittyy pääosin tuonnin supistumisella eikä suinkaan viennin kasvulla. Viennin elvyttäjinä suomalaisessa teollisuudessa toimivat kokonaan lamaa edeltäneestä tilanteesta poikkeavat yritykset. Metsäteollisuus Suomen viennin perustana jatkoi vahvaa asemaansa, mutta myös metalliteollisuus oli noussut vahvaksi osaksi suomalaista vientiosaamista ja suomalainen korkean teknologian teollisuus korvasi aikaisemman neuvostoviennin lähinnä raskaan metalliteollisuuden ja työvoimavaltaisen tevanake-teollisuuden osuuden. Suomen metsäteollisuuden volyymi saavutti lamaa edeltävän tason maaliskuussa 1993 ja metalliteollisuudella tämä kesti saman vuoden heinäkuuhun asti. Koko tehdasteollisuuden yhteenlaskettu volyymi oli lamaa edeltävällä tasolla vuoden 1993 marraskuussa. Muun teollisuuden volyymi-indeksi saavutti lamaa edeltävän tason vasta vuoden 1996 kesäkuussa, jolloin metalliteollisuuden tuotanto oli yli 50 % suurempi kuin ennen lamaa ja metsäteollisuuskin yli 10 % suurempi. Metalliteollisuuden kasvussa oma osuutensa on korkean teknologian yrityksillä, joista suuri osa kuuluu juuri tälle toimialalle, vaikka pieni osa jääkin muuhun teollisuuteen (numeroaineisto <<http://www.stat.fi>> 25.2.1997).

Suomen haettua Euroopan Unionin täysjäsenyyttä eurokuntoisuuden ylläpitäminen oli edelleen keskeisessä asemassa talouspolitiikan linjanvedoissa. Vaikka Suomen taloudellinen tilanne olisi vaatinut vahvoja elvytystoimia ei niihin voitu Suomen Pankin ja Ahon hallituksen linjausten mukaan ryhtyä, koska se olisi heikentänyt Suomen uskottavuutta maailmalla. Niinpä valtion ja kuntien säästötoimet alkoivat tehota vuonna 1993. Julkisen sektorin säästötoimista aiheutui työttömyyden kasvun jatkuminen ja laman pitkittyminen julkisen kysynnän edelleen laskiessa (Wuori & Ylönen 1996). Valtion säästöt menivät työttömyyden aiheuttamien menojen kasvuun ja velkaantuminen jatkui kiihtyvällä vauhdilla varsinkin pankkikriisin hoitamiseen luvatus pankkituen saavuttaessa huippunsa.

Yritysten ja yksityishenkilöiden kohdalla säästämisoppi oli mennyt perille ja investoinnit samoin kuin luottokysyntä romahtivat. Julkiset investoinnit oli myös jäädytetty ja niinpä erityisesti rakennusala kotimaisen kysynnän romahtaessa lamaan tui lähes tyystin. Tämä lisäsi edelleen miesten työllisyyden heikkenemistä, vaikka miesten työllisyyttä alkoikin parantaa vientiteollisuuden elpyminen. Sen sijaan naisten työllisyys alkoi heiketä julkisten säästötoimien vaikutuksesta. Olivathan alat, joille leikkauksia eniten tehtiin, juuri naisvaltaisia ns. hyvinvointialoja. Työttömyyden voidaan tulkita vakiintuneen pitkäaikaistyöttömien kohdalla ja samoin vastavalmistuneiden nuorten työllistymismahdollisuudet näyttivät hyvin heikoilta. Suomen koko teollisuustuotanto oli jo vuonna 1993 yhtä korkealla tasolla kuin ennen lamaa, mutta suomalaisessa yhteiskunnassa oli puoli miljoonaa työssäkäyvää ihmistä vähemmän eli rakennemuutos oli juuri saavuttamassa huippunsa. Työttömyys kävi korkeimmillaan vuoden 1994 alussa.

Vienti, jonka kasvun nimiin oli vannottu ja uskottu, ei ollut korjannutkaan väärään suuntaan ajautunutta tilannetta. Niinpä valtionvarainministeriössä luotiin vientivetoisen kasvustrategian rinnalle korkoelvytyksen käsite³⁵.

Suomen EU-jäsenyydestä äänestettiin ja enemmistön kannattaessa neuvoa-antavassa kansanäänestyksessä jäsenyyttä, eduskunta teki marraskuussa 1994 päätöksensä pitkien jarrutuspuheenvuorojen jälkeen siten, että Suomesta tuli Euroopan Unionin jäsen vuoden 1995 alusta lukien. Samaan aikaan EU:n jäseniksi tulivat myös Ruotsi ja Itävalta. Sen sijaan norjalaiset olivat kansanäänestyksessään torjuneet jo toisen kerran jäsenyyden ja niin Norja jäi ulkopuolelle. EU-jäsenyysneuvottelut olivat kestäneet liki kaksi

vuotta siitä, kun varsinaiset neuvottelut alkoivat. Erityisesti keskustapuolueen maatalousväki oli päätöksestä varsin käänteissään, vaikka jäsenyysneuvottelut olivatkin keskittyneet lähes yksinomaan maataloutemme sopeuttamiseen EU:n tukitalouteen. Neuvottelujen kulku ei siltä osin tosin ollut kovin kummallinen. Toimihan Suomen ulkoministerinä ja toisena pääneuvottelijana MTK:n pitkäaikainen puheenjohtaja Heikki Haavisto.

Maastrichtin sopimus tulevine yhteisine rahayksiköineen oli keskeinen Euroopan Unionin muodostamisen kulmakivi, jonka Unionin uudet jäsenet sellaisenaan hyväksyivät jäsenyyttä hakiessaan. Euroopan yhteisön vanhoista jäsenmaista kuitenkin Tanska ja Iso-Britannia vaativat ja saivat poikkeuksia sopimukseen. Maastrichtin sopimus astui voimaan marraskuussa 1993 Saksan ratifioitua sen lokakuussa.

Pankkikriisi jatkui, mutta hidastui selvästi yksityishenkilöiden ja yritysten velkasaneerauslain tultua voimaan 8. helmikuuta 1993. Tämä monin osin arvosteltu³⁶ laki tuli voimaan vuotta liian myöhään, jotta siitä olisi ollut suurta hyötyä. Pankkituen lupaaminen vuoden 1992 keväällä ajoi pankit perimään hiemankin epävarmoja saataviaan joko pankkituesta tai takaajilta, jolloin pakon edessä myyntiin tulleen omaisuuden tarjonta vahvisti voimakkaasti omaisuusarvojen laskukierrettä. Työttömyyden kasvu jatkui yhä, mutta tältä osin enää lähinnä julkisten säästötoimien ansioista.

Vielä yksi työttömyyden kasvun osatekijöistä puuttuu luettelosta. Yksityisen ja julkisen sektorin säästöpaketit sinänsä tekivät työttömiä vähentämällä kysyntää markkinoilla, joten markkinataloudessa useat yritykset ja niiden tarjoamat palvelut tulivat tarpeettomiksi. Vain vahvimmat ja tässä tapauksessa omavaraisimmat yritykset ja ammatinharjoittajat saattoivat jatkaa kysynnän ollessa alimmillaan. Vuoden 1993 aikana yksityinen kulutus kääntyi kuitenkin jälleen kasvuun, vaikkei täysin korvannutkaan julkisen kulutuksen supistumista. Pankkisektori oli kuitenkin velvoitettu saneerauksiin ja toimintojen ja henkilöstön karsimiseen pankkien tukipaketin ehtona ja tämä kehitys jatkui edelleen. Vaikka pahimmat luottotappiot purettiinkin pankkitukipaketin ja velkasaneerauslain voimaantulon välissä, jäljellä oli vielä yleisestä luottokannan vähenemisestä seuraava saneeraus menneiden tappioiden korvaamiseksi. Kun entisen Kansallispankin entinen pääjohtaja Jaakko Lassila aikoinaan varoitti ”suljetun sektorin pullasorsia” tulevasta

³⁶ Velkasaneerauslain suurimmat heikkoudet liittyivät takaajien asemaan ja tämänmuotoisella lailla iskettiin syvälle inhimillisen pääoman peruskysymyksiin. Tähän palaan myöhemmin.

kilpailun vapautumisesta ja rajojen aukeamisesta, hän ei varmaankaan huomannut, että suomalaiset pankit olivat yksi tämän sektorin kaikkein keskeisimmistä toimialoista.

Niin koville oli lama Suomessa ottanut, että joulukuussa 1993 Suomen henkistä tilaa selvittämään asetettu työryhmä ei kyennyt yhteiseen kannanottoon, vaan työryhmän puheenjohtaja Ilkka Niiniluoto joutui luovuttamaan pääministeri Esko Aholle yksityisen yhteenvetonsa kokoelmana ajatuksia ja mietteitä maata vaivaavasta henkisestä tyhjyydestä, epävarmuudesta ja luottamuspulasta (Niiniluoto & Lipponen 1994). Pääministeri joutui etsimään omat tulkintansa kansalais- ja jatkosodan jälkeisistä tilanteista.

Talouselämä-lehti jatkoi rummutustaan ay-liikettä vastaan ja piti palkkojen alentamista välttämättömänä (1,2,4,13,18/1993). Samoin hallituksen alijäämäistä budjettia ja sen toteutumista pidettiin elvyttävänä, mitä piti vastustaa (2 ja 4/1993). Jaakko Kiander pääsi kuitenkin lehden 4/1993 ”Kahdella Sivulla” kertomaan kantansa velkaelvytyksen mahdollisuuksista vielä tuolloisessakin tilanteessa (Kiander 1993, 16-18). Hyvin perusteltu kansantajuinen esitys ei kuitenkaan synnyttänyt mitään vastakaikua, vaikka se oli hyvässä linjassa Kianderin useiden eri julkaisuissa olleiden kirjoitusten kanssa ko vuodelta. Kiander ei kertakaikkiaan kuulunut Ahon ja Viinasen hyväksymiin asiantuntijoihin.

Talouselämä-lehden haastattelussa (7/1993,16-21) presidentti Mauno Koivisto hyökkäsi voimakkaasti talouspoliittiseen keskusteluun osallistuneita Seppo Honkapohjaa, Erkki Koskelaa ja Jouko Pauniota vastaan heidän näkemyksistään koron alentamistavoista, vaikka markan ulkoisen arvon kustannuksella. Samassa ryöpytyksessä sai osansa myös Vaasan yliopiston laskentatoimen professori Paavo Yli-Olli. Koiviston argumentaation keskeinen osa perustui sille, että markkinakorot Suomen Pankin keskeisiä korkoja lukuunottamatta olivat jo tulleet reilusti alaspäin ja näin ollen mitään ei tarvitsisi tehdä. Lisäksi hän arvioi markan devalvoitumisesta olevan seurauksena vahvoja piileviä inflaatiopaineita, joiden purkautuminen olisi suuri vaara Suomen talouden vakaalle kehitykselle. Kuitenkin, vaikka nimelliskorko olikin Suomessa nyt Euroopan keskitasoa, Euroopan alin inflaatiövauhti piti reaalikorot korkealla, mikä huomattiin vasta vuotta myöhemmin (Talouselämä 8/1994,14).

Tiukan linjan säästämistä kannatettiin edelleen ”Talouselämässä” (26/1993,5) vaikka säästäminen käytännössä näkyi ennen kaikkea investointien välttämisenä. Myöhemmin (31/1993, 30-36) otettiin käsittelyyn pimeän työn tekeminen ja teettäminen, jonka pää-

ministeri Esko Aho oli aiemmin ottanut keskustelunaiheeksi suomalaisen yhteiskuntatalouden uhkakuvana. Tämä raportti ennakoi sitä harmaan talouden vastaista syytepakettia, joka alkoi korkoelvytyksenkin epäonnistuttua työttömyyden vähentämisessä. Kun matalat korot eivät sysänneet työllisyyskehitystä parempaan suuntaan, ruvettiin syntipukkien etsintään ja päädyttiin uusiin iskusanoihin kuten ”verokiila” ja ”tuloloukku”. Myöhemmin (37/1993,5) päästiin sitten tyrmäämään ajatusta työn jakamisesta sillä perusteella, ettei työ jakamalla lisäännä.

Vuonna 1994 Talouselämä-lehti keskittyi pääkirjoituksissaan hieman entistä pehmeämmin vastustamaan elvytystä ja samalla sen ärhäkkä julkisen talouden säästöjen vaatimista ikäänkuin höltyi. Tämä kanta johtui kaikei lähestyvistä EU-jäsenyydestä ja ulottui useisiin pääkirjoituksiin asti. Pahimman korkotason vallitessa yrityksen myyminen ja rahan tallettaminen pankkiin olisi ollut Suomen lähes jokaiselle yrittäjälle kannattavin vaihtoehto (edellyttäen että yrityksen edes olisi voinut myydä).

2.7. Rakenteelliset uudistukset

Esko Ahon johtama hallitus ei onnistunut hallitun rakennemuutoksen toteuttamisessa kuten ei sen edeltäjäkään. Kummallakaan hallituksella ei ollut eksplisiittisesti ilmaistua kantaa siitä, minkälaiseen tulokseen jälkiteollisessa ”tietoyhteiskunnassa” haluttaisiin päästä. Niinpä varsinkin Ahon hallituksen taival oli poukkoilua vaikeasta tilanteesta toiseen. Tiedotusvälineiden kanssa tämä hallitus kuitenkin osasi tulla toimeen, eikä voinut edeltäjänsä tavoin syyttää median kielteistä asennetta. Näyttää jopa siltä, että Ahon hallitusta ymmärrettiin, koska sitä haluttiin ymmärtää. Kaikkein keveimmän käsittelyn sai varmasti eurooppalaiseen verojärjestelmään kuuluvan arvonlisäveron tuominen Suomeen verotuksen harmonisointimielessä. Ajankohta, vuoden 1994 kesäkuu, ei olisi voinut kuitenkaan olla huonompi (tai ehkä sittenkin vuotta aiemmin olisi isketty vielä parempaan tilanteeseen). Teollisuus, jolla meni muutenkin hyvin, sai lisää verovähennysoikeuksia ostopalvelujensa osalta, mutta työvoimavaltaiten palvelualojen verotaakka kasvoi merkittävästi. Kuitenkin oli ilmiselväksi jo tullut, ettei teollisuus voisi kovin merkittävästi lyhyellä tähtäyksellä helpottaa työttömyyttä, koska sen vienti alkoi olla jo sellaisilla rajoilla, että lähinaapureiden ja eurooppalaisten kauppakumppaneiden vastareaktiot olivat lähellä.

Vaikka Euroopan talousalueesta ja Euroopan Unionin jäsenyydestä odotettiin Suomen taloudelle ja erityisesti työttömyystilanteelle todellista pelastajaa, mitään tällaista ei ilmennyt ainakaan Suomen ensimmäisenä jäsenyysvuotena. Pankkien luottotappiot vähenivät ja niiden tulokset kääntyivät varovaisesti voitollisiksi. Pankkifuusiot lisääntyivät vielä kaikkein suurimmalla Yhdyspankin ja Kansallispankin suurfuusiolla ja työpaikat pankeissa vähenivät. Yksityinen ja julkinen kulutus alkoivat kasvaa, mutta valtion velkataakka säilyi ja kasvoi.

Kun työttömyyteen ei löytynyt apua markkinoilta (keynesiläinen elvytyspolitiikka oli ideologisesti mahdottomuus), hyökättiin työmarkkinoiden rakenteiden kimppuun. Työnantaja- ja yrittäjäjärjestöjen ja hallituksen esittämät joustovaatimukset tulivat Ahon hallituksen lopputaipaleella lähes yhtä välttämättömäksi mantraksi kuin puolen miljoonan työttömän maininta jokaisessa kansantaloutta käsittelevässä lehtiartikkelissa. Joustovaatimusten esittäjiltä jäi huomaamatta miten paljon työmarkkinat³⁷ ja etenkin työnteekijät jo olivat joustaneet pakon edessä säilyttääkseen työpaikkansa ja pahimmillaan tai parhaimmillaan joustaneet jopa luopumalla työpaikastaan.

Tärkein rakenteellinen uudistus tapahtui kuitenkin lähes huomaamatta, vaikkakin tietösten päätösten tuloksena. Uusoikeistolaisista arvoista lähtenyt yleinen julkisten palvelujen ja julkisen sektorin yksityistämishanke oli kaksiteräinen miekka. Samalla, kun taloudellista päätösvaltaa siirrettiin julkiselta sektorilta markkinoille, siirrettiin palvelujen tuotot yksityiselle sektorille, mutta kustannukset jäivät edelleen julkiselle sektorille. Säästöhankkeiden tuloksena syntynyt työttömyyskin kustannuksineen jäi valtaosin julkisen sektorin kustannukseksi (Wuori & Ylönen 1996). Poliitiikan ja talouden vieraantumisen toinen vaihe toteutui käytännössä politiikan oma-aloitteisena luopumisena valastaan ja vaikutusmahdollisuuksistaan, mutta myös vastuustaan. Ensimmäisessä vaiheessahan poliittinen järjestelmä oli jo luopunut kansainvälisten pääomien ja pääoma-liikkeiden kontrollistaan.

2.8. Ainoan vaihtoehdon malli

”Päätös valita vientivetoinen kasvustrategia oli ulkomaisen tasapainon kannalta väistämätön, mutta kotimaan kehityksen kannalta kaikkea muuta kuin helppo. Tiedossa oli, että viennin

kasvu ei tuo välitöntä helpotusta työttömyyteen ja että veropohja jatkaa viennin vedosta huolimatta rapautumistaan. Samoin oli nähtävissä, että viennin kasvu ei juurikaan helpota pankkikriisiä, vaan että tämä voi tapahtua vain suljetun sektorin vilkastumisen myötä. Kaikki tämä oli tiedossa, mutta - kuten jo mainitsin - vientivetoiselle kasvulle ei tästä huolimatta ollut todellisia vaihtoehtoja.” (Viinanen 1993,554)

Erityisesti ulkomaisen velan (velkaantumisen seurauksista esim Sauramo 1991) suuri määrä Suomen kansantaloudessa aiheutti vakavaa korkolevottomuutta. Vaihtotaseen alijäämä syntyi ennen kaikkea viennin nopeasta tyrehtymisestä. Sivuuttaa ei voi kuitenkaan sitä, että korkea kotimainen korkotaso ja luottamus yliarvostetun markan arvon säilymiseen olivat johtaneet ennennäkemättömään ulkomaisen velanoton kasvuun³⁸.

Esko Ahon hallituksen (1991-1995) ensimmäisiä merkittäviä tekoja oli Suomen yliarvostetun markan ulkoisen arvon sitominen ECU:n arvoon tilanteessa, jossa suomalainen teollisuus, erityisesti Suomen viennissä keskeinen metsäteollisuus, kaipasi kipeästi ja vaati äänekkäästi devalvaatiota. Devalvaatio-odotukset heijastuivat markkinakorkojen huimana nousuna tasolle, joka selkeästi ylitti sijoitetun pääoman tuottotason normaalissa suomalaisessa yrityksessä.

Vielä syyskuun alussa 1991 Veronmaksajain keskusliiton Veronmaksaja-lehdessä (7/1991) annettiin vinkkejä siitä, kuinka lokakuun 1991 alusta yksityishenkilötkin saisivat halpaa lainaa ulkomailta. Tämä osoitti melkoista sokeutta sille, mihin suuntaan maan taloudellinen tilanne oli vauhdilla kehittymässä

Presidentti Koiviston myötävaikutuksella ryhdyttiin jo alunpitäen epätoivoiseen devalvaation ja inflaation vastaiseen taisteluun, jonka kärkenä oli pankinjohtaja Sorsan esittämä sisäisen devalvaation malli - keskitetty ja selvästi miinusmerkkinen palkkaratkaisu³⁹ (vrt. myös Koivisto 1994, 367). Nimenomaan suomalainen pääoma, erityisesti met-

³⁸ Vaihtotaseen alijäämä ei suinkaan ollut mikään uutuus. Koko 1980-luvun ajan Suomi oli keinunut tasapainotilan ulkopuolella, mutta vasta viennin voimakas lasku ylikuumenneen talouskehityksen jälkimainingeissa loi tilanteen, jossa tasapainon mahdollisuudet oli uudelleen harkittava.

³⁹ Miinusmerkkisen palkkaratkaisun toimimattomuus sisäisenä devalvaationa paljastuu, kun otetaan huomioon (1) suomalaisen yhteiskuntatalouden sisäinen velkaantuneisuus, (2) valtion tulojen perustuminen tuloverotuksen progressiolle ja (3) se miten pientä osaa välittömät palkkakustannukset näyttelivät esimerkiksi viennin kannalta keskeisen metsäsektorin kustannusrakenteessa. Koko teollisuudessaakin henkilöstökustannukset olivat selvästi alle 20 % liikevaihdosta. Tällöin palkkojen puolittaminenkin olisi antanut mahdollisuuden alle 10 % hinnanalennuksiin. Jos haluttiin vedota siihen, että suurin osa teollisuuden muistakin kustannuksista syntyy välillisesti palkoista palvelu- yms. yrityksissä, voidaan vain todeta, että kustannusten alentaminen ei suoraan

säteollisuudessa ja jopa pankkisektorilla, näki selvimmin tämän ratkaisun mahdottomuuden ja/tai riittämättömyyden, ja Suomen Pankin ja hallituksen ensimmäinen taistelu markan arvosta oli suurin tappioin hävitty markkinavoimien ottaessa selätysvoiton.

Korkean koron vallitessa ja kansainvälisten suhdanteiden kääntyessä yhtäaikaisesti laskuun osakekurssit Helsingin arvopaperipörssissä romahtivat ja kiinteistöjen hinnat kääntyivät laskuun. Kun sitten valtionvarainministeriö huolestui julkisen talouden vajeesta, kotimarkkinoiden laihdutuskuuri alkoi. Näin annettiin pankkikriisin siemenille kunnolla kasvutilaa ja kasvuvoimaa.

Vaikka Suomen ulkomainen velkaantuneisuus oli suurta, kaksi kolmasosaa yritysten ja yksityishenkilöiden velasta oli kuitenkin kotimaista ja juuri tämän velan merkitys sekä deflaation⁴⁰ että korkean korkotason nousun seurauksena oli vahvasti rakentamassa pankkien luottotappioita ja syvää pankkikriisiä. Kotimarkkinakysynnän supistuminen oli siten harjoitetun kireän raha- ja finanssipolitiikan seuraus ja pankkikriisin välittömä syy⁴¹. Vaikka korkean koron politiikka peruskoron nostamisen myötä antoikin pankeille korkomarginaalia, korkea korkotaso yhdistettynä verovähennysoikeuden supistamiseen söi voimakkaasti kotimaista kysyntäpotentiaalia. Tästä seurasi, ettei edes hintojen lasku kasvattanut suomalaisten tuotteiden ja palveluiden kysyntää, minkä vuoksi suuri osa suomalaisia sekä yksityishenkilöitä että yrityksiä joutui kestävämpään tilanteeseen.. Entistä vähemmällä tuloilla oli maksettava entistä suurempia lainanhoitomenoja. Säästämähdollisuudet löytyivät tässä tilanteessa vain toiminnan supistamisesta tai lopettamisesta⁴².

Pakkodevalvaation jälkihoidossa keskityttiin inflaation vastaiseen taisteluun ja palkkaratkaisut tehtiin de facto miinusmerkkisinä. Jo vuosia patoutunut uusoikeistolainen ja yltiöliberalistinen halu hyvinvointivaltion purkamiseen nosti päätään ja pitkään haudotut ja osin jo aloitetut julkisen sektorin purkamishalut pääsivät markkinahurmoksessa

⁴² ~~Vaikka kotimainen palvelutuotanto~~ uusine ”ylellisyyspalveluineen” oli jo 1980-luvun lopussa viritetty uuden ajan alkuun, juuri nämä palvelut olivat ne, joista yksityisen kulutuksen ja ostovoiman vähetessä ensimmäisenä tingittiin. Ylellisyyspalveluilla tarkoitan ensisijaisesti eräänlaista kerskakulutusta lomaosakkeisiin, kylpylöihin ja kaikenlaiseen trendikkääseen elämään liittyvää kulutusta, jota Suomessa aloiteltiin ja suunniteltiin juuri parhaina nousun vuosina. Peruspalveluista oltiin halukkaista tinkimään, jotta varakkaat voisivat todella myös näyttää varakkailta!

elävässä taloudessa valloilleen. Itsessään paradoksaalinen ainoan vaihtoehdon politiikka oli alkanut. Todelliset vaihtoehdot lakaistiin syrjään tai ne vaiennettiin.

Ainoan vaihtoehdon politiikassa jäi huomaamatta, kuinka markkinavoimat maksattivat toteutumattoman inflaation kustannukset kotimarkkinoilla ja ikäänkuin odottivat devalvaatiohyödyn leviämistä laajemmalle suomalaisessa yhteiskuntataloudessa⁴³. Kun näin ei käynyt, seurauksena oli ennen näkemättömän laaja työttömyys ja suomalaisen laman syveneminen ja venyminen. Tämä erityisesti siksi, että valtionvarainministeri Viinasen markkinoima kuin pakkomielteinen säästöohjelma tunkeutui läpi koko paniikkihäiriöisen suomalaisen yhteiskunnan. Kesti vuosia ennen kuin säästöpäätösten niin taloudellisia kuin yhteiskunnallisiakaan seurauksia edes yritettiin arvioida (Heikkilä, M & Uusitalo, H 1996 ja Wuori & Ylönen 1996). Kun neoklassinen talousteoria ei vastannut suomalaista todellisuutta, muutettiin todellisuutta!

2.9.

Korko ja talouden kasvu

Suunnitelma- tai sekataloudesta markkinatalouteen siirtyneessä yhteiskunnassa korot määräytyvät ensisijaisesti markkinoilla (sen jälkeen kun pääomaliikkeiden kansainväliset rajoitukset on poistettu). Näin ainakin kapitalismiksi muuntuva markkinatalous keskuspankkeja johtavine keulakuvineen antoi ymmärtää. On kuitenkin kiistatonta, että keskuspankit pystyvät omiin valuuttoihinsa nojaavissa yhteiskuntatalouksissa suurina toimijoina vaikuttamaan sekä korkotasoon että sen kehityssuuntaan. Vaikka peruskoron merkitys nykyisessä taloudenpidossa onkin oleellisesti vähentynyt, keskuspankeilla on monia muitakin keinoja vaikuttaa haluamaansa suuntaan (vrt. esim Yli-Olli 1992). Kansantalouden koko ja sen vakaus vaikuttavat merkittävästi tietenkin keskuspankin mahdollisuuksin ja kykyyn harjoittaa itsenäistä ja riippumatonta raha-, korko ja valuuttakurssipolitiikkaa⁴⁴.

Korko ei automaattisesti määräydy vain markkinoilla, vaan siihen vaikuttavat keskuspankin erilaiset toiveet ja vakaumukset oman valuutan arvosta ja sen puolustamisen

⁴³ Kun suomalainen talouspolitiikka ja sen perusajattelumallit olivat karttaneet suhdannepolitiikkaa jopa aivan tietoisesti ja tämä politiikka oli korvattu inflaatiolla, devalvaatioilla ja devalvaatiohyödyn jakamisella, niin tätä odotettiin edelleenkin. Vapautuneet pääomamarkkinat estivät kuitenkin tarkoitukselliseen valuuttakurssin korjailuun nojaavan talouspolitiikan jatkamisen, eikä siihen enää ollut haluakaan, vaikka näin ilmeisesti ensivaiheessa odotettiin.

⁴⁴ Tämä epäilemättä oli yksi keskeisiä syitä yhteiseen eurorahaan pyrittäessä. Yhteiseurooppalaisen keskuspankin kohdalla keskeistä on kuitenkin se, kuka pankkia ja sen toimintaa valvoo ja kuka pankissa käyttää valtaa.

merkityksestä seurauksineen. Valuuttojen arvoa taas säätelevät lopulta lähes kokonaan kaikista tieteellisistä tarkasteluista karkaavat mielialaheilahtelut kansainvälisillä valuutamarkkinoilla. Luonnollisesti keskuspankin korkopäätökset ja rahan tarjonnan säätely markkinoilla vaikuttavat valuutan arvon pysyvyyteen, mutta erityisen tärkeäksi valuutan arvon määrääjäksi nousevat kussakin maassa harjoitettu talouspolitiikka ja sen uskottavuus.

Talouspolitiikan uskottavuuteen liittyvät kysymykset ovat näennäisistä selkeydestään ja rationaliteetistaan huolimatta syvästi irrationaalisia ja ailahtelevia. Kussakin maassa harjoitettavan talouspolitiikan samoin kuin kapitalistisen markkinatalouden suurin arvostiritti näkyy markkinoiden lyhytnäköisessä opportunismissa ja nopeiden voittojen tavoittelussa, joihin valtion harjoittaman talouspolitiikan täytyy vastata joko samanlaisella tempoilulla kuin Suomessa tehtiin tai sitten pitkäjänteisellä määrätietoisella toiminnalla⁴⁵.

Sekä erilaisten yhteiskuntafilosofioiden että erilaisten uskontojen kirjossa korkoon on suhtauduttu monin eri tavoin. Koron ottaminen on monissa uskonnoissa kielletty moraalittomana ja se onkin ymmärrettävää stabiilissa taloudessa. Rahalla ei yksinkertaisesti voi olla korkoa, koska se ei tee työtä, jota vain ihmiset tekevät. Teollistuvan yhteiskunnan kehityksessä korolla oli kuitenkin merkittävä rooli, sillä se mahdollisti kapitalistisen finanssipääoman synnyn ja oikeutuksen (esim. Weber 1980).

Koron ottamisen moraalinen oikeutus mahdollisti kapitalististen lainamarkkinoiden synnyn ja finanssipääoman karttuminen teki investoinnit kasvaviin ja kannattaviin kohteisiin mahdolliseksi. Täten korolla, joka oli osuus saaduista voitoista oli merkittävä kasvuvaikeus kehittyvissä teollisuuksissa⁴⁶. Koronkiskontaa pidettiin kuitenkin rikollisena ja tuomittavana. Määritelmät koron kohtuullisuudesta ovat suuresti vaihdelleet talouskehityksen erilaisissa vaiheissa samoin kuin keinot erilaisten lainamarkkinoiden sääntelyyn.

⁴⁵ Sopeutumiseen pyrkiminen saattaa johtaa tempoilevaan ja reaktiiviseen toimintaan, ellei visiota tulevaisuudesta ole. Tulevaisuuden tavoitetilan näkemys auttaa sopeutumisessakin tilanteiden hallintaan. Pienyritystutkimuksesta tutut sopeutumisen ja hallinnan kysymykset tulevat esiin valtiotasollakin (Hartikainen 1985,ss42-43).

⁴⁶ Korko ei kuitenkaan ole kasvun edellytys, vaan pikemminkin sen jarru, finanssipääoman olemassaolo mahdollistaa kasvun ja tuotannon uudenlaiset kombinaatiot, mutta korko itsessään toimii kasvuvauhdin jarruna (vrt. Schumpeter 1934 (1969) ss. 210-211). Tähän perustuu itseasiassa keskuspankkien koko korkopolitiikka.

Yrittäjäpääoma tarkoittaa yrittäjän ja yrityksen tuotantovälineisiin sijoitettua hitaasti tai vaikeasti rahaksi muutettavaa pääomaa. Finanssipääoma on likvidiä rahoituspääomaa, joka on peräisin erilaisesta säästämisestä pankkeihin, vakuutusyhtiöihin ja suoraan tai sijoitusyhtiöiden kautta pörssinoteerattuihin osakkeisiin. Riskipääoma on pääsääntöisesti finanssipääomasta suoraan yritysten omaan pääomaan sijoitettua rahaa tai vakuudetonta lainaa, jonka tuotto-odotukset selvästi ylittävät vallitsevan korkotason, mutta luottotappioriski on myös keskimääräistä suurempi.

Keskeisintä finanssipääoman ja moraalisesti oikean koron taloudessa on kuitenkin kasvun merkitys. Finanssipääoma saa osansa talouden kasvusta ja nopeasti kiertävänä edesauttaa taloutta kasvamaan. Se saa osuutensa riskillä sijoitetun pääoman tekemästä voitosta. Tämän osuuden täytyy kuitenkin olla pienempi kuin riskipääoman tai yrittäjäpääoman yleensä saama suhteellinen osuus, jotta talous voisi kasvaa, sillä korko on kasvun tulos eikä sen syy. Korkoon liittyvällä moraalifilosofialla on varsin käytännölliset lähtökohdat. Lainapääoman olemassaololla ja sen saatavuudella on merkittävä kasvua nopeuttava vaikutus, mutta ilman korkoa lainapääomaa ei tahdo syntyä muutoin kuin sosiaalisen pääoman avulla.

2.10. Suomalainen inflaatiofobia

Inflaationvastainen taistelu ei koskaan ennen ollut Suomessa niin korkealle arvotettua kuin 1990-luvun alussa. Keskuspankkijohtoinen ainoan vaihtoehdon politiikka keskittyi puolustamaan nimenomaan finanssipääomaa⁴⁷ ja sen etuja ennenkokemattomalla ja -näkemättömällä tavalla jopa syrjäyttäen kaikki muut yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti tärkeät näkökulmat.

Valuuttasäännöstelyn ja rajoitettujen kansainvälisten pääomaliikkeiden aikaan suomalaiset yritykset olivat pankkeja myöten oppineet käyttämään hyväkseen jatkuvan kasvun mukanaan tuomaa inflatioautomaattia hedelmällisellä tavalla. Kun rahamarkkinoiden säännelty korko oli kuitenkin vakaa ja hyvin ennustettavissa, pystyttiin kasvua saamaan

aikaan matalatuottoisemmista investoinneistakin lähinnä inflaation sääntelyllä. Toisaalta ulkomainen vaihto ja erityisesti tuonti pysyivät kurissa valuutan ulkoisen arvon hallituilla vaihteluilla (tietenkin tämä mahdollisti myös Pohjolan (1996) moittiman pääoman tehottoman käytön, koska heikoillakin tuottoprosentteilla velkarahoitetut investoinnit olivat inflaation tuella tuottoisia).

Devalvaatio-inflaatiopolitiikka siirrettiin 1990-luvun alussa Suomen Pankin ja hallituksen yhteistyöllä historiaan. Toimenpiteen tavoitteena oli saada Suomen kansantalous mahdollisimman ”eurokelpoiseksi”. Tämä eurokelpoisuus tarkoitti ensivaiheessa kelpoisuutta täyttää Euroopan yhteisön jäsenyyskriteerit, joihin myöhemmin kuuluivat yhteiseen rahaan tähtäävän talous- ja rahaliiton varsin pitkälle menevät valtion taloudenpitoa koskevat vaatimukset. Tähän liittyi eurooppalaisen valuuttayhteistyön tiivistäminen hyvin tiukkalinjaisella valuuttaputkella, johon Euroopan valuuttojen tuli sopia. Tiukan päätöksen jälkeen useat Euroopan yhteisön maat kuitenkin joutuivat devalvoimaan valuuttojaan jopa enemmän ja useammin kuin Suomi. Suomessa otettiin käyttöön tiukempi inflaation vastainen linja kuin missään muualla Euroopan yhteisön alueella.

Tämä inflaation torjunta onnistui varsin tehokkaasti, jopa niin hyvin, että valtionvarainministeri Iiro Viinanen sai kiitoksensa tulemalla valituksi vuoden 1994 valtiovarainministeriksi Euroopassa EU-maiden valtionvarainministerien valitessa parasta keskuudestaan. Viinanen onnistui levittämään kriisitietoisuuden Suomen tilasta ulkomaisiin rahoituslaitoksiin jo ennen kuin todellista kriisiä olikaan. Vasta tämän jälkeen kriisitietoisuus levisi suomalaisen pankkijärjestelmään ja pankkikriisi oli kypsä viemään jalat alta kotimaisilta yrityksiltä. Kun kriisitietoisuus oli levitetty yhteiskuntatalouden perusyksiköihin, kotimainen kysyntä oli kuin valmiiksi syöty ja työttömyys joutumassa syökyskierteeseensä.⁴⁸

Valtionvarainministerin onnistuneeseen toimintaan liittyy yksi syvä ongelma. Vaihtoehtotonta politiikka ei ollut, sillä mahdollisuuksia oli olemassa. Ainoan vaihtoehtoon ajoi-

⁴⁸ Oliko Viinasen vaatima säästäminen välttämätöntä ja millä tavalla, on edelleenkin kyseenalaista. Osa säästöistä täytyi tietenkin tehdä siksi, että toiminta oli käynyt kalliiksi ja tehottomaksi tai jopa hyödyttömäksi. Osa säästöistä täytyi tehdä, koska niin haluttiin tehdä. Kyseenalaista on myös se, kuinka hyödyllistä kriisitietoisuuden levittäminen oli. Jälkikäteen näyttää ilmeiseltä, että luotu kriisitietoisuus selittää suuren osan yksityisen kulutuksen vähenemisestä. Bruttokansantuotteen lasku olisi varmasti myös hillinnyt se, että osa syntyneestä ja syntyvästä devalvaatiohyödyistä olisi jaettu tuloneuvotteluissa ja toisaalta yrittäjiä helpotettu hieman välillisten työvoimakustannusten osalta. Tulevaa säästötarvetta nimittäin olisi vähentänyt se, ettei pankkikriisi olisi päässyt niin syväksi.

tus oli myös aivan väärä. Sekä suomalaisen talouden tilanne, että kansainvälinen suhdannekehitys olisivat edellyttäneet aivan toisenlaista lähestymistapaa (myös Puoskari 1992), julkisen sektorin osuus kansantaloudesta on tyypillisesti suuri läntisissä hyvinvointivaltioissa ja suorastaan merkillistä oli Puoskarin mielestä se, että tätä instrumenttia vähäteltiin ja vierastettiin. Kun Suomessa vierastettiin elvytystä julkisin varoin ja velanotolla, esimerkiksi Iso-Britanniassa ja Hollannissa harrastettiin keynesiläistä politiikkaa. Voimakkaita vaatimuksia esitettiin, hyvin perustellusti, työllisyyden kuulumisesta EMU-kriteerien joukkoon (Koistinen et al 1996).

Inflaation torjunta onnistui niin hyvin, että Suomessa, perinteisessä devalvaatio-inflaatiotaloudessa siihen liittyvine arvoineen, instituutioineen ja toimintavalmiuksineen, oli 1990-luvun alun Euroopan ja jopa maailman alhaisimpiin kuuluvat inflaatioluvut. Kun Suomessa lisäksi oli vertailuryhmänsä korkeimpiin kuuluva korkotaso ei ole odottamattontaa, että suomalainen yhteiskuntatalous lähestulkoon menetti toimintakykynsä ja jopa kehityssuuntansa useaksi vuodeksi!

Tätä toimintakyvyn menetystä eli lamaantumista, suomalaisen laman syntyä, voidaan siten tarkastella puhtaasti kotikutoisena työnäytteenä. Oliko inflaatio todella niin pelottava asia, että sen välttämiseksi kannatti toimittaa puoli miljoonaa suomalaista työttömyyskortistoon?

Korkojen ja valuuttakurssien aallokossa Suomen markka päästettiin vuoden 1992 devalvaation jälkeen seuraavana syksynä kellumaan. Tuolloin Suomen talouden vauhti oli ehtinyt pysähtyä ja oltiin jo karikossa. Maassa oli puoli miljoonaa työtöntä, pankkikriisi ja velkaantuva valtiontalous. Vielä tuolloinkin monet haikailivat epäonnistuneen tai toteutumatta jääneen sisäisen devalvaation perään. Eivät niinkään yrittäjät vaan yrittäjäjärjestöt kaipaillivat palkanalennuksia, kun vauhtiin oli kerran päästy. Kasvava työttömyys, joka oli yhteiskunnan makrotasolta aiheutettu, ruvettiin muuttamaan yksilötason ongelmaksi ja yksilön omaksi syyksi (vrt myös Beck 1995,1997). Tässä modernissa ajassa jopa tieteelliseen kielenkäyttöön ilmestyivät uudenlaiset yhteiskunnan jäsenet eli ”luuserit”.

Todellisuudessa sisäinen devalvaatiokin palkanalennuksineen toteutui. Palkanalennukset jakautuivat vain epätasaisesti. Joidenkin palkka alentui töiden vähetessä, jotkut taas

jäivät kokonaan ilman palkkaa ja osa joutui eripituisten lomautusten kohteeksi⁴⁹. Talouden kulkua vakauttanut painolasti, ulkomainen velka, ryhtyi ohjaamaan laivaa ja karilla oltiin niin, että koko suomalainen yhteiskunta rysähti.

Yritystasolla kehitys oli muutenkin johtanut tilanteeseen, jossa yritysten fuusiot ja saneeraukset olivat arkipäivää ja yrityskohtainen henkilöstön tarve vähenevässä suunnassa (mm. Rosabeth Moss Kanter 1990). Nousevien korkojen ja laskevan kysynnän vallitessa suuri osa suomalaisista yrityksistä joutui hallitsemattomaan ja suunnittelemattomaan sopeutuskierteeseen, jonka tuloksena syntyi uusi ilmiö ja sille käsite ”yritysanoreksia”⁵⁰.

Jo pelkästään toteutunut devalvaatio johti suomalaisen vientiteollisuuden melko nopeasti uuteen kukoistukseen ja parin vuoden aikaviiveellä vientiyritykset tekivät parempaa tulosta kuin koskaan, mutta tämä ei enää auttanut valtion rahoitusaseman parantamisessa eikä vetänytkaan työllisyyttä toivotulla tavalla mukanaan. Suomen viennin ja sen kasvun uusina vetureina toimivat perinteistä poiketen metalliteollisuuden ja erityisesti uuden teknologian yritykset metsäsektorin tullessa perässä ja käydessä jopa uudessa taantumassa vielä vuonna 1996. Sen sijaan työvoimavaltainen kulutustavateollisuus ja investointiteollisuus seisoivat kuin täi tervassa. Neuvostoliittoa ei enää ollut eikä Venäjän kauppa ollutkaan enää bilateraalista clearing-kauppaa, vaan valuuttapohjaista niinkuin kaikilla muillakin markkinoilla. Neuvostovientiin keskittyneille yrityksille, jotka olivat kotimarkkinateollisuuden tapaan työllistäneet melkoisen määrän suomalaisia, ei jäänyt aikaa eikä mahdollisuuksia sopeutua ja suunnitella uusia toimintastrategioita tahi etsiä uusia markkina-alueita. On turha syyttää näiden yritysjohtajien huonoa suunnittelutaitoa ja heikkoa ennustamiskykyä, sillä korkeinta johtoa myöten Suomessa luotettiin Neuvostoliiton säilymiseen ja idänkaupan yhteisyrityksiä ja uusia hankkeita kaavailtiin, jopa niin paljon, että vielä 1980-luvun alussa oli kaipailtu uusia

⁴⁹ Tyypillisiä olivat jopa julkisen sektorin määräaikaistenkin työntekijöiden lomautukset joita ei tehty työn vaan rahan vähenemisen vuoksi. Esimerkiksi yliopiston tutkijoiden lomautukset olivat säästöinä erikoisia. ”Urakkatyöt” oli kuitenkin tehtävä ilman palkkaakin, joten säästöt siirrettiin vain ”henkilökohtaisiksi” ongelmiksi.

⁵⁰ Yritysanoreksialla tarkoitetaan tilannetta, jossa yritys on saneerattu, laihdutettu, kevennetty ja virtaviivaistettu tilaan, jossa se ei kykene enää kunnolla toimimaan. Suunnittelutehtävät ja johtaminen on vähennetty tulostajattelen mukaisesti minimiinsä niin, ettei yrityksessä enää kukaan tiedä mitä tehdä ja motivaatio on kateissa, kun markkinoiden kysyntä ei riitä tuloksentekoon (vrt. Tainio 1996)

Neuvostoliiton tuonnin mahdollisuuksia⁵¹, eivätkä nämä ajatukset olleet kokonaan kai-
konneet 1990-luvun lamaan tultaessakaan.

2.11. Markkinakorko vai keskuspankin korko

Ahon hallitus ei koskaan ehkä oppinut markkinavoimien todellista logiikkaa. Olivatko syinä sitten kulttuurisena viiveenä suomettumisen vuosikymmenten oppivuodet ja niiden aikana kertynyt perinne ja materiaali, on todella tähdellinen kysymys? Osavastaus-
ta tähän kysymykseen voi ehkä hakea suoraan metsäsektorilta. Pääoma- ja energiaval-
taisenä sektorina metsäteollisuusklusteri, puuntuottajat ja MTK mukaanlukien, oli tot-
tunut vahvaan vaikuttajarooliinsa talouspolitiikkaa tehtäessä, eikä sen painoarvoa ilmei-
sesti osattu hallituksen ja Suomen Pankin päätöksenteossa ottaa huomioon⁵². Markkina-
voimat tekivät devalvaation ja markkinavoimat Suomen Pankin myötävaikutuksella pi-
tivät yllä inflaatiokorkoja - varmuuden vuoksi! Suomen sisäisesti ja ulkoisesti velkai-
nen kansantalous maksoi inflaation, jota ei tullutkaan. Vastalauseena huippukorkealle
reaalikorkotasolle voidaan tietysti mielessä pitää pankkikriisiä, joka syntyi maksamatta
jääneistä veloista eli luottotappioista.

Ahon hallitukselta ja erityisesti sen valtionvarainministeriltä jäi kokonaan huomaamatta
se, että suomalaisen yhteiskuntatalouden veloista yli kaksi kolmannesta oli kotimaista,
markkamääräistä velkaa. Lievästikin positiivinen vakauttava tuloratkaisu olisi antanut
tilaa talouden elpymiselle ja tehnyt koron laskulle tilaa yhdessä markan kellutuksen
kanssa. Reaalipalkkojen ei edes olisi tarvinnut nousta, mutta nimellispalkkojen laskuun
ei missään nimessä olisi ollut varaa. Omaisuusesineiden deflaatiotilanteessa reaalikorot
nousivat sietämättömän korkealle. Tapahtui vuosisadan suurin tulon- ja varallisuuden
uudelleenjako. Lievä nimellispalkkojen nousu yhdistettynä palkan sivukulujen nimelli-
seenkin alentamiseen olisi ollut erittäin tervetullut elvyttävä ja ennen kaikkea se olisi
pehmentänyt pankkikriisiä huomattavasti. Tulevan inflaation ja varallisuusarvojen odo-
tuksessa pankit kahmivat haltuunsa kiinteistöomaisuutta ja yrityksiä, jotka sitten defla-
torisen kehityksen jatkuessa näkyivät niiden taseissa vahvasti yliarvostettuina, kunnes

⁵¹ Taloudellisen suunnittelukeskuksen kehitysarviossa vuodelta 1990 pohdittiin vielä vakavissaan yhteistyöyri-
tyksiä neuvostojärjestelmän jatkumisen pohjalta ym.

⁵² Metsäteollisuuden ja metsäsektorin rakentumisesta ja painoarvosta myös Rannikko (1995) ja Ahonen
(1995). Kun vielä otetaan huomioon se, kuinka lähellä toisiaan Suomen puu- ja metallijalka olivat (Ahonen
1995, 98-99), ei liene ihmeäkään, että jos suomalainen metsäteollisuus halusi devalvaatiota, se sen myös sai.

vuosikymmenen loppupuolta lähestyttäessä alkoivat taas arvossa nousta. Kuitenkin pankkien toiminta (Kullberg 1996,63-88) juuri pankkikriisin kynnyksellä osoittaa suomalaisessa taloudessa vallinnutta uskoa siihen, ettei Suomessa esimerkiksi työttömyyttä päästetä niin suureksi ja sitkeäksi kuin se todellisuudessa pääsi. Tässä mielessä markkinoiden luottamusta haettiin aivan väärillä keinoilla.

Pankit ovat keskipisteessä puhuttaessa korkoihin vaikuttavista markkinavoimista. Antoja ja ottolainauskoroissaan ne pitkälti määräävät markkinakorot. Pankkikriisin jälkeisiä pankkien kiinteistöomaisuuden lisäyksistä on helppo huomata, että kriisin vallitessakin pankit uskoivat inflaatioon ja sen ihmeitä tekevään vaikutukseen. Tämä varsinkin niissä tapauksissa, joissa pankkien asiakkaita ajettiin konkurssiin erityisesti lisävakuuksia vaatimalla ja ottamalla vakuuksia pankkien haltuun⁵³ (vrt. Kiander & Vartia 1998 s. 130-132). Selvin esimerkki tästä oli omaisuudenhoitoyhtiö Arsenal, joka Suomen Säästöpankin roskapankkina hoiti miljardiomaisuutta miljardikustannuksin veronmaksajille. Näiden kiinteistöomaisuuksien arvon lasku tai yliarvostus pankkien taseissa osoitti selvästi markkinavoiimien toteutumattomat odotukset, joiden toteutumatta jääminen maksattaa suomalaisella yhteiskuntataloudella suurta ja kipeää laskua 2000-luvulle asti. 1990-luvun alkupuolisko ei ollut haasteiden ja varautumisen aikaa, vaan uskomattomien virheiden aikaa ja odottamattomien seurausten syntyvaihetta.

Kuka sitten hyötyi korkeista markkinakoroista ja kuka niistä kärsi? Vastaus on yksinkertainen ja kytkettävissä koronkiskonnan perusfilosofiaan. Kasvuttomassa taloudessa ne, joille jäi likvidiä omaisuutta kasinotalouden raunioilta, pystyivät sitä kartuttamaan Ahon hallituksen ajan pelkästään korkotuloja saamalla. Vuosisadan suurin tulonsiirto suomalaisilta palkansaajilta (ja ensi aluksi yrittäjiltä) pääomalle ja nimenomaan finanssipääomalle tapahtui muutamassa vuodessa. Tämä ei suinkaan ole ainutkertaista maailmassa, sillä näin on käynyt muina aikoina ja muuallakin (esim. Galbraith 1979).

Valtio otti kantaakseen paitsi pankkien tappiot Suomen kansantalouden ulkomaiset velat. Sitä mukaa kun vientiyritykset ovat joko maksaneet velkojaan pois tai vaihtaneet ne

⁵³ Pankkitukipäätöksen tekemisestä keväällä 1992 velkasaneerauslain voimaantuloon keväällä 1993 ajoittuu suomalaisen taloushistorian pahin konkurssiaalto, jossa pankkien ja rahoituslaitosten tekemiä konkurssihakemuksia on suurin osa. Tämä tapahtui huolimatta pankkitukea vastaan pankeilta saadusta lupauksesta auttaa yritys- ja henkilöasiakkaansa laman yli. Velkasaneerauslain viivästyminen pikemminkin nopeutti pankkien epävarmojen saatavien takaisinperintää, mutta velkasaneerussalakiin jäi vielä epäkohta, joka mahdollisti takaajien kaltointkohtelun, mikä söi vakavasti suomalaista inhimillistä pääomaa.

kotimaiseen velkaan, Suomen valtio on velkaantunut ja nimenomaan ulkomaille⁵⁴. Minikäänlaisista säästötalkoista tai velanmaksutalkoista ei ollut puhettakaan niiden osalta, jotka olivat olleet laman keskeiset aiheuttajat. Laman aiheuttajiksi voidaan tavallaan nimetä ne, jotka pyörittivät ylikuumennutta kasinotaloutta ja laman syventäjiksi taas ne, jotka taantuman aikana painoivat jarrut pohjaan. Finanssipääoma ei millään tavoin ollut valmis osallistumaan suomalaisen talouden pelastustalkoisiin, eikä sitä edes siihen kutsuttu.

Suomen markan ulkoisen arvon ja jopa ylivahvan markan arvon puolustamiseksi laadittiin sisäisen devalvaation suunnitelma, jonka tarkoituksena oli ehkä keynesiläisessä hengessä palkkojen joustaminen kysynnän aletessa. Hyvin markkinatalouden hengen mukaista toimintaa oli tarkoitus toteuttaa.

Ei valtio eikä julkinen sektori kokonaisuutenakaan ryhtynyt suhdannetaantumassa elvyttämään lisäämällä omaa panostaan, aivan päinvastoin. Romahdus olikin totaalinen ja yhtäaikainen. Lisäksi valtion tulorahoitus on pitkälle perustunut progressiiviseen verotukseen, jolloin yleiset nimellispalkan alennukset leikkaavat valtion tuloja prosentuaalisesti enemmän kuin valtion omia palkkamenoja säästyy. Verotulojen putoaminen on suurempi kuin syntyvät säästöt. Suomen valtion rahoitusasema oli vielä vuonna 1991 eurooppalaisittainkin poikkeuksellisen hyvä, mikä olisi sallinut vaihtoehtoja enemmänkin. Vaikka velkaantumisen kasvu oli jo selvästi näkyvissä, velkaantuminen julkisten menojen leikkaamiseksi oli varsin outoa politiikkaa. Tällä ajattelumallilla jouduttiin kaikkine kerrannaisvaikutuksineen umpikujaan, josta ei enää ollut muuta poispääsyä kuin antautua markkinavoimien vietäväksi. Markkinoiden ja julkisen sektorin ratkaisut olivat samanlaiset säästävät ja leikkaavat. Säästöt tehtiin ilman kokonaisnäkemystä halutusta tavoitetilasta.

Mahdottomaksi sisäisen devalvaation onnistumisen teki jo alunpitäen se, ettei likikään tarpeellista hintakilpailukyvyn parannusta olisi ollut saavutettavissa suurillakaan palkanalennuksilla. Esimerkiksi metsäteollisuudessa, jonka asema Suomen vientiteollisuuden etujoukossa oli vielä kiistaton, ei edes täydellinen palkoista luopuminen olisi vastannut vuoden 1991 syksyllä tapahtunutta devalvaatiota, sillä henkilöstömenojen osuus metsäsektorin yritysten liikevaihdosta oli tuolloin 10-20 %. On tietenkin mahdollista

osoittaa, että likipitään kaikki muutkin metsäteollisuuden menoerät sisältävät palkkakustannuksia ja että tätä kautta tarpeellinen vaikutus olisi ollut saavutettavissa. Tähän voi vain vastata, että ko. alan menoerät sisältävät palkkojen lisäksi puun hintaa, energian hintaa sekä korkoja että tuotteita ja palveluja myyvien yritysten voittoja⁵⁵ ja näidenkin lisäksi vielä veroja sekä erilaisia yritystukia yms. joka tapauksessa sellaisen menoviidakon, että ulkoinen devalvaatio oli kiistatta ainoa kyllin nopea ja varma keino ostaa menetetty hintakilpailukyky takaisin.

Kun jo pelkkä devalvaatio alensi suomalaisten palkkoja eli yritysten työvoimakustannuksia kansainvälisessä vertailussa dramaattisesti olisi ollut täysin perusteltua jakaa osa ns. devalvaatiohyödystä myös työntekijäpuolelle (tämä huolimatta yritysten jo syntyneistä tappioista), mikä olisi turvannut kotimaisen ostovoiman ja kotimaisen kysynnän pahimmalta romahdukselta. Kysyntälaman välttäminen olisi tarjonnut ainakin teoreettisen mahdollisuuden sille, että markkinoille olisi syntynyt tuontia korvaavaa tuotantoa ja työpaikkojen menetyksen sijasta niiden kehittäminen ja uusien syntyminen olisi käynyt mahdolliseksi. Tämä olisi ollut täysin mahdollista keskitetyllä tuloratkaisulla, mikä työnantajapuolen näkökulmasta (mitä näkökulmaa ministeri Viinanen niin selkeästi edusti) kuitenkin oli tuolloin lähinnä kirosana.

Markkinataloudesta hurmaantuneen porvarillisen työnantajalogiikan mukainen pyrkimys liitto- jopa yritys- ja yksilökohtaiseen työehdoista ja palkoista sopimiseen aiheutti tavattoman epäsuhtaisen ja irrationaalisen kehitysvaiheen Suomen taloushistoriassa. Tässä historiallisessa vaiheessa (ulkoparlamentaarinen) ammattiyhdistysliike joutui ikäänkuin ottamaan parlamentaarisen opposition aseman ja kerran toisensa jälkeen tyrmäämään leikkaukset, jotka toteutuessaan olisivat vieneet suomalaisen talouden yhä syvemmälle karikkoon ja institutionaalisesti kuin ensimmäiseen tasavaltaan.

Ongelmallisinta tässä tilanteessa lienee ollut se, että kun alkuvaiheen taistelu markkinoilla käytiin sidotun yrittäjäpääoman ja likvidin finanssipääoman välillä, syntyvän laskun maksajiksi oli jo aivan alunpitäen valittu palkansaaajat.

2.12. Kuinka työttömiä tehdään eli laskeva kokonaiskysyntä

Jopa Paavo Haavikko (1994) tarjoutui neuvonantajaksi talouden hallinnassa, erityisesti julkissektorilla opettaen, että valtiota on johdettava kuin yritystä. Samaan konsulttiliiketoimintaan hakeutui joukko uudistusmielisiä lähellä yhtiöliberalismia kulkevia privatisoijia, joista etunenässä kulkivat Paul Lillrank, Risto Harisalo (1994) ja monet muut: Valtiota on johdettava kuin yritystä kuului heidänkin viestinsä⁵⁶. Tämä oli kuin jatkoa privatisoinnin taustalla olevan libertaniaarisen perinteen ideoille. Kun kerran yksityinen voi tehdä kaiken paremmin ja tehokkaammin kuin julkinen, julkisen on toimittava kuin yksityinen ja silloin julkista ei oikeastaan tarvita, ei ainakaan siinä mielessä kuin Suomessa ja muissa pohjoismaissa oli ajateltu. Tätä viestiä kannettiin kuin uskonnollisena vakaumuksena, jota ei ollut lupa pilkata saati sitten kyseenalaistaa.

Valitun tulkinnan yksi seuraus kuitenkin unohtui, sillä kun yritys säästää ja joustaa työvoimakustannuksissa eli irtisanoo henkilöstöään, valtio saa huolehtia työttömistä ja työttömyyden aiheuttamista kustannuksista. Mutta kun valtio antaa työntekijöilleen lopputilin laskusuhdanteessa, se saa itse huolehtia itse aiheuttamastaan työttömyydestä, mikäli työn ja osaamiseen kysyntää markkinoilla ei ole. Työvoimapulan tilanne, joka lienee pohjimmiltaan kajastellut valtionvarainministerin mielessä, olisikin ehkä ollut kokonaan toisenlaatuinen seurauksineen⁵⁷.

Vuosina 1991-1993 ennenkuin korot todella merkittävästi laskivat oli selvästi nähtävissä, että suomalaisen vientiteollisuuden merkittävin kuluerä olivat rahoituskulut ja tässä tilanteessa palkkasäästöjen vaatiminen oli lähinnä naurettavaa, mutta ei suinkaan vailla vakavia seurauksia. Merkittävimmit palkkasäästöt tehtiin vähentämällä työvoiman käyttöä ja jopa lopettamalla käyttö kokonaan. Tästä seurasi suoranaisesti kysynnän väheneminen kotimarkkinoilla ja töissä vielä olevienkin palkkoja alennettiin erilaisin lomarahastoista luopumisista, lomautuksista, palkattomien ylityksistä jne. Julkisen sektorin ja erityisesti kuntien työntekijät kokivat laman seuraukset myös terveydessään⁵⁸. Epävar-

⁵⁶ Suomen Kuvalehti ja Taloustaito olivat pitkälti tämän keskustelun foorumina. Myös Antti Kasvion teos ”Uusi työn yhteiskunta” (1994) kulki lähellä tätä linjaa vaikkakin pehmeämmin äänenpainoin.

⁵⁷ Jo tuossa vaiheessa syntyi vaikutelma, että ministeri Viinasen yrittäjätaustaan liittyi kokemuksia työvoimapulasta tai työhaluttomuudesta. Ehkäpä työntekijöitä oli ollut vaikea saada liian alhaisella palkalla, kun ei edes ”ansiosidonnaista” olisi ylitetty.

⁵⁸ Juuri (vuonna 1995) valmistunut tutkimus osoitti, miten kuntatyöntekijöiden terveys heikkeni laman aikana selvästi. Lamavuoden lopulla lähes joka kolmannella oli merkkejä psyykkisestä rasittuneisuudesta. Lisäystä aikaan ennen lamaa oli 10 %. Tuki- ja liikuntaelinkivut lisääntyivät ja koettu terveys ja työkyky heikkenivät. Lamavuonna joka kolmannella vastaajalla oli voimakkaita kipuja - ennen lamaa joka neljännellä. Terveystilan heikentyminen oli voimakkainta ruumiillisissa töissä olevilla. Tutkittavien sairauspoissaolojen kehitys vastasi kyselyssä todettuja terveyden muutoksia (Vahtera 1995).

muus suomalaisessa yhteiskuntataloudessa lisääntyi siinä määrin, että kotimainen kysyntä aleni edelleen. Erityisesti tämä lamaantumisen tuntui erilaisilla henkilökohtaisten palvelujen aloilla ja pitkäkestoisten kohteiden kuten autojen ja asuntojen hankinnassa⁵⁹. Rakennusala lähes tyrehtyi muutaman vuoden ajaksi.

Työvoiman kysyntä väheni, mutta työvoimapulaan ja avoimen sektorin vahvistamiseen pohjaava talouspolitiikka jatkui edelleen, uutuutena tuli mukaan erilaisten joustojen vaatimus, joka tuolloin kuitenkin tarkoitti vain ja ainoastaan palkkojen alentamista. Työnantajan täytyi saada enemmän ja halvemmalla. Työmarkkinajärjestöt ja erityisesti palkansaajajärjestöt sopeutuivat uuteen tilanteeseen antamalla varsin paljon sopimusvaltaa paikallistasolle. Käytännössä joustavuutta syntyi työmarkkinoille erittäin paljon hyvin lyhyenä aikana. Osittain tämä jäi kuitenkin hyväksikäyttämättä, kun varsinkaan pienyritykset eivät kyenneet käyttämään hyväkseen uusia joustomahdollisuuksia niiden täydessä mitassa. Merkittävin jousto syntyi työvoiman kysynnän sopeutuessa markkinoilla vallitsevaan kotimaiseen kulutuskysyntään.

Arvonlisäverotukseen siirtyminen jarrutti edelleen työllisyyden elpymistä, vaikka viennin elpyminen olisi jo aiemmin antanut mahdollisuudet uuteen nousuun. Kumma kyllä tämä nousu näkyi vain pörssissä, jossa lamasta toipuneet ja sen kokonaan ohittaneet sijoittajat olivat saaneet halvalla haltuunsa merkittäviä omaisuusmassoja. Suomea oli myyty halvalla, suorastaan pilkkahintaan.

Erikoista ulkomaalaisten investointien hamuamisessa Suomeen oli se, että vaikka ulkomaisesta omistajuudesta on useissa tapauksissa ollutkin suoranaista hyötyä omistetuille yrityksille mm. myyntiverkostojen ja uusien kontaktien muodossa, näiden yritysten voitot menevät ulkomaisille omistajille, eivätkä siten hyödytä suomalaista taloutta ja sen kasvua. Voittojen kotiuttamisen yhteydessä aina ihmetellään kuin uutisena Suomen Pankin valuuttavarannon supistumista.

2.13. Vaihtoehtoja oli!

Jo vuoden 1992 lopussa Suomen vienti oli merkittävästi elpynyt syksyn 1991 pakkodevalvaation avulla ja tuonti oli kasvanut vientiä selvästi vähemmän. Valtion ulkomainen velkaantuminen kiihtyi julkistalouden säästötoimista huolimatta vai niiden takia?

⁵⁹ Deflaatiotilanteessa pitkäkestoisten hyödykkeiden hankinta siirtyy, koska huomenna kaikki on halvempaa. Inflaatiotaloudessahan kaikki kannattaa hankkia mieluummin nyt kuin myöhemmin.

Kolmannes tästä velantarpeesta kului massatyöttömyyden kestämiseen eikä sen estämiseen. Yhä useampi suomalainen nuori pääsi suoraan koulunpenkiltä työttömyyskortistoon ja samanaikaisesti myös korkeakouluihin pyrkijöiden määrät tilapäisesti notkahtivat. Koulutushalukkuus⁶⁰ laski hetkellisesti, kun usko koulutuksen merkitykseen työn saannin tai säilyttämisen varmistajana välillä romahti.

Vaarana oli ja on edelleen se, että osa nuorisosta, tulevista eläkkeiden maksajista, syrjäytyy pysyvästi säännöllisestä työelämästä. Suomalainen yhteiskunta jakautui uusiin luokkiin - aktiivisiin työssäkäyviin, ptkätyöntekijöihin ja muissa epätyypillisissä työsuhteissa olijoihin ja kokonaan syrjäytyneisiin pitkäaikaistyöttömiin. Nostiko marxilainen kurjistumisteoria päätään suomalaisessa arjessa? Ei ole mikään sattuma, että pelastusarmeijan ja muiden vapaaehtoisjärjestöjen leipäjonot venyivät niin, että se huomattiin Suomen rajojen ulkopuolellakin. Köyhyydestä tuli tähdellinen tutkimusaihe 1990-luvun Suomessa (ks. esim. Kangas, Ritakallio 1996)

Yksilötasolla työn tärkeimmäksi motivaatiotekijäksi tuli työpaikan säilyttäminen eikä tämä ole laman voittamisen eikä innovatiivisuuden kannalta lainkaan positiivista. Kaikenlainen riskinotto vähenee vanhojen asemien säilyttämisen tullessa tärkeimmäksi. Työn stressaavuus lisääntyi, mutta ihmisten stressinsietokyky väheni. Niinpä vuosikymmenen loppupuolella saatiin tämän tästä kuulla loppuunpalamisen aiheuttamista ongelmista työpaikoilla ja työssäjaksamisen jatkuvasta vaikeutumisesta.

Ongelmallista oli, että laman ainoaksi lääkkeeksi hallitus oli luottavinaan viennin mittaavaan kasvuun, mikä käytännössä saattoi olla mahdollista vain ja vasta kun muualla tapahtuisi merkittävää elpymistä, sillä Suomen vienti oli jo saavuttanut sellaiset rajat, että kilpailijamaiden reaktiot olivat tästä lähin selvästi valuuttapoliittisia (Ruotsin kruunun lasku markkaan nähden). Vaikka idänkaupan romahtaminen vei muutaman teollisuudenalan Suomesta lähes kokonaan, suurin osa työttömyydestä saatiin aikaan aivan ”kotoisen osaamisen” keinoin. Bilateraali kauppa ei tuonut koskaan ensisijaisesti valuuttatuloja, vaan se synnytti erityislaatuisia tuotannon ja vaihdon lokeroita (niche) ja taskuja työpaikkoineen. Juuri työllisyyden näkökulmasta neuvostokaupan loppumisella oli merkit

nut opiskelijat

tyksensä suomalaisessa taloudessa, vaikka sen merkitystä laman aikana liioiteltiinkin (Desai 1998, Parkkinen 1999).

Vientivetoinen kasvustrategia oli ehkä välttämättömyys suomalaisen yhteiskuntatalouden ulkomaisen velkaantuneisuuden takia. Ulkomaista velkaa ei olisi ollut mahdollista maksaa ilman ulkomaista valuuttatuloa. Se, että tähän ajatteluun lisättiin kuvitteellinen automaatti, jonka avulla vienti vetää myös kotimarkkinat uuteen nousuun⁶¹ ja korjaa syntyneet vahingot, soti kuitenkin kaikin tavoin Suomen teollisen kehityksen historiaa vastaan. Valtion aktiivinen rooli on ollut kaikin ajoin ratkaiseva tässä kehityksessä (vrt. Haapala 1989, s. 41 ja myös Kuusterä 1986). Tämän perinteen katkaiseminen ja yksi-puolinen luottamus markkinavoimiin⁶² ja niiden ratkaisuihin, johtivat Suomen kasvavan työttömyyden tielle.

Kotimarkkinateollisuus, kauppa- ja palvelut saneerattiin eurokuntoon korkealla korkotasolla ja kysynnän patoamisella. Suomalaisen yhteiskunnan talouden ja elinkeinoelämän saamisen eurokuntoon olisi kaiketi tullut tarkoittaa koko yhteiskuntatalouden ml. kotitaloudetkin vahvistamista kestäväksi kovenevaa ulkomaista kilpailua rajojen avautuessa. Yliarvostetun markan ja sitä seuranneella vakaan markan politiikalla korkoefekteineen perusliiketoiminnassaan vedettiin terveitäkin yrityksiä konkurssiin tai ainakin säästöliekille pelkän rahailluusion ylläpitämiseksi, väitän.

Kun vientivetoinen kasvustrategia ei viennin palautumisesta aikaisemmalle tasolle eikä jopa uudesta kasvusta huolimatta tuonut helpotusta työttömyydestä aiheutuviin laman seurauksiin, nousi uutena iskusanana esille korkoelvytys (Viinanen 1993). Korkoelvytyksellä tarkoitettiin yritysten ja yksityishenkilöiden investointien ja kulutuksen kasvua alenevien pääomakustannusten eli korkojen avulla. Ongelman ”korkoelvytyksessä” aiheutti elvytyksen puoli. Koron pitäisi olla negatiivinen, jotta sillä voisi olla elvyttävää vaikutusta. Vakaan rahan arvon ja tarjonnan taloudessa korko ei kuitenkaan voi olla negatiivinen, sillä vain inflaatiotalouden säännöstelty korkotaso voi jäädä reaalisesti alle nollan ja juuri tätä vastaan taistelua käytiin niiden puolesta, joilla oli rahaa.

⁶¹ Ellei näin edes ajateltu, valittu politiikka vaikuttaa suorastaan rikolliselta!

⁶² Yksityisen sektorin ekonomistit eivät missään vaiheessa ilmeisesti uskoneet, että Suomen poliittinen järjestelmä sallisi laman ja työttömyyden kehittyä niin pahaksi kuin se markkinaohjauksessa kehittyi. Tässä syntyi tilanne, jonka Ahon hallitus sai kokea markkinoiden epäluottamuksena! Signaalia elvyttävämmästä politiikasta odotettiin ja siihen varauduttiin. Jos Ahon hallitus olisi tehnyt eleenkään tähän suuntaan luottamus olisi tämän jälkeen ollut helpommin saavutettavissa. Tähän ei kuitenkaan hallituksella ollut ehkäpä ideologisista syistä valmiutta.

1980-luvun puolivälin jälkeen alettiin Suomessa haluta rakennemuutosta, jota tosiasias-
sa oli kaiken aikaa tapahtunut 1950-luvulta lähtien. Tämä rakennemuutos oli viime kä-
dessä kasvattanut yhteiskunnan palvelusektoria teollisuuden kasvun mukana eikä pel-
kästään sen jälkeen. Lisäksi työn kysynnän kasvusta suuri osa ilmeni julkisella sektoril-
la. Hallitun rakennemuutoksen vaatimus (vrt. Kortteinen 1987) ei kuitenkaan koskaan
täsmentynyt konkreettiseksi ohjelmaksi, vaan koostui yksittäisistä ratkaisuksista, joissa
tulevaisuus oli hämärän peitossa. Uusteollistaminen oli yksi keskeisiä vaatimuksia sa-
moin kuin valtion roolin vähentäminen taloudessa keinona lisätä markkinatalouden
kaikkitietävää valtaa ja vaikutusta ja erityisesti teknologiakeskukset keinoja uuden kor-
kean teknologian teollisuuden luomisessa, mutta ”miksi?” kysymykset jäivät puuttu-
maan. Keskeisen kohdan tässä ajattelussa kuitenkin löytää dualismista suljetun ja avoi-
men sektorin välillä. Vastakkainasettelu avoimen ja suljetun sektorin välillä oli voimak-
kaimmillaan valtionvarainministeri Viinasen ensimmäisissä budjettipuheissa, mutta
höltyi hieman myöhemmin (Heinonen et al. 1996, 45).

Tässä suhteessa Holkerin sinipunahallitus oli ollut aikanaan vaikeimman pulmansa
edessä, mikä näkyi esimerkiksi ylimainostetussa verouudistuksessa. Kokoomuksen tär-
kein tavoite oli korkean marginaaliverotuksen keventäminen, mikä merkitsi puuttumis-
ta verotuksen progressioon eli verotuksen tulonjakoa tasaavaan vaikutukseen. Sosiaali-
demokraattien lähtökohta oli paradoksaalinen, marginaaliveroa piti keventää, mutta tu-
lonjakoon ei saanut puuttua. Tämä edellytti tulonsiirtojen lisäämistä muulla tavoin, jotta
status quo säilyisi ja taisipa se siten osaltaan generoida nykyistä budjettivajetta.

Tätä taustaa vasten 1990-luvulle tultaessa rakennemuutosta (ks. Uusitalo, R 1999) oli
tehty ahkerasti, mutta saamatta aikaan todellisia tuloksia. Markkinavoimat olivat kehiti-
täneet rakennemuutosta omaan suuntaansa, mutta eivät välttämättä hallitusti tai edes
halutusti. Markkinavoimat joutuivat 1990-luvun ensimmäisinä vuosina vapaasti määrit-
telemään rakennemuutoksen suunnan ja se merkitsi väistämättä työttömyyden kasvua ja
hyvinvointivaltion rahoitusperustan tuntuvaa supistumista (myös Kiander 1996b).
Neoklassisen talousteorian noidankehä toimi vapaasti, rohkenen päätellä. Kuitenkin on
korostettava, että valtion niinkin merkittävä rooli suomalaisen yhteiskunnan taloudessa
kuin 1990-luvun alun Suomessa oli, aiheutti sen, ettei markkinaohjauksellakaan päästy
täsmälleen haluttuun suuntaan.

EU-jäsenyyden ja myöhemmin EMU-kelpoisuuden saavuttaminen kävivät perusteluiksi lähes mille tahansa säästö- ja leikkausideoille. Varsinaista kansalaiskeskustelua aiheesta ei edes käyty, koska vaihtoehtoon politiikka oli jo luonut sellaiselle jarrun, ehkäpä kansallisten eliittien toimesta (Taivalsaari 1997, 74-76). Toisaalta vaikka yksittäisiä yrityksiä tehtiinkin keskustelun aloittamiseksi ja ylläpitämiseksi (esim. Hakalehto 1995, 144-176)), todellista vaihtoehtoa ei linjakkaasti esitetty.

Suomessa devalvaatiot (sisältäen markan kelluttamisen) palauttivat viennin lamaa edeltäneelle tasolle ja jopa sen yli varsin nopeasti. Neuvostoliiton kaupan romahdus kompensoitiin valuuttamääräisesti täysin, muttei tämän kaupan muita vaikutuksia. Työvoimakustannukset pudotettiin nollaratkaisujen ja devalvaatioiden avulla sellaiselle tasolle, että suomalaisen vientituotannon hintakilpailukyky parani ainakin 30 %.

Kotimarkkinasektorin yritysten kilpailukyky romutettiin ”veret seisauttavalla” korkotasolla, ei suinkaan liian suurilla palkkakustannuksilla. Vientiteollisuuden menestys ei lainkaan odotetussa määrin heijastunut kotimarkkinoille. Erityisesti tämä on seurausta siitä, että viennin elpyminen ei merkittävästi parantanut työllisyyttä. Suomen vienti ylitti jo vuonna 1994 aikaisemman vuodelta 1989 olevan ennätyksen, mutta työllisti 136 000 työntekijää vähemmän (STV 1995, taulu 324, myös Wuori & Ylönen 1996, 13)

Ylikorkea korkotaso syvensi suomalaista lamaa vähintään kahdella eri tavalla: 1) Suomalaiset yritykset olivat kansainvälisesti arvioiden varsin velkaisia ja tällöin korkeat korot heikensivät niiden tulosta pahemmin kuin kansainvälisissä enemmän omaan pääomaan nojaavissa yrityksissä. 2) Suomalaiset teolliset pääomat rakennettiin velan ja inflaation taitavalla kombinaatiolla. Riskitön talletuspääoma sai korkeintaan inflaatio-suojan. Kun siirryttiin positiivisen reaalikoron talouteen, siirryttiin Suomessa mahdottomuuden talouteen! Riskitön talletus ei pitkällä tai keskipitkällä aikavälillä muutoinkaan voi saada kovin paljon nolasta poikkeavaa reaalkorkoa syömättä taloudellisen kasvun perustaa. Kansantalouden säästäminen kasvuttomassa taloudessa lisää vain säästämistä eikä investointeja, mikäli reaalkorko on jatkuvasti merkittävästi positiivinen.

Korkean korkotason politiikka myös lisäsi velkaantumista ulkomaille, koska ulkomainen raha oli halvempaa ja etenkin, kun näytti siltä, että markkaa puolustetaan hintaan mihin hyvänsä. Kuitenkin juuri pysyvästi korkea korkotaso ilmeisesti aiheutti suurim-

man osan epävarmuudesta, joka markan ulkoiseen arvoon jäi syksyn 1991 devalvaation jälkeen. Ahon hallituksen talouspolitiikan ilmeisesti suurin virhearvio perustui ajatukseen, ettei devalvaatiohyötyä saa jakaa, vaikka raha on kuin lanta - vain levitettynä siitä on hyötyä.

Korkea korkotaso ja suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan ohentaminen veivät kotimaiset investointihalut. Vaikka yrittäjäyysasenteet Suomessa olivat varmasti myönteisemmät kuin kertaakaan sotien jälkeen, kansalaisrohkeutta investointeihin ei juuri ollut, etenkin kun näytti siltä, ettei lähiympäristössä ole ostovoimaa (vrt myös Salo 1994, 561).

Korkeaan korkotasoon taittui Suomen rahoitusjärjestelmän selkäranka. Suomalaiset pankit eivät hyötäneet korkeasta korkotasosta. Niiden saama korkomarginaali oli kyllä kelvollinen, mutta luottotappiot, jotka välillisesti aiheutuivat ylikorkeasta korosta, päinvastoin söivät pankkien tuloksen, ja osan pankeistakin. Eivät peruskorkosidonnaiset lainat olleet niitä, joista luottotappioiden valtaosa syntyi, vaan päinvastoin muuttuvakorkoiset Helibor-lainat.

Suurtyöttömyys on toisaalta suomalaisen laman seuraus, mutta toisaalta myös syy. Neuvostoliiton kaupan romahdus ja loppu puri näet voimakkaimmin työvoimavaltaisiin toimialoihin ja lopetti muutaman lähes kokonaan. Joukossa meni kyllä aivan kelvollisiaakin yrityksiä, jotka lyhyelläkin sopeutumisajalla olisivat kyenneet uudelleensuuntautumaan, mutta tätä aikaa ne eivät saaneet. Toki suuri osa kaatuneista yrityksistä oli idänkaupan loputtua vain eräänlaisia neuvostoreliktejä, joiden säästämällä olisi ollut lähinnä museo- ja tunnearvoa. Kuitenkin juuri neuvostokaupan loppumisesta aiheutunut työttömyyden kasvu olisi vaatinut erityistoimenpiteitä, jotka olisivat tulleet toteutunutta pankkitukea ja jättityöttömyyttä huomattavasti halvemmiksi.

Työttömyys yhdessä korkotason kanssa vähensi kotimarkkinoiden kysyntää niin paljon, että kotimarkkinateollisuuden vaikeudet vain lisäsivät työttömyyttä. Työttömyyden hoito on kuitenkin niin kallista, että valtio joutui omilla säästötoimillaan vähentämään kotimaista kysyntää ja tekemään lisää työttömiä, kun sen kaikin keinoin olisi pitänyt pyrkiä juuri päinvastaiseen suuntaan (Saloniemi, A. & Virtanen, P. 1999). Tähän löytyi vielä hallituksen vaihdoksen yhteydessä ratkaisu, sillä kaiken pahan syynä olivat ”tulouloukku” ja ”verokiila”⁶³.

⁶³ Verokiilalla tarkoitettiin lähinnä palvelujen hinnanmuodostukseen liittyvää ongelmaa, joka kärjistyy lähellä ostajan tulotasoa vastaavien palvelujen ostossa. Esimerkiksi 50,- tunnissa ansaitseva henkilö haluaa ostaa palvelun, jonka tuottajan pitäisi saada sama palkka, 50,- /tunti.. Palvelun ostajalle jää verojen jäl-

On helppo huomata miten voimakkaat pohjoismaista hyvinvointivaltiota puolustavat efektit olisi ollut saavutettavissa helposti esimerkiksi pelkästään hävittäjäostojen kohdentamisella Yhdysvaltain sijasta Ruotsiin. Tai miksei Euroopan integraation takia esimerkiksi Ranskaan. Näyttääkin siltä, ettei pohjoismainen hyvinvointivaltio suinkaan ollut taloudellisessa kriisissä pelkästään oman heikkoutensa, vaan poliittisesti ja taloudellisesti väärin päätösten takia.

Yleisesti kuvitellaan, että ideologinen taistelu kapitalismin ja sosialismin välillä olisi päättynyt puhtaan kapitalismin voittoon, vaikka koko ideologisen taistelun ajan parhaat menestyjät olivat olleet erilaiset sekatalouden ja osittaisen suunnittelutalouden soveltajat kuten esimerkiksi Japani ja Pohjoismaat hyvinvointivaltioineen ja viimeiseksi Kaukoidän uudet mahdit, joista länsimainen demokratiaihanne on vieläkin kaukana. Jopa Neuvostoliitonkin romahtaessa johdon ideologisenä kangastuksena oli jonkinlainen pohjoismaisen hyvinvointivaltion malli, ei niinkään amerikkalaistyyppinen länsimaisen rahademokratian malli.

Velkasaneerauslaki palautti hieman luottamusta tulevaisuuteen samalla, kun se kuitenkin toisaalla heikensi luottamusta sekä velallisten että velkojien ja takaajien välillä. Selkein taloudessa toimiva inhimillisen ja sosiaalisen pääoman kytkentä oli kuitenkin ollut mahdollisuus muuttaa sosiaalista pääomaa rahapääomaksi juuri keskinäisten sukulais-ten ja tuttavien välisten takaussitoumusten avulla.

Suomalaisen talouspolitiikan ajattelumalleja on viimeisten yli kahdenkymmenen vuoden ajan leimannut keskittyminen rakennepolitiikkaan, jossa markkinatalous on saanut ratkaista suhdanneongelmat (Heinonen & al 1996). Neuvostoliiton kanssa käyty kahdenvälinen kauppa tasasi kuitenkin merkittävästi markkinoilla vallitsevia suhdannevaihteluja ja antoi tilaa suunnitelmatalouden piirteille. Maa- ja metsätalouden toimin-

keen n.35,-/tunti ja kun palvelusta pitäisi maksaa myös arvonlisävero, päädytään tilanteeseen, jossa ostakseen itse asiassa tunnin omaa työtään ostaja joutuu tekemään lähes kaksi tuntia työtä. Jottei verokiila jäisi tähän otetaan palvelun tuottajaksi yritys, jonka on maksettava myös palkan sivukulut ja saatava omat voittolisänsä, päädytään helposti laskelmaan, jossa tunnin palvelun maksamista varten täytyy tehdä työtä kolmesta neljään tuntiin.

Tuloloukku syntyy verotuksen ja sosiaalisten tulonsiirtojen yhteensovittamisen ongelmasta. Progressiivinen verotus ja porrastetut bruttotuloihin perustuvat tulonsiirrot saavat aikaan tilanteen, jossa bruttotulotason paraneminen saattaa jopa pienentää käytettävissä olevia tuloja. Tämä voi tapahtua työssäolevienkin kohdalla, työttömien tapauksessa työstä aiheutuu aina lisäkuluja, joita varsinkaan matalapalkkaisen työn vastaanottaminen ei riitä korvaamaan.(veropolitiikan ja tulonsiirtojen yhteydestä työttömyyteen esim. Hjerpe & Kauhanen 1996).

nassa ja rakenteissa on myös ollut vahvoja suunnitelmatalouden piirteitä, joiden kautta jonkinasteiselle suhdannepolitiikalle on kuitenkin löytynyt tilaa.

Suomalaisesta suhdannepolitiikasta on pääasiassa vastannut keskuspankki. Suomalainen devalvaatio-inflaatioautomaatti oli keskeinen osa tätä suhdannepolitiikkaa, jonka toisen puolen muodostaa säännöstellyllä korolla tapahtunut tehty suhdannepolitiikka. Pääomamarkkinoiden vapautuminen muutti tätä kuviota kahdella tapaa. Valuutan arvon määräytyminen ei enää tapahtunutkaan pelkästään keskuspankin päätöksillä, vaan korosta tuli 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa kaksiteräinen miekka.

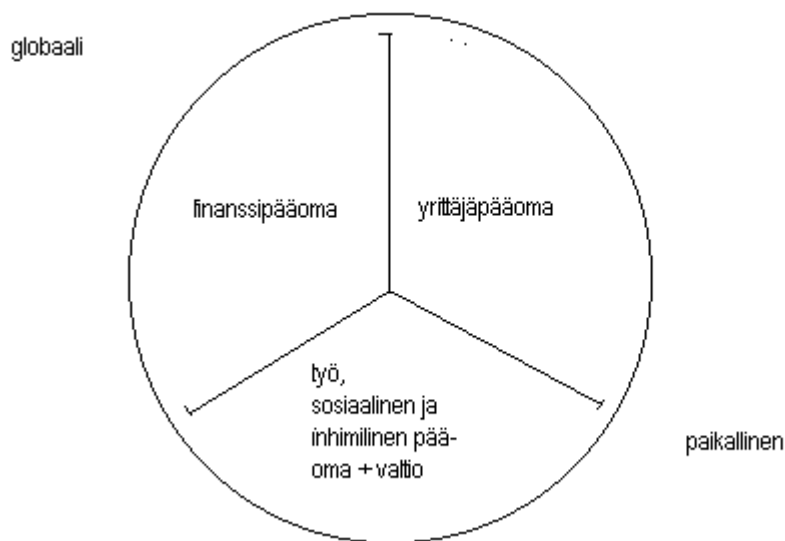
Kulutusjuhlan pysäyttämiseksi Suomen Pankki käytti korkeaa korkotasoa suhdannepolitiikan välineenä ja samaan tähtäsi myös markan revalvointi (Välitalo 1989). Kun keskuspankin haluun ja kykyyn säilyttää markan vaihtokurssi tuolloin luotettiin, tästä seurasi valuuttavirta Suomeen. Suomen korkotaso ylitti muiden maiden korkotason ja niinpä esimerkiksi pankkien jopa kannatti lainata ulkomaista pääomaa edelleen lainattavaksi Suomeen ja suomalaisille. Samalla suomalaisten yritysten kannatti ottaa lainaa suoraan ulkomailta. Tässä syntyi kasinotalouden vuosien luottokupla. Niinpä kun Suomen Pankki hillitsi korkeasuhdannetta korkealla korkotasolla, se samalla loi pohjan suomalaisen yksityistalouden ja jossain määrin myös julkistalouden (kuntien ulkomaiset lainat) ulkomaiselle velkaantumiselle.

Uuden vuosikymmenen alkaessa korkotaso nousi keskeiseksi välineeksi markan arvon puolustamisessa, mutta samalla se toimi raakana kysyntäleikkurina laskusuhdanteessa olevilla kotimarkkinoilla ja siten voimakkaasti syvensi suomalaista lamaa. Viimeistään silloin, kun kävi ilmi, että Suomen kokoisen kansantalouden keskuspankki on liian heikko puolustamaan valuuttansa arvoa, oli korkotaso jo tehnyt tehtävänsä väärän suuntaisen suhdannepolitiikan välineenä (vahvan markan tai vakaan markan politiikasta esim. Hulkko & Pöysä 1998). Vasta markan kellutuspäätös toi koron takaisin lähinnä suhdannepoliittiseksi välineeksi, mutta tuolloin oli onnettoman myöhäistä.

2.14 Yhteenveto

Suomalaisen talouden suuri murros 1990-luvulla tapahtui finanssipääoman merkityksen ja vaikutusvallan kasvaessa yrittäjäpääoman ja työn kustannuksella. Poliittinen järjestelmä keskittyi finanssipääoman etujen turvaamiseen ja sekä yrittäjäpääoma että työ jäivät oman onnensa nojaan. Suomalaisen talouden vahvaa nousukautta leimasi konsen-

susajattelu yrittäjäpääoman ja työn välillä. Tämä konsensus sai kyytiä historian romukoppaan, vaikka juuri tuolloin sille olisi ollut entistä enemmän käyttöä. Konsensuksesta luopumista oli jo edeltänyt finanssipääoman tarpeista lähteneen tulosajattelun tulo suomalaiseen yritystoimintaan. Erityisesti säästöpankeissa tämä ajattelu toteutuksineen vei suoraan pankkikriisiin, kun säästöpankit unohtivat tallettajaomistajansa ja juurensa suomalaisessa yhteiskunnassa ja rupesivat riskejä karttamatta etsimään pikavoittoja jo aikaa sitten kadonneille omistajilleen.

Kuva 2 Pääoman kolme lajia ja talouden alueet

Suomalaista pankkijärjestelmää ja suomalaista suurpääomaa leimasi voimakas institutionalisoituminen suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen sekatalousjärjestelmään. Tässä mielessä suomalaiset suuryrityksetkin ristiinomistustensa kautta ja sen takia toimivat kuin omistajajohtoiset yritykset pitäen jatkuvasti mielessään sen, että niillä oli muitakin vastuita ja tavoitteita kuin omistajiensa varallisuuden kasvattaminen. Ristiinomistus ja määräysvallan kasaantuminen saattoivat myös tuottaa tuloksenaan tavoitteita, joissa pyrittiin yhden yrityksen parhaaseen mahdolliseen tuottoon toista apuvälineenä käyttäen. Kyseessä oli omistajaperusteinen verkostoituminen. Selkeä esimerkki tällaisesta oli ja on suomalaisten metsänomistajien asema metsäteollisuuden suuromistajina. Metsänomistajat asettavat puun jatkojalostajalle erilaisia tavoitteita kuin ulkopuoliset suuromistajat (tai pienomistajat). Oleellista oli se, että tällaisinkin suomalaiset suuryritykset

kantoivat jonkinlaista yhteiskunnallista vastuuta. Eräässä mielessä kovinkin todelliset 20-perhettä (Blom (toim) 1999, 213) elivät tiiviisti reaalityaloudessa.

Finanssipääoman tulospalkitut ja tulospalkitut yritykset eivät luonnostaan kannu muuta yhteiskunnallista vastuuta kuin mitä niille lakisääteisesti määrätään. Sijoittajat odottavat vain tuottoa sijoitukselleen. Ellei jokin sijoittajaryhmä saa määräysvaltaa yrityksessä, mitään muita tavoitteita ja päämääriä yrityksen toiminnalta ei voida automaattisesti odottaakaan. Erilaiset eettiset ja ekologisesti kestäviksi itseään mainostavat sijoitusrahastot voivat kyllä esittää hurskaita toiveita ja tarkkailla kunkin yrityksen palkkajohdon toimintatapoja, mutta vain päästessään määräävään asemaan omistajina ne voivat esittää perusteltuja vaatimuksia yrityksille ja sijoittajilleen.

Suuren laman syyt olivat finanssipääoman ja yrittäjäpääoman ristiriidasta syntyneitä. Positiiviseen reaalikorkoon pääseminen oli vain ja ainoastaan finanssipääoman tarpeiden mukaista. Yrittäjäpääoman yhtenä tarpeena oli ja on mahdollisimman edullisen vieraan pääoman saanti yritysten tarpeisiin, ei positiivinen reaalikorko vaan hyvin toimiva reaalitalous ja luottamus yhteiskunnan ja yhteisön muihin toimijoihin.

Suuren laman syynä ei ollut suomalainen hyvinvointivaltio eikä tulopolitiikka. Lama ei aiheuttanut Suomen julkisen talouden suuri osuus kansantuotteesta, eikä ansiosidonnainen päiväraha. Lama ei ollut seurausta eläkeläisten määrän kasvusta, eikä suomalaisten opiskelijoiden pitkistä valmistumisajoista. Suomalainen lama syntyi toisten kotimarkkinoiden loppumisesta (Blom (toim) 1999) ja läntisten teollisuusmaiden taloudellisen taantumien vahvistumisesta väärin valitun valuutta- ja korkopolitiikan ansiosta.

Tutkimukseni tavoitteissa esitin:

- a) Osoitan, että laman hoidossa tehdyt valinnat eivät olleet ainoita mahdollisia, vaan tietyn ideologisen ja talouspoliittisen linjan sanelemia käsittelemällä mallia hypoteeseina ja niiden taustalla olevina perusoletuksina, joita vastaan esitän argumentaatiota omin päättelyin ja tukeutuen vastahypoteesien arsenaaliin, jota viimeisten vuosien aikana on runsaasti kertynyt niin tieteellisessä kuin muussakin keskustelussa..

Tämän tavoitteen arvioin täytetyksi.

Laman syiden virallisessa tulkinnassa tapahtui vakavia virheitä, jotka veivät suoraan virheellisiin ratkaisuihin laman hoitokeinojen valinnassa. Virallisen tulkinnan aseman sai kulutusjuhlan tulkinta (Kullberg 1995), vaikka kyseessä oli rahamarkkinoiden vapautumista seurannut investointihuuma ja epäonnistunut raha- ja luottopolitiikka (Lin-

den 1998). Valtiovarainministerin tulkinta ansiosidonnaisesta työttömyysturvasta yhteiskunnan syöpänä aiheutti työttömyyden ja sen kerrannaisvaikutusten vakavan aliarvioinnin (=kotimarkkinoiden merkitys, velkadeflaatio Linden 1998, Kiander 1997). Pohjolan (1996) arvion mukainen suomalaisen pääoman tehottomuus mukaili virallista linjaa, mutta käytännössä tässä näkökulmassa unohtui kokonaan se, että yritysten omistajat voivat tehdä omaisuudellaan, mitä haluavat. Suomalaiseen pääomaan ja sen käyttöön oli aina kuulunut monitavoitteisuus, josta vielä tuonnempana. Virallisen tulkinnan mukaan Suomessa oli liian suuri ja pöhöttynyt julkinen sektori (Viinanen 1994), tämä päätelmä oli kuitenkin pelkästään poliittinen, mutta johti taloudellisilta vaikutuksiltaan päätöksiin, joilla syvennettiin lamaa, kun julkisen sektorin merkitystä suomalaisessa taloudessa aliarvioitiin ja jopa vähäteltiin. Kassakriisin uhka, jonka Koivistokin (1995) kuvailee oli todellinen, mutta pelko ulkomaisen pääoman saantivaikeuksista oli itse aiheutettu liioittelemalla Suomen talouden ongelmia nimenomaan mahdollisille rahoittajille. Erityisen ongelmallinen oli suomalainen korkotaso, jolla maksettiin korvausta laiskalle finanssipääomalle, mutta ihmisille ei haluttu maksaa työttömyyskorvauksia.

Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalista pääomaa (ja luottamusyhteiskuntaa) syötiin kolmella tavalla. Hyvinvointiyhteiskunnan purkamiseen tähdännyt politiikka vei turvallisuuden tunteen ja heikensi turvaverkkoja aivan käytännössä. Finanssipääoman vaatimusten ylikorostuminen vei luottamuksen työmarkkinoilla ja uudelleen viritti työn ja pääoman välistä latausta. Pankkikriisin vaatima pankkituki antoi pankeille mahdollisuuden ottaa haltuunsa velallisten omaisuutta, kuitata luottotappioita vastaava pankkituki ja säilyttää perintäsuhde sekä velalliseen että mahdollisiin takaajiin (MOT, Yle 10.09.2001). Velallisten ja heidän takaajiensa välinen luottamus - sosiaalinen pääoma, jonka avulla kasvua ja kehitystä oli turvattu suomalaisen yrittäjäpääoman muodostamisessa purettiin muutamassa vuodessa ja aivan laillisesti (kts. myös <www.totuuskomissio.com>).

Kun laman syitä olisi tulkittu toisella tavoin, olisi voitu havaita ne vahvuudet ja mahdollisuudet, joita luottamusyhteiskunta voimavarana ja hyvinvointivaltio sen varmistajana olisivat kehittyvälle tietoyhteiskunnalle antaneet. Tämä olisi ollut helposti toteutettavissa, mikäli teknologiakeskusajattelu olisi edennyt ideaalinsa mukaisesti, eikä jäänyt teollisuuskyläidean jatkeeksi.

3. Teknologiakeskusnäkökulma - kestävä kehityksen avaimenreikä ?

”Oulussa kohta kaikki on hitechiä, perinneruokaa rössypottua myöten.”

(Jukka Ukkola, Suomen Kuvalehti 44/1996)

3.1. Innovaatiot historian vetureina⁶⁴

Teknologiakeskukset, joita Suomeen perustettiin kuin menneen teollisuuskyläidean jatkeena 1980- ja 1990-luvuilla useiden yliopistojen yhteyteen, tarjoavat erinomaisen tirkistysreiän huomiseen, mutta samalla myös koettuun lamaan. Teknologiakeeskusten merkitys ei ole vain paikallinen, vaan se voisi monella tavalla olla suomalaiselle yhteiskunnalle merkityksellinen. Erityisesti teknologiakeskusten ja niiden yritysten kollektiivinen yksilöllisyys tai kollektiivinen nerous voi antaa yhden näkökulman siihen miten tietoyhteiskunnan kehittyminen voisi jatkua (esim. Aula & Oksanen 2000). Kollektiivisella yksilöllisyydellä tarkoitan individualismia, jonka pohjalta jopa orjatyöhön asti ulottuva uskollisuus ja omistautuminen henkilökohtaisille, mutta yrityksen tuloksen vuoksi toteutettaville projekteille mahdollistuu.

Teknologiakeskukset pohjoismaissa osoittavat edelleenkin, kuinka merkityksellistä valtion harjoittama teknologia- ja tiedepolitiikka (teknologiapolitiikan haasteista 1990-luvulla esim. Lemola et al 1990b) on yksityisellekin sektorille. Kun yksityinen ja julkinen tukevat toisiaan, menestyksen mahdollisuudet ovat olemassa. Ristiriidan vallitessa molemmat häviävät. Julkisen sektorin merkitys Suomessa on ollut suurempi kuin OECD-maissa keskimäärin ja suurena se edelleenkin pysyy, ellei Suomen tasoa tietoyhteiskuntana ja osaamiskeskuksena haluta tietoisesti laskea ja jopa romuttaa. Suomen julkinen ja yksityinen sektori kulkevat käsi kädessä ikäänkuin pakkoavioliitossa, jossa suhteesta on huolehdittava, vaikka mielipiteet kävisivätkin ristiin. Tästä pakkoavioliitosta seuraa kansallisen ja alueellisen politiikan tähdellisyyden jatkuminen jopa suuremmassa määrin kuin markkinahurman ajattelussa jaksettiin ja haluttiin ymmärtää. Vaikka kauppa- ja teollisuusministeri Sinikka Mönkäreen (2000) mukaan Suomi nousikin lamasta tutki-

⁶⁴ Tämä luku poikkeaa menetelmältään ja otteeltaan aikaisemmista luvuista. Se pohjautuu vain muutamaa harvaan lähteeseen (lähinnä teknologiakeskusten omiin kotisivuihin ja jonkin verran selvästi vanhempaan kirjallisuuteen) ja vaikka tutkimusta teknologiakeskuksista onkin tehty, nämä tutkimukset ovat lähinnä teknisiä eivätkä painota juurikaan ajattelun ja sen taustalla olevien odotusten asemaa. Tämä on merkinnyt sitä, että omassa itse teknologiakeskusajatteluun ja sen taustoihin ja mahdollisuuksiin perustuvassa tutkimuksessani en ole havainnut dokumentaation lisäyksen tuottavan mainittavaa lisäarvoa.

mukseen ja kehitykseen panostamalla. Myös muut kuin rahalliset panokset olisivat aikanaan olleet hyvin merkittäviä.

Pienyritystutkimuksessa ja yritys- sekä organisaatiotutkimuksessa olivat esillä erilaiset verkostoitumisen (Vuorinen 1990; Eskelinen & Virkkala 1989; Krogars 1995) tarkastelut. Markkinataloudessa yritysverkostot tarjoavat yksittäisille yrityksille ja yrityskumppanuksille nichejä, kilpailulta suojassa olevia alueita, joissa verkostokontaktien avulla voidaan tehdä tulosta ja säästää toimintakustannuksissa. Yritysverkostot ovat yritysten suoja kilpailua vastaan ja apu kilpailun areenoilla. Esimerkiksi sopimusvalmistaja Elco-teq lähti liikkeelle varsin turvallisesta verkostoasemasta, joka vuosien varrella vain vahvistui (Tekniikka & Talous 22.10.1991,24). Yhteistyön ja liittoutumisen merkitys yritystoiminnassa korostui jatkuvasti.

Julkisen ja yksityisen pakkoavioliitosta Suomen kokoisessa ja tapaisessa taloudessa seuraa esimerkiksi se, että yksityinen talous ei Suomessa perusta teknologiakeskuksia eikä tiedepuistoja, vaan julkista rahoitusta on saatava mukaan. Tästä ei seuraa, etteivätkö valmiiseen tai jo toimintansa aloittaneeseen teknologiakeskukseen tulevat yksityiset panokset voisi olla merkittäviä, päinvastoin. Esimerkiksi Oulun teknologiakeskus Suomen vanhimpana ja suurimpana teknologiakeskuksena on alueellaan erittäin merkittävä taloudellinen tekijä ja sen toiminnassa ovat mukana tavalla tai toisella lähes kaikki alueen suuret yksiköt ja intressiryhmät, niin yksityiset kuin julkisetkin.

Innovaatiot, joiden synty ja laatu osaltaan heijastavat yhteiskunnan kulloisenkin tilan henkistä ilmapiiriä ja kehityksen astetta, voidaan jakaa teknistaloudellisiin ja sosiaaliin innovaatioihin. Montaa eri mieltä on oltu siitä, seuraavatko yhteiskunnan sosiaalisten rakenteiden muutokset teknisiä ja teollisia vallankumouksia vai onko kausaalisuhde päinvastainen⁶⁵. Kaikkien taloudellisten ja teollisten innovaatioiden synnyn taustalla on kuitenkin ollut tarkoitushakuinen ideoiden ja keksintöjen muuttaminen taloudellisiksi innovaatioiksi. Tässä tehtävässä yrittäjyyden rooli on aina ollut keskeinen. Keksinnöstä tai aatteesta ei tule tiukan innovaatiomääritelmän mukaista innovaatiota ilman yrittäjäpanosta (esim. Koskinen & Lehtonen 1975, Schumpeter 1969, Lemola et al 1990a).

Laadustaan ja laajuudestaan riippumatta innovaatiot siirtävät yhteiskunnan kehitystä uusiin vaiheisiin. Pienet puhtaasti taloudellisetkin innovaatiot vaikuttavat yhteiskunnan

⁶⁵ Esimerkiksi Paavo Uusitalo: ”Auton yhteiskunta” ja myös Santalahti & al ”Auto, terveys ja ympäristö” Gaudeamus H:ki 1991.

kulttuurisen kehityksen tilaan ja sen mahdollisiin kehityskaskeliin. Jokainen markkinoille tuleva onnistunut innovaatio on askel yhteiskunnan kehityksessä muuttaessaan paitsi kulutuksen prosesseja myös yhteiskunnan käytännön elämää. Epäonnistuneetkin innovaatiot jättävät jälkensä markkinoille. Innovaation tuottaminen muuttaa tuotannon prosessia tuodessaan uusia vaatimuksia tuotantojärjestelmään. Esimerkiksi innovaatioiden synty vaatii myönteisen ilmapiirin, kuten juuri laman kynnyksellä otsikoitiin ”Tekniikka ja Talous” -lehden artikkeli Metra Oy:n innovaatio- ja patenttisalkun merkityksestä (T&T 4.10.1991,14).

Keksinnön muuttuminen innovaatioksi, jolla tarkoitetaan uuden ajatuksen, keksinnön tai näiden uuden kombinaation muokkaamista taloudellisesti hyödynnettävissä olevaan muotoon, tapahtuu yrittäjyyden tai yleensä liiketaloudellista yrittämistä varten organisoituneen toiminnan kautta ja sen avulla. Kuitenkin sosiaaliset innovaatiot useinkin liikkuvat omia diffuusioreittejään, missä yhteydessä yrittäjyys täytyy ymmärtää hyvin laajassa mielessä.

Teknis-taloudelliset innovaatiot ovat myös vetäneet mukanaan joukon sosiaalisia innovaatioita, jotka ovat seurausta muuttuneissa tuotantomenetelmissä, tuotantosuhteissa ja talouden valtarakenteissa. Tämä vastaa lähinnä Karl Marxin näkemystä innovaatioiden olemuksesta muutoksina organisaatioissa, tuotantovälineissä ja raaka- ja apuaineissa sekä työssä (tulkinta: Koskinen & Lehtonen 1975). Kyseessä ovat yhteiskunnan sosiaaliset ja teknologiset muutokset sekä uudet sosiaaliset innovaatiot. Missä järjestyksessä nämä toisiaan seuraavat, on kuitenkin tapauskohtainen kysymys.

Vaikka esimerkiksi Schumpeterin mukaan kehitys kulkee yksilökeskeisestä innovoinnista ja yrittäjyydestä kohti suurten organisaatioiden tekemiä persoonattomia innovaatioita, kehitys on jatkuvasti osoittanut sekä suurten että erityisesti pienten yritysten olevan innovatiivisia. Innovaatiotutkimuksessa melko yleisesti esiintyvän käsityksen mukaan sosiaaliset muutokset ja sosiaaliset innovaatiot seuraavat yhteiskunnan ja sen talouden tieteellisteknisiä kehitysharppauksia. Perustellusti on voitu kuitenkin pohtia missä määrin on mahdollista, että sosiaaliset muutokset tai innovaatiot avaavat mahdollisuuksia uusille tieteellisille, teknisille ja taloudellisille innovaatioille. Verkostotaloudessa innovaatiot syntyvät ja kulkevat omia diffuusioreittejään (esim. Miettinen & al 1999).

Innovaatioiden ja keksintöjen synty on kuitenkin siirtynyt joka tapauksessa jatkuvasti yhä voimakkaammin yksityisten yrittäjien innovatiivisuudesta toisaalta laajaan pääomaintensiiviseen yritystoimintaan, ja toisaalta yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa tapahtuvaan tieteelliseen tutkimustoimintaan, joka puolestaan on tarkoitettu nimenomaan tuottamaan uutta tietoa ja uusia ideoita. Jo pelkästään tämän seurauksena puhtaasti akateeminen tieteellinen työ on saanut rinnalleen yliopistolaitokseen kohdistuvan vaatimuksen tuloksellisuudesta taloudellisesti suoraan hyödynnettävässä tutkimustyössä (Pelkonen 2001). Tässä on kuitenkin kysymys, jota yliopistolaitos joutuu jatkuvasti pohtimaan oman tehtävänsä ja omien määritelmiensä kannalta. Perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen välinen kuilu on kavetessaan syventynyt, vaikka yritykset tekevät ja tukevat perustutkimusta ja useissa yliopistoissa tehdään soveltavaa tutkimusta. (mm. Rosenberg 1988). Tieteentutkimusta kaivatessaan Juha Manninen (1992) Kaleva-lehden artikkeleissaan paneutui peruskysymyksiin, jotka ovat oleellisia myös julkisen ja yksityisen rajaa hahmoteltaessa tieteellisessä tutkimuksessa. Etukäteen ei voida koskaan sanoa tuleeko keksintö tai innovaatio ensin ja vasta sitten markkinoilla oleva tarve. Jokaissessa tapauksessa kehitys on erilainen. Kuitenkin esimerkiksi valokuvauksen ja henkilökohtaisten tietokoneiden kehityksessä on tiettyä samankaltaisuutta. Wernecken musta laatikko olisi jäänyt vain tieteelliseksi kuriositeetiksi ilman Eastmanin markkinahakuisuutta ja tietokoneet olivat jäämässä sotateollisuuden omaisuudeksi ilman kaliforniaista hippie-ideologiaa (vrt Manninen 1992 ja Barbrook & Cameron 1999). Tällainen kehitys on tavallaan seurausta siitä, että moderni keksintö- eli inventiovaihe vaatii yleensä suhteellisen suurta kriittistä tutkimuksellista massaa⁶⁶, jollaista ei etenäkään pienyritystasolla ole käytettävissä. Yrjö Seppälän neljäs teesi luovan toiminnan edellytyksistä edustaa tätä ajattelua selkeimmillään (Seppälä 1987): suuri ihmismassa varmistaisi hänen mukaansa luovat kontaktit. Toisaalta juuri puutteellinen kontaktien hallinta ja käyttö aiheuttivat jo 90-luvun alussa pettymystä mm. Turun Datacityn yrittä-

⁶⁶ Kriittisen massan suuruus tai sen tarve on itse asiassa myytti, joka on syntynyt ennen tietoverkkojen kehitymistä ja yleistymistä. Arvioimatta tämän myytin tai uskomuksen todellisuuspohjaa teen hyvin henkilökohtaisen päätelmän, että suorien yksilötason tutkimuksellisten kontaktien vähäisyys tai jopa puuttuminen kuitenkin merkittävästi hidastavat tutkimustyön etenemistä. Tästä ei kuitenkaan voida vetää minkäänlaista johtopäätöstä tarvittavan kontaktiverkon laajuudesta. Kuitenkin se, että tiedon lisääntyminen ja tiedon saatavuuden lisääntyminen tekee myös erilaisten suodatinten ja opastajien käytön yhä tarpeellisemmaksi. Varsinkin verkoissa oleva tieto on sellaista, jonka kohdalla on erittäin hyödyllistä se, että sattumaltakin löytynyt tiedonmuru löytää tiensä sille, joka voi sitä käyttää ja on ehkä uhrannut paljon aikaa sen etsimiseen. Mutta sama on jo pitkään pätenyt kaiken julkaistun tiedon kohdalla. Kaikkien tutkijoiden ei tarvitse kokeilla jokaista reittiä ja tehdä itse kaikkia mahdollisia virheitä harharetkillään.

jien keskuudessa (Tekniikka & Talous 14.12.1990,14). Erityisesti tekniikan alalla tunnettiin puutetta sosiaalisissa taidoissa.

Keksinnön muuttaminen taloudellisesti hyödynnettäväksi innovaatioksi vaatii taas itsessään yrittäjyyttä ja riskinottoa, jolloin markkinakokeilut tehdään helpoimmin pienimuotoisena yrittäjyytenä suurten organisaatioiden ulkopuolella. Innovaation taloudellisen menestyksen kääntyessä nousuun (jos niin käy) suurten organisaatioiden kiinnostus jälleen herää ja innovaatiot ja yritykset ostetaan tai otetaan suuryrityksen haltuun (vrt. Lemola et al 1990 b, 21-22).

Suurten yritysten ja suurten organisaatioiden osallistumisen välttämättömyys on seurausta siitä, että jokainen innovaatio markkinoille päästäkseen vaatii yhä enemmän taustatietoa, tutkimusta ja kokemusta mahdollisten käyttäjien tarpeista, siis sellaista tietoa, jonka kokoamiseen yksittäisellä tutkijalla/yrittäjällä/innovoijalla on tuskin mahdollisuuksia. Tässä puhutaan kriittisistä massoista, joita tarvitaan huippututkimuksen ja huipputulosten aikaansaamiseen. Suuret massat voidaan korvata yleistyvällä verkostotaloudella ja tietoyhteiskunnan kasvavilla tietoverkoilla. Mutta epämuodollisia, henkilökohtaisia kohtaamisia eivät tietoverkotkaan korvaa (Miettinen et al 1999). Teknologia-keskukset ovat sosiaalinen innovaatio, jonka pyrkimyksenä on implisiittisesti tällaisten massojen kokoaminen tai jopa korvaaminen alati muuttuvilla verkostoilla osallistujien kohtaamisia lisäämällä (vrt Stankiewicz 1998,17). Korkeakoululaitoksen ja teknologia-keskusten mahdollisuudet laman hoidossa ja tietoyhteiskunnan kehityksessä olisi voitu hyödyntää aivan eri tasolla kuin mihin nyt päädyttiin.

3.2. Innovaatioiden lähteitä etsimässä vai tukkimassa

Tutkimustuloksen, tieteellisen havainnon tai löydön aikaansaaminen vaatii kokonaan toisenlaista johtamista, kuin sen muuttaminen innovaatioksi tai kaupalliseksi tuotteeksi. Maija Perhon johdolla lähdettiin vuoden 2001 alkaessa vainoamaan tutkintoaikojen venymistä ja esitettiin yliopistoille opiksi ammattikorkeakoulujen opetusmenetelmiä. Kuitenkin olisi syytä ottaa huomioon se, että opettaa voidaan vain sellaista, joka valmiiksi osataan ja tiedetään. Mikäli oppiminen ja tuloksen saaminen vaatii omaehtoista prosessointia ja opin kytkemistä omaan kokemuspiiriin, ei yksilötasolla voida ennakoida tämän kestoa. Eikä varmaan ole syytäkään. Opiskelun venymisessä on usein syynä yksilö, jonka mielenkiinto kaikkeen uuteen on suuri, periaatteessa uutta luova ja löytävä, inno-

vatiivinen yksilö (Lange 2000), jonkalaisille nykymallisessa yliopistossa ei näytä olevan enää tilaa. Opiskelun venymisessä olisi välttämätöntä erottaa toisistaan opiskeluaikainen työnteko taloudellisen pakon edessä ja opiskelijan halu käyttää jo osaamiaan taitoja mahdollisimman hyödyllisesti samalla, kun hän kokeilee ja etsii uusia suuntautumisvaihtoehtoja. Jälkimmäisessä tapauksessa kyseessä ovat juuri innovaatioiden siirtäjät ja levittäjät.

Keksinnön tai tutkimustuloksen muuttaminen taloudellisesti hyödynnettäväksi innovaatioksi on mahdotonta ilman yrittäjäpanosta. Tämä ei kuitenkaan ole kuulunut normaaliin perustutkimukseen eikä yliopiston rooliin yhteiskunnassa, vaan on lähinnä ollut yksittäisten tutkijoiden ryhtymistä uuteen toimintaan tai keksintöjen myyntiä jo toiminnassa oleville kaupallisille soveltajille.

Esille nousee selvästi kysymys siitä, jääkö liian moni mahdollisesti hyödynnettävissä oleva tieteellisen tutkimuksen löytö tai tulos hyödyntämättä vain siksi, että sen löytäjä ei itse ole halukas tai muutoin omaa mahdollisuuksia tai kykyjä sen soveltamiseen. Pyrkimys kehittää yrittäjyyttä tieteellisen tutkimuksen fyysiseen ja henkiseen läheisyyteen on innovaatiohakuisuutta, joka nopeuttaa innovaatioiden syntyä. Teknologiakeskusten toiminta on tämän kuilun kaventamista. Esimerkistä käy ote Jyväskylä Teknologiakeskus Oy:n esittelystä <www.tekel.fi 15.9.2001>:

Jyväskylän Teknologiakeskus Oy:n toiminta-ajatuksena on kehittää ja vahvistaa uuteen tietoon ja teknologiaan pohjautuvaa yritystoimintaa. Teknologiakeskus edistää erityisesti tutkimustulosten kaupallista hyödyntämistä ja pk-yritysten kehittämistä. Päämääränsä keskus toteuttaa kannustamalla innovaatiokehitystä, yritysten perustamista ja luomalla niin uusille kuin olemassaolevillekin yrityksille toimintaedellytyksiä

Yliopistojen kerätessä ulkoisia toimintoja syntyy kaksijakoinen tilanne. Keskittyessään yliopisto välittömän hyödyn tavoitteluun unohtaa omat korvaamattoman perustehtävänsä ja oman erityismerkityksensä yhteiskunnassa (Husa 2001). Torjuessaan ulkoisia vaatimuksia ja ylikorostaessaan akateemista erinomaisuuttaan ja perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen eroa yliopistolaitos itse mitätöi mahdollisuutensa vaikuttaa yhteiskunnassa.

Suomessa on kautta aikojen esimerkiksi lääketieteellisen tutkimuksen alalla ollut voimakas yhteys lääketehaiden, siis kaupallisten soveltajien, ja tutkijoiden välillä, ovatpa tutkijat perustaneet alan yrityksiäkin (Hartikainen 1987). Koko 1980-luvun lopun ja la-

manjälkeisen 1990-luvun ajan koettiin selvää nousua tietoyritysten aloittaessa toimintaansa (Aula & Oksanen 2000). Tämä prosessi muutti sekä yliopistoja että yrityksiä johtamistavoiltaan kahden erilaisen perinteen yhdistyessä (Pelkonen 2001). Kuitenkin yritykset ovat yrityksiä ja yliopisto on yliopisto ja niiden perustehtävät ovat täysin erilaiset.

Kaikille tietoyrityksille on ominaista ja erityislaatuista niiden henkilökunnan korkea koulutustaso ja sellainen ammattitaito, joka määrää organisaation mahdolliset rakenteet varsin poikkeavasti verrattuna perinteisiin teollisuusyrityksiin. Erityisesti massatuotannon johtamismallit samoin kuin hyvin jäykät byrokraattiset mallit voivat olla todella vaikeuksissa itsenäisesti ajattelevien ja toimivien tietoammattilaisten odotusten kanssa (esim Peters 1988, Aula & Oksanen 2000, Filander 1997) Kuitenkin tutkijan voisi olla aiheellista löytää myös tietoyritysten yhtäläisyyksiä perinteisen käsityöyrityksen ja/tai yksittäistuotantoon perustuvan tuotantomuodon kanssa. Monissa tapauksissa asiantuntijaorganisaatio muistuttaa huomattavasti käsityöläisorganisaatiota ja sen tuotantomuotoa, jossa yksilöllinen osaaminen määrää pitkälle yrityksen sisäiset roolit ja mahdolliset yhteistyömuodot.

Teknologiayritykset ovat aiemminkin syntyneet spontaanisti yliopistojen läheisyyteen ja kytkeyntyneet käyttämään yrittäjän henkilökohtaisia suhteita yliopistoon menestyksekkäästi hyväkseen. Teknologiakeskusten perustamisella⁶⁷ pyritään käyttämään tällaista kontakti (verkosto-)mallia hyväksi ja sitä kautta lisäämään innovaatioiden markkinoilletuloa ja mahdollisia kokeiluja siten, että ne voidaan toteuttaa hallitussa muodossa ja riskiä jakaa. Näiden kokeilujen suurin uhka on jäykistyminen pysyviin rakenteisiin ja kankeaan järjestelmääjattelu, joka ei korvaa ihmisten ja tieteenalojen ”levotonta liikettä”.

Tietenkään perustutkimuksen ensisijainen tavoite ei voi eikä saa olla lyhyen aikavälin hyödyn tavoittelu, mutta kyllä tieteellisen totuuden etsimisestä saa hyötyäkin olla, jopa taloudellisessa mielessä. Ovathan voimakkaasti tutkimus- ja kehitystoimintaan panostavat yritykset jo aikojen sitten havainneet perustutkimuksen seuraamisen ja jopa siihen osallistumisen tärkeyden. Kieltämättä yliopistolaitos on vastavuoroisesti lisännyt osallistumistaan soveltavaan tutkimukseen. Epäselvää vain on miten tieteellisen hyödyn saaminen painottuu suhteessa taloudellisten resurssien lisäämiseen perustutkimuksen ja

⁶⁷ Teknologiakeskuksia korvaamaan on sittemmin noussut hieman väljemmin määritellyt osaamiskeskusajattelu (Järvinen 1994, Laaksonen 1994).

soveltavan tutkimuksen tarpeisiin. Onko todennäköistä, että soveltavan tutkimuksen lisäresurssit lisääisivät perustutkimuksen intensiteettiä ja tuloksellisuutta?

Innovatiivisuutta on yleisesti pidetty pienyritysten osaamisen parhaana erityisalueena - alueena, jolla pienet yritykset ovat selvästi suurempiaan tehokkaampia. Tämä ei välttämättä pidä paikkaansa kuten Schumpeterkin osasi ennustaa (Schumpeter 1969). Innovaatiotoiminnan ja tutkimus- ja kehitystyön kokonaispanokset ovat mittasuhteiltaan kokonaan toista luokkaa kuin vielä muutama kymmenen vuotta sitten. Kuitenkin pienet yrityksetkin näyttävät yleisissä tarkasteluissa varsin kilpailukykyisiltä. Osa tästä kilpailukyvyvystä lienee kuitenkin harhaa, joka selittyy yritysten verkostoitumisella ja sillä että suurissa yrityksissä vasta idea-asteelle kehittyneitä innovaatioita ei ryhdytä itse kaupallistamaan, vaan ne kanavoidaan alkuun pienten spin-off yritysten kautta (Lemola et al 1990b ja myös Miettinen et al 1999).

Kiistatonta on, että uusien innovaatioiden tieteellinen ja taloudellinen vaativuus on kasvanut merkittävästi. Tieteellisen tutkimuksen eturintamassa yliopistot luovat mahdollisuuden tuoda uusia innovaatioita yhä kiihtyvässä määrin markkinoille.

Niinkuin usein aiemminkin, myös 90-luvun alussa oli muodikasta syyttää tiedeyhteisöä norsunluutorniinsa vetäytyneeksi uneliaaksi erakoksi, jonka toiminnan tehostaminen on yhteiskunnan ehdoton velvollisuus. Erityisesti tutkimuksen ja jatkokoulutuksen osalla tämä uneliaisuus tulkittiin tehottomuudeksi, johon on ankarin ottein puututtava. Yliopistolaitoksen autonomia saisi mennä pesuveden mukana. Kysymättä jäi oliko uneliaisuus uteliaisuutta. Tehostamista varten yliopistojen hallinto henkilöstöä täytyi lisätä esimerkiksi jo vuodesta 1987 vuoteen 1991 yli 20% ilman, että opetushenkilökunnan hallintotehtäviin käyttämä työaika olisi vähentynyt yhtään, ehkä jopa päinvastoin (Tieteen tekijä 3/93, 15 KOTA-online).

Kovin harvalukuisiksi ja sisäänpäin kääntyneiksi jäivät ne pohdinnat, joissa yliopistoissa suhtauduttiin kriittisesti uudenlaisiin tuloksellisuusvaatimuksiin. Lähes kokonaan miettimättä jäi se, mihin esimerkiksi lisätyllä ja tehostetulla tohtorikoulutuksella voitaisiin päästä ja miksi. Ne alat, joilla selvimminkin kaivattiin lisää jatkokoulutettuja, olivat luonnontieteelliset, tekniset ja kaupalliset alat, mutta samalla tavalla muotoiltu uusi tuloksellisuusvaatimus kohdistettiin yhdenmukaisesti kaikkialle ja kaikkiin tiedekuntiin ja tieteenaloihin. Kuviteltiin, että yliopiston tehokkuutta ja tuloksellisuutta voitaisiin parhaiten mitata määrällisin tutkintomittarein ja erityisesti jatkotutkintojen osalta. Li-

sensiaatintutkinnot, joiden merkitys oli aiemmin ollut hyvin suuri tiellä tohtorin tutkintoon, siirrettiin sivuraiteelle. Kuitenkin ne olivat tutkijaopinnoissa olleet selvimmin sellainen vaihe, jota yliopiston ja sen tiedekunnan toimesta voitiin kannustaa ja tehostaa.

Jo 1970-luvun lopun suuren tutkinnonuudistuksen jälkeiset perustutkinnot ovat rakenteeltaan ja vaatimuksiltaan olleet selvästi sellaisia, että vähintään yhtä paljon kuin yliopiston, tiedekunnan tai laitoksen tuotos, perustutkintokin on nimenomaan opiskelijan oma suoritus, jonka hän ajoittaa oman rationaliteettinsa ja omien tavoitteidensa mukaisesti. Lama-aika, odotettavissa oleva työttömyys tai vaihtoehtoisesti jo opiskelun aikainen työura ovat tekijöitä, jotka selvästi yksilötasolla hidastavat tai nopeuttavat valmistumista, teki yliopisto opiskelijansa valmistumisen edistämiseksi mitä tahansa.

Jatkotutkintojen aikaansaaminen on yksilötason kysymys vielä enemmän kuin perustutkintovaiheessa. Voidaan aivan perustellusti kysyä, voivatko yliopiston tiedekunnat ja laitokset edes laskea suoritettuja jatkotutkintoja omaksi ansiokseen? Aidosti ne voivat antaa mahdollisuuden suorittaa näitä tutkintoja, eivät yliopistot niitä tuota. Jatko-opiskelijat tuottavat.

Hieman eri kysymys ovat erilaiset tohtorikoulutusohjelmat, joissa mahdollisimman putkimaisesti ja suoraviivaisesti päädytään hyvin kapeiden alueiden ja alojen erityisasiantuntijoiden koulutukseen. Näin tehdyt tutkinnot ovat epäilemättä ko. ohjelmien vetäjien meriittejä ansioluettelossa ja mahdollisesti niiden yhteenvedoista syntyy merkittäviä teollisia uutuuksia, mutta voidaan kysyä onko tutkijan valinnanvapaus jopa tutkimusaiheensa suhteen menetetty pelkällä koulutusohjelmaan osallistumisella. Ehkäpä putkitohtoreille on käyttöä yrityksissä, mutta aikaisemmat kokemukset ovat osoittaneet ylikoulutuksen jopa vaikeuttavan työnsaantia etenkin yksityisellä sektorilla. Harvat merkittävät yrittäjät tai keksijätäkään ovat lopultakaan olleet jatkokoulutettuja. Keväällä 1997 julkistettu kartoitus yritysmaailman ja suomalaisen yhteiskunnan tohtoritarpeesta ei vielääkään näyttäisi antavan aihetta minkäänlaiseen tuloksellisen tohtorikoulutuksen lisäämiseen, jopa päinvastoin (Kivinen et al 1997). Lamavuosien jälkeen tohtorin tutkintojen määrä on kuitenkin jopa kaksinkertaistunut monilla aloilla <http://www.csc.fi/kota/kota.html>.

Perinteinen sivistysyliopiston uneliaalta vaikuttava malli saattaa kuitenkin olla hyvin elävä ja tehokas. Se saattaa pitää sisällään kaikki erilaiset ristiriitaisiltakin näyttävät yliopistoihanteet.

1980-luvun luovat yritykset ja etenkin niiden tutkimus- ja kehitysosastot muistuttivat lopulta merkillisellä tavalla yliopiston tutkimuslaitoksia ja miksei jopa opetuslaitoksia eräänlaisina järjestyneinä anarkioina (Peters 1988). Yliopistolaitoksen tohtorituotanto on niinikään ollut tehokkaimmillaan erilaisissa saman aihepiirin ympärille kerääntyneissä tutkimusryhmissä jo ennenkuin varsinaisia tohtorikoulutusohjelmia edes ruvettiin kehittämään. Näiden tutkimusryhmien ja niiden vetäjien suunnalta kuuluivatkin voimakkaimmat äänenpainot arvioinnin ja tuloksellisuuden palkitsemisen puolesta (esim. Lounasmaan artikkelit Yliopistolehdessä vuonna 1995). Näissä tapauksissa tutkimuskohteen laatu on kuitenkin mahdollistanut massatuotantotyyppisen julkaisu- ja tohtorituotannon. Tämähkö pitäisi olla mallina kaikille tieteenaloille, joiden tutkimuskohteet ja kysymyksenasettelut poikkeavat täysin laboratoriokokeita käyttävistä tieteistä?

Kun yliopiston toimintaa edelleen halutaan tehostaa, on tarkkaan mietittävä, mitä pitää tehostaa ja miksi. Voidaan perustellusti kysyä, ovatko yliopiston ja muun yhteiskunnan - erityisesti elinkeinoelämän - tarpeet jatkokoulutettujen suhteen samanlaiset. Erikoistuminenhan saattaa tyhmentää. Konemaisesti toimivat byrokraatit ja teknokraatit tarvitsevat kokonaan erilaisia jatkokoulutettuja kuin yliopistot, joiden kuitenkin pitäisi olla monipuolisen tieteellisen sivistyksen sekä luovuuden ja myös kriittisyyden kehto (vrt myös Husa 2001).

3.3. Valtion tavoitteet tiede- ja teknologiapoliitikassa ja paikallisvaltion työvoima- ja työllisyyspoliittiset tavoitteet

Aito hyvinvointivaltio vahvistaa asemaansa suhteessa muihin valtioihin ja yhteiskuntaan nähden, eikä suinkaan tee itseään tarpeettomaksi harjoittamalla liberaalia talouspolitiikkaa vailla minkäänlaisia interventioita talouteen. Tällainen toimintatapa olisi käytännössä ellei jopa mahdoton niin ainakin järjetön. Tiede- ja teknologiapoliitiikka on väline, joilla valtio tekee itseään tarpeelliseksi ja samalla seuraa ja hallitsee yhteiskunnan ja sen talouden kehitystä. Tiede- ja teknologiapoliitiikkaa valtio ei tietenkään harjoita pelkistä yhteisen hyvän vaikuttimista, vaan aivan selvästi tälläkin toiminnalla on tausta-

naan pyrkimys itse itseään ruokkivan toiminnan lisäämiseen valtion oman talouden ylläpidossa (vrt Vuorinen, Tikka & Lovio 1989, 17-20).

Tiede- ja teknologiapolitiikan päämääränä ja avainkysymyksenä on valtion verotulojen kasvattaminen taloudellisen kasvun edellytyksiä luomalla ja niitä tukemalla. Tämä on hyvin yhtenäistä teknologiapolitiikan ja hyvinvoinnin kasvun tutkimuksen kanssa. Esimerkiksi ETLA:n tutkimusohjelmassa teknologia, osaaminen ja kilpailukyky määritellään tavoitteeksi *tutkia esimerkiksi koulutus- ja muiden osaamispanosten vaikutuksia tuottavuuteen ja hyvinvoinnin kasvuun* <http://www.etla.fi>. Valtion käytettävissä olevat tulot eivät nykyopin mukaan kasva sääntelyn ja ohjauksen avulla, vaan ”terveen kilpailun” kehittämisen kautta. Mitä tämä terve kilpailu sitten lopulta on? Kaiken kilpailun tavoitteenahan on viime kädessä voitto kaikilla keinoilla, jotka vain ovat sallittuja sääntöjen, tässä tapauksessa yhteiskunnan vallitsevien normien ja lakien mukaan. Taloudellisessa kilpailussa viime käden tavoitteena on mahdollisten kilpailijoiden voittaminen ja lopullisena ratkaisuna niiden poistaminen markkinoilta monopoliaseman saavuttamiseksi. Samaa kilpailua halutaan yhä markkinoiden toimivuuden nimissä viedä minne hyvänsä valtion ja muun julkisen sektorin toimintaan. Onko kuitenkaan lainkaan varmaa, että yleensä julkisrahoitteinen ja julkinen tiede kehittyy toivottavaan tai edes moraalisesti hyväksyttävään suuntaan pelkkien markkinavoimien⁶⁸ ohjaamana? Kuitenkin esimerkiksi Joensuun osaamiskeskuksen ohjelmassa sanotaan <http://www.tekel.fi> *Osaamiskeskusohjelman toteuttamisen pääperiaatteena on kilpailuttaminen. Ohjelmaan pääseminen on edellyttänyt kansainvälisesti korkeatasoista osaamisen keskittymää, ehdotetun ohjelman toimenpiteiden innovatiivisuutta ja vaikuttavuutta sekä tehokasta organisointia. Osaamiskeskukset kilpailevat myös valtion niille vuosittain osoittamasta perusrahoituksesta, mikä on osaamiskeskusten jatkuvan kehitystyön tae.*

Teknologiakeskukset, osaamiskeskukset ja tiedepuistot ovat selvästi yksi tärkeimmistä uusista välineistä suomalaisen hyvinvointivaltion tiede- ja teknologiapolitiikassa, koska niiden syntyminen ja toiminta Suomessa perustuu nimenomaan julkisen sektorin aktiviteettiin, eikä pelkästään yksityisen kilpailutalouden aloitteisiin. Teknologiakeskukset ovat paitsi valtiojohtoisen korkeakoululaitoksen väline ja kanava talouselämään, myös valtion keino suunnata olemassaolevia resursseja ja niiden käyttöä haluttuun suuntaan.

Vaikka valtio ei olekaan suoraan osakkaana teknologiakeskuksissa, sen rooli näkyy useimmiten valtion erilaisten yksiköiden ja yhtiöiden, lähinnä rahoitusyhtiöiden omistamien osakkuuksien kautta. Suomalaisten teknologiakeskusten omistuspohja selviää välttämättä niiden omilta kotisivuilta, joille teknologiakeskusten liiton sivulta on suoraan linkit. Paikallisvaltio eli kunnat ja kuntainliitot ovat voimakkaasti edustettuina suomalaisissa teknologiakeskuksissa (Vuorinen, Tikka & Lovio 1989).

Korkeakoululaitos tärkeimpänä teknologiakeskuksen idean⁶⁹, olemassaolon ja toiminnan mahdollistajana osallistuu joissakin tapauksissa suoraan yrittäjänä (keskuksen osakkaana) teknologiakeskuksen luomiseen ja kehittämiseen, omien päämääriensä ja tavoitteidensa edistämiseksi.

Seuraavassa käytän käsitettä paikallisvaltio⁷⁰ kuvaamaan kaupunkien, kuntien ja kuntayhtymien muodostamia alueellisesti rajattuja hallintoyksiköitä. Paikallisvaltiot tähtäävät verotulojensa kasvattamiseen yrittämällä luoda uusia ja uudenlaisia työpaikkoja paikallisesti ja alueellisesti mahdollisimman tuottavasti.

Paikallisvaltiot toimivat hyvinvointivaltion jatkeena erilaisten palvelujen tuottajina ja taloudellisen alueellisen epätasa-arvon tasaajina (vrt. esim Ringen 1987). Paikallisvaltioiden lakisääteisenä velvoitteena on nimenomaan toimia hyvinvointivaltion jatkeena ja käytännön toteuttajana. Tämä ei ainakaan Suomessa voi toteutua pelkkiin markkina-voimiin luottaen, vaan nimenomaan alueellisesti vaaditaan infrastruktuurilta suuriakin ponnisteluja elinkelpoisen yritystoiminnan ja elinkeinoelämän tukemiseksi ja mahdollistamiseksi. Paikallisvaltioiden tavoitteissa yhdistyvät palvelujen tuottaminen käytettävissä olevin resurssein ja uusien mahdollisuuksien luominen näiden resurssien kasvattamiseksi. Veronkantojärjestelmä, joka perustuu pääasiallisesti kansalaisten välittömiin veroihin, aiheuttaa sen, että nimenomaan pysyvien työpaikkojen luominen ja niiden ylläpitäminen muodostaa keskeisen osan paikallisvaltion tavoitteista.

Suurin osa suomalaisista kunnista on rakentanut oman taloutensa alunpitäen maatalousvaltaisen paikallaan pysyvän väestön elinolojen turvaamiseksi. Suomen teollistuminen jatkoi tätä mallia ja suurten teollisuuslaitosten ympärille kertyneet tehdasyhdyskunnat

⁶⁹ Ilman yliopiston tutkimustoimintaa ja yliopiston opiskelijoiden mahdollisuutta osallistua opiskelun ohella välillä ja siihen suoraan liittyenkin erilaisiin projekteihin ja muihin kehityshankkeisiin, ei teknologiakeskusten ajatus toimi lainkaan. Eivätkä opiskelijat voi osallistua tällaisiin hankkeisiin, mikäli opintojen vapaa aikataulu ei sitä salli.

⁷⁰ Paikallisvaltiota parempaa käsitettä en tähän tarkoitukseen löydä sen kiistanalaisuudesta huolimatta. Tämä on kielämättä seuraus siitä, että käsittelen kuntia, kuntayhtymiä ja kuntain liittoja hyvinvointivaltion osana ja sen jatkeena. Valtion luonnetta näin määritellyillä paikallisvaltioilla ei kaikin osin välttämättä ole.

(Koskinen 1989) ovat myöhemmin valtaosin kaupungistuneet ja muodostaneet omat rakenteensa, joiden elämä perustuu monipuoliseen, verkostoituneeseen palvelujärjestelmään. Uutta luovan teollisuuden osuus on tässä kehityksessä usein jäänyt varsin vähäiseksi. Monet kunnat joutuivat tavallaan markkinatalouden huijaamiksi hankkiessaan keinolla millä hyvänsä teollista yritystoimintaa alueelleen erityisesti 1980-luvulla.

Paikallisvaltio laajenee kuntainliitoiksi ja jopa maakunniksi mitä suuremmista kehityshankkeista on kysymys. Suomalaiset teknologiakeskukset eivät vielä 1990-luvulle tultaessa olleet taloudellisessa mielessä kovin merkittävä hanke, vaikka niissä toimivista yrityksistä osa oli selvästi kannattavampia kuin vanha yrityskanta. Parhaat teknologiakeskusten tietoyrityksistä kykenivät hyvinkin kelvollisiin sijoitetun pääoman tuottoprosentteihin ”veret seisauttavan” korkotason Lama-Suomessa (vrt luku 2 yritysten sijoitetun pääoman tuottoprosentteja). Tämä oli jo saavutus sinänsä. Lupaavia merkkejä mahdollisesta kehityksestä ja tulevan kasvun mahdollisuuksista korkean teknologian pienetkin yritykset antoivat yleisen toivottomuuden vuosina.

Yleistettävissä korkean teknologian kannattavuus ei kuitenkaan ole. Kun teknologiakeskusten yritysten valtaosa on nimenomaan tietointensiivisiä, niin pääomakulujensa suhteen ne olivat usein edullisemmassa asemassa kuin yritykset keskimäärin. Palkkajoustot esimerkiksi opiskelijatyövoiman takia saattoivat olla jopa normaalia paljonkin suuremmat - opinnäytetyö syntyy tarpeen vaatiessa ilman palkkaakin, vaikka mahdollinen työnantajayritys siitä hyötyisikin (Massey & al 1992). Aidossa palkkatyössä vastaava vaihtokauppa on mahdoton ja näissäkin tapauksissa lähinnä kertaluonteinen tapahtuma. Opiskelutehokkuuteen ja opintojen nopeuteen kohdistuvat vaatimukset saattavat kuitenkin merkittävästi heikentää tätä mahdollisuutta⁷¹. Opinnäytetöiden lisääntyvä salaiseksi julistamisen osoittaa, ettei ole kysymys yksittäistapauksista.

Tieteen ja politiikan välissä oleva klusteri, joka on laajentanut perinteisen suomalaisen teollisuuspolitiikan yhteiskuntapolitiikaksi asti, on toisen puolen esimerkki teknologiakeskusajattelun laajenemisesta osaamiskeskusajatteluksi Porterin timantti- ja klusterimallien pohjalta (Jääskeläinen 2001). Tältä ajattelulta jää osittain tieteen sisäinen ja toisaalta hyvinvointivaltiollinen ajattelu loppuun asti viemättä, mutta lähelle päästään:

⁷¹ Aivan aiheellista on kysyä menetetäänkö teknologiakeskusten ja niiden yritysten keskeinen joustavuuselementti jäykistämällä ja rajoittamalla niiden mahdollisuuksia lyhytaikaiseen projektiluonteiseen työskentelyyn estämällä yliopiston opiskelijoiden ja opettajien omia joustomahdollisuuksia. Uudenlaiset ja muuttuvat yritykset kaipaavat työntekijöiltään erilaista sopeutumista etenkin työaikojen muuttumisena (Antila 1998).

Klusteripolitiikassa on sidottava yhteisten tavoitteiden toteuttamiseen useita yhteiskunnan toimijoita ja sektoreita. Se edellyttää laajaa kykyä yhteistyöhön. Sitä voi kutsua organisaatioiden ja politiikan alojen väliseksi sekä alueiden sisäiseksi sosiaaliseksi pääomaksi. Jos klusteripolitiikkaa halutaan lähteä harjoittamaan nykyistä laajemmin käytännössä, on madallettava hallinnonalojen välisiä yhteispelin esteitä. Lisäksi on haettava keinoja edistää yhteispeliä (<www.sitra.fi> 19.1.2001).

3.4. Teknologiakeskuksen perustamisen strategiat ja tavoitteet

Parhaimmillaan teknologiakeskukset voisivat toimia usealla eri kohdealueella asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. (1) Tiede- ja teknologiapolitiikan alueella ne voivat siirtää teknologiaa (ja tietoa) tutkimuslaitoksilta yrityksille ja tuotantoon. Joko osakkaina tai keskusten hallituksessa edustettuina olevien yliopistojen ja korkeakoulujen kannalta ne voivat myös tuoda teoreettiseen opetukseen käytännön läheisyyttä ja käytännön ongelmanratkaisumalleja. (2) Talouspolitiikan alueella teknologiakeskukset voivat tukea rakennemuutosta ja kannustavan yritysilmapiirin luomista. Kannustavaa yritysilmapiiriä tuetaan monin muinkin tavoin. (3) Työvoimapolitiikan alueella teknologiakeskukset luovat uusia työpaikkoja tietyille alueille, ja (4) keskuksissa toimivia yrityksiä ajatellen ne tarjoavat toimitiloja kohtuullisella vuokralla/hinnalla, sekä tukea ja neuvontaa yritysrahoituksen järjestelyssä ja liiketoiminnan konsultoinnissa (vrt. Vuorinen, Tikka & Lovio 1989; Fiedler & Wodtke 1988)

Tavoitteet ovat hyvin laajoja ja eivätkä aina kaikin osin välttämättä relevantteja (Eriksson & Vehviläinen 1999). Työvoimapolitiikassa ei ehkä välttämättä halutakaan esimerkiksi pääkaupunkiseudulle uusia työpaikkoja, mutta kehitysalueiden työvoimapolitiikan keinona tavoite voi olla hyvin relevantti. Talouden rakennemuutos on tapahtunut ja tapahtuu riippumatta siitä käytetäänkö teknologiakeskuksia vai ei, mutta mahdollisuuksia muutoksen tasaamiseen voidaan tarjota. Toimitilahankinnat ovat ennenkin olleet yritysten oma ongelma, jota kunnat ovat helpottaneet rakentamalla teollisuushalleja. Yrityksille on myös tarjottu rahoitustukea mm. Finnveran, SITRA:n, ja KTM:n kautta. Liiketoiminnan konsultoinnissakin on perinteisesti ollut julkista tarjontaa yksityisen konsultointitoiminnan lisäksi.

Selvää synergiaa on varmasti saavutettu tietyn alueen voimavarojen kohdentamisessa keskitetysti teknologiakeskusten kautta. Pelkästään konkreettiset toimenpiteet tilojen ja rahoituksen neuvonnan suhteen eivät kuitenkaan välttämättä riitä, vaan teknologiakeskusten keskeiseksi tavoitteeksi voidaan asettaa niissä toimivien yritysten ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen tukeminen sekä ohjelmoidusti että pelkästään sillä, että yritykset ovat konkreettisesti saman katon alla.

Teknologiakeskukset toimivat itsekkin yhtiömuotoisina. Useassa suomalaisessa tapauksessa yliopistokaupunki on omia tavoitteitaan silmälläpitäen perustanut osakeyhtiön, jonka osakkeista se on itse merkinnyt suuren osan (teknologiakeskusten omistuksesta esim <http://www.tekel.fi>: esimerkiksi Culminatum Oy on Uudenmaan liiton, Helsingin, Espoon ja Vantaan kaupunkien sekä Uudenmaan yliopistojen, korkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja elinkeinoelämän omistama kehitysyritys). Myös valtio voi olla teknologiakeskusten osakkaana, tosin yleensä yliopiston tai muun organisaationsa kautta. Edelleen joissakin tapauksissa myös yritykset, jotka tulevat keskuksiin ovat ainakin niiden kiinteistöyhtiöiden osakkaita, vaikka tilojen vuokraaminen yrityksille on normaali ratkaisu.

Teknologiakeskukset ovat viime kädessä yrityksiä, joiden tarkoituksena on ainakin jotta-kin kautta tuoda omistajilleen voittoa. Kuinka tämä voitto sitten määrittyy riippuu niistä tavoitteista, joita keskusten osakkaat toiminnalle asettavat ja siitä kuinka näihin tavoitteisiin päästään. Kaikista kauniista korulauseista yhteisen ja yleisen hyvinvoinnin lisäämisen tavoitteesta huolimatta, teknologiakeskusten toiminta ei ole sosiaalihuoltoa, vaan liiketoimintaa. Lama-aikana pyrittäessä kansantalouden kasvun uudelleen vauhdittamiseen lyhyen tähtäyksen voittotavoitteet saattoivat rajustikin törmätä toisiinsa, jopa sillä tavoin, että kasvun vauhdittamiseksi lyhyen tähtäyksen tappioriskit saattoi olla edullisempaa ottaa vastaan kuin tiukasti keskittyä lyhytnäköisiin tulostavoitteisiin (Pelkonen 2001). Toisenlaisen vaihtoehdon tarjosi esimerkiksi Jyväskylän Teknologiakeskus, joka keskittyi ensimmäiset kymmenen toimintavuottaan tukipalvelujen kehittämiseen kiinteistötoiminnan sijasta (Toimintakertomus 2000 pdf [linkki <www.tekel.fi>](http://www.tekel.fi)).

Julkisen ja yksityisen kohtaaminen jo teknologiakeskusten perustamisvaiheessa johtaa ristiriitaisiin tavoitteisiin ja keskusten toimintaperiaatteiden hämärtymiseen jo strategioiden luomisvaiheessa. Kuitenkin juuri ristiriitaisten tavoitteiden yhteensovittaminen ja uuden konsensuksen luominen on täsmälleen se, mitä teknologiakeskuksissa tulee tapahtua. Julkisen sektorin (hyvinvointivaltion) määräysvallassa olevan teknologiakes-

kuksen tulos ei ole siihen sijoitetun pääoman tuotto eikä sen liiketaloudellinen tulos, vaan se mitä keskuksen olemassaolo ja toiminta mahdollistaa yksityisellä sektorilla. Teknologiakeskus ei tällöin ole vain teknologiakeskusyhtiö vaan yritysten ja kansalaisten yhteisö keskuksen ytimen ympärillä.

Jälkiteollisessa Suomessa julkinen sektori puuttuu yhä monin tavoin yritystoimintaan, yrittäjänäkökuilmasta useimmiten rajoituksin ja verotuksen keinoin. Yritykset on mielletty valtion ja kuntien lypsylehmiksi ja tulonlähteiksi, vaikka suuri osa verotuloista tulee palkansaajilta tai ainakin palkansaajien kautta. Yhteiskunnan kehittyessä ja muuttuessa yrittäjien ja julkisen vallan suhde on kuitenkin muuttunut voimakkaasti. Lypsylehmä täytyy pitää elossa ja lypsävänä. On syntynyt paljon erilaisia nimenomaan yrittäjyyden tukemiseen suunnattuja instituutioita ja ohjelmia, joista voidaan mainita mm erilaiset yrittäjäopistot, ammattioppilaitokset ja korkeakoulujen täydennyskoulutuskeskukset yrittäjäkoulutusohjelmien ja yrittäjäkurssien sekä erilaiset erityisrahoituslaitokset .

Julkisen sektorin (tässä lähinnä kaupungit ja yliopistot/korkeakoulut) organisaatioista teknologiakeskukset voivat olla tavoitteisiinsa päästessään lähde nopeasti kehittyvien ja kasvavien pienyritysten onnistuneeseen kasvuun. Huonoimmillaan teknologiakeskukset ovat vain teollisuuskyläidean jatke, joka ainoastaan helpottaa tavalla tai toisella valikoidujen yritysten toimitilaongelmia kiinteistöyhtiömuotoisena kunnallisena toimintana, mutta lopulta on vain jo ennaltaan tuhoontuomittujen yritysideoiden terminaalihoitolaitos. Tällaista mallia ei vielä ole Suomen teknologiakeskuksissa nähty, vaikka IT-alan alamäki voi luoda pelottavia mielikuvia.

Kun teknologiakeskuksia alettiin perustaa 1980-luvun puolivälissä kasvun jatkajiksi ja vahvistajiksi, sidotut pääomat eivät näyttäneet kovinkaan suurilta ja riskipitoisilta. Niihin voitiin suhtautua riskisijoituksina, joiden epäonnistuminen ei olisi kovin merkittävä tappio, mutta saavutettavat tulokset onnellisissa tapauksissa hyvinkin merkittäviä. Oulun teknologiakylässä onnistuminen on ilmeistä, mutta kuinka on käynyt muualla? Osa vastauksen tähän kysymykseen antaa esimerkiksi Hännisen julkaisematon gradu-tutkimus ”Suomen teknologiakeskusten alueellinen merkitys” (1994), jossa todetaan teknologiakeskusten edistävän alueellista teknologiaosaamista, mutta odotuksia vähemmän. Vuosituhannen lopun lähestyessä ja internetin voittokulun alkaessa tämä merkitys kui-

tenkin vahvistui. Talouden nousun alettua teknologiakeskusten yrityksissä työskentelevien määrä on yli kaksinkertaistunut <www.tekel.fi>.

Asuinalue muodostuu nykyisin muutoinkin kuin työnsaantimahdollisuuksien suhteen merkittäväksi eriarvoisuuksia aiheuttavaksi tekijäksi. Nopeasti kasvavilla alueilla elin ehdot ja yritysten toimintaedellytykset muodostuvat vähitellen kaikissa suhteissa selvästi paremmiksi kuin taantuvilla syrjäseuduilla, joilla yleinen ilmapiirikin ehkä lamaantuu ennemmin tai myöhemmin. Huonosti menestyvillä seuduilla ei myöskään riitä resursseja uusien kehityshankkeiden käynnistämiseen samalla tavoin kuin vauraammilla seuduilla. Tässä mielessä ne paikkakunnat ja keskukset, jotka pääsivät alkuun ennen laman alkua olivat tulevaisuuden suhteen paljon muita paremmassa asemassa.

Teknologiakeskuksista ei laman aikana paljon puhuttu, vaikka jotkut keskusten johtajat pitivät keskuksiaan mahdollisina aseina laman voittamiseen. Toisaalta Suomen Teknologiakeskusten suora työllistämisaikutus ei ole kovin suuri, mutta se ei liene tarkoituskaan, kun muuhun vaikuttavuuteen pyritään. Suomen teknologiakeskusten liittoon TEKELiin kuuluu 19 jäsenkeskusta, jotka sijaitsevat yliopisto- tai korkeakoulupaikkakunnilla tai toteuttavat muuten liiton toiminta-ajatusta. Keskuksissa työskentelee noin 12 000 ihmistä lähes 1200 yrityksen ja tutkimusyksikön palveluksessa. <www.tekel.fi 11.2.2001>.

Perustelut ajatukselle, että lama olisi voitu voittaa teknologiakeskusten avulla, olivat hyvät, mutta eivät sinällään riittävät. Työttömyyskatastrofin voittamiseen eivät teknologiakeskukset millään riittäneet. Teknologiakeskusyritysten toiminta vähentää pikemmin työn tarvetta kuin sitä lisää. Yksi suurimmista työttömyyden ongelmista näyttääkin olevan yhä se, ettei automaation syrjäyttämää työtä ja henkilöstöä osattu, eikä osata uudelleen kohdentaa. Ymmärrettävät vaikeutensa ainakin teknologiakeskuksilla on tässä mielessä etenkin, jos ajatellaan savupiipputeollisuuden kouluttamatonta henkilöstöä. Mutta elinikäisen oppimisen ajatuksen pitäisi ehdottomasti korjata tätä tilannetta, jos sille annettaisiin tarpeeksi tilaa.

Hyvinvointivaltion erilaisten politiikkojen välineinä teknologiakeskukset voivat toimia. Niiden omimpana tarkoituksena olevan voiton tuottaminen voi onnistua, vaikkei välttämättä alkuvaiheessa, mutta välillisesti tuottavuus näkyy työpaikkojen lisääntymisessä ja alueen taloudellisen aktiviteetin elpymisessä. Onnistuessaan keskuksen yritykset levittävät aktiivisuutta alueen muihinkin yrityksiin erilaisten kytkentöjensä kautta. Tässä

suhteessa kaikkein merkittävimmässä asemassa on alueellisten yritysverkostojen syntyminen ja niiden toiminnan niveltyminen toisiinsa ei niinkään kilpailun kautta, vaan suojautumisella ulkoisia kilpailijoita vastaan (teknologian leviämisen verkostoitumistarkastelusta ks. Kuokkanen 1993 ja innovaatioista Miettinen et al 1999)⁷².

Teknologiakeskusten toimintapolitiikka nojaa lähinnä yritysten valintaan keskuksen osakkaiksi tai vuokralaisiksi. Tässä suhteessa selvimpiä rajoituksia ovat julkisesti tehneet Turun erilaiset cityt: Datacity, Biocity ja niin edelleen. Tavallaan arveluttavimpia ovat karsintamenettelyt, joissa kilpailun mahdollisuus keskuksen sisällä eliminoidaan. Saman tyyppistä karsintaa on harjoitettu myös täydennyskoulutuskeskusten yrittäjäkurseilla, joilla yritysten mahdollista verkostoitumista pyritään edesauttamaan. Toisaalta verkostoitumista on tarkasteltu yritysten toimintatapana ja kehitetty myös yritysten sisäisiä toimintatapoja tähän suuntaan. (Koski, Räsänen & Schienstock 1997).

Kilpailun mahdollisuuden karsiminen saattaa eliminoida mahdollisuuden tutkimukselliseen yhteistoimintaan silloin, kun yritysten toiminta- ja kehitysalat viedään liian kauaksi toisistaan. Toimintapolitiikan erilaiset ongelmat ja tavoitteiden ristiriitaisuus tulevat tässä selvästi esille, sillä samalla, kun keskuksen yritysten elinkelpoisuutta ja privaattisuutta pyritään turvaamaan kilpailijoiden eliminoinnilla, voidaan vahingossa eliminoida ennakoimattomia synergiaetuja yritysten ja niiden kehittymismahdollisuuksien välillä.

Toinen teknologiakeskuksen toimintapolitiikan ala on yhteistoiminta ja yritysten verkostointi, sekä keskuksen sisällä että sen lähiympäristössä. Ei riitä, että teknologiakeskus yhteisine palveluineen rakennetaan fyysisesti niin, että yrittäjien ja yritysten työntekijöiden henkilökohtaiset kontaktit tulevat lähes väistämättömiksi, vaan myös keskuksen sisäinen tiedotus on järjestettävä sillä tavoin, että mahdollisimman suuri määrä kehitteillä olevista ja muutoin käyttämättä ja kehittämättä jäävistä ideoista on esillä kaikkien yritysten tavoitettavissa ja jopa käyttöönotettavissa ainakin keskinäisten sopimusten avulla. Vaikka laman kynnyksellä haettiin jo kiivaasti tietoyhteiskunnan ja tietointensiivisen verkostotalouden johtamisen reseptejä, ne jäivät Suomessa laman varjoon. Tämän suuntaisia ajatuksia esitettiin jo 1990-luvun alussa, vaikka ne verhoutuivat johtamistaidon käsitteen alle. Tekniikka ja Talous- lehden artikkeli (4.12.1991,6) etsi nimenomaan tutkijoiden kommunikaatiotaitoja ja ymmärrettävän kielen puhumista. Tut-

⁷² Esimerkiksi Oulussa tämä ei kuitenkaan ole toiminut työllisyysmielessä, koska vielä vuonna 2000 alueelle vallitsi yhtiäikää työvoimapula ja korkea työttömyys.

kijoiden on välttämätöntä ymmärtää toisiaan ja muidenkin on ymmärrettävä, mitä he puhuvat, jotta jotakin tulosta voi syntyä.

Saattaa olla, että tällaiset toiminnot jäävät nimenomaan keskuksissa olevien palveluyritysten ja kehitysyhtiöiden vastuulle (Kautonen, Schienstock, Sjöholm & Huuhka 1998.), eikä niinkään keskuksen kiinteistöyhtiön operatiiviselle johdolle, joka kaiken lisäksi näyttää tyypillisesti olevan mahdollisimman niukka. Johtaja ja puhelinvaihteen hoitaja muodostivat tyypillisesti koko keskuksen palkkalistoilla olevan henkilökunnan. Käytännössä lienee, että mikäli keskuksessa toimii myös yliopiston tutkimuslaitos tai jonkin suuren yrityksen osia tai tytäryrityksiä, käy niin, että nämä muovaavat helposti koko teknologiakeskuksen omaksi jatkeekseen (Massey et al 1992).

Edellä esitettyjen tarkastelujen perusteella voidaan tiivistäen todeta, että teknologiakeskus on:

- 1) hyvinvointivaltiolle tiede- ja teknologiapolitiikan väline, jolla taloudellista kasvua ja kehitystä tuetaan tavoitteena verotulojen kasvattaminen,
- 2) paikallisvaltiolle lähinnä työllisyyspolitiikan ja elinkeinopolitiikan väline, jolla uusien työpaikkojen luomisen kautta pyritään myös paikallisten verotulojen kasvatamiseen,
- 3) yliopistolle a) tutkimuslaboratorio; yhteyslinkki teorian ja käytännön välillä ja b) ja onnistuessaan myös suoranainen tulolähde, jonka tuottamaa tuloa voidaan käyttää perustutkimuksenkin hyväksi
- 4) yksityisille yrityksille a) kontakti perustutkimukseen ja b) menestystä lisäävä/säilyttävä palvelukeskus.

Tältä pohjalta käy ilmeiseksi, että pohjimmiltaan teknologiakeskuksen tuloksellisuutta mittaa ensisijaisesti siinä toimivien yritysten menestys, vaikka osa tästä menestyksestä saattaa tullakin esille vasta kokonaan keskuksen ulkopuolella toimivissa yrityksissä, jotka ostavat a) keskuksen palveluja, b) ideoita/innovaatioita ja c) yrityksiä.

Tämä osoittaa välillisesti sen, että monet sellaisista puutteista ja tehottomuussyytöksistä, joita yliopistolaitosta kohtaan osoitetaan, saattavat pohjimmiltaan perustua väärille arvioille ja väärinkäsityksille. Se, että teknologiakeskuksissa on yrityksiä, on joka tapauksessa pääosin yliopiston ja sen antaman opetus- ja tutkimuspanoksen ansiota. Se, että teknologiakeskuksen yritykset voivat menestyä perustuu lähes yksinomaan siihen,

että tietyllä alueella on keskuksille sopiva infrastruktuuri ja jopa tietty tutkimus- ja kehitysmäynteinen perinne. Tätä perinnettä ei kuitenkaan voida synnyttää hetkessä, vaan se vaatii tietyn vähimmäisajan kestänyttä koulutusperinnettä alueella samoin kuin sitä, että alueella ollut korkea-asteen koulutus ei ole vuotanut kokonaisuudessaan muille alueille. Tämä kuitenkin saattaisi olla myös kahden suuntaista liikettä. Pelkästään koulutus ei kehittä kenestäkään asiantuntijaa millään alalla, eikä erityisesti tietoteknisillä aloilla. Kokemuksen ja koulutuksen yhdistyminen jo mahdollisesti opiskeluaikana varmistaa pätevien asiantuntijoiden kasvun alueella (vrt. Eteläpelto 1998).

Teknologiakeskukset eivät kuitenkaan ole ainoa kanava, jolla yliopisto vaikuttaa toiminta-alueeseensa, vaan kyseessä on monin erilaisin julkisuuden keinoin tapahtuva näytteillepano ja esillä oleminen. Ennen kuin yliopistot aloittivat täydennyskoulutuskustensa ja palvelututkimusyksiköidensä perustamisen saattoi hyvin väittää, niitä sisäänlämpiäviksi ja jopa akateemisesti työrajoitteisten suojatyöpaikaksi. Onhan empiiristäkin havaittu, että suomalainen yritysmaailma ei suinkaan erityisesti kaipaa tutkijakoulutuksen saaneita työntekijöitä (Kivinen et al 1996), vaan jopa karsastaa liian koulutettuja työntekijöitä. Asenteet tässä mielessä ovat toki muutokselle alttiita, mutta opetusministeriössä ja yliopistoissakin on liian pitkälle uskottu, että muutamat suuryritykset ja ennen lamaa pankit joukon etunenässä kaipaisivat tohtorihenkilöstöä. Yliopistomaailmassa tuntui terve järki unohtuneen tulosjohtamiseen hurahtamisessa, kun katsottiin vain ns. tulosta eikä sitä, miten ja mitä yliopistolla on aikaansaataavissa ja annettavissa (Slaughter & Leslie 1997). Yliopistolaitoksen tähdellisin tulos on toiminta ainutkertaisena tiedeinstituutiona, jota ei viime kädessä voi mikään muu laitos korvata.

Yliopistolaitoksen avulla koulutusyhteiskunnan edelleen kehittäminen on mahdollista Suomessa, mikäli aiotaan pysyä kasvu-uralla. Mutta pelkkä koulutusyhteiskunnan kehittäminen ei riitä, vaan elinkeinoelämänkin tulee kehittyä siihen suuntaan, että koulutuksella ja tiedollisilla ja tieteellisillä valmiuksillakin on käyttöä, muuten kilpailu muiden kansakuntien keskellä loppuu lyhyeen. Itse asiassa voidaan ajatella, että Suomen tulisi tietyssä mielessä kokonaisuudessaan ruveta muistuttamaan suurta teknologiakeskusta, jossa kansakunnan voima ja vakaus yhteiskuntana lähtee yhteisestä ja julkisesta tietämisestä ja osaamisesta eikä yksittäisistä tiedon siruista, jotka jäävät ilman käyttöä pohjan perukoille tai yliopiston ”peräkamareihin”. Fyysiset etäisyydet voitetaan suoma-

laisessa tietoyhteiskunnassa henkisellä läheisyydellä eikä suinkaan kilpailun intensiteetin lisäämisellä .

Teknologiakeskuksen yritykset joutuvat luonnollisesti toimimaan osana markkinatalouden kilpailua. Keskuksesta ne eivät sinänsä voi saada minkäänlaista ylivoimaista kilpailuetua ainakaan muutoin kuin yhteistoiminnassa keskenään, mikä parhaimmillaan voi tarkoittaakin melkoista määrää oikoteitä tutkimus- ja kehitystoiminnassa ja tuotteiden tai palveluiden markkinoinnissa. Joka tapauksessa teknologiakeskusten tavoitteena on nimenomaan panostaa tutkimus- ja kehitystoimintaan ja ideaan kuuluu, että valmiit sarjatuotannossa olevat toiminnot voidaan siirtää keskuksen ulkopuolella toimiviin valmistusyksiköihin. Tällöin voi jopa käydä niin, että todelliset menestykset eivät keskuksen omassa tuloksessa koskaan näyäkään.

Sama kaava pätee Suomen koko talouteen, kun lähtökohtana on se, että Suomessa työvoimakustannukset ovat korkeammat kuin jossakin muualla. Etenkin vaatetusteollisuus on käyttänyt tätä jo vuosia hyväkseen. Kokeilut markkinoilla ja valmistelevat toimenpiteet tehdään Suomessa, mutta kun toiminta ja sen mallit vakiintuvat, rutiinituotanto viedään sinne, missä se on edullisinta.. Kun lähtökohta on se, että maantieteelliset syyt pakottavat meidät olemaan muita kalliimpia, meidän pitää myös olla parempia ja osavampia, mikä vaatii jatkuvaa ponnistelua ja voimavarojen kohdistamista. Tästä ei laaman varjollakaan olisi ollut varaa luopua.

Teknologiakeskuksissa toimivat yritykset eivät tietenkään voi palvella vain toisiaan, vaan toimeentulo ja menestys on joka tapauksessa hankittava keskuksen ulkopuolelta ja tällöin keskusten ympärillä olevat yritykset voivat tulla osiksi verkostoa. Esimerkiksi tietojenkäsittely-yritykset palvelevat ympäristössä olevia asiakasyrityksiä ja valmistusyritykset voivat joutua käyttämään keskuksen ulkopuolisia alihankkijoita vaikkapa hienomekaniikan alalta. Teknisen palvelun toimialan yritykset palvelevat ympäristön perinteisiä toimialoja ja voivat jopa olla hyvin erikoistuneita johonkin tiettyyn toimialaan ja sen verkostoihin. Alueellisen verkoston syntyminen onkin todennäköistä, koska useat yrityksistä, joita keskuksissa tyypillisesti toimii , ovat nimenomaan tiedon ja teknologian kauppiaita ja levittävät osaamista ympäristöönsä (myös Kuokkanen 1993). Koska vain osa keskusten yrityksistä on varsinaisia valmistusyrityksiä, onkin oletettava, että sellainen tuotannollinen toiminta, jossa kasvu nopeimmin voi näkyä syntyy keskusten ulkopuolella toimivissa suurissa tai pienissä yrityksissä. Vaikka teknologiakeskukset

ovat kasvaneet merkittävästikin viimeisten vuosien aikana ja niiltä odotetaan kasvun edelleen jatkuvan (esim. Hänninen 1994). Niiden vaikutus suhteutettuna Suomen kokonaistalouden suoranaisesti ei vielä ole kovin merkittävä.

Teknologiakeskusten yritysten välille syntyvät verkostot voivat perustua paitsi pelkkiin rahanvälisiin markkinasuhteisiin, yrittäjien henkilökohtaisiin suhteisiin ja siihen, että keskusten ulkopuolelle syntyvien valmistusyritysten perustajat voivat olla tutkimuslaitoksista tai tutkimus- ja kehitysyksiköistä lähteneitä henkilöitä ns. spin-off-yrittäjiä, joiden ideaa ei ole lähtöyrityksessä ryhdytty toteuttamaan. Tällöin heillä voi olla erittäin hyvät suhteet entiseen organisaatioonsa ja sen tietämystä ja osaamista on myös uuden yrityksen käytössä. Tieto ja tiedonkulku ovat verkoston keskeiset elementit. Tässä liikutaan alueilla, joilla yritysten väliset ja sisäiset suhteet voivat perustua muuhunkin kuin puhtaisiin markkinasuhteisiin tai hierarkkisiin omistussuhteisiin. Kun otetaan huomioon, että tietoteollisen verkostotalouden merkittävin tuote on informaatio, joka on myös seuraavan kehitysvaiheen raaka-aine, verkosto muuttuu yhä merkittävämmäksi talouden rakennetekijäksi (mm Castells 1996, 32).

Itse asiassa verkostotalouden keskeisen elementin muodostavat luottamukselliset alihankintasuhteet ja tuote- ja/tai menetelmäkehitysyhteistyöhankkeet. Näissä omaa tietoa toisaalta jaetaan mutta samalla sitä yritetään mahdollisimman pitkälle pitää vain omassa käytössä kilpailijoiden ulottumattomissa. Ainakin siihen asti, että tätä tietoa pystytään itse hyödyntämään kaupallisesti.

Tietoteolliselle verkostotaloudelle on ominaista se, että tieto kulkee selvästi löyhemmissä suhteissa kuin suoraan hierarkiaan perustuvat emoyritys-tytäryritys- tai esimies-alainen -suhteissa, mutta selvästi tiiviimmissä suhteissa kuin normaalit alihankinta- tai muut markkinasuhteet, joissa ulos annettavan tiedon määrää kyetään ja halutaan tarkemmin kontrolloida.

Teknologiakeskukset voivat käytännössä pelkästään fyysisen sijoittumisensa ansiosta muodostua alueellisen verkostotalouden solmukohdiksi nopeasti muuttuvassa ja kehittyvässä taloudessa jota voidaan kutsua tietoteolliseksi verkostotaloudeksi. Tällaisessa verkostotaloudessa yritykset ovat jatkuvasti vaihtelevissa kontakteissa keskenään, toteuttavat yhteisiä projekteja, sulautuvat toisiinsa tai eroavat tilanteen muuttuessa. Niitä ostetaan osaksi suurempia yrityksiä ja myydään edelleen, ellei haluttuja synergiaefektejä saavuteta.

Verkostoja tutkittaessa ei välttämättä saada vastauksia asetettuihin kysymyksiin ja niinpä erilaisten liikesalaisuuksien yms. syiden takia verkostojen etsimisessä ja kuvaamisessa joudutaan käyttämään erilaisia kiertoteitä. Tästä kuvaamisen ja tutkimisen vaikeudesta on erityistutkimuksia (esim. Blumberg 1987).

Useimmissa yrittäjyyden ja tieteellisen tutkimuksen prosesseja yhdistävissä tutkimuksissa nousee esille se, kuinka tärkeitä sosiaaliset kontaktit ja suhteet ovat käytännön työprosessejakin ajatellen. Ojalan tutkimuksessa high-tech-yrittäjyydestä (1991, 113-115) haastatellut yrittäjät korostivat henkilökohtaisten suhteidensa merkitystä jopa käytännön yhteistyöprojektien ja niiden tärkeyden kannalta. Yhteistoiminnallisuuden lisääntyminen ei koske vain työyhteisön sisäisiä suhteita. Verkostoituminen on työyhteisöjen ja yritysten välisen yhteistyön lisääntymistä. Kyse on tavaroiden ja palvelusten tuottamisessa tapahtuvasta yhteistoiminnasta. Verkostoituminen ulottuu myös työelämän ulkopuolelle. Tuottaja ja käyttäjä suunnittelevat yhdessä tuotteen. Teknologian kehitystä koskevassa tutkimuksessa on vahvistunut käsitys, jonka mukaan innovaatiot ovat tulosta sosiaalisesta oppimisprosessista, jossa ovat mukana paitsi yritykset, tutkijat ja tuotteen suunnittelijat myös viranomaiset, kuluttajat, käyttäjät, paikallisyhteisöt ja kansalaisliikkeet (Miettinen et al 1999).

Samoin henkilökohtaiset kontaktit näyttävät hyvin keskeisiltä tiedon hankinnan ja strategisten päätösten taustalla olevan ajattelun keskeisinä elementteinä erityisesti soveltavan tutkimuksen ja tuotekehitystyön alueella. Jopa niin pitkälle, että on havaittu tieteellisen ammattikirjallisuuden merkityksen vähenneen ensisijaisena tietolähteenä (esim. Allen 1977 ja myös Olaisen 1990 sekä Höglund 1990).

Yrittäjät esittävät hyvin monia rooleja yrityksensä johtajina ja edustajina yrityksen ulkoisissa suhteissa ja erilaisissa tilanteissa. Johtamiskoulutuksen opeista tilannejohtajuuden opit jopa korostavat erilaisten roolien esittämisen tärkeyttä. Samoin yliopiston ja tieteen maailmassa opettajien ja tutkijoiden sosiaaliset roolit ovat hyvin erilaisia. Esimerkiksi Znanieckin esittämä tiedemiesten ja asiantuntijoiden roolimallien kehikko (Merton 1973. 42-43) avaa yhden kuvan tieteen roolimaailmaan. Erilaiset sosiaaliset roolit ja tilanteet kuitenkin lopulta määrittelevät ne mahdollisuudet, jotka toimivalle vuorovaikutukselle ovat olemassa. Tämä vuorovaikutus on keskeisessä asemassa yliopiston täyttäessä tehtäväänsä tieteellisen sivistyksen levittäjänä.

3.5. Teknologiakeskus on aito sosiaalinen innovaatio yrittäjyyden ja tutkimuksen yhdistävänä rakenteena

Teknologiakeskukset ovat sosiaalinen innovaatio, jonka tavoitteena on tiede- ja teknologiapolitiikan alalla saavuttaa ja hyödyntää taloudellisesti mahdollisimman suuri määrä tiedon kumuloitumista ja kohdentumista. Tämän hyödyntämisen päämääränä tulisi olla alueellisen ja Suomessa hyvinvointivalttiollisen kehityksen vahvistaminen ja taloudellisen kasvun jatkaminen. Teknologiakeskukset, osaamiskeskukset ja tiedepuistot ovat sosiaalisia innovaatioita, joiden tulee luoda menestyksen ja kasvun edellytyksiä uusille yrityksille ja uutta luomisvoimaista ilmapiiriä ja uusia ajatuksia jo käynnissä oleville vanhoille suurille yrityksille tai niiden yksiköille.

Kysymyksessä on pyrkimys yhdistää tutkimuksellinen massa suoraan innovaation hyödyntämistasoon tai ainakin pioneerivaiheeseen, jossa yrittäjyyden merkitys on suurimmillaan. Kun otetaan huomioon, että myös suurten toimivien yritysten tutkimus- ja kehitysyksiköitä hakeutuu keskuksiin tai niiden yhteyteen, havaitaan selvästi, että malli kriittisen massan kasvattamiseksi toimii ja on käytössä. Erityisesti luonnontieteiden ja tekniikan alalla suuruuden ekonomiaa on pidetty tärkeänä, mutta talous- ja yhteiskuntatieteilijät ovat olleet asiasta jossain määrin eri mieltä (Acatiimi 1/2001,5-7).

Vaikka luovat prosessit ja innovaatiot samoin kuin akateeminen tieteellinen tutkimuskin ovat viime kädessä yksinäistä työtä, ei voida liioitella tutkijan tai yrittäjän kontaktipinnan merkitystä. Päinvastoin, yksilötason kontaktien ja tiedonvaihdon merkitys on jatkuvasti kasvanut. Vaikka suoriin toiminta- ja tilannekohtaisiin aiheisiin ei paneuduttaisikaan, inhimillisten kontaktien ja vuorovaikutuksen luoma virikeympäristö on kuitenkin lähes välttämätön edellytys innovaatioiden synnylle ja toteuttamiselle (myös Ketunen 1997). Ihmiset elävät fyysisinä olentoina fyysisessä todellisuudessa, eivät verkon virtuaalitodellisuudessa (Castells 1997).

Teknologiakeskuksen voidaan ajatella palvelevan tavoitettaan foorumina, joka antaa mahdollisuudet hyvin monenlaisten ja monen tasoisten kontaktien syntymiseen ja sitä kautta kehittää edelleen sekä yliopiston että teknologiakeskuksen itsensä ja sen taustavoimien tavoitteita ja niiden toteuttamista. Vaikka tutkimuksen on osoitettu (mm. Massey et al 1992) tiedepuistojen tai teknologiakeskusten pikemmin vahvistavan olemassaolevia rakenteita ja valtasuhteita kuin muuttavan niitä, voidaan lakonisesti todeta, että

mitä järjestelmällisemmin ja byrokraattisemmin järjestelmä luodaan sitä vähemmän innovatiivisuudelle jää tilaa. Tässä tapauksessa kysymyksessä ovat teknologiakeskukset, jotka syntyvät tieteen ja talouden välille ilman (hyvinvointi)valtion merkittävää roolia. Teknologiakeskusajattelu ja sen myötä teknologiakeskusnäkökulma syntyy nimenomaan hyvinvointivaltiomallin päälle ja silloin sen on tarkoituskin vaikuttaa niin tieteen kuin taloudenkin rakenteisiin ja johtamisen kulttuureihin. Toisaalta Castellsin ja Himanen mukaan Suomessa vanhan ja uuden talouden suuret erot ja erityisesti teollisuusyhteiskunnasta periytyvä hallinnon rakenne aiheuttaa suomalaiselle tietoyhteiskunnalle ja teknologiakeskusajattelulle omat ongelmansa (Castells & Himanen 2001, 5-6). Kuitenkin nimenomaan hyvinvointivaltiomallin päälle rakentunut tietoyhteiskunta on nimenomaan suomalainen saavutus (emt 86) ja hyvinvointivaltion jatkumisen peruste.

Tutkittaessa innovaatioiden edellytyksiä on tutkittu, kuinka luodaan rakenteita ja organisaatioita, jotka voivat olla innovatiivisia. Eivät kuitenkaan organisaatiot eivätkä järjestelmät tuota innovaatioita vaan ihmiset, joiden keskinäinen vuorovaikutus varmistaa tiedon kumuloitumisen ja erilaisten uusien kytkentöjen syntymisen (vrt myös Miettinen et al 1999). Minkäänlaiset järjestelmät eivät itsestään varmista uuden syntymistä, ellei niiden tarkoituksena ole luoda edellytyksiä sille, että henkilöt, jotka uutta tietoa tuottavat, saavat tiedot vähintään omalla alallaan tapahtuvasta kehityksestä ja sen seurauksista. Innovaatiojärjestelmien kokeiluista on jo olemassa tutkimustietoaakin (mm. Koivisto & Koski 1998).

Tietotyön ja siten erityisesti teknologiakeskusmallisen työnteon johtamisessa on ongelmansa. Työ vaatii entistä enemmän erilaisia taitoja ja persoonallista monipuolisuutta. Toimenkuvat ovat muuttuneet kykyluetteloiksi. Työpäivä saattaa koostua puhelinkeskusteluista, lounasneuvotteluista, raportin tai muistion kirjoittamisesta, kokouksista, seminaareista, sähköpostien lukemisesta ja niihin vastaamisesta sekä internetistä tietoa hakiessa. Tietotyössä resursseina ovat työntekijöiden tekninen osaaminen, sosiaaliset taidot, tiedon- ja prosessinhallinta sekä erityisosaaminen. Tuloksellisuuteen vaikuttavat ratkaisevimmin kyky uuden tiedon luomiseen sekä taito liittää uusi tieto osaksi yritystoiminnan kokonaisprosessia. Nopearytmisyydestä huolimatta työssä edellytetään luovuutta, ja siten työn sujumisen perusedellytys on kyky prosessoida tietoa (Nonaka & Takeuchi 1995). Tässä suhteessa yritysten ja yliopiston toimintatapojen erilaisuus on edellytys uuden luomiselle. Yrityksessä on kiire, yliopistossa pitää olla aikaa myös ajat-

telulle ja ajattelijoille. Koko 1990-luvun kehitys näytti kulkevan väärään suuntaan, kun tulosta tehtiin vain sen itsensä takia (Pelkonen 2001).

Verkostotalous ulottuu yliopistoon ja yliopistosta ulos. Se on ollut olemassa niin kauan kuin ihmisten välille on syntynyt henkilökohtaisia luottamuksellisia suhteita. Verkostotalous ei ole markkinatalouden sovellus tai jatke, vaan se on markkinatalouden haastaja anarkistisuudessaan ja sopeutumattomuudessaan hallittuun ja kahlittuun muottiin. Verkostotalouden traditioon kuuluvat erilaiset ”hyvä veli” -piirit ja salaseurat, jos kohta julkisetkin kumppanuudet.

Teknologiakeskuksen yrityksetkään eivät voi toimia niin privaatin tiedonsalaamisen varassa kuin high-tech- yritysten tapa on, mutta ainakaan yliopisto ei voi. Yliopistoissa tuotettava tieto on yhteistä, julkista (Husa 2001). Olisiko siis niin, että esimerkiksi Suomen kaltaisen suhteellisen pienen yhteiskunnan ja sen talouden pitäisikin kokonaisuudessaan ruveta muistuttamaan verkostotalouteen nojaavaa teknologiakeskusta ja luopua haikailemasta pelkkien markkinavoimien perään? Verkostotalous ei koskaan toimi täydellisen kilpailun ehdoin, vaan jopa päinvastoin, vaikka markkinataloudessa elääkin. Globaalissa kilpailussa Suomen kieli riittää osaltaan luottamuksellisen tiedon salaajaksi, sillä sen ymmärtäjiä on vähän. Toki sellainen, joka tietää mitä ja mistä etsii purkaa helposti kielen koodin. Kansallisen edun ja edistyksen nimissä joka ovelle ei kuitenkaan tarvita yhdistelmälukkoja tai kulunvalvontaa, vaan jopa matalampia kynnyksiä.

Innovaatioyritysten ja osittain myös innovaatioyrittäjien toiminta perustuu kuitenkin useimmin turvattuun taustaan tai selustaan ja yritysten mahdollisuus käyttää tilapäistä projektiluonteista henkilöstöä perustuu pääsääntöisesti opiskelijoiden ja yliopisto-opettajien puolivapaaehtoiseen työhön. Tällöin ko. yritykset voivat nimenomaan ja erityisesti käyttää hyväkseen hyvinvointivaltion ja hyvinvointiyhteiskunnan tarjoamaa infrastruktuuria nimenomaan yrityksen ja innovaation pioneerivaiheessa ja sen edelleen kehittämisessä. Tämä on myöskin yksi toiminnan perusedellytyksiä.

Kun teknologiakeskus on sosiaalinen innovaatio, eikö hyvinvointivaltio sitten ole? Eikö hyvinvointivaltio ole juuri pohjoismaissa ymmärretty niin talouden kasvun kuin poliittisen vakauden sekä pohjoismaisten yhteiskuntien kulttuurisen jatkuvuuden takeena (vrt Sipilä, Ketola, Kröger & Rauhala 1996)? Suomalaisessa mallissa yhteiskunnan koossapysymisen ja kiinteyden vaatimus näyttää muita suuremmalta. Toisaalta hyvinvointiyhteiskunnan ohentamisen ja jopa purkamisen hankkeet merkitsivät irtautumista taloudel-

lisen kasvun, poliittisen vakauden ja kulttuurisen jatkuvuuden saavutuksista, joten viime kädessä koko yhteiskuntamalli olisi tullut määritellä uudelleen ja uudella tavalla. Tästä syystä aikanaan kaivattu arvokeskustelu on tähdellistä yhäkin tai ikäänkuin sisäänrakennettu vain ja ainoastaan säästämishankkeiksi naamioituihin ohentamis- ja purkamisvaatimuksiin. Innovaatiot ovat tänäänkin historian, myös kotimaisen historian, vetureita.

3.6. Tulosjohdettu yliopisto säästöjen kohteena

Väliin näytti jo aiheelliselta kysyä, miksi lainkaan piti kehittää uusia yliopistoja, kun yhteiskunnan resurssit edes nykyisen laajuisen yliopistoverkon ylläpitoon eivät näytä riittävän (eikä niiden ehkä halutakaan riittävän) ja pienissä yliopistossakin monet paikallisesti tärkeitä pidetyt kehityslinjat ovat yhä keskentekoisia. Yliopistojen ohentaminen kansainvälisen arvioinnin perusteella näyttää laittavan pisteen aluepolitiikalle, ellei sitä jo aikaisemmin laitettu.

Selvästi harhaiseksi yliopistolaitokseen kohdistuvan arvioinnin (Uusitalo 1995, 124) tekee opiskelijamääriin katsovan resurssoinnin tulosten tarkastelu tieteellisen tutkimusaktiiviteetin näkökulmasta. 1970- ja 1980-luvut olivat suomalaisen korkeakoulutuksen laajentumisen aikaa. Epäilemättä tutkintomääriin perustuvien kriteerien suomalainen korkeakoululaitos on täyttänyt varsin hyvin sille asetetut odotukset. Jopa ylittänytkin ne, koska akateeminen työttömyys lisääntyi laman aikana.

1990-luvun alku nosti julkisella sektorilla - useimmiten väärin ymmärretyin - tulosjohtamisen kaiken arvioinnin keskipisteeksi ja perustaksi. Kun noususuhdanne lisäsi tiettyjen alojen tutkijakoulutuksen saaneiden asiantuntijoiden tarvetta yritysmailmassa, innostuttiin yliopistoissa kiihdyttämään jatkotutkintojen suoritusajoja ja lisäämään tutkintojen määriä. Yliopiston ja sen eri tiedekuntien ja laitosten tutkimuspanosta haluttiin yhtäkkiä laadullisesti arvioida, ja kuitenkin kaikki kuviteltavissa olevat mittarit olivat määrällisiä, eikä mitään muita ole vaikka yliopistot itse päättäisivät rahanjaosta kuten: *Tuloksellisuusrahoituksella palkitaan toiminnan laatua; tuloksellisuusrahan kohdentaminen on yliopiston päätettävissä. Valtakunnallinen rahoitus on perusrahoitusta tukevaa, tiettyihin toimintoihin osoitettavaa lisärahoitusta. Hankerahoitus on kohdennettua lisärahoitusta yliopistojen esittämiin uusiin avauksiin tai uusien tilojen varustamiseen.*

(<http://www.eduskunta.fi/> opetusministeriö/ Koulutus- ja tiedepolitiikan osasto/18.2.2000/Yliopistojen toimintamenbudjetointi sopimuskaudella 2001 - 2003)

Lama-aikakaan ei saanut niitä harvoja jo aikanaan kriittisiä ääniä uudelleen esiin, jotka kysyivät itsekseen, mihin suunnaton määrä tohtorikoulutusta ja tohtoritutkintoja muualla yhteiskunnassa todella tarvitaan muutoin kuin tiedeyhteisön omiin tarpeisiin (ennen kuin Kivinen et al. 1996 tekivät kartoituksensa). Laman edelleen syvetessä saattoi tutkinnon tuoma rasite⁷³ olla jopa suurempi kuin siitä työelämässä saatava hyöty. Yhteiskuntatieteissä esiintynyt käsitys, että jo perustutkinto näillä aloilla on sinänsä jonkin tason näyttö kyvystä itsenäiseen tutkimustyöhön, on laman jäljiltä unohtunut.

Yliopistomaailmaa leimaa ainakin yleisissä käsityksissä sulkeutuneisuuskuva ja valituksia tätä kohtaan näkyi erityisesti sanomalehtien palstoilla ja yleisönosastokirjoituksissa. Yliopistot ovat jossakin vaiheessa menettäneet hohtonsa sivistyneistön kasvattajina ja älymystön työssijana. Yritysmailma on käytännössä eniten arvostanut nopeasti työn ohella valmistuneiden opiskelijoiden saavutuksia, eikä jatkotutkintoa suurempaa rasitetta ole ollut helppo löytää. Tätäkö kompensoimaan nousi nopeus tutkinnon valmistumisessa tiedeyliopiston arvona? Kuitenkin yritysmailma on arvostanut nimenomaan ”oikean työn” ohessa toteutettua valmistumista.

Ilmeisesti 60-lukulainen ylioppilasradikalismi ja yhteiskuntakriittisyys jättivät jälkeensä kuvan yliopistoista, jotka kääntyivät sisäänpäin epäonnistuneen kokeilun jälkeen. Yliopistojen tuloksellisuus ei vähennyt, mutta tiedottaminen väheni. Goffmanilaista roolipeliä ja näytelmää esitettiin opetusministeriön päättäjille, ei juuri lainkaan suurelle yleisölle ja hyvin harvoissa näytöksissä. Koulutettujen määrän mittava lisäys arkipäiväisesti akateemisen tutkinnon ja monen akateemisen alan palkkakuoppa ja yliopistojen naisistumisen seuraukset alensivat ns. sivistyneistön tavallisen kansan tasolle.

Lama-aika kaikkine säästötavoitteineen ja seurauksineen ei niinkään olisi vaatinut yliopistoilta mitään uutta tuloksellisuutta, vaan laajaa osallistumista yhteiskunnalliseen keskusteluun ja vahvaa tiedottamista omasta tuloksellisuudesta. Useimmat yliopistojen toiminnan tulokset näkyvät kuitenkin vain välillisesti, eivät suoraan markkoina jossakin kohdassa valtion budjettia eivätkä suorina tuotekehitystuloksina. Lama-ajan säästöt

⁷³ Monet yrittäjät, etenkin pkt-sektorilla, vieroksuivat varsinkin jatkotutkinnon suorittaneita joko oman alemman koulutustasonsa tms syiden takia. Tämän tyyppinen asennoituminen käytännön ja teorian suhteeseen löytyi myös valtionvarainministeri Viinasen puheista.

näyttävät poikkeuksellisesti lisännen yliopiston tuloksellisuutta, mikäli tutkintomääriä sekä perustutkintojen että jatkotutkintojen kohdalla katsotaan (Acatiimi ent. Tieteentekijä 8/1998,17, KOTA-online -tietokanta 1999, s 31-34) . Tutkimatta on kuitenkin jäänyt, minkä verran tästä tuloksen lisääntymisestä oli itse asiassa jo ennen lamaa tehdyn työn purkautumista? Tältä nimittäin näyttää, kun opiskelijoiden keskimääräisiä valmistumisaikoja tarkastellaan.

Yliopiston tuloksellisuus näkyy yrityksissä, jotka ostavat yliopiston palveluita ja rekrytoivat korkeasti koulutettua työvoimaa. Tuloksellisuus näkyy aikojen kuluttua myös muualla syntyvissä tutkimus- ja kehitystuloksissa. Tässä mielessä monet säästöohjelmat saattoivat viedä tulevaisuuden mahdollisuuksia, vaikka ne päätöksentekohetkellä saattoivat näyttääkin säästöiltä. Nykymenolla monet tieteen tärkeistä löydöistä ja tuloksista olisivat todennäköisesti jääneet kokonaan syntymättä.

Keskeisenä vaatimuksena merkittävän tieteellisen tutkimuksen tekemiselle pidetään melkoisia ihmisjoukkoja, kriittisiä massoja, jotka vaaditaan ennen kuin tulosta alkaa syntyä. Kuitenkin kaikkein tärkeimmältä käytännössä näyttää se, että tieteenalalle saadaan tarpeeksi joukkoa, jottei ”oikeiden” tutkijoiden tarvitsisi vahingossakaan seurustella muiden tieteenalojen tutkijoiden kanssa. Vaikka keskittymisellä onkin selvät etunsa, on myös tilanteita, joissa nimenomaan eri tieteenalojen monipuolinen yhteistyö tuottaa merkittäviä tutkimustuloksia, joita ei koskaan syntyisi yksittäisen tieteenalan pienen sisänlämpiväessä piirissä. Tämä käsitys vahvistuu entisestään esimerkiksi suomalaista internet-unelmaa ja sen toteutumista tarkasteltaessa (Aula & Oksanen 2000) monialaisen koulutuksen ja tutkimuksen yhdistyminen tuotti tavoiteltuja tuloksia..

Tieteellisen tutkimuksen on aika ajoin uskottu vetäytyneen norsunluutomiinsa, josta käsin voi tarkastella monia erityisiä ketään kiinnostamattomia asioita ns. nollatutkimuksina (esim. Rissanen 1993). Kuitenkin kun kiinnostavia tuloksia saadaan niitä ei juuri-kaan käytetä hyödyksi muuten kuin päätöksenteon ja politiikan retoriikassa lähinnä symbolisesti (mm. Lampinen 1986, Palonen 1988). Kyseessä on lopulta ilmiselvästi ikuinen perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen ristiriita, jota tieteen tahtoon halutaan jopa korostaa. Perustutkimus ei juuri koskaan tuota suoria vastauksia yhteiskunnan akuutteihin ongelmatilanteisiin eikä soveltava tutkimus anna koskaan vastauksia oikean ja väärän kysymyksiin.

Sivistysyliopiston perinteisessä näytelmässä suurin ansio on ehkä kuitenkin monitieteisessä yhteisöllisyydessä. Aikanaan teologian johtama tiedekäsitys kytki kaikki tieteet yhteen ja tarjosi siltä osin jatkuvaa ja pysyvää maailmanselitystä, mutta myös elämän selitystä yhteisessä ja yhteisyyttä korostavassa mielessä. Yliopiston eri tieteenalojen yhteisöllisyys ei enää toteudu kuitenkaan kuin juhlapuheissa ja poikkeustapauksissa erilaisten tutkimusryhmien muodossa. Monitieteiset tutkimukset ovat jopa kuin pannaanjulistettuja eksaktien ja erityisesti eksakteina itsensä esittävien tieteenalojen piirissä ja myös tulospisteytyksen ongelmalapsia. Tämä käsitys vahvistuu kun huomataan kuinka korkeakoululaitoksen ja tieteen julkinen resurssointi on edelleen painottunut teknologian suuntaan (<http://www.aka.fi> 2000).

Tiedeyliopiston todellisuudessa ja käytännössä kuitenkin tutkijat, tieteentekijät toimivat yhdessä ja yhteistoiminnassa, mutta yleensä projektiluonteisesti ja yhteistoimintasuhteet vaihtelevat tilanteiden mukaan. Luovuus tiedeyhteisöissä näyttääkin usein syntyvän nimenomaan rajojen rikkomisesta eikä konformistisesta tiedekäsityksestä. Sääli että useimmat epäviralliset yhdessäolon muodot ja yhteistoimintaa tukevat ihanteet karsituvat yliopiston kasvaessa ja keskittyessä omiin erityisosaamisensa aloihin, omiin tieteenala-lokeroihinsa byrokratisoitumisen paineissa.

Elinkeinoyliopiston kannalta katsottuna keskittyminen tuloksen tekemiseen näyttää johtavan harhaisiin mittauksiin ja nykyisin jopa näennäistuloksen tekemiseen. Tutkintojen määrät yliopistoissa ovat fakta, josta ei pääse mihinkään. Yliopiston toiminnan todellinen tulos syntyy kuitenkin siinä, kuinka ja mihin niitä tutkintoja ja yliopistosta saatuja oppeja (elinkeino-)elämässä käytetään ja kuinka hyvin osaavia tutkinnon suorittaneet työelämässä ovat. Kota-tietokannan mukaiset julkaisumittarit yliopistoissa johtavat helposti nollatutkimukseen, näennäistehokkuuteen, jolla ei tieteellisen kehityksen kannalta ole mitään merkitystä, sillä kuka tahansa yliopiston tutkija voi kirjoittaa omasta tutkimuksestaan kymmenen tai viisikymmentä erilaista tieteellistä artikkelia keskittyen kulloinkin muodissa olevaan ongelma-kohtaan tuottamatta yhtään uutta ideaa tai tietoa tutkimuksessaan tyyliin ”Suomalaisen/ruotsalaisen/namibialaisen/jne metsä/metalli/tekstiili/jne/ teollisuusyrityksen rahoituksen riittävyys X:n mallia käyttäen”.

Tulosjohtamisen tuominen yliopistolaitokseen näyttää olleen virhe, koska yliopiston toiminnan tuloksia ei voida mitata suoraan mistään muusta kuin sivistyksen ja ehkä yhteiskunnan yleisen hyvinvoinnin kehityksestä. Tulosjohtamiseen kuuluu myös palkitse-

vuus. Sitä paitsi välittömän hyödyn ja taloudellisen kasvun painottaminen on perustutkimukselle vierasta (Allardt 1995, Häyrynen-Alestalo 1999). Kuinka voidaan palkita tuloksista, joita ei voida vielä mitata? Pelkät näennäistutkimuksen palkinnot eivät kai voi viedä yliopiston ja tieteen kehitystä oikeaan suuntaan etenkin, jos huippututkimusta vaaditaan laitoksilta, jotka on miehitetty nimenomaisesti opetuksen tarpeisiin. Eikä pelkän tutkimuksen varassa lopultakaan yhteiskunnan hyvinvointi ja elämisen laatu kasva. Opetuksen ja tutkimuksen yhteys on keskeinen koko yliopistoidealle, mutta kolmantena kulmana kuviossa on selvästi sivistyksen jatkuvuus ja lisääminen. Merkillepantavaa on erityisesti se, että esim. tiedepuiston tai teknologiakeskuksen onnistuminen näyttää edellyttävän myös ympäristöltä riittävää sivistyspohjaa (mm. Massey et al 1992).

Kaikkein pahimman ongelman tulosjohtaminen aiheuttaa yhteiskunnallisen ja yhteiskuntakriittisen tutkimuksen alueella. Jos tuloksellisuus ja palkkiojärjestelmä määritellään yliopiston ulkopuolella, jokainen yliopiston rahoittajan toimintaa arvioiva tutkimus ja tutkija on vaaravyöhykkeessä. Kuinka yhteiskunta ja sen valtaapitävät haluaisivat rahoittaa tutkimusta, jossa toteutettu hallinto asetetaan kritiikin kohteeksi? Samaa ongelmaa ei niinkään ole käytännönläheisillä soveltavilla tieteillä ja niin ollen teknologiapolitiikan johtava asema korostaa etenkin teknologiatieteiden osuutta kakun jaossa (Pelkonen 2001).

Yksityisen ja julkisen ero on yksi keskeisimpiä työnjakoja yrittäjätoiminnan ja yliopistotutkimuksen välillä. Periaatteessa kaikki tieteellinen tutkimus on julkista ja sen tulokset siis yhteisiä. Yksityinen yrittäjätoiminta yksityistää kaikki tuloksensa maksulliseksi oman voiton tavoittelussaan. Tuotekehitystoiminta tuottaa yksityisille yrityksille patenteja parhaassa tapauksessa, mutta tieteellinen tutkimus tuottaa tai sen tulisi tuottaa yhteisiä tuloksia ja yhteisen hyvän kasvamista. Käytännössä pelkkiin opinnäytetöihin ja yksittäisen tutkijan omaan tuloksellisuuteen pyrkivä tiede tulee kuitenkin entisestään privatisoitumaan tulosjohdetussa yliopistossa. Entistä vaikeampaa on tutkijan tai tutkimusryhmän saada toiselta apua vastaan tuleviin ongelmakohtiin tilanteessa, jossa yliopistolaitoksen sisäinen kilpailu edelleen kehittyy ja monialaisten tutkijaryhmien perustaminen tulee lähes mahdottomaksi silloin, kun virkakilpailu määrää tuloksellisuuden arvioinnin ja arvioinnin perustat ja asettaa jopa eri alojen tutkijat vastakkain. Käytännössä akateemisuuden ja kaupallisuuden yhdistäminen samassa yksikössä on lähes mahdotonta (Ziman 2000) käytäntöjen erilaisuuden takia

Byrokraattisen hallintomenettelyn päälle istutetussa tulosjohtamisessa, jossa toiminnan varsinaiset kohteet ja toiminnan alkuperäiset ja niistä johdetut varsinaiset tavoitteet on unohdettu, joudutaan ”hajoita ja hallitse” -tilanteeseen. Tällöin yhteistyö ja verkostoituminen, joka etenkin Suomen kaltaisessa pienen väestöpohjan yhteiskunnassa on tieteen elinehto, tulee lähes mahdottomaksi. Laajimmillaan tämä näkyi 1990-luvun alun Suomessa, jossa säästäminen ja kaikinainen privatisointi oli hallituspolitiikan keskeisin tavoite.

Tutkijat ja tutkimusryhmät toimivat keskenään hyvin erilaisin tavoin ja kaikilla näillä toimintatavoilla on oma tarkoituksensa ja omat erilaiset roolinsa yhteisten päämäärien tavoittamisessa. Kaikilla erilaisilla tutkijarooleilla on myös oma erilainen osansa näytelmässä, jota yliopiston kokonaisuus esittää eri näyttämöillään sekä yliopiston sisällä että sen ulkopuolella. Yliopistokin on yksi niistä arkielämän alueista, jolla ihmiset ja ihmisryhmät näyttelevät omia näytelmiään ja arkielämän roolejaan (Goffman 1971).

Seuraavassa hahmottelen lyhykäisesti malleja, joiden mukaan tutkijat ja tutkimusyksiköt voitaisiin jakaa samantapaisen roolikehikon mukaan kuin olen käyttänyt aikaisemmin yritysten kasvumalleja luokitellessani (Hartikainen 1985 ja 1987). Tällainen ryhmittely ei perustu niinkään tavoitteiden ja toimintatapojen yhteisyyteen tai erilaisuuteen kuin niiden mahdollisimman omintakeiseen painottumiseen ja ennen muuta omintakeisen roolin ja sen vaihtelun painottumiseen näytelmän eri esitystilanteissa ja eri näytöksissä.

- 1) Uuden tiedon etsijät ja uusien kysymysten asettajat, joiden pyrkimyksenä on kehittyminen, muistuttavat tuotepainottuneita pienyrittäjiä. Heidän toimintamallinsa ovat sivistisyliopiston ihanteen malleja ja koska uudet löydöt syntyvät usein kuin vahingossa, niitä ei voi varmuudella ennakoida saati sitten ajoittaa. Tähän ryhmään kuuluvat myös tiedon syntetisoijat, jotka etsivät olemassa olevista teorioista aukkoja ja vieraiden teorioiden analogioita omalle tieteenalalle.
- 2) Tiedon vahvistajat, joille menetelmällinen osaaminen on kaiken avain - samaa menetelmää tai menetelmäpakettia voidaan pienin korjauksin toistaa aina uusissa tilanteissa ja siten kasvattaa tietovarastoa uusistakin ilmiöistä, tehdä tieteellistä tuotosta. Nämä muistuttavat tuotantopainottunutta pienyritysmallia. Nämä tutkijat sopivat parhaiten ahkeran, puritaanisen ja askeettisen tiedeyliopiston ihanteeseen. Näiden

tutkijoiden ja tutkimusryhmien ihanteista ei ole kovinkaan pitkä matka suoranaiseen soveltavaan ja maksulliseen tutkimus- ja kehitystoimintaan.

- 3) Asiakasosaaminen näyttää olevan tutkimuksessakin mahdollista. Erityisesti kyseessä on yliopiston opetustehtävä, mutta se voi myös olla ongelmien ja tutkimusmenetelmien yhteensaatamista, tutkimustyön ohjausta, erilaisten projektien johtamista ja tutkimuksen rahoituslähteiden löytämistä, jopa taitoa sukkuloida tiedehallinnon byrokratiassa kulloistenkin tarpeiden mukaan ja lopulta tietoa siitä, millä tavoin eri julkaisuihin ja sarjoihin artikkeleita saadaan. Nämä tutkijat ja ryhmätkin muistuttavat markkinapainottuneita yrittäjiä ja yrityksiä. Tavallaan pitkälti sitä, mitä elinkeinoyliopisto ideana edellyttää.

Keskeistä erilaisten roolien ja eri tyyppisten tutkijoiden ja opettajien malleissa ei ole niiden pelkkä olemassaolo, vaan se että sekä johtamisen, motivoinnin että tulosten arvioinnin kannalta erilaisten kriteerien soveltaminen olisi välttämätöntä, eikä rooleja tai tutkijoita voida asettaa paremmuusjärjestykseen jo lähtökohtaisten erojenkaan takia. Kaikenlaisia näistä rooleista tarvitaan eikä yksi ole toista parempi. Individualismi, joka sallii vain yhdenmukaisen yksilöllisyyden, johtaa auttamatta harhapoluille. Todelliset innovaatioiden tuottajat ja niiden tukijat eivät välttämättä koskaan näy tulospisteytyksissä. Innovaatiroolien ja innovaatiojohtamisen kehikoista vrt. Lampikoski (1993) Parhaat tutkimusryhmät eivät synny tiukassa ohjauksessa, vaan siten, että erilaisia tutkimusosaamisen alueita tulee sopivassa suhteessa mukaan ja siten, että yhdessä löydetään oikeita relevantin tiedon lähteille. Nykyisessä tiedon tulvassa ja tietoähkyssä (vrt. Koski 1998) yksin toimiva tutkija voi juuttua ikuisiksi ajoiksi kirjallisuuskartoitukseen löytämättä koskaan tietä ulos aina uusien julkaisujen keskeltä, joiden alkuperäislähteetkin olisi ehkä sittenkin syytä tarkastaa ja niin päästään ennenpitkää muinaisiin roomalaisiin ja kreikkalaisiin asti, eikä työ lopu koskaan.

Erilaisten yliopistomallien erilaisuudet ja ristiriitaisuudetkaan eivät ehkä ole niin dramaattisia kuin ne pinnalta katsottuna näyttävät. Sivistysyliopiston akateeminen vapaus on myös vapautta tehdä 16-tuntisia tai pidempiäkin päiviä silloin, kun se on tarpeen ja tutkimus edistyy ja aikaa ajatella silloin, kun se on tarpeen. Tiedeyliopiston kilpailutehokkuus on mahdollista vain silloin, kun tutkimuskohde antaa siihen mahdollisuuden, turhan työn tekeminen on hukkaanheitettyä aikaa, ellei toivotun tuloksen saavuttaminen

edes näytä todennäköiseltä. Eikä turha työ edes tehokkaasti ja nopeasti tehtynä ole tehokkuutta, vaan tyhmyyttä. Elinkeinoyliopisto opettaa ammattiin ja silloin suoritettujen tutkintojen määrä on tietenkin keskeinen onnistumisen kriteeri, mutta mitä varten meillä onkaan ammattikorkeakoulut. Helsingin yliopiston Yliopisto 2015-työryhmän raportissa vuodelta 1996 yliopistoa verrataan sellaisiin metaforiin kuten temppeliin, keitaaseen, tehtaaseen ja basaariin.. Ainoita oppineita ovat toisaalta itseoppineet, muut ovat opetettuja, Erno Paasilinnan sanoja lainaten.

Aidot verkostosuhteet syntyvät myös tiedeyhteisössä spontaaneina ja tilapäisinä alati muuttuvina keskuksettomina näytöksinä. Yliopiston tuotoksessa on mitattavaa vain suoritettujen tutkintojen määrä ja julkaistujen tutkimusten määrä. Mutta mittaavatko ne lopulta yliopiston menestystä tai tuloksellisuutta kolmessa perustehtävissään. Ei ole oleellista suorittavatko opiskelijat tutkinnon loppuun ja kuinka kauan se kestää. Oleellista on, että he työurallaan voivat käyttää saamiaan tietoja ja taitoja hyväkseen ja kokevat saamansa tieteellisen opetuksen tärkeäksi elämässään. Viiden tai kymmenen vuoden aikaperspektiivi on vielä kovin lyhyt tieteellisen työn arviointiin, vaikka kehitys on nopeutunut. Oleellista on montako tutkimusta muistetaan vielä vuosien jälkeen eikä, kuinka monta julkaistaan. Erilaiset julkaisut vain vahvistavat tai muuttavat julkaisijansa esittämää roolia ja ennenkaikkea itsetuntoa ja ovat lopulta osa abstraktia näytöstä oli kyseessä sitten tiukka matemaattinen malli tai verbaaliakrobatia kaikissa muodoissaan. Mielekkäästi mitattavaa tulosta ei synny, vaikka joku artikkeli saisikin armon kansainvälisessä julkaisussa. Yliopiston sivistystehtävän kannalta tutkijan kansantajuinen pikku kirjoitus paikallislehdessä saattaa olla vaikuttavampi, kuin artikkeli kansainvälisessä julkaisussa. Vaikuttavampi kaikin muin tavoin kuin tutkijan oman uran kannalta.

Yliopiston varsinaisen opetus- ja tutkimustehtävän kylkeen on kiinnittynyt monista erilaisista syistä uusia elementtejä kuten palvelututkimusyksiköitä, täydennyskoulutuskeskuksia ja teknologiakeskuksia. Näissä elinkeinoyliopiston ihanteet aidoimmillaan toteutuvat ja niiden kautta yliopisto verkostoituu talouteen.

Suuruuden ihannointi näytti vallanneen alaa myös korkeakouluneuvostossa. Koulutuksen keskittäminen suuriin vahvoihin yksiköihin näyttää epäilemättä houkuttelevalta, mutta sillä mitä suurimmalla todennäköisyydellä saadaan aikaan ainakin kansallisesti sisäänpäin kääntyneitä tiedekuntia ja koulutuslaitoksia. Suurtuotannon edut yliopistomaailmassa ovat hyvin kyseenalaiset, mikä nähdään jo nykyisenä aikana, kun tehdään

päätöksiä eri aloilla tarvittavista opiskelijamääristä ja muutaman vuoden päästä havaitaan arvioiden täysin epäonnistuneen. Koko tulosjohtamisen pohja oli poissa, kun lähtökohtana olivat vain tehokkuus ja säästäminen ilman muuta tarkoitusta, eikä tulosjohtaminen missään mielessä muutenkaan soveltunut akateemisuuden ihanteisiin ja käytäntöihin (Allardt 1995, Ziman 2000).

Itä-Saksan mallilta (niinkuin 1970-luvun tutkinnonuudistuskin) tuntuu ajatus pelkästään huippututkijoiden ja huippuyksiköiden tukemisesta. Ei taiteessa, ei urheilussa eikä missään muuallakaan kukaan ole huippukunnossa jatkuvasti, miten niin voisi tieteessäkään olla yhteiskuntien muuttuessa. Itä-Saksan malli ei tietenkään ole muuta kuin tunneperäinen 1980-90-luvuilla käytetty ilmaisu kuvaamaan totalitaarisen suunnitelmatalouden suhtautumista ihmiseen valtiollisen edun nimissä.

Yliopiston kolmas perustehtävä on historiallisesti ja lain mukaan ollut kulttuurin ja tieteellisen sivistyksen edistäminen. Tämä tehtävä unohtui tulosjohdetulta yliopistolta kokonaan. Kun käytännössä yliopiston tuloksina voidaan mitata vain suoritettuja tutkintoja, kulttuurin ja tieteellisen sivistyksen edistäminen jää kokonaan syrjään ja jää pelkiksi juhlapuheiksi (Tieteentekijä 4/1995,16). Tutkimuksen arvionnissa ja huippuyksiköiden määrittelyssä käytetyt menettelyt vaikuttivat jopa lähinnä arpapeliltä (Yliopisto 1/1997,46). Koko kulttuurin ja tieteellisen sivistyksen edistämistehtävä (eli lähinnä tieteen popularisointi) muodostui näillä mittareilla jopa henkilökohtaiseksi dismeriitiksi ja yliopistonkin kannalta hukkaan heitetyksi ajaksi.

Ulospäin yliopisto esiintyy lähinnä opiskelijoille, jotka kuitenkin itsekkin osallistuvat näytelmään myös toimijoina monin tavoin. Varsinaisena näyttämönään yliopisto käyttää lähinnä julkista sanaa, tiedotusvälineitä, joissa se esiintyy hyvin monoliittisena rakennelmana. Hyvin harvoissa tilanteissa yliopiston kulissien takainen näytelmä näkyy muulle yleisölle, mutta yliopistokoulutuksen yleistymisen on toki arkipäiväistänyt instituutiota. Tällaisia tapauksia syntyy lähinnä jonkun poliitikon gradun kopiointiepäilyistä tai muun julkisuuden henkilön väitöskirjan arvioinneista.

Todelliset näyttämöt ja näytelmät yleisöineen täytyy etsiä yliopistolaitoksen sisältä ja sen lähipiiristä. Valtioallistettuna, vaikkakin näennäisesti autonomisen yliopistolaitoksen maksavana näytelmäyleisönä on lähinnä valtion edustajana opetusministeriö. Koska opetusministeriön rahoitus tulee hallitukselta ja eduskunnalta ja viime kädessä veronmaksajilta, näytelmää täytyy esittää niin kovalla äänellä, että se kuuluu kunnolla.

Yleisön mielipiteitä manipuloidaan opetusministeriön kritiikillä ja mielipiteen muokaus tapahtuu hyvin monivaiheisesti. Osa yleisen mielipiteen muokkauksesta tulee suoraan yliopiston sisäisestä omasta toiminnan arvioinnista, osa tulee virallisin KOTA-mittarein. Osa tulee opetuksen erilaisista arviointijärjestelmistä. Yliopistossa annettavan opetuksen, yliopiston toisen päätehtävän tulee olla korkeinta tieteellistä opetusta, jota ei voi muualla antaa. Vain tutkimukseen suuntautuneet tieteellistä pätevyyttään jatkuvasti kehittävät ja siten myös jatkuvasti pätevoityvät tieteentekijät voivat jakaa korkeinta ja uusinta tieteellistä tietoa. Opetuksen tason erottelukriteeriksi tulee tieteellisen tiedon taso eikä opetuksen pedagoginen taso, ja niin pitääkin olla. Kaikki yliopistossa annettava opetus ei kuitenkaan ole korkeinta opetusta, vaan yliopisto vastaa myös perus- ja aineopetuksesta. Professorikunta huolehtii pääasiallisesti syventävien tieteellisten opintojen ja tutkielmatyöskentelyn johtamisesta ja halujensa ja kykyjensä mukaan jatko-opintojen ohjauksesta. Tässä suhteessa ovat opiskelijat jo viime vuosikymmeneltä lähtien valittaneet ohjaus- ja keskusteluajan puuttumisesta, kun professorit ovat liian kiireisiä tulosta tehdessään (myös Koskinen 2001b).

Yliopisto-opetuksen roolien muotoutuminen perustuu pääsääntöisesti virkahierarkiaan ja nimenomaan sen perusteella annetun opetuksen tasoon. Tieteenalalle ja sen kehitykselle ominaiset ongelmatyypit painavat eniten. Mitä epävakaampi ja epäselvempi urakehitysmalli opettajalla on näköpiirissään sitä todennäköisemmin on tuloksena turhautuminen, joka heijastuu ajan ja keskittymisen puutteena opiskelijan ongelmiin.

Monet professorit, lehtorit ja tutkijat ovat kuitenkin sillä tavoin opetukseen ja ihmisten väliseen vuorovaikutukseen keskittyneitä, että heidän panoksensa näkyy pääsääntöisesti muualla kuin omassa tutkimustyössä tai ei ehkä näy siinä ollenkaan, vaan mahdollistaa muiden tutkijoiden merkittävätkin tutkimusnäytöt, kun he toimivat epävirallisina tutkimuksen ohjaajina (empiirinen havainto). Tutkijoiden välinen vuorovaikutus on aliarvostetuimpia tekijöitä tutkimuksen kehitystä ja etenemistä arvioitaessa, muuten kuin juhlapuheissa. Tämä vuorovaikutus korostuu tiedon valtatie tuodessa entistä enemmän kirpputoritietoa päivittäiseen tutkimuskäyttöön. Tutkijoiden välinen vuorovaikutus säästää tällöin monilta harharetkiltä ja antaa oikoteitä tuloksiin, kilpailuympäristössä se johtaa näille harharetkille. Epäonnistumisista ja harhapoluista ei kerrota toisille, kun vain onnistumisia halutaan näyttää. Jokainen joutuu vuorollaan tekemään samat virheet, eikä toisten virheistä voi oppia. Tämä on täysin ristiriidassa sen kanssa mitä innovaa-

tioiden johtamisesta luovassa kaaoksessa tai kaaoksen luovuudessa tiedetään (Peters 1987). Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen merkitys on tällä alueella tähdellistä (vrt. Fukuyama 1996, North 1993 ja Harisalo & Miettinen 1996).

Vaikenemisen ohella kyräily ja eripuraisuus tieteenalojen ja jopa tutkijoiden välillä on mahdollistanut käytännössä kritiikittömän hyväksynnän ei-toivotulle kehitykselle, joka ei näe eri tieteenalojen ja erilaisten tutkijapersoonallisuuksien erilaisuutta rikkautena ja kehitystä eteenpäin vievänä voimana, vaan pyrkii kaiken kattavaan yhdenmukaisuuteen individualistisen utilitarismin kaavussa.

Muiden valtion säästötoimien mukana suomalainen yliopistolaitos joutui valtion mittavien säästötoimenpiteiden kohteeksi 1990-luvun alun lamavuosina. Säästötoimet kohdennettiin suoraan yliopistojen toimintamenoihin ja vajeus esimerkiksi palkkamenoihin varatessa budjettimäärärahassa näyttää jääneen pysyväksi⁷⁴. Koska selvää yksimielisyyttä toiminnan rakenteellista muuttamisesta ja kehittämisestä ei ollut saavutettavissa, leikkaukset kohdennettiin pääsääntöisesti ns. juustohöyläperiaatteella. Tämä tarkoittaa leikkaamista tasaisesti kaikilta yliopistoilta ja kaikilta menolajeilta. Yhdessä suhteessa poikkeama juustohöyläperiaatteesta oli kuitenkin olennainen. Valtionvarainministeriö vaati kaikessa viisaudessaan valtion säästöjen kohdistamista ennen muuta ja nimenomaan henkilöstömenoihin. Tämä tapahtui tilanteessa, jossa akateeminen työttömyys yllättäen oli voimakkaassa kasvussa (KOTA-online 1999,40).

Säästötoimet alkoivat purra kaikessa laajuudessaan yliopistojen toimintaan lähes samanaikaisesti, kun tulosjohtaminen tuli valtionhallintoon ja yliopistoihin. Tulosjohtaminen on liiketaloustieteen ja yritysmaailman välisessä harmaassa konsultointimaastossa syntynyt johtamisoppi, jonka julkisyhteisöt ottivat 90-luvun alkaessa ohjenuorakseen markkinahurmoksen ollessa kasinotalouden viimeisinä vuosina pahimmillaan. Tulosjohtamisen negatiivisimmat ilmiöt näkyivät ja näkyvät pahimmin julkissektorin alueella niissä tapauksissa, joissa yhteiseen kokonaistavoitteeseen pyrkivät yksiköt tekevät toistensa kustannuksella omaa liiketaloudellista tulostaan. Sama tietenkin pätee yrityksiin, joilla voi olla toistensa kanssa kilpailevia yksiköitä, mutta myös yrityksen sisäisiä palveluyksiköitä, joiden tulos tehdään muiden yksiköiden kustannuksella. Itse asiassa tulosjohtamisen ja tulosohjauksen tuonti yksiköihin, joilla on käytännössä mahdollisuus vaikuttaa vain toimintansa kustannuksiin, loi kiintoisia vääristymiä eri yksiköiden toimintaan.

⁷⁴ Liite 2.

Tiedeyhteisö oli merkillisen hiljainen kuin lamaantunut, vaikka joitakin kriittisiä puheenvuoroja kuultiinkin. Ilmeisesti minkäänlaista yksituumaisuutta ei löytynyt vaihtoehtojen johtamismallien tarjoamiseen, vaikka yliopistoista pitäisi kaikesta löytyä myös johtamisen tieteen huippua. Niinpä tulosjohtaminen tuli kaikkine sivuvaikutuksineen opetusministeriön ja yliopistojen hallintovirkamiesten johtamana. Mielenkiintoista tilanteesta on se, että yliopistolaitos on ollut perinteisesti yksi tulosjohdetuimpia laitoksia Suomessa ja maailmassa. Määräaikaisiin virkoihin ja tutkimuksellisen näytön perusteella etenevään urakehitykseen perustuva virkarakenne on sellaisenaan taannut jatkuvan tuloksen seurannan ja arvioinnin. Tämän seurannan ulkopuolella on ollut itse asiassa vain kaksi ryhmää: yliopistojen hallintohenkilökunta ja vakinaiset professorit. Vakinaisia professoreita on tulosohtannut lähinnä profession sosiaalinen normisto, mutta hallintohenkilökuntaa ei kukaan eikä mikään.

Tieteen pelisääntöihin kuuluva julkisuusvaatimus on kärsinyt melkoisen kolauksen, kun erilaisia opinnäytetöitä (toistaiseksi lähinnä gradutöitä) on julistettu salaisiksi ja tulosohtamisen lisääntymisen myötä tutkijoiden pikemminkin on salattava tutkimustuloksiaan viimeiseen asti voidakseen pitää ne ominaan. Salaiseksi julistamista varten löytyvät nykyisin ohjeet eri yliopistojen ja tiedekuntien opinto- ja gradunteko-oppaista, vielä ei kuitenkaan ole nähty salaiseksi julistettua väitöskirjaa. Toiseen suuntaan vie se, että julkaisujen määrää korostava arviointikehikko tuottaa väistämättä keskentekoisia puoliajatuksia markkinoille. Näillä markkinoilla tieteellisyyden kanssa yhtä on kirjoittajan nimi ja sopiva sosiaalinen verkko. Lopulta muoto vie voiton sisällöstä.

Suomen taloudellisen kehityksen avaimet ovat suomalaisen yhteiskunnan ja sen talouden rakentumisessa korkean osaamisen ja tietotaidon perustalle, väitetään. Luonnollisesti Suomen perinteiset vahvat osaamisen alueet metsäsektorin ja vahvan metalliteollisuuden ympäristöissä säilyttävät tulevaisuudessakin merkityksensä vientiteollisuuden ytimessä, rahatalouden pilareina (Suomen alueellinen tulokehitys hajautui kuitenkin laman aikana ja sen seurauksena aivan uuteen malliin esim. Kangas 1998). Uuden teknologian kärjessä erityisesti Nokian osaaminen ja sen merkitys suomalaisen yritystalouden 1990-luvun lippulaivana on täysin kiistaton.

Anto Leikolan osuva pieni kirjoitus Yliopistolehdestä (7/1993) avasi mielenkiintoisen näkymän tarkastelukohteeseen. Lyhyesti kerrottuna se näytti monta kuvaa erilaisista yliopiston rooleista ja erilaisista näytelmistä, joita yliopisto yhteiskunnan eri näyttäimillä

esittää. Yleensä on kysymys eri yleisöistä, joille nämä näytelmät⁷⁵ esitetään, ja yliopiston moninaisuuden olemus katoaa ja näytelmät menevät hukkaan, jos niiden kohderyhmä on väärä. On erittäin tärkeää muistaa, että yliopistossa itsessäänkin esitetään monta erilaista näytelmää samanaikaisesti ja moninaisuuden suuruus on siinä, että nämä näytelmät toteutetaan kerrostuneena niin, että jokainen näytelmän jäsen on usean ristiriittaisen ryhmän jäsen oman esityksensä sisälläkin. Mutta eikö tässäkin näytelmässä ole kysymys verkostotalouden jatkuvasta muuntautumisesta tilanteiden mukaan?

Edellä olevan vain muutamaaan faktaan perustuvan pohdinnan tuloksena voin väittää, että alemman tutkinnon hävittäminen 1970-luvun tutkinnon uudistuksessa vei suoraan tutkintoaikojen venymiseen yli laskennallisen odotuksen, mutta tämä ei pelkästään ole tappio, vaan voitto. Tietenkin opiskeluaikojen venyminen käy kalliiksi, ellei mitään uutta saavuteta. Kuitenkin juuri työelämän aitojen ongelmien kytkeytyminen opiskelun viime vaiheisiin ja tutkimuksen tekoon tuottaa jopa automaattisesti uusia ongelmanasetteluja ja sitä kautta uuden tieteellisen tiedon tarvetta, mikäli tämä halutaan hyväksyä. Tällöin tutkimuskohteet voivat vaihdella yksittäisen ongelman ratkaisemisesta ongelmavyyhdien selvittämiseen ja uuden huomaamiseen. Tässä on työelämän ja opiskelun vuorottelun todellinen mahdollisuus ja hedelmällinen anti, joka teknologiakeskustajattelulla olisi ollut saavutettavissa, kun tätä olisi haettu.

3.7. Perustutkimus ja soveltava tutkimus: yliopiston muuttunut rooli yhteiskunnassa

Perustutkimusta tehdään yliopistoissa, mutta sen osuus kaikesta tutkimukseen käytetystä rahoituksesta on vähentynyt jo 1970-luvulta lähtien. Syynä voi olla tietenkin se, että soveltavaan tutkimukseen käytetty rahoitus on kasvanut tänä aikana voimakkaasti (Stolte-Heiskanen 1991, KOTA-online 1999,59). Perustutkimuksen rahoituslisäystä on tullut myös yksityiseltä sektorilta, sillä esimerkiksi pankit ja suuryritykset rahoittivat 1980-luvun lopulta alkaen omia jatkokoulutusohjelmiaan ja sitä kautta tukivat tiettyjen omasta mielestään tärkeiden alojen perustutkimusta. Käytännössäkin on havaittu, ettei soveltavaa tutkimusta ja tutkimuksen sovellusta voida tehdä, jollei ole mitään tieteellisesti sovellettavaa perustutkimusta.

⁷⁵ Jossain määrin Goffmanin (1971) käyttämä arkielämän roolitarkastelu toimii pohjana yliopiston toiminnan näytelmänomaiseen tarkasteluun.

Julkis- tai yksityisrahoitteisilla jatkokoulutusohjelmilla on korvattu osa yliopistojen py-syviä työsuhteita ja säästetty henkilöstömenoissa. Yliopistojen supistamis- ja sanee-rausohjelmat ovat tosiasiallisesti vieläkin käynnissä, koska luullaan, ettei suomalaisella yhteiskunnalla ole varaa yliopistolaitoksen kehittämiseen siinä laajuudessa kuin aikai-semmin ajateltiin. Kuitenkin kysymys voidaan kääntää toisinkin päin. Oliko Suomella varaa olla kehittämättä tiedeohjelmiaan ja jopa alasajaa jo alkuun saatetut kehitysohjel-mat?

Niin julkinen kuin yksityinenkin sektori vaativat yliopistolaitokselta uutta tulokselli-suutta - erityisesti yksiselitteisiä tuloksia lyhyellä tähtäyksellä. Yliopistolaitoksella on selkeä välinearvo valtion erilaisissa politiikoissa, vaikkakaan ei välttämättä tutkimuk-sen tuloksilla (Lampinen 1993). Vaatimuksia yliopistolaitokselle ei ole aiemmin määri-telty kuin implisiittisesti, paitsi nykyisin opetusministeriön ja yliopistojen tulosneuvot-teluissa. Yliopiston omia käsityksiä siitä, mihin oikeastaan olisi päästävä, ei edes kysyt-ty. Tähän yliopistolaitos itsekin on syypää. Yksittäisiä poikkeuksia lukuunottamatta yh-teiskunnalliseen keskusteluun ei ole osallistuttu, eikä sitä, mitä yliopistoissa tehdään, ole tuotu kovinkaan selkeästi esiin. Poikkeuksen muodostavatkin oikeastaan perinteisen yliopistolaitoksen kylkeen kiinnittyneet palveluyksiköt, kuten täydennyskoulutuskes-kukset ja tutkimuslaitokset, jotka ovat kertoneet tavoitteistaan selkeästi, mutta ne kil-pailevatkin emoyliopistojensa kanssa samasta rahoituksesta. Oliko kuitenkaan millään kriteereillä ollut edes aiheellista kyseenalaistaa yliopistolaitoksen tehokkuutta ja tulok-sellisuutta? Opiskelijat suoriutuivat lamasta huolimatta perustutkinnoistaan kohtuu-ajoissa, tietenkin oman henkilökohtaisen rationaalisen päätöksensä mukaan. Kuten jat-ko-opiskelijatkin. Koko asiasta käyty keskustelu näytti ikäänkuin oletta- van, etteivät suomalaiset päättäjät olleet nähneet yliopistoa kuin enintään valokuvassa. Tätä voin hieman selittää omakohtaisen kokemuksen perusteella. Vaasan kauppakorkeakoulussa syksyllä 1974 opintonsa aloittanut vuosikurssi kokoontui vuonna 2000 tapaamiseen rei-lu neljännesvuosisata opintojen alun jälkeen. Yli puolet muualle töihin lähteneistä ei ol-lut opiskeluaikojensa jälkeen käynyt Vaasassa ja tutkintotodistuksen saatuaan paikka-kunnalle jääneistä vain murto-osa oli edes käynyt yliopistoksi muuttuneessa opinahjos-saan. Mutta aika kulta ja multaa muistot. Muistikuviiin perustuvat käsitykset korkea-kouluopiskelusta vaihtelivat railakkaasta opiskelijaelämästä kiireen täyttämään anka-raan puurtamiseen. Protestanttisen etiikan ja selviytymisen eetoksen soveltaminen opis-

kelijaelämään selittää käsityksen ja vaatimuksen yliopistojen tehostamisesta. Mutta pitkällä aikavälillä näyttää siltä, että vapaudessa ja kaaoksessa vastapainona tieteen ankaralle säännönmukaisuudelle on juuri yliopiston voima. Tällaisena linnakkeena se yhteiskunnassa pystyy parhaan panoksensa antamaan.

Yliopistolaitoksen tehtäväksi on määritelty korkeimman akateemisen opetuksen antaminen ja tutkimuksen tekeminen. Jotta yliopistolaitos voisi etenkin tutkimuksen alalla säilyttää autonomisuutensa ja riippumattomuutensa, yliopistolaitoksen rahoitus oli kuitenkin aiemmin järjestetty julkisista varoista taloudellisista suhdanteista riippumatta. Tällä turvattiin tieteen ihannetta, mutta myös yliopistolaitoksen oikeutta ja mahdollisuutta yhteiskuntakriittiseen tutkimukseen, jonka tulokset eivät välttämättä koskaan näy lyhyellä tähtäyksellä siten kuin välitöntä hyötyä etsivässä yrittäjätoiminnassa. Ensimmäisen vastalauseen opetusministeriön hankkeelle toimittivat Lipponen ja Uusitalo (1995) pohtiessaan uuden yliopistolain sisältöä ja sen perusteluja. Tässä nousi esille etenkin yliopiston ja valtiovallan suhde, jotka nousivat teoksen otsikkoon asti. Leikkaus- ja saneerausprojekti oli tuolloin jatkunut jo useamman vuoden ajan.

Tavat ja toimintamuodot, joilla yliopistoissa tehdään tutkimusta, poikkeavat kuitenkin monin tavoin perinteisen yritystoiminnan ja yritystalouden toimintamuodoista. Lopulta ainoat suorat sidokset, joita yliopistolaitoksella on ollut yritystoimintaan, ovat olleet opettajatutkijoiden erilaiset yksityiset kontaktit talouteen. Tiede ja tiedemiehet ovat objektiivisina voineet pysyä norsunluutornissaan, mutta onko tämä rooli jopa aiheuttanut yhteiskuntakriittisen tutkimuksen vieraantumista tutkimuskohteestaan yhteiskunnasta? Eri asia toisaalta on, kuinka paljon niin sanottujen luovien yritysten ja tutkimus- ja kehitystoiminnassaan menestyneiden yritysten usein yliopistollisesta koulutuksesta tuodut toimintatavat ja työskentelymallit lopultakaan poikkeavat yliopiston ihanteena olevasta akateemisesta vapaudesta ja julkilausumattomasta luovasta anarkiasta? Etenkin, kun rahoittajan rautainen ote tuntuu tiivistyvän itse kunkin kaulan ympärillä.

Jatkuvasti nousee esille kysymys tieteen ja yksityisten tieteenharjoittajien henkilökoh-
taisesta vastuusta paitsi tieteellisessä mielessä, mutta myös tutkimustulosten käytön kannalta katsottuna. Tähän ei tieteen rahoittajillakaan tunnu olevan vastaamisen reseptiä. Kuitenkin monen taloudelliseen kasvuun pyrkivän soveltavan tutkimuksen taustalla väikkyä ajatus kestävän kasvun löytämisestä nimenomaan luonnonvarojen säästävästä ja ympäristöystävällisestä tuotannosta.

Kun yliopistojen pitää ottaa yhä enemmän vastuuta soveltavan tutkimuksen teosta ja suoranaisestä innovaatioiden kehityksestä, syntyy ilmeisiä ristipaineita yliopistolaitokseen sen sisältä ja ulkoa suuntautuvien erilaisten paineiden ja tavoitteiden takia. Perustutkimus on joka tapauksessa jo yliopiston määritelmän takia välttämättömyys ja yliopistoissa harjoitettava soveltava tutkimus välttämätön paha. Etenkin perinteisesti ammattisuuntautuneissa korkeakouluissa monet tieteenalat jo pelkän määritelmänsä vuoksi tekevät yksinomaaisesti soveltavaa tutkimusta.

Rahoituksen pullonkaulat ovat olemassa, mutta pitääkö yliopiston ja tutkijoiden todella myydä itseään (mille on kansankielessä hyvin kuvaava ilmaisu), vai riittääkö osoitus yliopistolaitoksen ja tieteen itseoikeutetusta välttämättömyydestä kuten muissa vastaavissa yhteiskunnissa toimiville poliitikoille? Suunnitelmatalous pystyi sääntelyn avulla ohjaamaan tieteellistä tutkimusta haluamaansa suuntaan, mutta markkinatalouden lyhytnäköisessä voitontavoittelussa haluttua suuntaa voi olla vaikea löytää. Kun tutkimusrahat on löydettävä markkinoilta, tieteestä ja tieteellisestä tutkimuksesta ja sen tutkimuskohteista tulee väistämättä muodin ja trendien etsintää ja pelkkää tuulten haistelua.

3.8. Yhteenveto: Hyvinvointivaltio, Yliopisto ja Teknologiakeskus tietoyhteiskunnan tulkintamallina eli teknologiakeskusnäkökulman juuret, runko ja latva

Who would have predicted that, in less than 30 years after the battle for People's Park, squares and hippies would together create the Californian Ideology? Who would have thought that such a contradictory mix of technological determinism and libertarian individualism would becoming the hybrid orthodoxy of the information age? And who would have suspected that as technology and freedom were worshipped more and more, it would become less and less possible to say anything sensible about the society in which they were applied?

Barbrook & Cameron 1995

(http://www.alamut.com/subj/ideologies/pessimism/califIdeo_1.html)

Ruokasen ja Nurmion ”Suomi ja mahdolliset maailmat” (1995) on kuvaus SITRAn skenaarioista Suomen tulevaisuuden hallintaan globaaliksi muuttuneessa ja muuttuvassa taloudessa ja politiikassa. Teknologiakeskusnäkökulma, jota esitän on ”entä jos” skenaario, joka pääsääntöisesti alistuu ”Suuren suunnitelman” alle, mutta, jossa on myös elementtejä muista esitetyistä skenaarioista. Oppimisyhteiskuntaa (Heiskanen 1999) ja elinikäiseen oppimiseen ja sen kannustamiseen tähtäävä rakenne on toinen elementti tässä esitettävässä teknologiakeskusnäkökulmassa.

Kun koko 1990-luvun alkupuolta leimasi paniikinomainen kriisiajattelu laman tuolloin ollessa pahimmillaan, jalansijaa saivat nopeisiin ratkaisuihin pyrkivät yksittäiset iskulauseen omaiset aatteet ja toimet. Kyseisten lähinnä ideologisten taustaoletusten tulkin-
nat faktoiksi johtivat päätöksentekotapaan, jonka seurauksena vielä vuosikymmenen lo-
pussa ja uuden vuosituhanen alussa saadaan edelleen elää kriisiaikaa taloudellisten
mittarien näyttäessä muutoin erittäin hyviltä. Työnantajan jatkuvien joustavuusvaati-
musten seurauksena eletään myös työuupumuksen aikaa. Suomalaisten hakeutuminen
eläkkeelle ennen aikojaan, pitkäkestoiset sairauslomat masennuksen ja työperäisten psy-
kosomaattisten oireilujen johdosta ovat lisääntyneet 90-luvun loppua kohti. Vuosikym-
menen alkupuolella ne, jotka vielä säilyttivät työpaikkansa, eivät uskaltaneet edes sai-
rastaa. Vrt mm Raija Kalimon ja Salla Toppisen laatima tutkimus "Työuupumus Suo-
men työikäisellä väestöllä" (1997). Toisaalta merkille pantavaa on myös se, että laman
jälkeen Työterveyslaitoksen tietokannasta löytyy 123 osumaa hakusanalla työuupumus
ja vaikka pääosa näistä on lyhyitä artikkeleita, joukkoon mahtuu suuriakin tutkimus-
hankkeita (<http://www.occuphealth.fi/ttl/haku/>).

Hyvinvointivaltio kykeni Suomessa pehmentämään laman vaikutuksia, mutta ei koko-
naan niitä torjumaan. Toisaalta hyvinvointivaltiota yritettiin purkaa laman aikana, eivät-
kä nämä ajatukset työttömyyden torjunnan osalta ole vieläkään kokonaan kadonneet⁷⁶.
Laman vaatimat tai sen varjolla toteutetut säästötoimet kohdistuivat sillä tavoin suoma-
laiseen yhteiskuntaan ja hyvinvointivaltioon, että ne suoraan leikkasivat sosiaalista ja
inhimillistä pääomaa.

Suomalaiset yliopistot joutuivat säästötoimien ja tulosjohtamisen kynsiin. Tulosjohta-
minen selvästikin nousukauden ilmiönä iski pahaan paikkaan, kun samanaikaisesti yli-
opiston perustehtävien hoitamisen edellytyksistä tingittiin. Säästötoimien vaikutukset
yhdistettynä tulosjohtamisajatteluun asettivat yksilöt ja yksiköt vastakkain hupenevista
resursseista kilpailtaessa ja heikensivät merkittävästi yliopiston sisäistä sosiaalista pää-
omaa. Tämä heikentyminen vähensi suoraan työviihtyvyyttä ja muutti tutkimuksen teon
pakonomaiseksi ilottomaksi ja ideattomaksi puurtamiseksi ja opetuksen tuskaiseksi
vailla innostusta olevaksi ulkoluvuksi (Pihlanto 2000). Vielä huomataan luovuudenkin

⁷⁶ Tämän tästä haetaan vieläkin työttömyyden torjuntaan mallia Yhdysvalloista; sosiaaliturva poistetaan jotta
matalat palkat olisi pakko hyväksyä.

huvonneen tuossa vaiheessa⁷⁷. Sinänsä tärkeää on kuitenkin todeta, että juuri 90-luvun alkaessa vallalla olleet työelämään liittyvät ajatukset keskittyivät juuri työntekoon. Tai ne keskittyivät vain ja ainoastaan tuloksentekoon ja jälkikäteen ajatellen juuri tämän takia palkkaerojakin haluttiin kasvattaa. Positiivisesti ajatellen ajatus palkkaerojen kasvattamisesta oli ehkä alunpitäen koulutuksen houkuttelevuuden ja inhimillisen pääoman kasvattamisen perustelema (Asplund 1992). Kuitenkin vakava uhka akateemiselle tutkimukselle syntyi myöhemmin siitä, kun tutkijat pääsivät vertailemaan yliopiston ja sen kylkeen kiinnittyneiden osakeyhtiömuotoisten laitosten maksamia palkkoja (Pelkonen 2000).

Moniarvoinen ja erilaisuuden hyväksyvä yliopisto on kasvupohja, jolta esimerkiksi teknologiakeskukset parhaimmillaan voivat ponnistaa. Erilaisuus ja sen hyväksyminen synnyttää mahdollisuuden uuden luomiseen ja uusien yhteyksien löytämiseen, jota homogeneisuudesta ei koskaan synny. Pitkälle kehitetty tulosvastuuta korostava opintosuoritusjärjestelmä tiukkoine aikatauluineen suoranaisesti estää teknologiakeskusten mahdollisuuksia saada projektiluoteista työvoimaa ja työvoimareserviä käyttöönsä, mikä kuitenkin on niiden menestyksen keskeisiä edellytyksiä⁷⁸. Lisäksi yksilöllistä ja yksiköllistä tulosvastuuta korostava yliopisto (Tieteentekijä 5/1993,21) jättää käyttämättä sosiaalisen pääoman, joka syntyy luottamuksesta, yhteisyydestä ja työviihtyvyydestä, vaikka niiden aikaansaamisesta kustannuksia syntyykin. Taru Feldtin väitöskirja (Feldt 1999) lähestyy itse asiassa samaa aihetta yksilön elämän hallinnan näkökulmasta, mutta ei voida välttää huomaamasta, kuinka suuri merkitys työpaikan ja -ympäristön sosiaalisella pääomalla on ihmisen elämänhallinnalle, vaikkei Feldt asiaa näin muotoilekaan. Kokonaistaloudellisesti sosiaaliseen pääomaan uhratut kustannukset saattavat kuitenkin tuottaa paremman tuloksen kuin jossakin muussa tulosityksikössä.

Kehittyvä tietoyhteiskunta (Hautamäki 1996 ja Hautamäki & al 1996) verkkoineen ja verkostoineen keskittyy jo implisiittisesti ajatusten ja ideoiden liikkuvuuteen valon nopeudella maailman laidalta toiselle. Tässä mielessä mikään verkon ulottuvissa oleva maailmankolkka ei enää ole periferiaa. Ihminen on kuitenkin ensisijaisesti fyysinen

⁷⁷ Työterveydenhuollossa kuulin yleisluonteisia tarinoita tulosjohdetun valtionhallinnon loppuunpalaneista työntekijöistä jo 1990-luvun alulta jne. Suomalaiset huipputeknologian menestystarinat ovat joka tapauksessa perua jo varhemmin ja eri olosuhteissa aloitetuista tutkimuksista ja pitkään tehdystä perustutkimuksesta.

⁷⁸ Erityisesti atk-alan asiantuntijoiden korkeakoulutuksesta on havaittu, ettei pelkkä koulutus tee kenestäkään asiantuntijaa, vaan kokemuksen yhdistyminen koulutuksessa saatuihin tietoihin vasta valmistaa alan asiantuntijoita (Eteläpelto 1998).

olento ja fyysisten rajoitteidensa ja tarpeidensa takia muihin sidoksissa. Tässä mielessä yksilön ja yhteisön olemassaolon kannalta eristäytyminen ei ole järkevää eikä edes mahdollista. Ihmisen ja yhteisön sosiaalinen pääoma jää kokonaan unohduksiin ja käyttämättä pelkkään etätöihin perustuvissa verkostoissa (Kivimäki, 1999). Suuret yksiköt, joissa on tarpeeksi ns kriittistä massaa, saattavat ollakin jo liian suuria, jotta mitään hedeelmällistä vuorovaikutusta yksilötasolla mahtuisi syntyään. Pikemminkin on odotettavissa kuppikuntaisuutta ja eriseuraisuutta, jotka jopa mitätöivät tutkimuksellisen massan kasvattamisesta saadut hyödyt. Tietoverkot tekevät mahdolliseksi kriittisen massan hakemisen vaikka ympäri maailman samalla, kun arkipäivään ja arkielämään kuuluva välitön kanssakäyminen ja yhteistyö vaativat ehkä enemmän panostusta, mutta aikaisempaa pienemmissä ja tiiviimmissä ryhmissä.

Tietoyhteiskunnasta on paljon keskusteltu ja kirjoitettu viime vuosien aikana. Tietoyhteiskunta on väistämättä eriarvoinen ilman hyvinvointivaltiota. Vain hyvinvointivaltio pystyy jälkiteollisessa yhteiskunnassa tarjoamaan perustan, jolta edes suhteellisen tasarvoiset mahdollisuudet tietoyhteiskunnan käyttöön ja rakentamiseen voivat löytyä. Ilman hyvinvointivaltiota tietoyhteiskunnasta tulee väistämättä jo rakenteellisesti eriarvoinen ja syrjivä. Mutta minkälainen tulevaisuuden hyvinvointivaltion tulisi olla? Sillä sellaisessa hyvinvointivaltiossa, jonka voidaan edes luulla ehkäisevän yksilöllistä yritteliäisyyttä ja luovuutta, on jotakin vialla. Hyvinvointivaltion tulee olla mahdollisuuksia antava ei niitä rajoittava. Tietoyhteiskunta jakautuu väistämättä ainakin kiinnostuksen ja osaamisen perusteella riippumatta siitä, kuinka käyttäjäystävällisiksi tekniikka muodostuu. Markkinatalouden tietoyhteiskunta jakaantuu yhteyksien ja laitteiden perusteella, ne joilla on varaa parhaisiin yhteyksiin ja laitteisiin ja myöskin niiden käyttöön ovat tällöin ehdottomasti parempiosaisia (Uotinen et al 2001).

Tietoyhteiskunnan tiedon tulvassa faktan ja fiktion erottaminen muodostuu olennaisen ja hovin erotteluksi, jossa välineitä olennaisen löytämiseen keskuksettomassa tietoverkossa voi saada vain jatkuvan koulutuksen avulla. Tällöin elinikäisen oppimisen idea ei voi toteutua pelkästään markkinaehtoisesti, vaan oikeammin päinvastoin. Kaikki tutkintojen määrän, opiskeluajkojen yms. rajoitukset ehkäisevät muiden kuin jo valmiiksi hyväosaisten mahdollisuuksia pysyä mukana kilpailussa. Vain ja ainoastaan huippujen tukeminen tieteellisessäkin ympäristössä johtaa eron kasvuun. Tukeahan tarvitsevat eniten ne, jotka eivät vielä huipulle pääse eivät suinkaan ne, jotka siellä jo ovat. Lahjak-

kuustutkija Kari Uusikylän useat artikkelit ja puheenvuorot ovat painottaneet tätä puolta. Julkinen rahoitus on eniten tarpeen niille, jotka eivät sitä yksityiseltä sektorilta pysty muutenkin keräämään. Tässä mielessä se mikä on ihmisille ja heidän yhteiskunnalleen hyväksi ei lainkaan välttämättä ole sama asia kuin se, mistä yritykset saavat aina ja eniten voittoa.

Leikin ehkä narsistista älykköä (Harisalo & Miettinen 1996,45) esittäessäni pragmaattisesti, minkälaista teknologiakeskusajattelun tulisi olla. Tämän riskin otan tietoisesti, koska kokonaisajatteluni on syntynyt eripainoisista ja mittasuhteiltaan erilaisista osista, joita olen tutkimuksen aikana kohdannut, vaikka kaikki ei ole ylettynytkään lähdeviitteisiin asti. Teknologiakeskusajatteluni rakentuu dialektiikalle yliopistollisen perustutkimuksen ja nopeisiin voittoihin tähtäävän yritysajattelun välillä. Tämän taustalla on kuitenkin sellainen oletus, että perustutkimuksen tekoprosessin ja sovellusten välillä on jokin ero. Jos molemmat prosessit olisivat samanlaisia, niinkuin nyttemmin näyttää, ei vuorovaikutuksella olisi mitään uutta annettavaa.

Kalifornian Piilaakson ansa on yrityssektorin konservatiivisessa sosiaalisessa omassatunnossa, joka on johtanut mainitun yhteisön sosiaaliseen polarisoitumiseen. Sosiaaliin liberalismiin yhdistynyt taloudellinen liberalismi jättää oikeuden, mutta myös vastuun yksilön toimeentulosta yksilölle itselleen. Ilman välttämättömiä ammatillisia ja sosiaalisia kykyjä ihmiset jäävät oman onnensa nojaan (Barbrook & Cameron 1995) ilman mahdollisuuksia kunnolliseen elämään ja elämänhallintaan. Neljäs maailma on tullut Piilaakson liepeille (Castells 1999).

Suomessa ei ole nähty Piilaakson kaltaista rakenteellista ja taloudellista eriytymistä, mutta Oulun esimerkki osoittaa tämän mahdollisuuden olemassaolon. Oulun Technopolis Oyj on Suomen menestyvimpiä, ellei menestyvin teknologiakeskus ja sen vaikutukset tuntuvat koko talousalueella. Kuitenkin Oulu on kuulunut kauan Suomen synkkiin työttömyysalueisiin ja tässä suhteessa jäljet juontavat suoraan juurensa lamanaikaisen poliittisen päätöksenteon ja saneerausten listaan. Teknologiakeskusajattelu ei ole kantanut täydellä voimallaan. Teknologiakeskus ei ole vetänyt ympäristöä mukanaan siinä määrin kuin voisi toivoa. Tässä suhteessa huomion voi kiinnittää suoraan julkisen sektorin toimenpiteisiin tai niiden puuttumiseen.

Esittämässäni teknologiakeskusajattelussa ja teknologiakeskusnäkökulmassa on kolme keskeistä ulottuvuutta:

1. Yritystoiminnan ulottuvuus, joka keskittyy nimenomaan voiton tuottamiseen uusista ideoista ja innovaatioiden käyttöönotosta omilla keinoillaan.
2. Tieteellisen tutkimustoiminnan eli yliopiston ulottuvuus, jossa totuutta ja uusia tieteellisiä innovaatioita etsitään akateemisen, taloudellisen ja ajatuksellisen vapauden ilmapiirissä.
3. Yhteiskunnallinen ulottuvuus, jossa huolehditaan kahden erilaisen kulttuurin välille syntyvästä jännitteestä ja toiminnan säännöistä molemmilta osin. Tämä sisältää myös sen, että sekä yliopistoa, että teknologiakeskusta estetään vetäytymästä suoja-muuriensa sisään.

Lisäksi teknologiakeskusajattelussa on kolme keskeistä ansaa:

1. Yliopisto ja teknologiayritykset alkavat toimintatavoiltaan ja ideologialtaan muistuttaa toisiaan, mistä seuraa luovuuden katoaminen ja suuri joukko taloudellisia ansoja, joita räikeimpänä esimerkkinä ovat erilaiset tutkimusmäärärahojen kohdentamiset ja väärinkäytökset.
2. Yliopisto ja teknologiakeskus eristäytyvät muusta yhteiskunnasta omiin kampuksiinsa ja menettävät suoran kontaktin enemmistön arkeen. Tämä on jo tapahtunut politiikan osalta, kun poliittiset päätöksentekijät ovat nousseet tulotasoltaan selkeästi äänestäjäkuntansa yläpuolelle.
3. Vaatiessaan opiskelijoilta nopeita valmistumisaikoja yhteiskunta eliminoi teknologiakeskusten yrityksiltä suuren joukon erilaisia kokeilujen mahdollisuuksia, jotka onnistumisten aikaansaamiseksi ovat välttämättömiä. Samoin yliopisto vaatii esittämään pelkkiä onnistumisia, vaikka käytännöstä tiedetään, että vain yksi sadasta kokeilusta onnistuu kerralla. Tästä seuraa väistämättä tieteellisiä väärinkäytöksiä.

Seuraava kuva antaa käsityksen siitä, millä tavoin ajattelu painottuu hyvinvointiyhteiskunnan teknologiakeskusajattelun kannalta. Vaikka kuva ei pysty sitä ilmaisemaan, teknologiakeskusajattelun keskus on agora, jolla erilaiset intressit kohtaavat fyysisesti ja henkisesti ja nykyajassa virtuaalisesti. Suomalaisittain tyypillisiä pitkiä välimatkoja voidaan korvata sähköisessä tietoverkossa tapahtuvalla kommunikaatiolla, mutta fyysisen kohtaamisen täytyy tapahtua ainakin torin eri kulmissa ja puhepöytäillä.

Tarkoitus ei ole, että kaikki kohtaavat kaikki yhtäaikaan, vaan se, että fyysinen kohtaaminen mahdollistuu ja se tehdään todennäköiseksi ja että siihen kannustetaan. Nykyisin työttömät kohtaavat vain toisiaan ja työvoimatoimiston virkailijan jonotuslappu kädes-

sään. Yritykset käyttävät rekrytoinnissaan mieluusti muita kanavia kuin työvoimatoimistoa. Opiskelijat puurtavat ja elävät omissa sulkeutuneissa maailmoissaan ja tutkijat kohtaavat arkielämän korkeintaan kotona, jos sinne ehtivät suorituspaineiltaan. Teknologiakeskuskäsitteessä teknologiakeskus on kohtaustapa, joka virtuaalisesti voi olla internetissä, mutta reaali maailmassa pieniä keskuksia voidaan luoda minne vain missä vapaata tutkimusta, koulutusta ja yritystoimintaa saadaan fyysisesti lähekkäin.

Kuva 3 Teknologiaakeskus fyysisenä ja virtuaalisena agorana

Internet ja langaton puhelinviestintä ovat luoneet mahdollisuuden virtuaaliagoran olemassaoloon. Se, että tästä agorasta on tullut myös markkinapaikka ei ole sattumaa, mutta molemmat mahtuvat yhtäaikaan olemaan torin eri nurkissa ja kohdissa. Hyvinvointivaltio mahdollistaa joustavuuden sekä työelämän, opiskelun että työttömyyden joustavan yhteensovittamisen ja siirtymisen kivuttomasti elämänalueelta toiselle. Elinikäisen opiskelun motivoimiseksi riittää mahdollisuus ainakin väliaikaisesti parantaa toimeentulotasoa, joka ei työttömänäkään saa jäädä niin huonoksi, että ihminen putoaa kaikkien järjestelmien ja mahdollisuuksien ulkopuolelle niin kuin nyt näyttää käyneen pitkäaikaistyöttömille.

Teknologiakeskusajattelun lupaus ei olekaan tehokkaassa kulunvalvonnassa, taloverkoissa ja laajakaistayhteyksissä, vaan ihmisten ja ajatusten liikkuvuudessa erilaisista elämäntilanteista ja vaiheista toisiin. Työn, työttömyyden ja elinikäisen opiskelun voivat nivoutua kudelmaksi, joka antaa mahdollisuuksia luoda, kokeilla osaamisensa rajoja ja olla osana tekemässä tuloksia yhteiseksi hyväksi.

Teknologiakeskusajattelu ja teknologiakeskus ovat kaksi eri asiaa, mutta kuitenkin

4. Laman hoitokeinot olivat väärin valittuja ja väärin ajoitettuja ja sellaisina vahingollisia. Talouden taittovirhe II: Hyvinvointivaltion rapauttaminen

”Lähes kaikki maat ovat joutuneet tinkimään viime vuosina palvelutasostaan ja ne maat, jotka ovat tässä viivytelleet, niillä tehtävä on varmasti vielä edessä. Esimerkkinä mainittakoon Ruotsi, jossa julkiset menot suhteessa bruttokansantuotteeseen ovat edelleen yli kymmeneksen meitä suuremmat. Samoin julkisen sektorin velkaantumisaste on Suomea korkeampi. Ruotsin esimerkki osoittaa, kuinka vaikeaa hyvinvointivaltion perusteisiin puuttuminen todellisuudessa on ja kuinka herkästi markkinavoimat reagoivat julkisen velan nopeaan kasvuun (Viinanen 1994,554).

4.1. Markkinavaimien hyökkäys ja hyvinvointivaltion siilipuolustus

Suomen julkisen sektorin toiminnan rahoituksessa kohdatut ongelmat syntyivät verotulojen vähenemisestä, joka aiheutui väärään aikaan ja väärin kohteisiin suunnatusta säästöpolitiikasta ja valtiontalouden kehittämislinjasta. Säästötarpeen edellä kulki privatisointiin liittyvä voimakas säästöhalu. Halu muuttaa yhteiskunnan rakennetta ja vahvistaa ihmisten eriarvoisuuteen perustuvaa yhteiskuntaa sai tilaisuutensa todellisen ja kuvitellun säästötarpeen syntyessä.

Länsimaisen hyvinvointivaltion rapauttaminen alkoi Englannissa Margaret Thatcherin uusoikeistolaisesta politiikasta 1980-luvun taitteessa. Tämän politiikan perustat oli kuitenkin luotu jo 1970-luvulle tultaessa⁷⁹. Hyvinvointivaltio oli tuolloin kehitetty varsin pitkälle. Englannin tuolloinen teollisuuskulttuuri ja teollisuuden ja sen innovaatiojärjestelmän rakenne⁸⁰ oli kuitenkin hyvin jälkeenjäänyt (vrt myös Rose & Rose 1969, 28) ja sen sijasta, että yrityksissä ja hallituspolitiikassa olisi ryhdytty uudistuksiin, pitäydyttiin konservatiivisesti teollisuuden ja tieteen vanhoissa luokkarakenteissa, minkä seurauksena Englanti lopulta joutui kansainvälisen valuuttarahaston, IMF:n holhoukseen. IMF puolestaan loi omilla linjauksillaan hyvän pohjan taloudellisesti toimivalle, mutta yh-

⁷⁹ Robsonin ja Cookin vuonna 1970 toimittama kokoelma ”The Future of Social Services” käy läpi itse asiassa samoja kysymyksiä, jotka nousivat esiin 1990-luvun alun Suomessa.

⁸⁰ Esimerkiksi englantilainen autoteollisuus tarvitsi pelastajakseen amerikkalaisia ja japanilaisia yrityksiä ennen kuin niiden toiminta saattoi kannattavasti jatkua. Toisaalta vastaavasti lopettamisuhan alla olleita hiilikavoksia onnistuttiin ainakin väliaikaisesti pelastamaan niiden työntekijöiden ammattiyhdistysliikkeen avulla, mikä vahvasti soti tuolloisen konservatiivihallituksen politiikkaa ja oppeja vastaan (SK 12/1997).

teiskunnallista kehitystä jarruttavalle tai jopa peruuttavalle politiikalle. Myös OECD:n linjaukset 1980-luvun alussa pitivät hyvinvointivaltiota jarruna taloudelliselle kasvulle⁸¹.

Ison Britannian valtiontaloutta tervehdyttänyt ja talouden ulkomaista tasapainoa parantanut politiikka sai innokasta vastakaikua Yhdysvalloista presidentti Ronald Reaganin omana sovellutuksena. Yhdysvaltain talouden kohdalla tulokset eivät olleet yhtä draamaattisia, joskaan eivät olleet alkuperäiset ongelmatkaan. On kuitenkin muistettava, ettei Yhdysvalloissa koskaan edes oltu kehitetty samanlaista hyvinvointivaltiota kuin pohjoisen Euroopan demokratioissa (mm. Kosonen 1995).

Kaikesta huolimatta hyvinvointipalveluiden ja julkisen (yritys-)toiminnan yksityistämiseen tähtäävä ajattelu sai voimakasta ja kritiikitöntä vastakaikua läntisissä oikeistopuolueissa ja niitä lähellä olevissa tiedemiehissä. Juuri taloudellisen taantuman kynnyksellä alettiin pohjoismaissa harjoittaa tällaista oikeistolaista hyvinvointivaltion rapauttamispolitiikkaa. Uusi vuosikymmen kohdattiin menneen vuosikymmenen resepteillä.

Kaksi erilaista käsitystä hyvinvointivaltiosta ja tavallaan myös kaksi erilaista ihmis- ja johtamiskäsitystä oli vastakkain. Ensimmäinen vastasi pitkälle Douglas MacGregorin esittämää X-teoriaa (MacGregor 1960). Toimeentuloerojen tasaamisen ja talouden tehokkuuden välillä vallitsee vaihtosuhte: sosiaaliturva heikentää yrityshaluja. ”Rahaa rikkailta köyhille on kannettava vuotavassa ämpäriässä” (Okun 1981). Toinen käsitys vastasi Y-teoriaa (MacGregor 1960). Valtion hyvinvointitoimilla on talouden tehokkuutta edistäviä vaikutuksia, koska markkinat eivät toimi täydellisesti. Hyvinvointivaltio voi korjata markkinoiden epäonnistumisia. Toimeentuloerojen tasaaminen ja sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien turvaaminen ehkäisee syrjäytymistä ja tuo kansakunnan lahjakkuusreservit käyttöön. ”Vuotava ämpäri onkin talouden tehokkuutta ja kasvua edistävä kastelujärjestelmä” (Korpi 1984, Kajanoja 1997). Sosiaaliturvaan tehdyt panostukset palautuvat sitä paitsi täysimääräisinä talouteen ja lähes täysin kotimarkkinoille, mitä hyvätuloisten tai varakkaiden verohelpotukset eivät suinkaan tee.

⁸¹ Hyvinvointivaltio kehityksen ja kasvun jarruna ei mitenkään näyttänyt soveltuvan pohjoismaisen hyvinvointivaltion tapaukseen. Kasvu ei ehkä ollut niin nopeaa kuin joissakin muissa maissa, mutta eivät talouden taantumukset liioin olleet yhtä syviä. Vasta poliittinen suunnan muutos ja talouden rakennemuutoksen hallitsemattomuus loivat harhakuvan kapitalistista markkinataloutta huonommasta suorituskyvystä niiden silmissä, jotka näin halusivat asian nähdä.

Britanniassa liki 20-vuotinen oikeistopolitiikka tuotti tuloksenaan kuin 1800-luvulta peräisin olevan köyhyystason⁸² leviävine tuberkulooseineen ja taantuvine sivistystasoinen. Yhdysvalloissa rikkaat ovat linnoittautuneet omiin aseihin vartioituihin turvavyöhykkeisiinsä ja yleinen turvattomuus, on lisääntynyt. Lapset saa noutaa päivähoitosta ainoastaan kuittia vastaan. Neljännes värikkäistä nuorista miehistä on vankiloissa tai ehdonalaisessa. Norjalaisen sosiologin Nils Christien ”Kohti vankileirien saaristoa” (1993) on selkäpiitä karmiva kuvaus kuluneesta ajasta ja sen ideologisesta murroksesta. Puhutaanpa sosiaalidemokratian ansioista pohjoismaisen hyvinvointivaltion kehityksessä mitä hyvänsä (vrt. esim. Kosonen 1995,22), kommunismin pelko ja läntisten kommunistipuolueiden nojaaminen Neuvostoliiton reaalisosialismiin päin osaltaan edesauttoi myös läntisiä hyvinvointivaltioita ja pakotti niiden työnantajapiirejä mukautumaan hyvinvointivaltion kehittämissuuntaan⁸³.

Arvokriisi sekä teknisen kehityksen että maailmanjärjestyksen uuden tilanteen edessä oli ylikäymätön. Oikeistoradikaalit ja porvarilliset ekonomistit palasivat takaisin Adam Smithin talousteoriaan sen nykyaikaan jalostetussa muodossa neoklassisena talousteorian. Itseasiassa Richard Swedbergin (1996) toimittama kokoelma ”Economic Sociology” ennakoiti mahdollista vastateoriaa, joka ei vielä kukaan ole kirkastunut⁸⁴. Kärkevimmat kohdat löytyvät taloushistorian tarkastelusta ja kritiikistä neoklassisen teorian perusoletuksia vastaan. Neoklassisen talousteorian ”puhtaiden matemaattisten mallien” ja sosiologian ”likaisten käsien” tulokset ja oletukset ihmisen olemuksesta ja merkityksestä ei vain tuottajana ja tuotannon välikappaleena, vaan myös kuluttajana ja omia päätöksiä tekevänä toimijana ovat siksi kaukana toisistaan. Elämä itseisarvona ja ihminen pääomana puuttuu lähes kokonaan nykyekonomistien maailmasta. Kapitalismiin kuuluva työvoiman tavaraluonteen korostuminen ja ihmisten esineellistyminen (Esping-Andersen 1990) hallitsee kaikkea inhimillisen pääoman käsittelyä, mikäli sitä edes käsitellään.

paineita ja -vaiheita.

⁸⁴ Puolet teoksen kirjoituksista on taloussosiologian klassikkoja ja toinen puoli 1980-luvulla virinnyttä uutta kiinnostusta talouden polttaviin kysymyksiin. Myös Mäkisen väitöskirja ”Yhteiskunnan tieto” (1995) oli selvä oire tähän suuntaan.

Länsimaiset ja erityisesti pohjoismaiset hyvinvointivaltiot erilaisine sovelluksineen joutuivat 1990-luvun alkupuolen lamassa rahoituskriisiin. Esimerkiksi Suomessa myös jo instituutioiksi muodostuneet rahoituslaitokset erityisesti pankit joutuivat omaan kriisiinsä. Lähtökohtana syntyneelle tilanteelle oli kansainvälisten pääomaliikkeiden vapautuminen. Finanssipääomalla ei ole isänmaata. Kun isänmaattomasta pääomasta puhutaan, tarkoitetaan mitä ilmeisimmin likvidiä, vapaata finanssipääomaa, joka liikkuu lähinnä lainattavana rahana, mutta myös pörssiosakkeiden fiktiivisessä odotusarvoihin perustuvassa taloudessa.. Yrittäjätoimintaan ja tuotannollisiin hankkeisiin eli reaalityönteeseen sidottuna yrittäjäpääomalla ja yrittäjällä on aina isänmaa. Se ottaa vastaan voitot ja tappiot oli se sidottuna mihin maahan tai valtioon hyvänsä ja yrittäjäpääoman haltija elää itse samassa taloudessa, josta voittonsa pyrkii ottamaan.

Vuoden 1990 jälkeen Suomessa ajaututtiin ilmiselvään konfliktiin yrittäjäpääoman ja finanssipääoman välillä. Finanssipääomaa siirtyi pörssistä pankkitileille lainattavaksi vieraan pääoman ehdoin korkealla korolla, pörssiyhtiöille tämä kurssien lasku oli vain rahoituskustannuksia lisäävä kehityskulku, mutta ajan ja paikan reaalityönteeseen sidotulle yrittäjäpääomalle se oli selvä suonenisku, yritysten tai yrittäjien oli jopa myytävä omaisuuttaan tai ainakin lisättävä vakuuksia entisenkin rahoituksen varmistamiseksi ja sen kustannuksista selviämiseksi. Juuri mikään suomalainen yritys ei kyennyt tuottamaan sijoitetulle pääomalle korkotasoa vastaavaa tuottoa⁸⁵. Seuraukset olivat ilmiselvät - yritykset ajautuivat saneerauslinjalle ja pankkijärjestelmä Suomessa kriisiin luottotappioidensa kanssa. Kaikki vain siksi, että finanssipääoman tuotto oli turvattava koko yhteiskunnan muiden osien kustannuksella.

Hyvinvointivaltion kriisissä oli kysymys paitsi tulojen ja varallisuuden myös vallan uudesta jaosta markkinatalouden ideologisten markkina-arvojen perusteella⁸⁶. Tähän neoklassisen talousteorian hyökkäykseen sen ollessa vahvimmillaan ei kyetty minkään yhteiskuntateorian avulla vastaamaan, koska keskusteluedellytyksiä voimansa tunnossa olevien ekonomistien kanssa ei ollut. Neoklassinen talousteorია onnistui yhdistämään

⁸⁵ Koko suomalaisen tehdasteollisuuden sijoitetun pääoman tuottoa⁸⁵ prosentti oli vuosikymmenen alussa 7-9% ja keskeisillä ventialoilla kuten metallissa 8-10% ja metsäteollisuudessa 5,5-9,3%. Markkinakorot kävivät parhaimmillaan yli 15 %:ssa. On helppo laskea, että koko toimiala olisi nopeasti ollut rahoittajien hallussa ilman koron laskua.

⁸⁶ Tämä uudelleenjakko ei suinkaan ollut laatuaan ensimmäinen tällä vuosisadalla, mutta kokonaan uusin perustein jakoa tehtiin ainakin suomalaisittain. Jaon pohja luotiin kasinotaloudessa ja ne jotka jäivät voittajiksi saivat voitoilleen entistä paremman turvan ja jopa voittolisän lamasta.

teorian ja ideologian ”puhtaaksi malliksi”, jossa muista kuin taloudellisista lähtökohdista johdetut aksioomat ja ilmiöt ovat vain häiriötekijöitä, jotka malleista puhdistetaan (vrt Hirsch, Michaels & Friedman (1987)). Vaikka inhimillisen pääoman käsite tuleekin pohjimmiltaan taloustieteen piiristä, se on kuitenkin yleensä käsitetty varsin kapea-alaisesti lähinnä henkisenä pääomana, joka karttuu ennen muuta koulutukseen sijoittamalla.

Yrittäjyyttä korostavassa yhteiskuntakeskustelussa käytettiin pohjana talousteoriaa, joka ei kuitenkaan tunnista edes yrittäjää⁸⁷, vain yrityksen, jonka ainoana tehtävänä on voiton tuottaminen omistajilleen (Veranen 1996). Tässä tilanteessa yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden pohdinnat esimerkiksi Rawlsin pohjalta (Pursiainen 1995, sekä Hellsen 1996) ja ”Hyvinvointivaltion ristiaallokon” (Andersson et al 1993) kaltaiset pohdiskelut jäivät kokonaan toissijaisiksi talouspoliittisen keskustelun kehityksessä. Talouden murrosta suurempi merkitykseltään oli kuitenkin ideologinen murros, joka esiintyi teorian hahmossa, vaikka olikin ensisijaisesti ideologinen ja vasta toissijaisesti teoreettinen ja tieteellinen (Zelizer 1988).

James Colemanin (esim. 1988) esiintuoma sosiaalisen pääoman merkitys inhimillisen pääoman luomisessa on pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa institutionalisoitu ja siten luotu järjestelmä, jossa sosiaalisesta pääomasta vastuun kantaa valtio⁸⁸. Tällöin on syntynyt käsitys hyvinvointivaltiosta ja hyvinvointiyhteiskunnasta byrokratian häkkinä, josta vapautusta tarvitaan kuin neuvostovallan kahleista. Henkilökohtaisen välittämisen ja kohtaamisen sijasta uusi sukupolvi on saanut kaiken valmiina, eikä siten edes kykene sisäistämään hyvinvointivaltion puuttumisen merkitystä. Yksilön henkilökohtaista vastuuta toimeentulostaan korostavat ideologiat olivat pohjana kaikille tehdyille hyvinvointivaltion säästöohjelmille samalla kun niillä tehtiin tilanne sellaiseksi, että yhä useampien mahdollisuudet vastuunottamiseen vähenivät dramaattisesti.

Käytännössä hyvinvointivaltion siilipuolustus toteutui Ahon hallituksen ja suuren muroksen aikana poliittisen opposition kuoreensa vetäytymisenä. Tämä kuoreen vetäyty-

⁸⁷ Käytännön ihannoivat puheet uusyrityäjyydestä ja yrittäjyyden innokas kannustaminen olivat kuin pilkante-koa tilanteessa, jossa entiset yrittäjät olivat lähes pakon edessä harmaan talouden ensimmäisiä harjoittajia.

⁸⁸ Sosiaalinen pääoma yhteisvastuuna korvautuu luottamuksella (+) ja välinpitämättömyydellä (-) hyvinvointivaltion otettua vastuulleen monia aiemmin lähiyhteisölle osoitettuja tehtäviä. Tämä vastuun siirtyminen perustuu jälkiteollisessa yhteiskunnassa korostuneeseen individualismiin perinteisten perhemallien ja -rakenteiden rapautuessa, mutta myös suurta liikkuvuutta vaativiin työmarkkinoihin, mikä myös ko rapautumista edistää ja jopa vaatii. Perinteisistä perheen tehtävistä huolehtiminen vaikeutuu, ellei jopa tule täysin mahdottomaksi liikkuvuutta ja joustavuutta vaativilla työmarkkinoilla.

minen tarkoitti sitä, että oppositio vastusti viimeiseen saakka kaikkia hallituksen esityksiä, olivatpa ne järjettömiä tai ei. Tässä yhteydessä siilipuolustus tarkoittaa myös sitä, että mitään korjausesityksiä tai toteuttamiskelpoisia vaihtoehtoja ei esitetty. Tietenkin enemmistöparlamentarismiin siirtymisestä on seurannut poliittisen opposition merkityksen ratkaiseva romahdus perinteiseen suomalaismalliin verrattuna. Enemmistöparlamentarismissa oppositiolla on merkitystä vain silloin, kun se saa osan hallituksen taustajoukoista tukseen.

Käytännössä ammattiyhdistysliike joutui ottamaan hyvinvointivaltion puolustuksen harteilleen. Ammattiyhdistysliike korvasi poliittisen opposition ja toimi porvarihallituksen ajan hyvinvointivaltion puolustajana. Suomessa tilanne muuttui sosiaalidemokraattien hallitusvastuuseen tulon jälkeen. Monet valtionvarainministeriön ekonomistien vaatimista säästöistä toteutettiin jopa alunpitäen kärhämää herättäneen ns. Sailaksen paperin ehdotuksia suuremmassa laajuudessa (Kiander & Vartia 1998, 151). Osittain vastustuksen vähenemistä selitti se, että todellisuutta oli jo muutettu teorian kaltaiseksi, osittain muutoin parantunut taloudellinen tilanne. Päätöksentekoon tuli selvä sujuvuuslisä, kun sosiaalidemokraattien johtama hallitus ja sosiaalidemokraattien johtama ammattiyhdistysliike eivät kovin herkästi asettuneet vastakkain ainakaan julkisuudessa. Muistettakoon toisaalta, että Ahon hallituksen EU-jäsenyyteen liittyneitä maataloustukineuvotte-luja hoiti MTK:n puheenjohtaja ulkoministerin valtuuksin.

Neoklassisen talousteorian mukaan tämä valta on markkinoiden oikeuttamaa valtaa ja siten kilpailun vallitessa kuluttajalle, rationaaliselle yksilölle pelkästään eduksi. Työnantajat sekä yksityisellä että julkisella sektorilla kuten yrittäjät, kunnat ja valtio vetäytyivät laman aikana talouden realiteettien ja lainalaisuuksien eli markkinavoimien selän taakse, joita käsiteltiin kuin luonnonlakina, jolle kukaan ei voi mitään.

Vaikka suurta osaa vallastaan Suomen hallitus ja Suomen Pankki olisivat voineet käyttää päättäväisesti toisellakin tavoin, ne tuolloin toimivat, paradoksaalista kyllä, luottaen markkinavoimien toimintaan luonnonlakina ja samanaikaisesti pitivät keskeisenä kysymyksenä talouspolitiikan uskottavuutta⁸⁹. Uskolla ja luottamuksella ei tietääkseni ole mitään tekemistä luonnonlakien kanssa. Helsingin Sanomien koko sivun artikkeli (23.1.1996) suomalaisten talousvaikuttajien oppien lähteistä selitti lopultakin varsin hy-

⁸⁹ Suomalaisen talouspolitiikan ajattelumallit ovat erittäin voimakkaasti aiemminkin luottaneet markkinaohjaukseen ja markkinoiden kykyyn ohjata rakenteelliset muutokset oikeaan suuntaan. Suhdannepolitiikkaa tehtiinkin lähinnä keskuspankin avulla (myös Heinonen ym 1996).

vin mistä oli kysymys. Kun suomalaisten talousvaikuttajien opit tulivat suoraan Yhdysvalloista, ei pitkään tarvitse ihmetellä niiden sopimattomuutta eurooppalaiseen ja erityisesti suomalaiseen tilanteeseen.

Euroopan integraatioon liittyvissä keskusteluissa lähdettiin kaiken aikaa siitä, että suomalainen laaja konsensusajattelu ja keskinäiseen luottamukseen pohjautuva toimintatapa talouspolitiikassa, työmarkkinoilla ja hyvinvointivaltion kehittämisessä olisi ollut jotenkin jälkeenjäänyt eurooppalaisesta ja amerikkalaisesta länsimaisen teollisuusyhteiskunnan mallista. Voidaan aivan yhtä hyvin perustella se, että keski- ja eteläeurooppalaisten olisi tullut tavoitella pohjoismaista tai erityisesti suomalaista mallia kuin se, että päästäksemme eurooppalaiseen malliin meidän olisi pitänyt purkaa toimiva rakennelma⁹⁰. Meidän menestyksemme ainoa perusta on erityisessä osaamisessa, jota ei kykene tuottamaan muu kuin sellainen hyvinvointiyhteiskunta, jonka peruskiviä hartiavoimin revittiin⁹¹. Vaikka tulonjakotilastot sinänsä osoittivatkin ainakin vielä vuoteen 1994 asti, ettei kotitalouksien tuloeroissa ollut tapahtunut suuria muutoksia, vakavia taloudellisia vaikeuksia oli kuitenkin erityisesti vellallisten kohdalla (Ruotsalainen 1996, Klander & Vartia 1998). Suurimmat muutokset kotitalouksien varallisuuseroissa tapahtuivat kasvun jo oltua hyvän aikaa käynnissä (http://www.verkkouutiset.fi/arkisto/Arkisto_2001/12.tammikuu/erot0201.htm).

Hyvinvointivaltiota haluttiin purkaa näennäisen pakon edessä, kuitenkin täysin tietoisesti ideologisista lähtökohdista (Hietaniemi-Virtanen 1997, 22-31). Ei ole lainkaan satuma, että porvarihallituksen yksityistämistavoitteet ja niiden perustelut olivat sukua Thatcherin hallituksen perusideologialle (Ahon hallituksen hallitusohjelma). Missään ei kuitenkaan ole kiistatta toteennäytetty, että yksityinen olisi julkista tehokkaampi tai päinvastoin (mm. Christie 1993) tai että hyvinvointivaltio olisi sinänsä mikään kehityksen ja kasvun jarru (Korpi 1996). Tällaiset letukset hyväksyttiin kritiikittä annettuina ja varmoina. Tämä jos mikään oli ideologista perustelua ja valintaa sille mikä on ”oikeaa” tiedettä. Eikä unohtaa sovi, että eriävän mielipiteen esittäjät leimattiin vanhanaikaisiksi,

⁹⁰ ~~minen tuli keskeiseksi~~ (vrt esim Kettunen 1997). Tässä kohden käytän samaa kieltä ja samankaltaisia argumentteja tietoisesti hieman nurinpäin.

hulluiksi tai muuten vaan epäilyttäviksi henkilöiksi. Modernin itseriittoisuudesta on kysymys?

Kuitenkin sellaiset asiat kuin työvoimakustannukset ja verokanta ym. ovat Euroopan Unionissakin yhteisömme, yhteiskuntamme ja oman järjestelmämme päätettävissä, riippumatta siitä, millä tavoin niitä täytyy sopeuttaa menestyäksemme kilpailussa pääomasta sekä rahana että inhimillisen pääoman muodossa. Vallalla ollut käsitys suomalaisen yhteiskuntatalouden kilpailukyvyn perusteista keskittyi siinä määrin ”tehokkuuden” lisäämiseen, että ihmiset, joita varten yhteiskunta ja sen talous ovat, unohtuivat. Parhaana esimerkkinä tästä olivat ja ovat edelleen erilaiset terveydenhoitotarpeen priorisointihankkeet ja yleinen hyökkäys ”hyvinvointibyrokratian” kimppuun. ”Byrokratiaa” ei osattu eikä haluttu pitää demokratian kustannuksena, jollainen se pitkälti kuitenkin on. Vuoden 1991 tulopoliittinen nollaratkaisu oli kuitenkin erillisen maininnan arvoinen katastrofi. Kun palkansaaajien verotusta kiristettiin, käteen jäävä palkka pieneni ja työnantajien työvoimakustannukset nousivatkin odotetun palkkasäästön asemasta, saatiin pahimman laman aikaan annetuksi merkittävä työ- ja veromoraalia heikentävä signaali. Harmaata taloutta on aina ollut ja aina tulee olemaan, mutta erittäin merkittävä lisäkasvu talouden harmaalle sektorille saatiin aikaan.

4.2. Pääoman luonteen erot: työ ja. pääoma - yhdessä vai erikseen?

”Ihminen tarvitsee työtä...”

Kuka tarvitsee työttömyyttä ?

Sitä tarvitsee järjestelmä tämä kapitalistinen”

(Työttömän laulu Saaritsa & Chydenius 1967)

Yrittäjäpääoma on teollistuneissa länsimaisissa yhteiskunnissa menettänyt osan painoarvostaan ja vallastaan erityisesti tuotantovälineiden omistajuuden ja hallinnan pirstoutuessa yhä laajemmalle ja omistajuuksien⁹² ristikkäissidosten yleistyessä. Valta on yrityksissä pitkälti delegoitu toimivalle johdolle eli palkkatyötä tekeville ammattijohtajille. Suomalaisessa taloudessa tyypillisen yritysten velkapainotteisen pääomarakenteen takia valta siirtyi lamatilanteessa ensin lainapääomalle (finanssipääomaa puhtaimmilaisessa asemassa olevat tekijät ovat mallintajille pelkkiä puhdistettavia häiriötekijöitä).

laan), joka käyttää sumeilematta valtaansa yrityksiin päin, mutta useinkin tietämättä ja edes välittämättä, mihin viime kädessä pyrkii.

Liiketaloustieteissä ainoa todellinen moraali tai yritysetiikka on voiton tuottaminen yritykseen sijoitetulle pääomalle eli ensisijaisesti omistajille. Tämä ajattelu on pörssiyrityksien käytännössä johtanut siihen, että yrityksissä valtaa käyttävät palkatut johtajat (vrt. mm. Williamson 1968) eivätkä omistajat. On todettava, että etenkin suurten pörssiyritysten kohdalla omistajien joukossa on harvoin suuromistajia, joilla käytännössä on määräysvalta yrityksessä. Käytännössä vastuu yrityksen toiminnasta on sen toimivalla johdolla ja suoraviivainen tulosajattelu tuottaa hyvin lyhytjänteistä toimintaa.

Kun yritys menestyy heikosti ja sen velkaantuminen jatkuu, alkaa rahoittajan vallankäyttö, jonka päämääränä on ensisijaisesti omien saatavien turvaaminen. Päätöksiä tehdään yrityksen tuotannollisen toiminnan olennaisia menestystekijöitä tuntematta ja ymmärtämättä. Pelkkään välittömään rahalliseen hyötyyn eikä toiminnan jatkuvuuteen suuntautuva toimintapolitiikka valtaa alaa.

Tällainen yritys ei kykene kantamaan minkäänlaista yhteiskunnallista vastuuta. Kansainvälisten suuryritysten halu hyvinvointivaltion turvaamiseen jää ilman muuta vähäiseksi (vallan saamiseksi ja pitämiseksi ne päinvastoin haluavat purkaa hyvinvointivaltiota) ja saneeraustavoitteissaan ne tyystin unohtavat työntekijänsä inhimillisenä pääomana. Työvoiman ja työn kohtelu tavarana tuottaa tuloksenaan luottamuksen⁹³ vähene-
misen ja luottamus on inhimillistä ja sosiaalista pääomaa.

Oman ja vieraan pääoman käytännölliseksi eroksi jää ainoastaan riskinoton suuruus, josta omalle pääomalle pitäisi siis maksaa parempaa tuottoa kuin vieraalle pääomalle silloinkin, kun yritys toimii korkeintaan keskinkertaisesti. Kun korkotasot nousevat yli yrityksiin sijoitetun pääoman tuottoprosentin, sijoitukset yritysten omaan pääomaan tulevat järjettömiksi ja yritysten velkaantumiskierre jatkuu, kunnes tuloksena ovat rahoittajien luottotappiot. Tämä ilmiö koettiin Suomen Pankin pitäessä markan arvoa keino-
tekoisesti liian korkealla ja tällä myös osaltaan synnytettiin pankkikriisiä. Pankit maksoivat valtion kokonaisuudessaan takaamista riskittömistä talletuksista reaalikorkoa,

⁹³ Heinonen ym (1996) käsittelevät luottamusta talouspolitiikan retoriikkaan kuuluvana kvasipsykologisena iskusanana. Tässä kohtaa ymmärrän luottamuksen kuitenkin kokonaan muulla tavoin psykologisena tai kvasipsykologisena ilmiönä ja käsitteenä. Coleman (1988) kuvaa luottamusta vastaavan ilmiön artikkelissaan sosiaalisesta pääomasta inhimillisen pääoman luomisesta, eikä kovin kauaksi tästä jäädä Fukiyaman ”luottamusyhteiskunnassakaan” (1996) ja myös Christien (1993) näkemys lähestyy samaa ilmiötä joskin hieman toisesta näkökulmasta.

joka ei pitkällä tai keskipitkällä aikavälillä kuitenkaan olisi voinut kovin paljon nollasta poiketa. Jollei kasvua tapahdu, ei synny korkoa.

Yrityksen ja siihen sijoitetun pääoman tuottavuus syntyy ja kehittyy tehdyn työn avulla. Pääoman tuotto syntyy siitä, että työstä ei makseta koko sen tuomaa lisäarvoa työntekijälle, vaan osa jää pääomaan (investointeihin). Tuloksen jakajina ovat lisäksi verottaja ja rahoittajat. Työ ja tuotantovälineiden omistus eivät välttämättä ole vastakkaisissa leireissä, vaikka jakavatkin työn tuomaa lisäarvoa keskenään, mutta pyrkivät yhdessä varmistamaan toiminnan tulevaisuuden. Verottajan edun mukaista on säännöllisen tulon jatkuvuus riippumatta siitä, kuinka työntekijät ja yrittäjät tuloksen keskenään jakavat. Matalan pääomaverotuksen vallitessa verottajan edun mukaista on, että mahdollisimman suuri osuus tuloksesta jaetaan nimenomaan palkkoina. Kun verotus esimerkiksi Suomessa painottuu palkkaverotukseen, työllistäminen on verottajan edun mukaista. Silloin kun työnantaja on yrittäjä, joka itse elää samassa taloudessa, alhaiset palkkatkaan eivät välttämättä ole pitkällä tähtäyksellä lainkaan edullisia.

Omaan leiriinsä joutuu finanssipääoma, jolle yritystoiminnan todellisella jatkuvuudella ei ole suurta merkitystä, ainoastaan sopimusten mukaisella pääoman korolla ja rahoituspääoman palautumisella sovitussa aikataulussa tai mieluummin nopeammin ja suorien sijoitusten vaihdettavuudella. Finanssipääoma on ihmisten omistamaa ja ihmiset elävät jossakin taloudessa, jonka kokonaisetua heidän tulisi ajatella. Käytännössä finanssipääoman omistajat luopuvat lähes täysin omistustensa kontrollista. Tästä seuraa, että finanssipääoman ja yritysten työntekijöiden ensisijaiset edut ovat aina ristiriidassa keskenään. Sitä vastoin suomalaisen yrittäjäpääoman ja yrityksen työntekijän edut inhimillisenä pääomana olisivat voineet olla pitkälle yhteiset taistelussa finanssipääoman ylivaltaa ja kohtuuttomia odotuksia vastaan.

Lamataloudessa säästäminen ei lisännyt investointeja ja kasvua, vaan vaikutti pikemminkin päinvastaiseen suuntaan. Säästäminen oli pois investoinneista, reaalikorko söi talouden perusteita ja muutti reaalitalouden pääomaa finanssipääomaksi, jonka kohtuuton korkovaatimus lopulta kääntyi itseään vastaan. Suomen taloudessa, jonka yritysten pääomarakenne oli erittäin velkapainotteinen, riskittömien talletusten positiivisen reaalikoron maksamiseen laman aikana tarvittiin pankkitukea ja suurtyöttömyyttä.

Ratkaisuksi sietämättömän korkotason ja ideologian aiheuttamaan ongelmaan vallassa ollut politiikka tarjosi hyvinvointiyhteiskunnan ohentamista kansankodista köyhäina-

vuksi. Hyvinvointiyhteiskunta on paitsi taloutensa tuotos myös sen panos eli hyvin toimivan jälkiteollisen talouden edellytys.

Monetaristisen talouspolitiikan luoma illuusio ylivakaasta rahanarvosta, jota korkoinstrumentilla tuetaan johti täsmälleen samankaltaiseen fiktiiviseen todellisuuteen kuin pörssikursseja nostanut substanssifiktio yhdistettynä utopistisiin kasvuajatuksiin 1980-luvun lopussa ja on jälleen esillä 2000-luvun alussa. Tuolloin fiktiolla kuitenkin syötiin sellaiset julkistalouden pelivarat, joita olisi tarvittu laman ollessa kovimmillaan. Tämä tuntuu sitäkin merkillisemmältä kun jo 1980-luvun lopussa ennustettiin tuleva tilanne (Heinonen et al 1996, 49).

Kulutusjuhlan vuosiksi sanotut 1980-luvun lopun vuodet synnyttivät markkinaillusion pörssiosakkeista tavarana, jonka arvo muotoutuu ainoastaan kysynnän ja tarjonnan lakien avulla, mutta jolle olisi olemassa jokin itsenäinenkin substanssiarvo, joka voidaan laskea lähes riippumatta markkinoista. Kun kurssit nousivat kautta linjan käytännössä yritysten omasta toiminnasta riippumatta, tämä illuusio vahvistui ja pääomat valuivat reaalitalouden investoinneista pikavoittojen etsintään pörssistä. Kun kurssit lähtivät laskuun, syntyi häiriö, tieto(kone-)yhteiskunnan yhteinen psykoosi. Osakesalkkuja varvioivat tietokoneet ryhtyivät raksuttamaan ”myy” viestejä, joukon etunenässä pankkilainojen vakuuksina olevien osakkeiden valvontaohjelmat. Tarjonta markkinoilla lisääntyi, osakkeiden vakuusarvot laskivat ja uudet vakuuslimiitit tulivat vastaan ja hinnat putosivat edelleen. Pankit alkoivat vaatia lisävakuuksia jo myöntämilleen lainoille⁹⁴. Alkoi reaaliomaisuuden, erityisesti kiinteistöjen, arvon lasku ja ydintoiminnassaan terveidenkin yritysten konkurssiketju.

Kasinotalous kaikkine paniikkihäiriöineen siirtyi seuraavaksi valuuttamarkkinoille. Varmaa on ettei pelaajia ollut yhtä paljon, mutta hätääntyneitä ja pelokkaita oman turvallisuutensa takaajia oli vähintään yhtä paljon kuin oli pörssimarkkinoilla, ainakin markkamääräisesti. Valuuttamyrskyjen ajassa ei ehkä ollutkaan enää kysymys pikavoittojen saannista, vaan tappioiden pelosta. Yhtäkaikki sellaisille markkinavoimille eivät Suomen hallitus eikä liioin Suomen Pankki näyttäneet voivan mitään.

Talouspolitiikan uskottavuus ei syntynyt säästöillä eikä supistuksilla ja pankkien tukemisella etenäkään siihen suuntaan, että ne voivat huoletta purkaa luottotappionsa. Selvin

merkki siitä, ettei hallitus eikä edes Suomen Pankki itse uskonut omaan toimintaansa, näkyi parin vuoden ajan korkotasossa. Jos luottamus ja usko politiikan onnistumiseen olisi ollut olemassa, korkoinstrumenttia ei olisi käytetty paniikinomaisesti vain peläten markan ulkoisen arvon heikkenemistä, vaan laskemalla ohjauskorkoja esimerkinomaisesti uskoen talouden ja markkinavoimien mukana pysymiseen. Koron lasku olisi lisännyt paitsi edellytyksiä myös painetta investoida toimintaan rahan sijasta. Reaalitalouden puolella edellytykset elpymiselle olivat olemassa jo aiemmin, jos ne vain olisi osattu käyttää. Suuri rakenteellinen työttömyys ja pankkitukilasku itse asiassa näyttivät laman jatkuvan vielä silloinkin, kun se oli jo loppunut. Pankkitukilaskun jälkinäytöksiin kuuluvat myös toisen valtionvarainministerin Arja Alhon ero hallituksesta 1997 ja sitä edeltäneet tapahtumat (Alho 1997, 175-176).

Taistelu ideologioiden välillä, joka lopulta taisi olla pelkkää suurvaltojen välistä ja niiden talouksien, erityisesti sotatalouksien, valtataistelua, on muuttunut kasvottoman finanssipääoman taisteluksi ihmisten luoman demokratian kanssa. Usko markkinavoimien kaikkivoipaisuuteen on johtanut fatalistiseen ideologiaan, jossa talous ohjaa ihmistä eikä ihminen taloutta. Tämän taistelun käsikassaroiksi finanssipääoma värväsi pienyrittäjäjärjestöt, joiden jäsenet tuolloin viime kädessä kaikkein selvimmin kärsivät finanssipääoman ahneudesta. Kuitenkin kyseessä oli puhtaasti reaaliomaisuuden ja tulojen uusjako länsimaisissa yhteiskunnissa, jonka perusteluja haettiin paitsi omasta aate maailmasta myös globalisoitumisen pelosta (vrt. Esping-Andersen 1996).

Yritysmailma kävi kynsin hampain hyvinvointivaltion rakenteiden, esimerkiksi yleisen työttömyysturvan, terveydenhoidon ja koulutuksen kustannusten kimppuun ymmärtämättä lainkaan, että kyseessä oli suomalaiselle yritystoiminnalle elintärkeä infrastruktuuri, jonka purkaminen ehkä muutaman vuoden tähtäyksellä saattoi tuoda säästöjä, mutta joka lopulta koituu yritysten, vaikkakaan ei välttämättä finanssipääoman maksettavaksi monin eri tavoin eikä välttämättä lopulta yhtään nykyistä oikeudenmukaisemmin⁹⁵.

⁹⁵ Finanssipääoma voi jättää maan ja yrityksen (ja niin yrityskin, ellei sitä esim onnistuta myymään työntekijöille tai toimivalle johdolle), mikäli kustannustaso sen mielestä nousee liian korkealle, mutta mukana siirtyvät markkinatkin. Oikeudenmukaisuuden uusista tulkinnoista mm Hellsten (1996) ja Pursiainen (1995). Toimeentuloa on totuttu pitämään viime vuosikymmenten aikana (pl 90-luku) ihmisten perusoikeutena. Suoritukseen perustuvaan oikeudenmukaisuuden vaatimukset ovat kuitenkin lisääntyneet. Jos näin jatkuisi ei oltaisi kovinkaan kaukana tilanteesta, jossa luovuttaisiin kokonaan sosiaalisten ja yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden selitysvoimasta yksilötason käyttäytymisessä. Niinpä esim rikosoikeudellisissa tuomioissa ei voitaisi huomioon ottaa lieventäviä (tai raskauttavia) asianhaaroja niinkuin Christie (1993) kuvaa USA:n rangaistusohjeistusta.

Esimerkkinä voidaan kuvitella tilanne, jossa pienetkin yritykset joutuvat itse todella hoitamaan työntekijöidensä kaikkinaisen terveydenhoidon eli käytännössä hankkimaan omat lääkäriasemat. Naistyövoimaa tarvitsevat yritykset joutuvat huolehtimaan lasten päivähoitosta. Yritykset joutuvat kustantamaan työntekijöidensä koulutuksen paljon nykyistä alhaisemmalta tasolta lähtien, mikäli nimittäin haluavat osaavaa henkilöstöä, sillä jo pelkkien koulujen lukukausimaksujen takia tarjolla olevan henkilöstön yleinen peruskoulutustaso laskisi merkittävästi. Yhteiskunnallinen levottomuus lisääntyy joka tapauksessa työttömyysturvan pitkäaikaisesti ja pysyvästi heikentyessä ja jopa omat poliisivoimat saattavat osoittautua yrityksille tarpeellisiksi (jälleen Christie 1993). Eipä silti, etteikö tällaistakin tilannetta myös Suomessa muistettaisi, kouluista tms. puhumattakaan Esimerkiksi 1930-luvun alussa mm. Kymiyhtiön palkkalistoilla oli yksi ylikomisario, yksi ylikonstaapeli ja neljä konstaapelia (Polin 1932, 151). Toisaalta nykyisin yksityisten vartiointiliikkeiden kasvu ja kaikkinaisen yritysten omiin työntekijöihin kohdistuvan valvonnan lisääntyminen viittaa vahvasti tähän suuntaan.

Tietoinen poliittinen ratkaisu perhearvojen korostamisesta jättämällä toinen vanhemmista kotiin nostaa työssäkäyvän puolison palkkavaatimusta lopulta saman verran kuin säästyy hyvinvointivaltion palvelujen kustannuksissa, etenkin kun tasa-arvon nimissä samat palkkavaatimukset tulevat perheettömiltä (keskieurooppalainen malli miehestä perheen elättäjänä ja perheelle perustuvasta hyvinvointivaltiosta) sosiaaliturvasta, ei sekään kestä voimakkaita leikkauksia (Koistinen et al 1996).

Edellä esitetyn perusteella väitän, että hyvinvointiyhteiskunnan rakenteiden purkaminen, joka näytti lyhyellä tähtäyksellä säästöltä, tuli laman aikana ja velkaisessa taloudessa tehtynä vähintään yhtä kalliiksi kuin talouden elvyttäminen. Vain kasvun avulla velan hoito oli mahdollista. Suomessa kasvun nopeus oli mainio, mutta kasvusta suuri osa oli vain paluuta entiselle tasolle ja aikaisemman tilanteen saavuttamiseen eli vajaa-käytössä olleen kapasiteetin käyttöönottoa, mutta entistä velkaisemman valtiontalouden kanssa.

Julkisen talouden säästötoimien ja työttömyyden kehityksen vertailu antaa aiheen epäillä, että pohjoismainen hyvinvointivaltio on ideologiana ja rakennelmana ollut tasa-arvokysymys, jolla on ajettu nimenomaan naisten etuja. Suomalaisen hyvinvointivaltion painavin osa sijoittuu hoivavaltion puolelle ja merkittävin osa toteutetuista säästöistä kohdentuu juuri hoivatyöhön (mm Julkunen 1994). Suomalaisten naisten korkea työssä-

käyntiaste on perustunut pitkälti hoivavaltiolle. Tämä on toteutunut perheellisten naisten ja yksinhuoltajien työssäkäynnin mahdollistavalla lasten ja vanhusten hoitojärjestelmällä, joka on luonut naisille työpaikkoja. Niinpä laman alkaessa työttömyys kohdistui ensimmäiseksi teollisuuden valtaosaltaan miespuolisiin työntekijöihin ja naisiin vasta julkisen sektorin säästötoimien alkaessa purra. Laman hellittäminen näkyi ensikädessä miestyöpaikkojen lisääntymisenä naistyöpaikkojen edelleen vähetessä ja osa-aikaistuksessa (vrt myös Julkunen 1994), joten työttömyysasteet olivat lopulta erilaatuisina varsin samansuuruiset.

Maatalousväestön ongelmien lisäksi julkiset tukimuodot todellisuudessa ylettyvät selkäläisille strategisesti tärkeille toimialoille, joita perinteisesti, mutta kovin erilaisista syistä, on pidetty tärkeänä monopolisoida tai ainakin suojata. Suomessa Alko, Posti ja Raha-automaattiyhdistys ovat olleet sellaisia ja pankit näyttivät nyt olevan erilaisin selityksin vuorossa. Pankkijärjestelmän ongelmat ovat maailmanlaajuisestikin samankaltaisia, vain mittakaavat vaihtelevat. Tarve ja keinot rahoitusjärjestelmän eli käytännössä pankkien tukemiseen valtion rahoituksella ovat olleet kuitenkin hyvin erilaiset eri maissa. Suomessa pankkien lonkeroituminen koko talouteen on poikkeavan monimutkaista, vaikka muistuttaakin monin tavoin maa- ja metsätaloudellisen kompleksin sijoittumista suomalaisen yhteiskunnan talouteen. Paitsi rahanlainaajina pankit ovat olleet mukana lisäksi omistajina ja sijoittajina suurimmissakin teollisuusyrityksissämme.

Eurooppalaisen integraation ja jopa globalisaation vastavirrat ja niiden syyt löytyivät pitkälle kansainvälisen työnjaon perusteista, sillä tietyt suojamuurit ovat olleet kapean elinkeinorakenteen ja vientiteollisuuden yksipuolisuuden mahdollistajia. Suomalaisen yhteiskuntatalouden toimivuus on saatu perinteisesti aikaan sillä, että vientiteollisuuden kärkitoimialoista on voitu pitää hyvää huolta valuuttapolitiikan avulla ja kotimarkkinat aktiivisina erilaisin tukimuodoin ja rajasuojan avulla, joskin rajasuoja on jo EFTA:n ajoilta alkaen ollut hyvinkin lievää ja rajoittunut lähinnä maatalouteen ja elintarviketuotantoon. Euroopan yhdentyessä ja maailmankaupan edelleen vapautuessa mahdollisuudet tällaiseen suojaamiseen vähenevät jatkuvasti⁹⁶. Tietyt toimialat muodostuvat mahdolltomiksi kannattavuuden merkittävästi heiketessä, silloin kun syystä tai toisesta edul-

⁹⁶ Yhteiseen rahaan siirtyminen oli viimeisin vastustettavista rajasuojan purkamisen välineistä. Esim. monetarismien oppi-isänä pidetty Milton Friedman arvosteli ankarasti eurooppalaista haavetta yhteiseen rahaan siirtymisestä pitäen sitä työttömyyden oloissa ja kansallisvaltioiden näkökulmasta suoranaista joukkotsemurhana (HS 14.5.1996).

lisemmat tuotteet ylittävät rajan, mikä Suomen perinteiselle mallille on melkoinen ta-
loudellinen ja kulttuurinen haaste.

Tässä mielessä kaikki pohjoiset teollisuusmaat ovat olleet yhteisissä vaikeuksissa. An-
karan ympäristön ja luonnon olosuhteiden vuoksi ihmistyö ei koskaan voi niissä olla
edullinen resurssi. Ihmistyö ja inhimillinen toiminta pohjoisessa on kallista, koska elä-
minen on kallista. Ihmisten työn arvon täytyy siis jollain tavoin olla sidoksissa työn
laatuun. Pohjoisessa meidän täytyy olla erikoistuneita, parempia kuin muualla, pelkkä
ahkeruus ei riitä. Vaatimus jättäytyä integraation ulkopuolelle, jota jälkijättöisenä kuu-
lee vaikka EU-jäsenyyteen liittymisestä on kulunut jo vuosia, on yhtä kuin luottamuk-
sen puute ja uskon menetys tähän mahdollisuuteen. Yksioikoinen integraation perässä
juoksu samalla, kun ylivoimaisuuden perusteita ja edellytyksiä haluttiin syödä, on yhtä
kuin ymmärryksen puute. Suomesta käsin on vaadittava EU:iin ja sen päätöksentekoon
yhä enemmän demokratiaa ja hyvinvoinnin rakenteiden turvaamista, ettei se kompastui-
si eliittiprojektin harhaan.

Ei ole lainkaan selvää, että yhteiskuntatalouden amerikkalainen malli selviytyi ideolo-
gioiden taistelussa lopullisena voittajana. Läntisten teollisuusmaiden taantuessa kasvua
ylläpitäneet Japani ja kaukoidän muut taloudet joutuivat lamaan ja rahoituskriisiin vasta
liki kymmenen vuotta länttä myöhemmin. Pohjoismaiset hyvinvointiyhteiskunnat ja
etenkin Suomi kirivät kasvussaan ja kehityksessään, eikä markkinatalousihanteiden
mukainen yksityistämisen ja hyvinvointivaltion leikkaaminen ole niillekään mikään vii-
sasten kivi (Tanninen 2000). Pohjoismaat joutuivat 1980-luvun lopulta alkaen hakoteil-
le suosiessaan pääomaliikkeiden vapautumisen yhteydessä erityisesti finanssipääomaa
ja seikkailukapitalismia, Sombartilaista termiä käyttääkseni.

Suunnitellut ja toteutetut julkisten menojen säästötoimet eivät suinkaan lisänneet kan-
santalouden aktiivisuutta ja pelivaraa, vaan nimenomaan passivoivat taloutta ja supisti-
vat kokonaistuotantoa. Tämä taas jo itsessään lisäsi valtion velkaantumistarvetta. Ilman
valtionalouden velkaantumista työttömyyslukujakin voitaisiin tarkastella toisin. Auto-
maatio on vapauttanut työvoimaa puhtaasta perustuotannosta ja työtä ja ihmisen suh-
detta työhön olisi ollut syytä ryhtyä tarkastelemaan uudella tavoin. Uusi teknologia luo
tietenkin uusia erilaisia työpaikkoja, mutta ne ovat toisaalta suhdanneherkempää kuin
vanhan talouden alat (myös Vartia & Ylä-Anttila 1999).

Suomalaisen hyvinvointivaltion todellinen kriisi oli seurausta työttömyyden voimakkaasta kasvusta ja verotulojen alenemisesta. Kuviteltu kriisi syntyi ideologisella tasolla ja oli omiaan johtamaan sellaiseen talouspolitiikkaan, jonka takia työttömyys kasvoi ja verotulot supistuivat. Niinpä todellisen kriisin tuottamia pulmia hoidettiin kuvitellun kriisin keinoin: tästä tyypillisimpänä esimerkkinä ovat olleet sellaiset päätökset kuin pankkijärjestelmän saneeraus ehtona pankkituen myöntämiselle, kotihoidon tuen leikkaukset, jotka kannustivat sijaisuuksien vähentymiseen, valtion ja kuntien säästötoimet etenkin henkilöstömenoissa, käytännössä palkattomat ylityöt ja laajeneva harmaa talous. Tämä kaikki tapahtui porvarihallituksen aikana. Selvien protestivaalien jälkeen valtaan noussut Lipposen sateenkaarihallitus aloitti tilanteessa, jossa vientiteollisuuden elpyminen oli täydessä vauhdissa samoin kuin valtion velkaantuminenkin. Inhimillistä pääomaa ryöstöviljeltiin ja hyvinvointivaltion menot olivat edelleenkin leikkausten kohteena. Nyt jo kuitenkin onnistuivat monet sellaiset leikkaukset, jotka edelliseltä hallitukselta eivät onnistuneet. On kuitenkin todettava, että niiden onnistuminen syvimmän laman aikaan ei olisi ollut mikään helpotus, vaan aivan päinvastoin. Eivätkä ne nytkään välttämättä taittaneet valtion velkaantumista, vaan jatkoivat lamaa työttömyyden muodossa.

Taloudellisen pääoman ja erityisesti finanssipääoman ehdoin leikattiin hyvinvointiyhteiskuntaa ja säästettiin hyvinvointivaltion menoissa. Hyvinvointivaltio on kuitenkin jälkiteollisessa yhteiskunnassa sosiaalista pääomaa rakentava ja osin myös yhteisöllistä sosiaalista pääomaa korvaava elementti, ja pohjoismaisessa ajattelussa jopa korvaamaton elementti. Juuri hyvinvointivaltio jatkuvuuden turvaajana olisi edesauttanut uuden ajattelutavan kehittymistä, jonka esivaiheet oli jo kylvetty. Elinikäisen oppimisen avaimet olivat jo käsillä.

4.3.

Kuka tarvitsee työttömyyttä

Suomea kaltoin kohdellut lama tuotti tuloksenaan massatyöttömyyden, joka näyttää olevan laadultaan varsin pysyvää. Työttömyyden synnyn selitykset ovat varsin yksinkertaiset, jos ne sellaisiksi halutaan ymmärtää. Markkinatalouden nykyään hyväksytty perusajatus on, että yritysten ainoa tehtävä on lisätä omistajien varallisuutta. Jos uuden tekniikan avulla sama tuotantomäärä voidaan tuottaa vähemmällä ihmisjoukolla so. vä-

hemmin kustannuksin, se tuotetaan niin. Kahdeksankymmenluvun liiketaloustieteen⁹⁷ opetuksin organisaatiot ovat madaltuneet ja tulosjohtamisen oppien avulla siirtäneet toimintansa painopisteen yhä selvemmin lyhytnäköiseen voitontavoitteluun parhaana esimerkkinä kasinotalouden ns. ”yön yli voitot”.

Uusi tekniikka ja teknologia, mutta ennen muuta uusi talous pudotti yhä uusia ryhmiä työttömyyden ja lyhytkestoisten työsuhteiden kurimukseen (Tilastollinen Vuosikirja 1994). Työnantajien vaatimukset palkkatason pudottamisen puolesta saavuttivat yhä enemmän vastakaikua ja työntekijöiden reaaliasiot laskivatkin (Kiander & Vartia 1998). Korporatismiin kyllästyneet yltiöliberalistit vaativat markkinavoimien vallan täysmittaista ulottamista työmarkkinoille - työn hinnan pitäisi määrittyä kysynnän mukaan. Ihmisen ja työn tavaraluonnetta korostava työnantajamoraali valtasi alaa julkisessa tiedonvälityksessä, joka sitten alunpitäen amerikkalaisesta näkökulmasta lähes kriittikittävästi kertoi eurooppalaisen työttömyysongelman syiden olevan jäykissä työmarkkinarakenteissa⁹⁸. Uusliberalismin airuet olivat kyllä alunpitäen aloittaneet voimiansa kokoamisen jo edellisen öljykriisin ajoista lähtien (Taivalsaari 1997, 43-46).

Palkkojen alennus ja verojen kevennys eivät liioin automaattisesti merkitse lisää työpaikkoja, vaan pelkästään lisää voittoa yritysten omistajille ja hyvätuloisille⁹⁹. Tämä voitto ei automaattisesti lisää investointeja eikä sitäkään kautta edistä työllisyyttä. Pikemminkin se voi lisätä investointeja, jotka tähtäävät työvoiman vähentämiseen, koska koneiden johtaminen on paljon yksinkertaisempaa kuin ihmisten johtaminen. Palkkojen joustaminen, so. alentaminen, olisi ollut pelkkää vanhentuneiden, kilpailukyvyttömien tuotantorakenteiden tukea, mutta ehkäpä tämä olisi ollut välivaiheena tarpeen.

Länsimaiset hyvinvointivaltiot ja erityisesti hyvinvointivaltion pohjoismaiset sovellukset kärsivät kaikkein eniten 1990-luvun alun markkinakeskeisestä poliittisesta dogmas-

⁹⁷ Petersin ja Watermanin (1982) 1980 -luvun puolivälin menestysteos vaikuttaa edelleenkin yritysten kehittämishankkeissa. Varsin vähälle huomiolle suomalaisessa keskustelussa jäi ikävä kyllä Rosabeth Moss Kanterin (1989) ”Jättiläisten tanssi”, jossa käsitellään yritysten rakenteellisia haasteita uudessa taloudessa tai sen alkuvaiheissa.

⁹⁸ Amerikkalaistuneen kansantaloustieteen professori Bengt Holmströmin näkemys siitä, etteivät palkat Yhdysvalloissakaan joustaa, vaan työpaikkojen määrä joustaa ja ihmiset muuttavat, jos muuttavat, töiden mukana. (Kari Tervon ohjelmassa TV 1:ssä joulukuussa 1996), soti voimakkaasti yleiseen mielipiteen muokkaukseen syötettyä perusväittämää vastaan.

⁹⁹ Ajatus palkkajousten vaikutuksesta työn kysyntään suoraan kysynnän ja tarjonnan lain mukaisesti on erittäin epäilyttävä, eikä tällaista yhteyttä empiirisesti edes ole varmistettu. Yritykset eivät missään taloudessa toimi täydellisen, puhtaan kilpailun tilanteessa (vrt esim Polanyi (1947), North (1977) ja White (1981)). Tällöin niiden tuotannon kysynnänkään hintajousto ei ole neoklassisen mallin mukainen. Tuotantoa ei suinkaan automaattisesti lisätä, vaikka tuotantokustannukset (ja nimenomaan palkat) alenisivat.

ta. Sekatalousjärjestelmät, joissa markkinataloutta täydentää ja jossakin määrin ohjaa vahva julkinen sektori, lähestulkoon antautuivat kansainvälisen kapitalismin painostuksessa. Valtion tehtävä onkin hämärtynyt ja julkisen sektorin taloudellisen toiminnan alkuperäiset syyt ja tarkoitukset kadonneet. Markkinataloutta eivät ohjaa ihmisten tarpeet vaan kapitalistinen voiton tavoittelu. Pääomalle on saatava voittoa tai korkoa hinnalla millä hyvänsä. Markkinatalouden ihanuus on vaihtunut kansainvälisen kapitalismin rautaiseen kuristusotteeseen.

Valtio on vallan elementti ja valtaapitävien väline. Valtio on muodostunut väkivallan avulla, turhaan ei esivalta kannata teloituspöytänsä. Valtion olemassaolo perustuu legalisoituun väkivaltaan ja sen käytön uhkaan. Valtio on uhkakuva ja valtio on väkivallan käytön laillisesti rajattu muoto, kuten anarkismin klassikot Proudhonista Kropotkiiniin ilmiön muotoilevat. Pjotr Kropotkinin (1842-1921) mielestä kapitalistisen tuotannon kaksi keskeistä 'vääryyttä' ovat kaikille tarpeellisten, kaikkien hyvinvoinnille välttämättömien hyödykkeiden tuotannon ehkäisy ja samalla inhimillisen työn tuhlaaminen täysin tarpeettoman valmistamiseen. Erityisen hyvin tämä tietysti pätee Kropotkinin omaan aikaan, jolloin myös Euroopan työläiset kärsivät vakavaa aineellista puutetta. Vaikka omassakin maassa nähtiin nälkää, vietiin elintarvikkeita ulkomaille. Kropotkin sanoo, että samalla kun on luotu tukuttain keinotekoisia tarpeita, on kaikille välttämättömästä puutetta, Yhteiskunnan normirakenne on legalisoitu valtion avulla ja valtiota varten. Normit ovat valtaa, ne määrittävät yksilön toiminnalliset rajat. Yksilön vapaus kuuluu länsimaisen käsityksen mukaan ihmisen perusoikeuksiin, mutta tätä oikeutta säätelee ja rajoittaa valtion harjoittama valta (<http://cc.joensuu.fi/~jnsoa/kropotkin1.htm>), mutta Proudhon kysyi: Jos kansasta tulee lainsäätävä, miksi tarvitaan kansanedustajia? Jos kansa itse hallitsee, miksi tarvitaan ministereitä? Valtio on ottanut hallitakseen ihmisen oikeuksia lähes rajattomassa määrin. Valtio säätelee yksilöiden keskinäisiä valtasuhteita ja määrittelee sen, missä määrin yksilöllinen vallankäyttö saa ulottua toisen yksilön intiimisfääriin. Valtio toimii itsenäisenä subjektina, omalla oikeudellaan (<http://www.sci.fi/~smet/anarkismi.html>).

Valta on aina läsnä. Vallan vieroksunta ja analysoimattomuus on vallankäytön ja hyväksynnän sanaton muoto. Ideamaailmassa, utopiassa¹⁰⁰ valta on jaettu demokraattises-

¹⁰⁰ Utopiahistorioista esim. Rahkosen "Utopiat ja anti-utopiat. Kirjoituksia vuosituhaten päättyessä" (1996). keskittyy suurten kertomusten ja utopioiden kuolemaan. Utopiaksi tai ideaalityypiksi hän käsittää hyvinvointivaltionkin.

ti ja tässä utopiassa kuvittelemme elävämme. Jokainen yksilö käyttää valtaa fyysisistä ominaisuuksistaan riippumatta oman yhteiskunnallisen asemansa ja auktoriteettinsa perusteella. Valta on hallintaa, mutta myös keskustelua ja kiistelyä vallasta. Valtaa käyttävät erilaiset eliitit. Taloudellinen valta on hämärretty, torjuttu ja poistettu ihmisten mielestä. Toista ei saa riistää, toisen hädänalaista asemaa ei saa käyttää hyväksi, ja silti näin tapahtuu. Koronkiskonta on lakisääteisesti kielletty, mutta kun se on yhteiskunnan talouden perusta ja sääntö se on luvallista ja laillista.

Veroasteen korkeus tai epäoikeudenmukaisuuskaan ei ole veronkiskontaa, kun se saavuttaa kyllin yleisesti hyväksytyn aseman eli kansalaiset kokevat saavansa tarvitsemansa palvelut maksamillaan veroilla. Tässä yhteydessä tuloterot selittävät suurimman osan ”verokapinasta ja napinasta”. Toisaalta juuri verotuksen korkeus ja kansalaisten kokema epäoikeudenmukaisuus selittävät esimerkiksi pienen verovilpin tai kotitarvesalakuljetuksen hyväksyntää tietyissä tilanteissa ja yhteisöissä ja yhteisön jäsenen roolin mukaan (esimerkiksi <http://www.uta.fi/tyt/avoin/verkko-opinnot/sosiaalipsykologia/roolit.html> vrt. myös Goffmann 1968). Yhteiskunnan epäviralliset normit ottavat toisinaan kuin lain aseman¹⁰¹.

Teollinen vallankumous generoi modernin yhteiskunnan komplekseine rakenteineen ja moderni jälkiteollinen on siis teollisen tuotos. Tätä pohjaa vasten talouden painoarvo yhteiskuntasuhteita ja yhteiskunnallista valtaa analysoitaessa nousee keskeiseen asemaan. On kuitenkin harhaista uskoa, että teollisella ja edelleen käynnissäolevalla tietoteollisella vallankumouksella olisi ollut vain yksi reitti ja malli, joka toteutui ja toteutuu kaikkialla samanlaisena¹⁰².

Fordistinen massatuotannon malli ja byrokraattisen organisoitumisen malli hallitsevat edelleen kaikista vaihtoehtoista lähestymistavoista huolimatta käytännön vallankäyttöä. Työvoimasta puhuminen tavarana ja ihmisten esineellistyminen tulosjohtamisen mallissakin ovat osa jälkifordistista kehitelmää. Julkiselle sektorille tulleen tulosjohta-

¹⁰¹ Klassinen esimerkki löytyy Myrdalilta (1945), joka toteaa ”An American Dilemma” teoksessaan mm. amerikkalaisen lain kunnioituksen olevan niin korkealla tasolla, että jos jokin tuntuu ihmisestä epäoikeudenmukaiselta, hän vaatii, että tätä vastaan säädetään laki. Jos laki ei kuitenkaan vastaa amerikkalaisen käsitystä oikeudenmukaisesta normista ei sitä liioin tarvitse noudattaa. Tätä puolen vuosisadan takaista taustaa vasten ei Christien (1993) kuvaus lakien ja rangaistuskäytäntöjen skaaloittamisesta ja poliisivaltion rakentamisesta tunnukaan ehkä niin häkellyttävältä.

¹⁰² Sabelin ja Zeitlinin (1985) massatuotannon historiallisten vaihtoehtojen tarkastelu opettaa ainakin sen, että yleistä ajattelua leimaava käsitys teollisesta vallankumouksesta on erittäin yksioikoinen ja yhdenmukainen ajattelu teollistumisesta jopa homogeenisiksi kuviteltujen teollistuneiden länsimaiden kehityksestä on erityisen harhaanjohtava.

misen malli tehokkuusvaatimuksineen ja yksiköiden ja yksilöiden välisine kilpailuttamisineen on merkillinen sekasikiö yksityisen sektorin joustavuustoiveista ja byrokraattisesta mallista ja vahvistaa olemassaolevia valtarakenteita. Sisäisen kilpailun hyöty on kaikenkaikkiaankin kyseenalainen (esim Moss Kanter 1990, 93-103) ja julkisella sektorilla, jonka eri osat viime kädessä pyrkivät samaan tavoitteeseen, jopa tuhoisa.

Pääsääntönä näyttää olevan vallan vetäytyminen neuvottelumekanismien taakse, kuten oli Suomen työmarkkinaneuvotteluissa syksyllä 1992. Demokratiassa näkyvillä ja koeteilla on useammin vallan legitimizeetti ja muotojen noudattaminen kuin valta ja vallankäyttö sinänsä.

Vallankäytön oikeutusta perustellaan pääasiallisesti esimerkiksi työnantajan oikeudella määrätä työntekemisestä. Kuitenkin viime vuosien aikana tämä määräämisoikeus tai sen vaatimus on alkanut yhä enemmän ulottua myös työajan ulkopuolelle. Tupakoimattomuutta, kohtuullista alkoholin käyttöä, huumeiden käyttämättömyyttä ja jopa sopivaa painoa halutaan käyttää ei vain työsuhteen solmimisen vaan myös sen jatkumisen edellytyksenä. Työnantajan valtaa ja kontrollia halutaan siis laajentaa myös yksilön intimitetin alueelle, muka terveyssyistä (Jessop 1993).

Hyvinvointivaltion luomalle turvaverkolle ja turvalle on haluttu tiukempaa harkinnanvaraisuutta ja valvontaa, jopa pitkälle palvelun tarvitsijan yksityisyyteen asti. Epäilemättä tästä valvonnasta on syntynyt osa hyvinvointivaltiota kohtaan tunnetusta kaunastakin, vaikka sen lähteet pikemmin oman edun tavoittelussa ovatkin. ”Säästämisestä ja näistä holhousyhteiskunnan tarjoamien ns ilmaispalvelujen karsimisesta olen saanut erittäin paljon myönteistä palautetta... suomalaiset haluavat päättää enemmän omista asioistaan, siitä mitä rahoillaan tekevät” (Viinanen 1991). Samaan kategoriaan kuuluu halu päättää esimerkiksi työttömien asioista ja yläluokkainen ”kansanvalistajien” huoli ei niinkään työttömyydestä kuin joutilaisuudesta (vrt esim. Haapala 1989, 91) ja sen demoralisoivasta vaikutuksesta. Niinpä suomalaisen jättityöttömyyden kasvun salliminen saattaisikin selittyä keskittymisellä ”sosiaalipummien” vainoon. Niinikään suurin huoli työttömyyden aiheuttamien kustannusten jälkeen ei suinkaan näyttänyt olevan työttömien toimeentulo, vaan joutilaisuus.

Oligarkian rautainen laki (Michels 1968) pätee tänä päivänäkin länsimaaisessa demokratiassa. Edustuksellinen demokratia eroaa vain siinä aidosta harvainvallasta, että demokratiassa vallankäyttäjät voidaan vaihtaa ilman väkivaltaa. Ongelmaksi muodostuu

vain se, että silloinkin kun demokratiassa havaitaan tehdyt valinnat vääriksi saatetaan todellisuudessa joutua odottamaan melkoisen pitkään vaalikausien pituuden vuoksi ennenkuin vallankäyttäjiä voidaan vaihtaa¹⁰³.

Presidentti Koivisto vaati markan kellutus päätöksen yhteydessä markkinavoimia kantaan vastuunsa tilanteesta. Mutta miten tällaista vaatimusta voidaan kohdistaa keneenkään, jos ei määritellä eikä tiedetä mitä tai keitä ne markkinavoimat ovat (vrt Taivasaari 1997)?

Yksi mahdollinen markkinavoiman määrittely: Markkinavoimilla on tapana Suomessa ja miksei muuallakin lopettaa sellaisia esimerkiksi kyläkauppoja, jotka kaikki kyläläiset haluaisivat pitää toiminnassa. ”Yhden ostajan päätökset tehdä ostoksensa kaupungin marketissa, eivät varmasti heilauta kyläkauppaa suuntaan eikä toiseen”, ajattelee kylän asukas. Mutta, kun kaikki ajattelevat samoin, syntyy markkinavoima. Kyläkaupan kysyntä ei riitä toiminnan jatkamiseen ja se on pakko lopettaa. Toisaalta markkinavoimille on hyvin helppo antaa kasvot, kun ymmärretään, että todellista valtaa kiihtyvän keskittymisen taloudessa käyttävät vain monikansalliset suuryritykset ja pörssien sekä keskuspankkien johtajat, joille vaaditaan vielä nykyistä suurempaa itsenäisyyttä (Taivassari 1997, 40-52).

Suomalainen metsäteollisuus oli menekkiongelmiansa takia etunenässä vaatimassa markan devalvointia. Juuri minkäänlaista hintakilpailuetua se ei olisi neuvotelluista palkanalennuksista saanut, koska suorat palkkakustannukset olivat hinnoissa marginaalinen tekijä. Metalliteollisuudella oli varovasti arvioiden samanlainen tilanne, mutta palkkakustannusten leikkaamisella olisi kuitenkin voitu hieman säästöjä saada, vaikka korko- ja kysyntäongelmat olivat kuitenkin jo tuolloin ilmeisimmät ongelmat.

Kotimarkkinateollisuus olisi säästänyt palkkojen leikkauksella, mutta menettänyt samalla kysyntäpohjaansa ehkä jopa enemmän kuin nyt nähtiin. Kunnat olisivat yleensä menettäneet enemmän verotuloja kuin säästäneet omissa palkkamenoissaan ja tämä kehitys on jatkunut yhä edelleen (Tilastokeskus: Aluebarometri 2001 <<http://www.stat.fi/>>).

¹⁰³ Erilaisten arvioiden mukaan äänestäjien poliittinen uskollisuus on varsin pysyvää ja muisti hyvin lyhyt. Vaikka jossakin vaiheessa Ahon hallituksen politiikka näyttikin mediapelin gallup-demokratialta, vakavammalta näyttää se, että kaikki suomalaiset puolueet ovat unohtaneet olevansa erilaisten eturyhmien ajajia ja kilpailevat hallituskelpoisuudella ottaen yllään vastuullisen valtionhoitajan kaavun, huolimatta siitä, että suuri osa kansanedustajista on toisaalta eturyhmien henkilöstöä.

Metsäteollisuus tarvitsi devalvaatiota, muttei sitä neuvottelemalla saanut. Siispä se käänsi omat valuuttavirtansa pois markasta. Metalliteollisuus arveli tarvitsevänsä devalvaation tuomaa hintakilpailuetua. Muut taas pelkäsivät, että devalvaatio tulee ja maksoivat pois tai terminoivat valuuttalainansa jos pystyivät ja ennättivät (Kiander & Vartia 1998). Siinä tilanteessa eivät Suomen Pankin rahkeet riittäneet. Kellutukseen päätyemisessä vuotta myöhemmin ei ollut enää devalvaation kaipaajia, mutta ei tarvittu kuin pari isoa spekulanttia niin varmuuden vuoksi valuuttojaan suojaavat alkoivat liikkua. Valtaa ei käyttänyt oikeastaan kukaan, vaan moni vain seuraili ja sopeutui. Tieto kulkee kuitenkin markkinoilla nykyisin niin nopeasti, että yksikin normaalista poikkeavan suuntainen ja suuri valuuttakauppa voi aiheuttaa milloin hyvänsä ketjureaktion.

4.4.

Tieto ja valta

Tiedon hallinta on keskeisessä asemassa juuri seikkailu- ja salamakapitalismissa, jossa yhä elämme. Tiedon oikeellisuus tai relevanttisuuskaan ei ole niin merkittävää kuin se, mitä tiedolla voidaan tehdä. Esimerkiksi Ahon hallitus ei ollut laman tullessa pahimmilleen joulukuuhun 1992 mennessä tehnyt puolitoistavuotisen uransa aikana juuri mitään yhden hölmön palkka- ja veroratkaisun lisäksi.

Paljon merkittävämpää kuin se, mitä hallitus oli tehnyt tai ei ollut tehnyt, oli tieto hallituksen aikomuksista, jota tietoa käytettiin milloin mihinkin tarkoitukseen. Ennen muuta hallituksen aikomuksilla ja tiedoilla niistä luotiin suomalaiseseen yhteiskuntaan ja sen talouteen epävarmuuden ilmapiiri, josta kaikenlainen kehitysoptimismi puuttui ja josta usko tulevaisuuteen oli katoamassa.

Marraskuussa 1992 uhannut yleislakko vältettiin, mutta yleislakon uhka ja sen väistymisenkin vaikuttivat markan ulkoiseen arvoon varsin vähän ja niin muodoin myöskin korkotasoon. Tässä tapauksessa aivan epäilemättä tiedolla ja sen hallinnalla oli peräti olennainen merkitys.

Tiedon määrän kasvu (Koski 1998) on ollut kehittyvässä tietoyhteiskunnassa valtava, mutta kaikkein suurin ongelma ”suuren murroksen” tullessa oli tiedon ymmärtäminen ja tulkinta. Vielä syksyn 1996 yliopistojen lukukauden avajaispuheenvuoroissaan useampi kuin yksi yliopiston rehtori kiinnitti huomiotaan tietoyhteiskunnan tuloon ja tiedon määrän sijasta sen tulkintaan ja ymmärtämiseen. Iiro Viinanen, joka valtionva-

rainministerikaudellaan niitti laakereita erityisesti selkeydellään ja suorasanaisuudellaan, sai aikaan myös luottamuksen rapautumisen suomalaisessa yhteiskunnassa. Tästä syystä suurin osa laman tullessa käytetyistä yhteiskuntapoliittisista puheenvuoroista meni suoraan toistensa ohi jälkiä jättämättä. Elvyttämistä kannattaneiden professorien pohdiskelevat lausunnot saivat vastaansa arki ajatteluun upotetut ”taloudelliset realiteetit”. Talouden realiteetteihin vetoajilta unohtuivat politiikan realiteetit - suomalaisten enemmistö kannatti hyvinvointivaltion tuomaa sosiaaliturvaa (Allardt et al 1992).

Markkinavoimille vallan antava hallitus saattaa olla hyvinkin menestyksekkäs toiminnassaan talouden eläessä hyviä kasvun aikoja, mutta kun talous elää syvässä lamatilassa markkinavoimatkaan eivät toimi johdonmukaisesti. Markkinakorko on ainoa heikko viite siitä, mihin taloudessa uskotaan, mutta koron merkityksen johdonmukaisuus on jo varsin epämääräinen. Kun ymmärretään, että reaalista talletuskorkoa ei voi syntyä kuin talouden kasvusta ja kehityksestä, taantuva talous tekee korkealla korolla karhunpalveluksen itselleen. Tällöin korko näyttää lopulta olevan valuutan ulkoistakin arvoa silmäläpittäen vain kosmeettinen seikka, mutta reaalityaloudelle kohtalonkysymys. Kotikutoisin keinoin Suomea ei enää voida valuuttapolitiikalla saada lamaan, nämä päätökset tehdään nykyisin EKP:ssä.

Korkotaso kuitenkin tarjosi pohjan spekulatioille ja koron nousu saattoi olla jopa viite odotettavissa olevasta devalvoitumisesta eikä suinkaan sen este, koska ilman inflaatiota ja kasvua korkea reaalikorko on mahdoton. Silloin kun talous on kyllin suuri keskuspankki saattaa onnistua korolla korjaamaan voiton spekulatioista, mutta luultavasti tekee silloinkin virheen.

Pieni talous joutui nimenomaan hyväksymään valuuttansa ulkoisen arvon muutokset ja käyttämään korkoa ei niinkään vallan osoittamiseen, vaan talouden tehostamiseen, mikä olisikin ollut paras spekulatiosuoja. Markan kellutuksella syksyllä 1992 itse asiassa lopullisesti lakkautettiin keskuspankin valta koron käyttämiseen suhdannepoliittisena instrumenttina.

Ahon hallituksen politiikka merkitsi kaiken kaikkiaan tulonsiirtoa palkansaajilta ja yrittäjiltä tallettajille ja viime kädessä suoraan finanssipääomalle. Vallansiirtona tämä ei

kuitenkaan ole ollut tehokas tapa, koska valta luisui sen haltijoiden ja käyttäjien käsistä jonnekin, tuskin kukaan vieläkään tietää minne¹⁰⁴.

Laajemmin ajatellen teollisen yhteiskunnan muuttuminen kulutusyhteiskunnaksi merkitsee juuri vallan siirtymistä kuluttajille tai oikeammin näiden kasvottomalle aggregaatille eli kulutukselle tai kulutuskysynnälle. Nämä ovat niitä paljon puhuttuja ”markkina-voimia” ja tässä mielessä lamatilanteen ongelmallisuus näkyy syvimmillään¹⁰⁵.

Helpoin säästökohde valtion budjettialijäämän pienentämistä ajatellen olisivat olleet nimenomaan yhteiskunnan talouden kannalta ”hyödyttömältä näyttävät” tai passivoivat tulonsiirrot, kuten eläkkeet ja työttömyyskorvaukset. Työttömyyskorvausten leikkaaminen, jota todella yritettiin, olisi ollut melkoinen säästökohde. Työttömillä on kuitenkin samaa kuluttajan valtaa (<http://www.edu.fi/teemat/keke/kulutus/eettis.html>), markkina-voimaa ja äänivaltaa kuin eläkeläisillä, mutta puoli miljoonaa työtöntä olisi kuitenkin kyllin tiukalle vedettynä ja vaaleihin osallistumattominakin Suomen kokoisessa maassa ollut melkoinen uhkatekijä yhteiskunnallisena aikapommina, jonka virittymistä kaavailtiin. Jo pelkkä yhteiskuntarauhan säilyttäminen vaati, ettei työttömien tilannetta enää heikennetty. Kuitenkin tämä pommi virittyi, mutta ehkä eri tavalla kuin kuviteltiin. Tämä tarkoittaa sitä, että syntyi työttömyyden kova ydin, johon eivät tahdo perinteiset eivätkä uudetkaan keinot purra (<http://www.metalliliitto.fi/1-03sauramo.htm>).

Suomalaisen pankkijärjestelmän täysromahduskaan ei olisi ollut kaukana, mikäli työttömyyskorvaukset yhtenä kauniina päivänä olisi kokonaan lopetettu. Välttämättömään toimeentuloon tarvittavaa minimiä arvioitiin vakavissaan vasta vuonna 1999, kun otettiin huomioon se, että sosiaaliturvalla elävienkin pitää saada jossain määrin tehdä itsen päätöksiä (Aatola & Viinisalo 1999, Forma 1998, Forma et al 1999).

¹⁰⁴ Valtionvarainministeriö virkamiehet ja rahoitustarkastuksen johtavat virkamiehet tulevat ainakin pankkikiiriin alusta mieleen. Tässä mielessä on tärkeää, ellei peräti välttämätöntä nähdä minkälaista yhteiskunta- ja talouspolitiikkaa ko. henkilöt edustavat. Valtionvarainministeriön johtavat virkamiehet olivat selkeästi markkinatalouden renkejä "Friedmanin epistoloineen", kuten esim. ylijohtaja Hetemäen lausunnot vuosina 1995-1997 antoivat ymmärtää, ettei tarvitse kovin paljoa katsoa taustapeiliin nähdäkseen miksi kehitys on ollut koetun kaltainen. Vallan kulkusuunnasta on kuitenkin arvioita ja näyttöäkin esim. Manuel Castellsin "The Information Age"-trilogiassa (1996-1999).

¹⁰⁵ Tässä mielessä esimerkiksi EU:n ns. Vihreä kirja Living and Working in the Information Society : People First <www.ispo.cec.be/infosoc/legreg/docs/peopl1st.html> ontuu jossain määrin ajattelussaan. Vaikka se toteaaakin työpaikkojen Euroopasta hävinneen juuri 1990-luvun alussa, se ei lankaan ota kulutusta huomioon, vaan tarjoaa pikemmin koulutusta ja yrittäjyyttä ratkaisuksi työttömyyden ongelmaan. Koulutus ja yrittäjyys ei työllistä, ellei kysyntää ole ja tavara on halpaa ja ihmiset kalliita!

Suomen historian suurin tulonsiirto tehtiin, kun reaalikorko Suomessa pääsi liki 11 %:in. Suurin osa tästä tulonsiirrosta meni laiskalle pääomalle¹⁰⁶, mutta myös nuorilta asun- tovelallisilta keski-ikäisille tai vanhoille velattomille, lapsiperheiltä lapsettomille, investoijilta säästäjille jne. Kotimarkkinakysynnän pudotus ei liioin merkinnyt hintojen laskua muutoin kuin varallisuusarvoissa ja tarjonnan vähenemistä ja kaiken kaikkiaan talouden passivoitumista (Kiander & Vartia 1998).

Suomen Pankin ja korkean koron puolustajat vetosivat aina ja jatkuvasti markkinavoi- miin ja kansainvälisen pääomaliikkeen vapauteen tämän tulonsiirron oikeuttajana. Il- man vuoden 1992 yleislakkouhkaa ammattijärjestötkin olisivat menettäneet valtansa. Ja hallituksen valtakin olisi lopullisesti luisunut käyttämättömänä jonnekin, ilman sopua ainakin.

Populistinen journalismi langetti syyn hallituksen talouspolitiikan epäonnistumisesta lä- hinnä tuolloin käynnissä olleen presidenttipelin syyksi. Sisäpolitiikassa presidentillä ei nykyisin ole paljon todellista valtaa. Kuvitelmaan presidentin sisäpoliittisesta vallasta nojasivat Raimo Ilaskiven, Paavo Väyrysen ja Martti Ahtisaaren vaalikampanjat. Kui- tenkin symbolisesti presidentin valta oli todella suuri ja Kekkonen kausien jäänteinä meillä on kuva presidentistä, joka kerran pari jyrähtämällä runnoo maan asiat järjestyk- seen. Hullunkurisinta oli suorapuheisen valtionvarainministerin aikana se, että tällainen marssijärjestys olisi saattanut toimia. Ahtisaaren tullessa lopulta valituksi pehmeän lin- jan ehdokkaana suurin osa vahingoista oli jo tehty ja jälkien korjaaminen kovin paljon vaikeampaa.

Presidentti Koivisto ei omista salaisista syistään valtansa rajoja juuri kokeillut, sillä en- tisen yhteiskuntatutkijan itsekritiikki saattaa olla yksi kynnys ja toinen voi löytyä Suo- men Pankin entisen pääjohtajan roolista, jota viittaa Koivisto ei ehkä koskaan koko- naan laskenut hartioiltaan (Koivisto 1996, Pietilä A-P 1995).

Hallituksen vallankäytön kannalta on kuitenkin kiehtovaa todeta, kuinka voimakkaim- min esiintyivät joko yhden vaihtoehdon politiikan vastaiset presidenttiehdokaskandi- daatit jopa hallituksen sisällä (Pokka, Väyrynen) tai kokonaan hallituksen ulkopuoliset ehdokkaat. Ikäänkuin heillä ei olisi ollut mitään tekemistä hallitusvastuussa olevien puolueiden kanssa.

4.5. Yhteenveto: Työ, pääoma ja kulutus vallan jaossa

Yrityksen toiminnassa lähtökohtana on yrittäjäpääoma, pienyrityksessä yrittäjän oma sijoitus. Koska yrittäjäpääoma ei useinkaan riitä yrityksen toimintaan tai ainakaan sen kasvattamiseen ja laajentamiseen, mukana on myös luottoa, vierasta pääomaa, joko velkana tavarana ja raaka-aineiden toimittajilta tai varsinaisilta rahoituslaitoksilta. Varsinaisten rahoituslaitosten välittämä pääoma perustuu erilaisiin keskinäisiin velkajärjestelyihin ja talletuspääomaan, joka nykyaikaisessa jälkiteollisessa taloudessa on yleensä hyvin suojattua riskitöntä pääomaa.

Työ jakautuu yrittäjän työhön ja palkkatyöhön, esimerkiksi kotityö on yrittäjätyön luonteista, mutta vailla rahallista vastiketta. Viime kädessä teknologia kuuluu pääoman piiriin, mutta silläkin on toki oma työluonteensa nykyisessä jälkiteollisessa taloudessa. Teknologiaan on sijoitettu pääomaa ja tämän pääoman tulee saada osansa yrityksen tuotosta. Teknologinen kehitys ja talouden kasvu ovat koron syntymisen edellytys. Ihmisen työ yritystoiminnassa on alkanut saada entistä enemmän pääoman luonnetta¹⁰⁷. Tätä luonnetta kuvaavat erityisesti aikapalkkaan perustuvat palkkausmuodot ja mm. se, että eläkkeitä maksetaan. Neoklassiseen talousteoriaan perustunut hyökkäys ammattiyhdistysliikettä vastaan palkkajousten vaatimuksineen korostaa työn tavaraluonnetta.

Koron merkitys on olennainen tarkasteltaessa kansantalouden säästämisen ja investointien yhteyttä. Korko syntyy kapitalistisessa taloudessa vain talouden kehityksestä ja kasvusta. Mikäli talous ei kasva eikä kehity, positiivinen reaalikorko aiheuttaa investointien kohdentumisen nimenomaan säästämiseen, ainakin niin kauan kunnes korkoa ei enää synny. Säästäminen ei tällöin mahdollista investointeja, vaan korvaa ne. Säästämisen ja investointien suhde saattaa siten deflaation ja supistuvan kansantuotteen taloudessa olla jopa käänteinen teoriaan verrattuna.

Työtä käsitellään nimenomaan tavarana eikä inhimillisen pääoman käyttönä. Kilpailun siunauksellisuuden¹⁰⁸ kyseenalaisuudesta selvimmän osoituksen saa seurattessaan, kuin-

¹⁰⁷ James Colemanin (1988) käsittelemänä inhimillinen pääoma ja sosiaalinen pääoma tämän muodostumisen edellytyksinä ovat ideoita, joita neoklassinen talousteoria on erityisesti vieroksunut, vaikka Nobel palkittu Gary S. Becker niihin puuttuu palkintoluennossaan (1993) ja muussa tuotannossaan! Kuitenkin, mikäli inhimillistä pääomaa käsitelläänkin sen sosiaalinen elementti puuttuu kokonaan.

¹⁰⁸ Tulosjohtamisen perusteisiin kuuluvan yrityksen tai organisaation sisäisen kilpailun siunauksellisuus näytetty vähintäänkin kyseenalaisena Moss Kanterin (1989) teoksessa (ss 83-102). Sisäinen kilpailuttaminen korostaa nimenomaan työn tavaraluonnetta ja unohtaa kokonaan sosiaalisen pääoman merkityksen puhumatta inhimillisestä pääomasta.

ka hintakilpailua joudutaan jatkuvasti pitämään yllä estämällä kilpailun tuloksena syntyviä kartelleja yms. yhteenliittymiä kehittymästä. Työn käsittäminen tavaraksi kilpailutaloudessa johtaa hyvinvointiyhteiskunnan olemassaolon ja jopa sen mahdollisuuden kyseenalaistumiseen (myös Niskakangas 1996).

Täydellinen kilpailu johon neoklassinen talousteorია opinkappaleensa perustaa on markkinatalouden todellisuudelle vieras ilmiö (North (1977) Zelizer (1988) ja Hirsch, Michaels & Friedman (1987)). Koska täydellistä ja puhdasta kilpailua ei ole, verkostoituva talous tuottaa lopulta aina erilaisia oligopolitilanteita tai jopa todellisia monopoleja. Kumpaa demokraattinen yhteiskunta haluaa yksityistä vai julkista monopolia ja kumman toimintaan politiikalla on mahdollisuus vaikuttaa?

Kansainvälisen talouden kapitalistinen, mutta myös kolonialistinen luonne näkyy siinä, että ensimmäiset suuret pääomat hankittiin nimenomaan luonnonvarojen ja ihmisten hyväksikäyttönä. Tavarán lisäarvo syntyi lähinnä siirtämällä se paikasta toiseen. Tässäkin työtä tehtiin, mutta lisäarvo syntyi siitä, että kysyntä ja tarjonta saatettiin kohtaan toisensa (Töttö 1991). Useimmiten kysymyksessä oli puhdas ryöstö ilman vastiketta tavarán tuottajalle. Mitä luonnonvarojen hyväksikäyttöön tulee, ei kovin kauaksi tästä tilanteesta vieläkään ole päästy. Rajallisten luonnonvarojen sumeilematon hyväksikäyttö on jo aiheuttanut korvaamattomia tuhoja maailman luonnolle. Tässä suhteessa pääoman vapaa liikkuvuus ja maailmankaupan vapauttaminen ovat edelleen suuri uhkatekijä maailman luonnolle. Puhtaasti pääoman tuottoon ja mahdollisimman pieneen riskiin katsova rahoituspääoma rajattoman vallan käyttäjänä pakottaa yrittäjäpääoman sellaisten lyhytnäköisten voittojen tavoitteluun, jotka eivät ilman ihmisen ja luonnon riistämistä ole mahdollisia.

Läntisissä teollisuusmaissa kuluttajaliike on ruvennut esittämään vaatimuksia luontoystävällisen teknologian ja ympäristönsuojelun puolesta eli toimimaan markkinavoimana ja markkinavoimien omanatuntona¹⁰⁹. On tullut aika jolloin nimenomaan kehitysmaat ovat suurin riskitekijä ja aikapommi joka tikittää lähtölaskentaa, mutta ilman merkittävää muiden maiden panostusta niillä ei yksinkertaisesti ole varaa ruveta huolehtimaan ympäristökysymyksistä, vaan niiden on toimittava kuten entisissä sosialistimaissa tai 1970-luvulle asti länsimaissakin toimittiin. Tätä tukee sekä läntisten teollisuusyritysten

että läntisen teollisen pääoman yhä kiihtyvä halu nopeiden voittojen saantiin. Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n asettama taloudellisen ohjauksen malli näyttää pyrkivän ohjaukseen mahdollisimman vähäisellä inflaatiolla ja monetaristisella talouspolitiikalla, joka suosii pääoman muodostumista, mitä sinänsä voidaan pitää edullisena kasvua ja taloudellista kehitystä silmälläpitäen. Pääoman muodostus näyttää kuitenkin käytännössä olevan sellaista laatua, että se keskittyy hyvin harvoihin käsiin ja sitä kautta yleensä jopa vuotaa ulos ko. kehitysmaasta ulkomaisten yritysten voittoina jättämättä lopulta jälkeensä sen enempää teollista kuin taloudellista, saati sitten yhteiskunnallista osaa- mistakaan, mutta toki saasteita, ympäristötuhoja ja ekologisia katastrofeja jne.

Pääoman vapaa liikkuvuus aiheuttaa kapitalistisen pääoman hakeutumisen suurimpien voittojen luo eikä tällöin ei ole suurtakaan väliä sillä, miten ja mistä voitot syntyvät. Pääomalla ei ole moraalia, ei etiikkaa, eikä liioin omaa tahtoakaan. Valtioiden ja valtioliittojen tehtäväksi jää maailman luonnon turvaaminen ja ihmisten suojaaminen tulevaisuudelle.

Pääoman ideologisina välineinä toimivat oikeistopuolueet, joiden sokeus vaikeille ajoille on maailmanhistoriasta tuttu. Yhdysvalloissa tarvittiin Rooseveltin New Deal politiikka selvittämään syvä lama. Saksassa taas jouduttiin äärioikeistolaiseen totalitarismiin, joka ei lopulta kovinkaan paljon poikennut Neuvostoliiton totalitarismista¹¹⁰. Liberalismilla ei kukaan selvinnyt edellisestä maailmanlaajuisesta lamatilanteesta. vaikka esim. Kalela (1989) tulkitseekin Suomen käyttäneen liberaalia politiikkaa 1930-luvun lamasta selviämiseen. Valtion roolin suuruus tuolloisessakin Suomessa ei kuitenkaan tee harjoitetusta politiikasta sellaista liberalismia kuin nykyvuosina olisi haluttu tehdä (myös Kiander & Vartia 1994 ja 1998).

Suomessakaan ei ole kovin kauan siitä, kun haluttiin keskustella yritystoiminnan etiikasta ja yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta¹¹¹. Eikä toisaalta ole kovin kauaa siitä, kun yksituumaisesti todettiin, että yritystoiminnalla (Veranen 1996) ei ole muuta vastuuta kuin tuottaa sijoitetulle pääomalle mahdollisimman suuri tuotto ja tämä tuotto voi syntyä yritysten jakamasta voitosta tai niiden arvon noususta (yritysten arvon määrittelystä mm. Suvas 1994).

¹¹⁰ Myös Moore: "Origins of Dictatorship"(19xx).

¹¹¹ Esim. Pertti Koistisen" kaksi sivua" Talouselämälehdessä vuonna 1987 olisi ansainnut ajatuksena enemmänkin tieteellistä huomiota, vaikka se olikin tarkoitettu yritysjohton lukemistoksi.

Kasvun ja kehityksen vaiheissa näyttää kuin kangastuksena siltä, että itse ansaittua hyvinvointia riittää ainakin keskiluokalle ja että hyvinvointivaltio voisi tuolloin olla viime kädessä köyhäinhoitolaitos. Pääomallahan ei ole muuta velvoitetta kuin kasvaa korkoa. Piilevänä ymmärryksen hämärtymisen aiheuttajana on toisaalta keskiluokan hyvinvointi, toisaalta se, että hyvinvointivaltio sellaisenaan rakentaa infrastruktuurin, jonka säännösten ja holhoamisen tuella yritystoiminta nimenomaan voi vapautua huolehtimasta esimerkiksi työoloista, koulutuksesta, terveydenhoidosta, yleisestä vakaudesta ja turvallisuudesta. Jos hyvinvointivaltion antama tuki otetaan yritystoiminnalta pois, se joutuu huolehtimaan näistä vähintään siinä määrin kuin sen toiminta- ja toimituskyky vaatii, eikä tämä suinkaan ole ilmaista.

Suomalaisessa yhteiskunnassa ja sen lamassa nimenomaan työttömyyden kannalta ratkaiseva tekijä oli se, että strategisesti suomalaiselle yhteiskunnalle keskeinen metsäsektori on muuttunut työllistävästä alasta työtävieroiksuvaksi erittäin energia- ja pääomainensiiviseksi tuotantotaloudeksi niin metsätaloudessa kuin metsäteollisuudessa. Sen työllistävä rooli onkin nähtävissä vain yritys- ja taloushistoriassa ns. energiakriisin jälkeen. Metsäsektori onkin ollut pitkään Suomen kriisiala nimenomaan työllistämisen kannalta jo ennen ulkomaille levittäytymistään (Koskinen 1989 ja 1998)..

Pääoman merkitys ja pääoman valta ja vallan käyttö ovat kasvaneet nimenomaan tällaisen logiikan takia. Mutta vallankäytön reitit ovat kovin toisenlaiset kuin takavuosina. Vaikka entiset metsäsektorin äänenpainot yhä virallisesti hallitsivat maata, metsäsektori joutui toteuttamaan toivomansa devalvaation ”markkinavoimien” kautta, kun neuvotte-luteitse ei ollut saavutettavissa toivottua tulosta. Oliko tämän pääoman edustajia liian vähän hallituksessa ja eduskunnassa vai onko niin, että pääomaa edustivat vain laiskan finanssipääoman edustajat, jotka olivat hyvissä ajoin rahastaneet sijoitusomaisuutensa? Tässä tilanteessa pääoman logiikka ei toiminut perinteisellä tavalla, vaan toteutunut pakkodevalvaatio tuli paljon kalliimmaksi kuin hallitsevaa päätöksentekokoneistoa käyttäen. Poliitiikka ja pääoma eivät kulje käsi kädessä edes jälkiagraarisessa Suomessa, vaikka länsimaisessa yhteiskunnassa ja hyvinvointi-ideologiassa politiikka on kuin onkin kauppatavaraa ja mielikuvien kauppaamista. Poliitiikan kaupankäyntiä ja kompromisseja pidetään erityisesti oikeistopopulistisessa ja äärikeskustalaisessa ajattelussa likaisena, vaikka vähintään yhtä likaista on se, että yhteiskunnan erilaisia intressiryhmiä

edustavat poliitikot unohtavat äänestäjäkuntansa, jonka antamilla valtuuksilla he yhteiskunnallisesta päätöksenteosta vastaavat.

Yritysten velkaisuus merkitsi talouden kasvun nopeutta silloin, kun reaalikorot pysyivät alhaisina. Reaalikorot pysyivät alhaisina nimenomaan inflaation avulla. Suomalainen teollisuus kasvatettiin inflaation avulla. Eurooppalaisittain hieman keskimääräistä nopeampi inflaatio yhdistettynä korkosäännöstelyyn mahdollisti pitkään muita nopeamman kasvun.

Suomesta tuli Pohjolan Japani (vrt Lovio 1989) tällaisen taloudenpidon avulla. Kun talletuspääoman reaalikorko voitiin pitää korkeintaan lievästi positiivisena, rahoituspääoman vipuvaikutus sijoituspääomaan oli tehokkaimmillaan ja kasvua ja kehitystä syntyi. Mihinkään hyperinflaatioon Suomen taloutta ei koskaan päästetty ja se mikä inflaatiossa hävittiin korvautui reaalitalouden aktiviteetin ja lisäarvon kasvulla. Sanalla sanoen inflaatiota oli tuottavuuden lisäystä vastaava määrä.

Kun korkosäännöstely purettiin ja inflaatio painettiin tosiasialliseksi deflaatioksi (velkadeflaatiosta Kiander 1997 ja Kiander & Vartia 1998) ainakin mitä reaaliomaisuuteen tulee, jouduttiin kokonaan uuteen tilanteeseen. Kasvutalouden viimeiset rippeet hupenivat kasinotalouteen yksinkertaisesti siksi, että markkinat uskoivat vielä korkosäännöstelyn ja inflaation kasvuefektien voimaan, vaikka näiden vipuvaikutus oli jo poistunut. Siksi romahdus oli perusteellinen, kun se vihdoinkin tuli.

Helpoin selitys, jota käytetään pankkien ajautumisesta kriisiinsä, löytyy löyhäkätisestä luotonannosta markkinaosuuskilpailun aikana (esim Kuusterä 1997). Löyhäkätinen luotonanto oli ymmärrettävää tulosjohdetuissa pankeissa. Pankkilaitos ei tee tulosta kierrättämättä rahaa, sillä jollei lainoja anneta ei myöskään korkokatetta tule. Vain myymällä ostamansa rahan edelleen pankit voivat tehdä tulosta. Kun sitten saatavia ryhdytään perimään ankarinkin ottein tilanteessa, jossa talouden suhdanteet menevät voimakkaasti alaspäin, on myös odotettavissa, että vauhti vain kiihtyy ja luottotappiot tämän takia moninkertaistuvat. Pankit imivät markkinoilta sen rahan, jolla muidenkin piti tehdä tulosta. Pahimmillaan tämä johti luottamuksen lopulliseen romahdukseen markkinoilla ja yksilötasolla sosiaalisen pääoman heikkenemiseen.

Suomen Pankki omalla epärealistisella markan arvolla ja korkoerolla helpotti ulkomaista velanottoa ja lisäsi yrittäjien uskoa kykyynsä hoitaa velkansa, vaikka nämä eivät

edes valuuttatuloja saaneet. Etenkin kotimarkkinayritykset joutuivat loukkuun luottaessaan vahvan markan politiikkaan.

Korkotason merkitys nousee esille erityisesti kotitalouksien lainanotossa. Suomalainen verotuskäytäntö korkovähennysoikeuksineen antoi pankeille mahdollisuuden pitää kohtuullisen korkeaa lainakorkoa ja talletusten verottomuus mahdollisti pankkien varsin edullisen ottolainauksen ainakin kotitalouksilta. Kun lisäksi otetaan huomioon inflaatiotaso, johon suomalainen talous oli tottunut, ei olla kovin kaukana tilanteesta, jossa riskittömät talletukset olivat käytännössä nollakorkoisia eikä lainojen reaalikorkokaan paljoa nolasta poikennut. Pankit onnistuivat elämään kuin kasvun ja inflaation välissä ja saamaan asemastaan suuriakin voittoja. Lisäksi velallisilla ei ollut yleensä ongelmia lainojen hoidon suhteen, kun talouden kasvu tai inflaatio hoiti lainat.

Suomalaiset pankit joutuivat kokonaan uuteen tilanteeseen, kun samanaikaisesti korkotasot nousivat ja velallisten mahdollisuudet selvittää lainoistaan heikkenivät. Tämä oli suoraa seurausta yksityistalouksien korkovähennysoikeuden pienentämisestä, ja talouden kasvun pysähtymisestä ja kääntymisestä taantumaan. Samalla kun talous kääntyi taantumaan olisi korkojen pitänyt kääntyä voimakkaaseen laskuun, vaan kävi juuri päinvastoin. Pankit olivat vieläpä etunenässä vaatimassa peruskoron nostamista, kun niiden olisi asiakkaidensa puolesta tullut toimia juuri päinvastoin.

Kapitalismin strategiaan kuuluu hajota-ja-hallitse-periaate, jonka pyrkimyksenä on päästä eroon keskitetyistä sopimuksista päätyen yritys- tai työpaikkakohtaisiin sopimuksiin. Perusteena ovat aivan järkeenkäyvät yritysten kilpailukyvyn turvaamiseen tähtäävät tavoitteet. Pohjoismaisen mallin mukaan kehittynyt sopimus pohjainen hyvinvointiyhteiskunta olisi kuitenkin voinut tarjota ratkaisun työn automaatiosta ja väheneemisestä aiheutuvaan työttömyysongelmaan., mutta tällaiseen vaiheeseen ei vielä oltu edetty, elettiin edelleenkin pitkien ja pysyvien työsuhteiden utopioissa.

Suomalaisilla työmarkkinoilla vallankäytöstä sovitaan neuvotteluteitse ja pyrkimys pienentää neuvottelupiirejä lopulta työpaikkakohtaisiin sopimuksiin asti heikentää keskitason saati sitten alimman luokan työntekijöiden neuvotteluasemaa todella merkittävästi. Yleistyneet pätkätyöt ovat kuin oikotie sopimuksettomaan työelämään. Suomalaisen työttömyyden kasvattaminen jättityöttömyydeksi ikäänkuin legitimoit yksilö- ja yritys-kohtaisen sopimisen vaatimukset.

Tyypillisin ilmiö Suomen 1990-luvun lamalle ja julkisuudelle oli vallan samoin kuin vastuun karttaminen tai päätösvallan sysääminen markkinavoimien vastuulle. Valtaa kyllä maassa oli, mutta ensimmäinen selvä vallan käytön osoitus oli ammattiyhdistysliikkeen yleislakon uhka, joka ei ehkä toteuttanut kenenkään haluamaa tulosta, mutta osoitti sen, että maassa on sentään ryhdikkyyttä, jota hallitukselta ja eduskunnalta oli totuttu odottamaan (vrt Pekkarinen ym 1993). Hykerryttävää on, miten yksilinjaisesti ja kuin UKK-linjalla seisten valtalehtien pääkirjoituksissa esitettiin, kuinka sopimaton lakkoase nykypäivään on. Mikä muu kritiikki tai oppositio olisi tuossa päätöksenteon paniikissa kuulunut.

Lakon uhan sanottiin aiheuttaneen suomalaiselle teollisuudelle korvaamattomia menetyksiä, mutta tuskin tämä edes osaksi pitää paikkaansa. Lakonuhka selvitettiin kuitenkin suhteellisen nopeasti, eikä moni varmasti tosissaan usko, että juurikaan kauppoja olisi mennyt sivu suun. Suurempi merkitys varmasti mahdollisia kauppamenetyksiä ajatellen oli Ruotsin kruununkin siirtyminen kelluvaksi valuutaksi kuin se, että Suomessa viikon verran katsottiin, tuleeko lakko vai ei.

Mielenkiintoista yleislakon uhan alla oli se, mistä oli kysymys. Selvästi näkyi, että vastakkain olivat hallitus ja työmarkkinat, joilla molemmat osapuolet olivat tosin työehdoista päässeet ratkaisuun. Mielenkiintoisella tavalla tässäkin tilanteessa Suomen hallitus sai kartettua vastuutaan suostumalla veronkorotuksiin, joita se ei halunnut tehdä: ”mutta kun ay-liike niitä vaati!” Ilmiö oli aivan sama kuin antautumisessa markkinavoimien vietäväksi devalvaatio- ja kellutuspuuhissa. Useissa valtalehtien pääkirjoituksissa samoin kuin yleisönosastokirjoituksissa ay-liikettä syytettiin lakon yhteydessä demokratian ja parlamentarismin vastaisuudesta, mutta voidaan hyvällä syyllä kysyä toimiko ay-liike tässä tapauksessa nimenomaan kansan äänenä eli demokratian varmistajana ja poliittisena oppositiona kun määrävähemmistösäännökset oli poistettu ?

Devalvaatiosta ja inflaatiosta puhuminen näytti olleen kiellettyä¹¹² koko vuosikymmenen alun vaikka niillä on oma jopa positiivinen merkityksensä aivan talouden perustan elpymismahdollisuuksia ajatellen. Kokonaan eri asia, joka kuitenkin liittyy olennaisesti suomalaiseen pankkikriisiin, on säästöpankkikysymys. Kuusterän (1997) mukaan suomalainen pankkikriisi oli nimenomaan säästöpankkikriisi. Tällöin pankkikriisin maksa-

4.9.1992, Koivisto) _____

tus olisi ollut mahdollista järjestää toisinkin. Liikepankkien osakepääoman nimellisarvon puolitus olisi vähentänyt ”vastattavaa” niiden taseissa. Osuuspankkien kohdalla jäsenten osuuspääomaa olisi voitu käyttää jossain määrin, mutta säästöpankkien kohdalla ratkaisu olisi epäilemättä ollut löydettävissä niiden talletuksista. Vaikka normaali pankin asiakas tuskin tuli sitä koskaan ajatelleeksi, nimenomaan tallettajat olivat pankin omistajia. Etenkin huippukorkoisten ”sijoitustalletusten” kohdalla varaa harkintaan olisi ollut.

Suomen kaltaisessa länsimaaisessa demokratiassa valta kuuluu perustuslain mukaan kansalle, jota edustaa demokraattisesti valittu eduskunta, olipa äänestysprosentti sitten korkea tai matala. Valtaa käyttää eduskunnan ns. yksinkertaisen enemmistön luottamusta nauttiva hallitus. Ahon hallituksen perusajattelun mukaan itsenäisesti toimiva keskuspankki on kuitenkin noussut aivan yhdenvertaiseksi vallankäyttäjäksi hallituksen kanssa. Kolmas vallan alue on työmarkkinoilla, jossa työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen pitäisi keskenään sopien huolehtia palkoista ja työehdoista.

Puujaloilla seisseessä Suomessa metsäsektori - Suomen teollisuuden ja talouden veturi - oli vahvasti edustettuna sekä hallitusvallan käytössä, että työmarkkinaosapuolena työnantajajärjestöjen kärjessä. Työntekijäjärjestöt olivat tuon ajan kansanrintamahallituksissa sekä hallitusvallan käyttäjinä että työmarkkinaosapuolena vahvasti vallankäytössä kiinni¹¹³. Keskuspankin tehtävä oli lähinnä synkronoida Suomen voimakkaasti kansainvälisestä kaupasta riippuvan talouden arvo kansainvälisillä valuuttamarkkinoilla.

¹¹³ Mm. Väinö Huuskan (1968) väitöskirja käsittelee tätä asiaa ja siitä käy ilmi myös, kuinka MTK oli pitkään muita järjestöjä vahvemmin vallankahvassa (mt 196).

Suomen talouden arvo oli siis lähinnä kiinni sen omasta aktiviteetista ja erityisesti metsäsektorin hintakilpailukyvyistä. Metsäsektorin painoarvo on kuitenkin laskenut selvästi 1980-luvulla eikä sillä ole enää kykyä samanlaiseen määräävään vallankäyttöön kuin aiemmin. Saadakseen aikaan haluamansa ja tarvitsemansa devalvaation vuonna 1991 metsäsektori joutui vallankäytössään turvautumaan markkinavoimiin, joiden osana sen painoarvo edelleenkin oli melkoinen. Suomalainen metsäsektori toimi yrittäjäpääomana ja yrittäjän moniulotteisin tavoittein luottaen konsensukseen, jota se osaltaan oli ollut luomassa. Markkinavoimat ovat kuitenkin arvaamattomia ja ennustamattomia monellaakin tapaa. Markkinavoimien logiikka on pääoman logiikkaa, joka ei läheskään aina käy yksiin kansantalouden kokonaisedun kanssa, vaan perustuu lyhytjänteiseen oman edun tavoitteluun.

Inhimillisen ja sosiaalisen pääoman unohtamisen ja työn tavaraluonteen korostamisen täytyy olla 1980-luvun lopulla vallinneen työvoima- ja työtaitopulan uhan seuraus. Työttömyyden kasvu on sitä vastoin seuraus pyrkimyksestä työn hinnan alentamiseen, mutta kuka tätä kehitystä johti vai johtiko kukaan? Lama-Suomesta tuli kriisiyhteiskunta, mutta sitä edelsi päätöksenteon ja valtiovallan osaamisen kriisiytyminen, mitä oli väistämättä tutkittava.

Suomalaisen hyvinvointivaltion kriisi jakautui todelliseen ja kuviteltuun kriisiin. Todellinen kriisi oli hyvinvointivaltion rahoituspohjan pettäminen seurauksena mittavasta tulonsiirrosta työltä pääomalle, jonka välineinä toimivat finanssipääoman renkeinä hätäntyneet yrittäjät. Kuviteltu kriisi oli poliittinen ja sai alkunsa jälkiteollisessa rakennemuutoksessa hätäntyneestä keskiluokasta, joka joutui yllättäen tutustumaan työväenluokkaa normaalisti koskettaneeseen työttömyyteen. Tästä tehtiin virheellisesti se päätelmä, että syypäänä olisi yrittäjyyden ja yrittämisen mahdollisuuksia vaivaava sääntelytalous, mitä kuvaa media tuolloin voimakkaasti vahvisti. Todella vakavaa on se, että vielä marraskuussa 1999 läntisen maailman kuusi vasemman laidan johtajaa edelleen etsivät ns. kolmatta tietä kapitalistisen mallin ja hyvinvointivaltion väliltä¹¹⁴. Hyvin-

¹¹⁴” **Maailman johtajat etsivät kultaista keskietä**

(YLE website <www.yle.fi/uutiset>) 21.11.1999 klo:15.43

Euroopan johtavat keskusta-vasemmistolaiset poliitikot sekä Yhdysvaltain presidentti Bill Clinton kokoontuivat sunnuntaina Firenzeen pohtimaan talouselämän ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden yhdistämistä.

Kokouksen aiheena on kuinka yhdistää markkinoiden vapauttaminen ja talouskasvu yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen.

Britannian pääministeri Tony Blair, joka myös saapuu kokoukseen, on muotoillut tästä politiikasta käsitteen ”kolmas tie”, joka ei kuitenkaan ole saanut Euroopassa varauksetonta kannatusta.

vointivaltio on itsessään kompromissi ja se kolmas tie, vaikka siinä olisikin kehittämisen varaa (toisaalta sosiaalidemokraattisesta politiikasta on etsitty eväitä kolmanteen tiehen itsessään (esim Giddens 1998)).

Massatyöttömyys oli ja on seurausta paitsi jälkiteollisen rakennemuutoksesta myös pääoman tarpeista. Valtioiden rajojen yli liikkuva finanssipääoma käytti politiikan sille luovuttamaa valtaansa työttömyyden perusteella ja työttömyys antoi mahdollisuuden palkanalennusvaatimuksiin ja vaatimuksiin sosiaaliturvan romuttamisesta. Työnantajat ovat siten työttömyyden uhall ja sen varjolla voineet kohdistaa henkilöstöön kohtuuttomia vaatimuksia, joiden seurauksia saadaan hoitaa työuupumuksena ja tehottomina työyhteisöinä¹¹⁵. Globalisaatio legitimoii finanssipääoman oikeuden siirtää tuotantoa halvimman työvoiman perässä minne tahansa maailmalla¹¹⁶, mutta siirtääkö finanssipääoma työpaikkoja tai muutakaan vai tekevätkö sen palkatut johtajat?

Hyvinvointivaltion merkitykseen muuten kuin kustannuksena ei juuri puututtu laman alkaessa. Kuitenkin tätä on syytä tarkastella hieman. Tulopolitiikka oli suomalaisen konsensuksen kulmakivi. Tätä kulmakiveä markkinatalouden airuet kaatoivat palkkansa eteen globalisaatiomantroineen ja yksilönvapausoppeineen hyvin näyttävästi joustavan tuotannon välttämättömyyteen vedoten (Taivalsaari 1997). Tähän iskettiin ensimmäisenä. Keskitetyistä tuloratkaisuista oli tarkoitus päästä ensin liittokohtaisiin ja lopulta yrityskohtaisiin sopimuksiin, joista ei olisi kuin askel henkilökohtaiseen viehätysvoimaan perustuvaan sopimiseen. Tästä juuri oli kyse henkilökohtaisissa ja salaisissa kannustelissa, joita myös julkisella sektorilla haettiin vuosikymmenen alussa. Markkinavoimat

"Palaveriin osallistuvat muiden muassa isäntämaan Italian pääministeri Massimo D'Alema, Ranskan pääministeri Lionel Jospin, Saksan liittokansleri Gerhard Schröder sekä Yhdysvaltain presidentti Bill Clinton. EU-komissiota johtava Romano Prodi ja EU:n ulkopoliittinen edustaja Javier Solana saapuivat myös paikalle."

Kolmannen tien -politiikka etsii keskitietä

Kuusi samansuuntaisesti ajattelevaa maailmanjohtajaa keskustelivat sunnuntaina mm. ensi vuosituhaten talousongelmista ja teknologian muutoksista.

Ryhmä yrittää selvittää, miten maailman talouden kasvu voitaisiin turvata aiheuttamatta sosiaalista eriarvoisuutta ja etsii keskitietä hyvinvointivaltion ja itseohjautuvan kapitalismin välille.

Johtajat vaativat, nyt myös vasemmiston keskuudessa yhä suosittumaksi tullutta, budjettikuria valtiontalouksiin.

Yhdysvaltain presidentti Bill Clinton mielestä internet-yhteydet olisi saatava puhelinyhteyksien tapaan "kaikkien" ulottuville"

¹¹⁵ Työuupumus oli koko 1999 syksyn kestoteemoja julkisessa keskustelussa.

¹¹⁶ Työpaikkojen siirtymisestä ja siirtämisestä ja Suomen mahdollisuuksista työpaikkakilpailussa myös Kasvio & Nieminen (1999). Muuallakin kuin Suomessa asia oli selkeästi esillä esimerkiksi Jung (1997) ja Martin & Schumann (1996) esittivät Saksassa globalisaation perusteita, sen vastaisia näkemyksiä ja ehdotuksia EU:n vahvistamisesta ja demokratisoinnista vastavoimana globalisaation negatiivisille kehitystrendeille.

äänestävät markkoilla tai euroilla eikä niiden kanssa voi syntyä konsensusta. Mutta yrittäjöpääoman kanssa voi, koska yrittäjyydessä on myös muita arvoja kuin pelkkä rikastuminen. Suomalaiseen palkkatyökulttuuriin liittynyt tasapäistäminen oli kuitenkin enemmän luonteeltaan tasapäistymistä ja vapaaehtoista mekaanista solidaarisuutta (Kortteenen 1992).

Hyvinvointivaltion kustannuksista suurin osa siirtyy takaisin yksityisen sektorin tuloksiin ja vain hyvin vähäinen osa jää kasvattamaan itseään. Tämä jäi täydellisesti vaille huomiota julkisen sektorin säästötoimia suunniteltaessa ja toteutettaessa, vaikka kasakriisin uhka valtion siihen pakottikin (Koivisto 1994). Erityisesti aluepolitiikka katosi ideakartalta. Kokonaistalouden kannalta on edelleen laskematta, mitä vaikutusta posti- ja pankkikonttorien lopettamisesta haja-asutusalueilla oli muun yksityisen sektorin kannattavuuteen ja toimintaedellytyksiin. Haja-asutusalueella on mahdotonta julkisissa palveluissa päästä yhtä näyttäviin laskennallisiin tuloksiin kuin taajamassa. Julkisen palvelun lopettaminen vie mahdollisuudet yksityiseltä yritystoiminnalta ja syntyvien säästöjen suuruus laatukin ovat hyvin kyseenalaisia.

Köyhyyden laajeneminen ja syveneminen Suomessa on häpeäpilkku, johon havahduttiin maan korkeimmassa johdossa vasta vuoden 2001 alkaessa. Talouden, politiikan ja virkamiesten eliittien käsitykset toimeentulominimistä poikkesivat ratkaisevasti normaali- väestön käsityksestä (Forma & al 1999). Eliittien vieraantuminen arjesta on todellista ja ymmärrettävää, kun varsinkin talouden eliittien tulotaso on suomalaisten keskiansioon verrattuna kuin toiselta planeetalta ja kansanedustajienkin keskiansio ylittää äänestäjäkunnan ansiotason roimasti. Kansanedustajat sitäpaitsi päättävät itse oman palkkansa.

Tutkimukseni tavoitteissa kysyn: ”jos sosiologian perimmäinen kysymys yhä on, kuinka yhteiskunta on mahdollinen, esitän popperilaisittain ”arvauksia” siitä, millaisin ehdoin virheellinen ja tuhoisa ajattelumalli saattoi pysyä demokraattisessa maassa valtavirtana?” Tämän tavoitteen tarkastelu liittyy keskeisesti kysymykseen, kuinka paljon ”viralliselle totuudelle” vastakkaista informaatiota oli saatavissa ja kuinka tämä informaatio saattoi niin totaalaisesti mennä ohi päätöksentekijöiden harkinta- ja käsityskyvyn. Tämä on toteutettu ja tuloksena on päätelmä paniikista ja kriisitietoisuudesta, jotka yhdistettynä ainoan vaihtoehdon ajattelumalliin siirsivät syrjään tärkeät käsillä olevat kehityslinjat ja mahdollisuudet.

Laman hoidossa:

Tehtiin

Kiristettiin rahan tarjontaa edelleen

Annettiin korkojen nousta ja tuettiin

korkotulojen saajia pääomaverotuksen kevennyksin, leikattiin korkojen vähen-

nysoikeuksia muilta kuin pääomatulojen saajilta

Kiristettiin työtulojen verotusta

Otettiin käyttöön palveluiden arvonlisävero

Ei jälkihoidettu devalvaatiota

Pyrittiin lisäämään työn tarjontaa

Luovuttiin aktiivisesta työvoimapolitiikasta

Luovuttiin aluepolitiikasta

Siirrettiin valtion lakisääteisiä tehtäviä kuntien vastuulle

Yksityistettiin ja ulkoistettiin (leikittiin yritystä)

Säästettiin ja levitettiin säästömentali-
teettia

Leikattiin tutkimuksen ja koulutuksen panoksia ja luotiin sisäinen kilpailu

Olisi voitu tai olisi pitänyt

Lisätä rahan tarjontaa valuuttakurssin

heikkenemisen uhallakin

Tukea korkojen maksajia, kiristää korkotulojen verotusta

Keventää pieni- ja keskituloisten verotusta

Viivyttää palveluiden arvonlisäverotuksen voimaantuloa

Devalvaation jälkeisen vaihtotaseenkorjautumisen synnyttämää elvytysvaraa ei

käytetty

Tukea pankkien sijasta niiden asiakkaita

Lisätä työn kysyntää

Tehostaa tai ainakin jatkaa aktiivista työvoimapolitiikkaa

Investoida ja tukea investointihalukkuutta

5. Laman oppivuodet

5.1. Laman kolme selitystä ja päätöksenteon kriisiytyminen

Neuvostokaupan ja Neuvostoliiton romahdus on ensimmäinen ja erityinen selitys suomalaiselle lamalle, mutta ei ainoa. Sillä oli kuitenkin voimakas työttömyyttä lisäävä vaikutus sen kohdistuessa erityisesti - vaikkei toki ainoastaan - työvaltaisille aloille. Toinen vahva selitys löytyi Suomen Pankin korkopolitiikasta. Velkaantuminen ulkomaille mahdollistui, kun vapautetuilla pääomamarkkinoilla käytettiin korkoa suhdannepolitiikan välineenä (jarruna) ja samalla talouselämän annettiin uskoa markan ehdottomaan vakauteen. Kun korkoa sitten käytettiin markan arvon takeena ja puolustajana se toimikin ensisijaisesti vääränsuuntaisena suhdannepolitiikan välineenä ja vahvisti osaltaan tulevaa pankkikriisiä. Kolmas selitys löytyy Ahon hallituksen ideologisista lähtökohdista alkaneesta julkisen talouden supistamispolitiikasta, joka ajoittui kasaantuneen suhdannetaantumien pahimpiin vuosiin.

Vuosituhatvuoden viimeisen vuosikymmenen ensimmäinen puolisko merkitsi suurta murrosta pohjoismaisessa hyvinvointiyhteiskunnassa ja eurooppalaisessa hyvinvointivaltiossa. Erityisen kipeästi tämä murros iski pohjoismaiseen hyvinvointivaltion malliin Suomessa ja Ruotsissa, vaikka eri tavoin. Hyvinvointivaltio Suomessa ja Ruotsissa oli rakennettu täystyöllisyyden ideaalimallin ja mallin tuoman verorahoituksen varaan ja työttömyys oli tulkittu tilapäiseksi, korkeintaan kausittaiseksi vaihteluksi. Yksilön ja hänen perheensä työttömyysaikaisen toimeentulon turvaamiseksi oli rakennettu vahvasti ansioperusteinen työttömyysturvajärjestelmä. Kun nopeasti kasvava työttömyys 1990-luvulla romahdutti valtioiden verotulot, vajaus kaivoi syvän kuopan sekä työttömyysturvan että koko hyvinvointiyhteiskunnan rahoituksen uhkaksi.

Työttömyyden lisääntyminen ei kuitenkaan ollut mikään luonnonlaki tai edes väistämätön ilmiö. Poliittiset ratkaisut kriisin lähestyessä ja sen iskiessä tehtiin Suomessa sillä tavoin ristiriidassa aikaisemmin harjoitetun talouspolitiikan kanssa, että talouden ja elinkeinoelämän omalla painollaan liikkuva koneisto ei kyennyt siihen sopeutumaan. Yrityksien ja syvästi metsäklusterin varaan rakentuneen yrittäjöpääoman rationaaliset odotukset edellyttivät linjan jatkuvuutta ja suomalainen talous mitoitettiin ja ohjasi

toimintansa tämän odotuksen mukaan. Talouden joustavuus merkitsi yhtäaikaan sekä ansiotulojen alenemista että työttömyyden lisääntymistä toinen toisiaan ruokkien.

Ansiotulojen aleneminen puolestaan aiheutti sen, että vahvimman palkkaliukuman aloilla ansiosidonnaiset työttömyyskorvaukset saattoivat olla korkeammat kuin uudesta alemmalla palkalla tehtävästä työstä saatu korvaus - etenkin, kun otetaan huomioon työntekemisestä aiheutuvat kustannukset. Tämä ei ollut mikään yleinen sääntö, mutta vaikutti myöhemmin voimakkaasti etenkin tuolloisen valtionvarainministerin käsityksiin, joiden perusteella työttömyyskorvauksiin haluttiin puuttua yleisten säästötoimien yhteydessä ja jopa niiden edellä.

Tilanteessa, jossa ansiotulot yleisesti alenivat (suoriin palkanalennuksiin ei juurikaan menty, muutoin kuin uusien työsuhteiden yhteydessä, vaan palkanalennukset hoidettiin lomarahasta luopumisella, pakko- ja säästölomilla ym. keinoin) ja kotimainen kysyntä laski, ei juuri ollut kysyntää uudelle yrittäjyydelle eikä siten myöskään syntynyt korvaavia työpaikkoja menetettyjen tilalle.

Suomessa taantuma muuttui lamaksi ja suurtyöttömyydeksi eli yhteiskunnallisen päätöksenteon kriisiksi välittömästi ja toisaalta hitaammassa tahdissa pitkäksi ja syväksi yhteiskunnan kriisiksi. Ei ole osoitettu, että mikään toinen päätöksenteon vaihtoehtoista olisi päätnyt vielä suurempaan työttömyyteen. Kuitenkin on muistettava, että devalvaatiota tarvinnut ja vaatinut suomalaisen tuotantotalouden ja vientiteollisuuden ydin - metsäsektori - oli ollut jo vuosikymmeniä työtähylkivä, joten välinpitämättömyys työttömyydestä ei ole mitenkään vierasta metsäsektorin pyrkimyksille. Tämä kriisi ei ole si-
vuutettu vielä siinäkään vaiheessa, kun viimeinen nykyhetken suurtyöttömyyden uhreista siirtyy eläkkeelle, sillä hänen kutistunut eläkkeensä kertoo kriisin jatkuvan pitkälle 2000-luvulle. Työttömyyden kutistamat työurat ja sen synnyttämät ptkätyöt nakertavat vielä pitkään hyvinvointiyhteiskuntaa. Erityisesti ptkätyöt ovat tyypillinen työn epävarmuutta lisäävä tekijä, joka selittää työuupumuksen lisääntymistä varsinkin naisten keskuudessa (Mauno 1999).

Tulonjaon mittarein tarkasteltuna kriisi näyttäisi hallitulta, mutta ei suinkaan omaisuuserojen mittarein. Toisaalta näyttää siltä, että kovin moni työtön näyttää työpaikastaan luopuessaan myös luopuneen äänioikeudestaan, sillä äänestysosallistuminen on ol-

lut laskussa¹¹⁷ ja Suomeen on syntynyt lamataskuja kuin slummiutumisen oireina (vrt. Pekonen 1997, Heikkilä & Uusitalo 1996). Äänestysosallistumisen lasku näyttää pinnallisesti vahvistavan perinteistä puoluerakennetta ja puoluekarttaa, mutta antaa viime kädessä ymmärtää, että eduskunta töin tuskin edustaa äänioikeutettujen enemmistöä ja eduskunnan enemmistön luottamusta nauttivat hallitukset ovat siten aina vähemmistöhallituksia. Koko yhteiskunnallisen päätöksenteon järjestelmä on tavallaan kriisiytynyt ja politiikan puhunta olipa se sitten retoriikkaa tai diskurssia heijastaa vieraantumista suomalaisesta arjesta. Vuoden 2000 presidentinvaaleissa äänestyslama näyttää vihdoin katkenneen.

Suomelle perinteinen devalvaatio-inflaatio-kierre tuotti oman järjestökenttensä ja kulttuurinsa sisäpiireineen ja ulkopiireineen¹¹⁸. Se oli kiistatta vahvana tekijänä suomalaisen talouden kasvun mallissa, mutta samalla myös yhteiskunnallisen epävakaisuuden lähde ja eriarvoisuuden syy erityisesti niinä vuosikymmeninä, jolloin hyvinvointiyhteiskuntaa verkostoineen ei vielä ollut Suomeen rakennettu, koska tästä kierteestä syrjäytyminen merkitsi väistämättä vähäosaisuutta yhteiskunnassa.

Keskeisin selitys taantumun muuttumiseen lamaksi löytyy siitä, että Suomen hallitus rupesi yhtäjalkaa Suomen Pankin kanssa nojaamaan kansainväliseen finanssipääomaan ja etsimään sen luottamusta annettuaan ensin epäluottamuksen aiheet omilla puheillaan ja teoillaan. Määritellessään epäluottamuksen syyt hallitus määritteli itsensä myös ainoan vaihtoehtonsa vangiksi, vaikka markkinatalouden peruslogiikan mukaan vaihtoehtoja olisi pitänyt olla rajattomasti (esim. Vartiainen 1993). Suomen talouden kriisissä valtava vastavoima olisi löytynyt suomalaisesta konsensuksesta, jonka perusteita Ahon hallitus tarkoitukselliselta näyttävällä tavalla purki (Sulkunen 1993).

¹¹⁷ Esim EU-kansanedustajien vaalien äänestysaktiivisuus jäi jopa alle 50 % v. 1999. Tällainen tulos olisi esim. eduskuntavaaleissa katastrofaalinen osoitus demokratian epäonnistumisesta Suomessa. Presidentinvaaleissa v. 2000 äänestysaktiivisuus kuitenkin nousi. Toisaalta matalan äänestysaktiivisuuden vallitessa äänestäjien mediaanitulot ovat korkeammat ja niinpä tällöin tehdyissä päätöksissä suositaan helposti suurituloisia ja tulkitaan heidän mielipiteensä kansan enemmistön mielipiteeksi (Tanninen 2000) ja suurituloisten käsitykset minimitoimeentulosta poikkeavat merkittävästi kansan yleisestä käsityksestä (Forma 1998, Forma et al 1999).

¹¹⁸ Sixten Korkmanin kolumni Suomen Kuvalehdessä 1999 yksinkertaistaa kauniisti asioita esittämällä, että entisessä Suomessa työmarkkinajärjestöt sopivat inflaatiosta ja Suomen Pankki päätti reaali-palkoista. Oikean suuntainen tämä yksinkertaistus on, mutta yksinkertaistus kuitenkin, sillä devalvaatioista prosentteineen eivät työmarkkinajärjestöt keskenään etukäteen sopineet.

Suomalainen konsensus työn ja yrittäjäpääoman välillä murrettiin tuonaikaisten palkka-johtajien opilla, että yrityksen ainoa tehtävä on kasvattaa omistajiensa varallisuutta. Tämä oppi muuttui vuosituhatlupulla todeksi, kun perinteiset suomalaiset teollisuusyritykset olivat kansainvälistyneet ja hakivat sijoittajia kansainvälisiltä pääomamarkkinoilta:

Kaksi kolmesta pörssiyrityksestä ilmoittaa omistaja-arvon kasvattamisen keskeiseksi tavoitteekseen. Vielä 1990-luvun alussa tällaisia yrityksiä oli vain muutamia. Samanaikaisesti yritysten organisatio- ja hallintarakenteita on virtaviivaistettu. Hallintoneuvostot ovat valtionyhtiöitä ja osuuskuntia lukuun ottamatta hävinneet, yritysten hallituksiin on tullut ulkopuolisia asiantuntijajäseniä ja useisiin kansainvälisiin yrityksiin myös ulkomaalaisia. Aktiivinen, riippumaton ja asiantuntijoista koostuva hallitus, joka valvoo ja tukee yritysjohtoon toimintaa, on tyypillinen angloamerikkalaisen järjestelmän piirre. Suomalaisyritysten hallitusjärjestelyissä voidaan erottaa kolme vaihetta:

1. yritysten johtoon muodostamat sisäiset hallitukset ja niiden rinnalla hallintoneuvostot (1980-luku)
2. hallintoneuvostojen poistuminen, johtoon ulkopuolisten jäsenten – aluksi omistajien edustajien – tulo hallituksiin (1990-luku),
3. asiantuntijajäsenten ja ulkomaalaisten painoarvon kasvu hallituksissa (1990-luvun lopulta alkaen). (Huolman et al 2000):

Kuitenkaan mihinkään ei ole muuttunut se, että määräysvaltaa yrityksessä käyttävä omistaja voi asettaa yritykselle mitä tahansa lain sallimia tavoitteita. Kyseenalaisiksi asetetut puunostokartellit metsäsektorilla muodostuvat ymmärrettäväksi, kun metsänomistajat ovat omistaneet myös metsäteollisuuden yritykset, sujuva ja vakaa puukauppa on ollut yritysten voiton kanssa tasavertainen tavoite. Osuustoiminnalliset yritykset ovat ilman muuta toiminta-ajatuksensa vankeja jne. Voiton ja omistajien varallisuuden kasvattaminen on ollut ja on vastakin toissijainen tavoite. Etlan tutkimus, joka julkistettiin vuoden 2000 joulukuussa (Huolman & al 2000) kertoo, kuinka suomalaisten pörssiyritysten johtoon ilmoittamat tavoitteet ovat muuttuneet kymmenen vuoden aikana. Siitä huolimatta, että omistajien etu on noussut ensisijaiseksi, yritysten toiminnalliseksi ohjenuoraksi siitä ei ole. Asiakkaiden edulla on selkeä välinearvo yrityksen voiton tuottamisessa. Eikä asiakkaiden edusta voida huolehtia, elleivät asiakkaiden edusta huolehtivat yrityksen työntekijät sisäistä nimenomaan tätä tehtäväkseen (Peters 1988). Asiakkaat ja asiakkaiden myötä omistajien voitot loppuvat lyhyeen, mikäli esimerkiksi vakuutusmaksuja saa kyllä maksaa, mutta vakuutuskorvauksista joutuu oikeusteitse taistelemaan.

5.2. Työnjako vai työn jako

Hyvinvointivaltion ja viime kädessä hyvinvointiyhteiskunnan ymmärtäminen innovaatioksi merkitsee, että hyvinvointivaltion ohentaminen ja purkaminen tähtää sellaisesta innovaatiosta luopumiseen, jolle ei ole osoitettavissa todellista vaihtoehtoa ns pohjoismaisessa kansankoti-ideologiassa ja esimerkiksi sukupuolten tasa-arvoon perustuvassa ajattelussa. Olipa sitten kyse talouden kasvusta, yhteiskunnan vakaudesta, kulttuurin jatkuvuudesta tai jälkiteollisen Suomen kehittymisestä tietoyhteiskunnaksi, jonkinlainen markkina- ja suunnitelmatalouden sekamuotoon perustuva hyvinvointivaltio on välttämätön demokratian ja ihmisoikeuksien takia. Sitäpaitsi kansainvälisestä kilpailusta riippumatta hyvinvointivaltio ja sen edelleen kehittäminen on ainoa keino ehkäistä neljännen maailman levittäytyminen muun maailman sisällä. Neljännen mailman käsite on kieltämättä hyvin häilyvä edelleenkin, vaikka sitä on jo yli kymmenen vuotta sääli-mättä käytetty (esim Tammilehto 1989).

Neljättä maailmaa käytetään järjestäytyneen rikollisuuden kohdalla yhtähyvin kuin kansainvälisen terrorismin tapauksessa, neljäs maailma kuvaa valtiottomia kansoja yhtä hyvin kuin köyhyyden kulttuuria yhteiskunnallisen syrjäytymisen tilanteessa. Neljännen maailman kuville on yhteistä ulkopuolisuuden ja yhteiskunnallisen näkymättömyyden kokemus ja se todellisuus. Tai niin kuin Manuel Castells sen määrittelee tloodellisesti ja sosiaalisesti syrjäytyneisiin alueisiin ympäsi maailman. *Fourth world ... made up of multiple black holes of social exclusion throughout the planet: Sub-Saharan Africa, impoverished rural areas of Latin America and Asia; but also present in literally every country, and every city, in this new geography of social exclusion. ... populated by millions of homeless, incarcerated, prostituted, criminalized, stigmatized, sick, and illiterate persons.* (Manuel Castells 1998, 164-165).

Jotta pohjoismainen hyvinvointivaltiomalli voi säilyä, se edellyttää ainakin näennäistä täystyöllisyyden ihannetta tai vain marginaalista työttömyyttä. Suomalaisessa yhteiskunnassa, jossa lähes viidennes työvoimasta oli työttömänä tai erilaisin tukitoimin työvoiman ulkopuolella, ja vähintään toinen viidennes tekee työtä jaksamisensa äärirajoilla, työnjako ei voinut olla kohdallaan¹¹⁹. Vääristymä syntyi osittain rakenteellisesti, osit-

¹¹⁹ Työttömyyden puolittaminstavoite vaalikauden aikana, jonka Lipposen ensimmäinen hallitus otti ohjelmakseen oli oikeansuuntainen, mutta sen toteutus ei edennyt tarkoitetussa tahdissa. Tämä oli selvä seuraus liian vahvasta uskosta markkinavoimien toimintaan. Kun työnantajille oli annettu oikeus määritellä työsuhteita hyvin joustavasti niin myös toimittiin. Joustavuus tarkoitti työnantajille lähinnä keinoa saada mahdollisimman paljon mahdollisimman halvalla ja juuri oikeaan aikaan. Eipä ihme, että työttömyyden aleneminen ja talouden kasvu sekä yritysten voitot erkanivat eri urille laman seurauksena.

tain tarkoituksellisesti tilanteessa, jossa muutos talouden eri toimialoilla oli hyvin epäyhtenäinen. Tälle epäyhtenäisyydelle ei jälkikäteen voida mitään, mutta sen seurauksia olisi voitu ja voidaan edelleen merkittävästi lieventää työtä uudelleen jakamalla.

Työn jakamista ehdotettiin useaan kertaan, mutta suhtautuminen asian varsinaisten ratkaisijoiden eli työmarkkinajärjestöjen kohdalla oli nuivaa ymmärrettävistä syistä. Yleinen työn uudelleen jakaminen ei voinut tulla kysymykseen, koska kehitys ja sen vaatimukset eri toimialoilla olivat niin erilaisia. Sen sijaan kohdennettu työnjaon muuttaminen siten, että työn kuormittavuus ja toimialoittainen kysynnän kehityssuunta tulisivat paremmin huomioon otetuiksi olisi varmasti ollut paikallaan. Työntekijäpuolella vastustus perustui yksinkertaisesti ymmärrettävään ansionmenetysten pelkoon, sillä vielä laman pahimpien vuosien jälkeen erityisesti lapsiperheiden kiinteä menotaso oli sellainen, ettei tulotason pieneenkään laskuun olisi ollut varaa¹²⁰. Tämä oli vahvin argumentti laman alkuvaiheissa, jolloin erityisesti asunnon hankintaan oli otettu lainoja, joiden kuukausimaksut mitoitettiin sen mukaan, että muutaman vuoden päästä helpottaa, kun ikälisät/palkankorotukset tulevat. Kokemukseen, joka syntyi kun korot (ja sitä myötä kiinteät menot) nousivat ja tulot laskivat, ei varmasti ole uudelleen halua (Kiander & Vartia 1998).

Työnantajapuolen argumenteista vahvin oli se, ettei yleiseen työajan lyhentämiseen olisi ollut varaa nykyisellä ansiotasolla, joten palkkoja olisi pakko alentaa lyhenevän työajan mukaan. Vaikka yritysten menorakenteessa palkkakustannukset vaihtelevat erittäin laajasti, on hyvinkin ymmärrettävää, ettei palkkataso voisi säilyä samana, mikäli kahdeksan tunnin työpäivä lyhenisi esimerkiksi kuusituntiseksi. Toinen argumentti on, ettei erityisesti runsaasti ylitöitä teettävillä yrityksillä ole saatavissa sopivaa työvoimaa alalle. Kolmas argumentti perustuu yritysten tuotannolliseen joustavuuteen so. kysynnän nopeisiin vaihteluihin ja niihin sopeutumisen tarpeeseen., mikä onkin looginen päätelmä uudelle taloudelle ominaisesta ”juuri oikeaan tarpeeseen” –ajattelusta.

Looginen päätelmä on, että ympärivuotiseksi ja ympärivuorokautiseksi muuttuva yhteiskunta hyötyy enemmän yritysten pitkistä aukiolo- tai toimintajaksoista, jotka ovat toteutettavissa lyhemmillä yksilötason työjaksoilla kuin pidennetystä työajasta, jota yritystymailman edustajat tuolloin jatkuvasti vaativat.

¹²⁰ Helsingin Sanomien (14.04.2000) koko sivun artikkelin mukaan pienituloiset lapsiperheet olivat lapsilisäleikkauksineen laman suurimmat häviäjät.

Varsin yleinen vastustuksen lähde perustui kasvutalouteen siten, että työn tekemistä ei kerta kaikkiaan voida vähentää kun työntekoa pitäisi päinvastoin lisätä, mikä oli schumpeterilaisen workfare-yhteiskunnan perusajatus (Kasvio 1993). Työttömyys on niin kallista yhteiskunnalle, ettei aikaisempaa niukemmalla työteolla (verotuloilla ja tuotannolla) voida sitä kestää. Tuotanto kuitenkin saavutti entiset ennätykset hyvin nopeasti, mutta työvoimaltaan niukempänä. Tämä ei siis ollutkaan kovin kestävä peruste, koska yksilökohtainen työajan lyheneminen olisi hyvin voitu korvata työhön osallistuvien määrän lisäämisellä.

Yrityksen kannalta sopivan työvoiman löytämistä helpottavat jo olemassa olevat työsuhteen koeajat ja oppisopimuskoulutuksen käyttö. Kuuden tunnin työaikaa käytännössä vapaaehtoisesti kokeilleiden yritysten, kuntien ja työntekijöiden kokemukset ovat olleet pääosin myönteisiä (esim. <http://www.helsinginsanomat.fi/uutisarkisto/19980503/koti/980503ko07.html>). Ainoa mistä oli ja on puutetta, on ennakkoluulottomuus ja tällaisen ratkaisun yleistä käyttöä tukeva ja siihen osin painostavakin lainsäädäntö.

Työajan jakaminen ja työn uudelleen jakaminen tulee välttämättömäksi, jotta työttömyydestä voidaan päästä eroon. Pysyvästi korkeista, työttömyyden aiheuttamista julkisen sektorin menoista eroon pääseminen tai edes niiden tuntuva vähentäminen merkitsevät säästöpainneiden jyrkkää vähenemistä julkisella sektorilla. Työn uudelleen jakamisessa ei ole mahdollista edetä yleisen ja yhtäläisen työajan lyhentämisen periaatteen mukaan, vaan ratkaisut on tehtävä räätälöityinä ja yksilö- ja yrityskohtaisesti soviteltuinä (keskimääräisen työajan määrittymisestä mm. Böckerman 1999). Parasta olisi, että jako tapahtuisi vapaaehtoisin sopimuksin siten, että myös työntekijöiden yksilölliset tarpeet voitaisiin mahdollisimman pitkälle ottaa huomioon. Suomalainen työnjakamisen malli loisi kehyksen, jonka puitteissa yrityksissä voitaisiin toimia. Uuden työnjaon toteutus ja kohdentaminen olisi suuri haaste yhteiskuntapolitiikalle.

Kun suomalainen yhteiskunta sopeutui muuttuneeseen tilanteeseen nimenomaan työttömyyden lisäämisellä (Kiander & Vartia 1998, 241), eivätkä edes nimellispalkat eräiden kansantaloustieteilijöiden näkemyksistä huolimatta todellisuudessa voineet ilman vakavia seuraamuksia joustaa alaspäin, yhteiskuntatalouden uudet sopeutumiskeinot on löydettävä työn ja työajan jaon kautta.

Merkittävin argumentti, joka yhä puoltaa työajan uudelleen jakamista on se, että yhteiskuntatalouden murroksessa 1990-luvun alussa muutaman vuoden ajanjaksolla teollisuustuotanto ja bruttokansantuote kävivät syvässä aallonpohjassa, mutta niiden palatesa aikaisemmalle tasolle jaettavaa oli yhtä paljon kuin ennenkin, mutta yhteiskunnallinen tulonjako oli muuttunut merkittävästi. Toteutunut rakennemuutos puskuroitiin Suomen valtionvelkaan ja budjettialijäämään ja se näkyi suoraan EU:lta saatavassa ruoka-avussa, kirkon ruokapankeissa, pelastusarmeijan leipäjonoissa ja kuntien sosiaalitoimistoissa. Myös useat köyhyystutkimukset ja lamasta selviytymisen tutkimukset (mm. Ritakallio et al. 1996) osoittavat tapahtuneen muutoksen kiistattomasti. Vieläpä 2000-luvun alkaessa on havaittu köyhyyden kaksinkertaistuneen laman seurauksena (Heikkilä & Karjalainen 2001). Tapahtuneita yhteiskunnallisia muutoksia kuvaa myös Raimo Blomin toimittama: ”Mikä Suomessa muuttui?” (Blom 1999), missä korostuvat luokkayhteiskunnan rakenteet ja toisiaan kohtaamattomat maailmat ja arkielämät. Tietoyhteiskunnaksi muuttuva Suomi on kovempi kuin ennen ja jakaantuu selkeämmin koulutuksen ja tietoteknisen osaamisen perusteella uusiin luokkiin, joiden juuret kuitenkin ovat vanhassa luokkajaossa.

Mutta oudointa koko työaikeskustelussa ja työn uudelleenjako-keskustelussa oli se, että kaikki elementit hyvään ratkaisuun olivat olemassa valmiina ja täysin iskukykyisinä. Sen sijasta että ne olisi otettu käyttöön, niiden mahdollisuuksia ruvettiin eliminoidaan ja leikkaamaan. Joustavuutta, jota yritysmaailma vaati, olisi helpostikin saatu työttömyysturvan ja palkan paremmalla yhteensovittamisella. Etenkin työstä työttömyyteen suunnassa ansioturva olisi voitu vahvistaa siten, että vapaaehtoinen täydentävä opiskelu ja jopa uuden tutkinnon hankkiminen olisi tullut mahdolliseksi välittömästi työttömyyden alkaessa. Tämä olisi myös toiminut työllisyyskurssien vaihtoehtona. Työttömän omaehtoinen opiskelu on ollut mahdollista vuodesta 1998 ja tätä mahdollisuutta on edelleen parannettu. Yhä ollaan kuitenkin tilanteessa, jossa joustava liikkuminen opiskelun ja työelämän välillä ei ole käytännössä mahdollista.

Työttömyysturva oli ja on edelleenkin hyvin vanhakantaisesti laskettu siten, että ihminen joko on töissä tai ei ole. Työnteon muuttuessa osa-aikaiseksi ja erilaisiksi pätkätoiksi nykyaikaisen tietojenkäsittelyn kannalta ei olisi ollut mikään ongelma siirtyä työttömyysturvassa jopa päiväkohtaiseen tarkasteluun, koska pätkätoiden suuri ongelma oli ja työntekijän kannalta on edelleen tulovirran epäsäännöllisyys ja pitkät maksukatkok-

set. Suomalaisessa yhteiskunnassa on aikuisen ihmisen mahdoton elää ilman säästöjä tai säännöllisiä tuloja. Tällöin maksukatkokset aiheuttavat lähes aina lumipallomaisesti kasaantuvia ongelmia. Pätkätöiden vastaanottaminen saattaa olla etenkin perheellisille ongelmien aiheuttaja tulojen parantamisen sijasta. Joustavuuden mahdollisuudet olivat olemassa, mutta niitä pikemminkin heikennettiin hyökkäämällä ansioturvan kimppuun ja esittämällä vastikkeettomia vaatimuksia työsuhteturvan ja työreformin puolesta.

Teknologiakeskusajattelun keskeinen elementti on sellainen yhteiskunnallinen työnjako, joka mahdollistaa joustavan liikkumisen työelämän, opiskelun ja yksityiselämän välillä ja jopa kannustaa työelämästä käsin hankkimaan lisää tarpeellista osaamista. Työsäolevan on paljon helpompi hahmottaa omat osaamis- ja oppimistarpeensa kuin työttömän. Tämän vuoksi aktiivisia toimenpiteitä myös työn uudelleen jakamisen suuntaan tarvitaan.

5.3. Palvelut vs teollisuus: palveluteollisuus?

Suomalaisen yhteiskunnan murroksen hallitusten alkuperäisenä tavoitteena oli yhteiskunnan hallittu rakennemuutos teollisesta hyvinvointiyhteiskunnasta jälkiteolliseksi tietoyhteiskunnaksi. Jälkiteollisen yhteiskunnan tulo oli jo ennen lamaa näkyvissä yhteiskunnan palvelusektorin voimakkaana kasvuna, jonka suurin kasvu alue oli julkisissa palveluissa. Kun julkista sektoria ryhdyttiin sopeuttamaan ja puhumaan uusteollistamisesta, unohdettiin monta asiaa ja kotimaista kokemusta.

Teollisten yritysten rakenteissa tapahtunut muutos oli ensimmäinen unohdettu asia. Teknologisen kehityksen lisäksi yrityksiin tuotiin madaltamisen ja kiinteiden kustannusten säästämisen kulttuuri samalla, kun yhä suurempi osa yritysten kustannuksista muuttui kiinteiksi muuttuvien kustannusten asemasta. Yrityksiä koulutettiin organisatorisiin ja hallinnollisiin muutoksiin yhtiöittämisen, ostopalvelujen, ja varastojen optimoinnin kehittämiseen. Suoraan sanoen yritysorganisaatioita niukennettiin ja saneerattiin aivan tarkoituksellisesti aina yritysantoreksiaan asti. Tämä merkitsi teollisuuden henkilöstön vähenemistä tuotannon lisääntyessäkin.

Teollisen tuotannon lisääntyminen ja teollisen työvoiman samanaikainen vähentyminen ei kuitenkaan ole yksiselitteinen ilmiö eikä tuottavuuden lisääntymisen syy-yhteys ole suinkaan aivan selvä. Teollisuusyrityksissä tapahtuu periaatteessa kaikki mikä ennenkin

(mm Alasoini 1993). Niissä siivotaan, niitä vartioidaan, palkat lasketaan ja maksetaan ja tuotteita ja tuotantoa suunnitellaan, tuotteet varastoidaan jne. Mutta, kun ennen tehtaan siivooja oli teollisuusyrityksen palkkalistalla, vartioinnista huolehtivat yrityksen omat vartijat ja ruokalakin oli ennen oma, nyt teollisuusyrityksen palkkalistalta on siirrytty palveluyrittäjän palvelukseen. Tehtaan siivouksesta huolehtivat siivousfirman siivoojat, vartiointiliike käy portilla tarkistamassa hälytyslaitteet, työntekijät käyvät Esson baarissa, kirjanpitofirma hoitaa rahaliikenteenkin ja tuotteet varastoidaan kaupan hyllyyn tai rekkaan.

Syntyy harha, jonka mukaan teollisuus olisi tullut niukempina paljon tuottavammaksi ja kaikki palvelualat söisivät teollisuuden ansaitsemaa leipää. Vallinneesta kehityksestä seuraa kaksi seikkaa 1) teollisuuden palvelut ovat aloja, joita ilman teollisuus ei voi toimia lisäämättä merkittävästi omaa henkilökuntaansa eli kustannuksiaan ja 2) teollisuus ei voi suoranaisesti vaikuttaa palvelujen kustannuksiin eli teollisuus ei mitenkään välttämättä saa hyödykseen siivoojien palkkasäästöjä.

Palveluteollisuus on kokonaan oma alansa kaupan, henkilökohtaisten palvelujen ja teollisuuden välimaastossa. Kysymyksessä on tavarantoiminnan ja palvelustoiminnan jako teollisista tuotanto- ja organisointiperiaatteista hyödyntäen. Palveluteollisuudelle markkinoiden koko ja kysyntäpotentiaali ovat ratkaisevia. Palveluteollisuus ei ulotu alueille, joissa markkinat eivät ole riittävän suuret eikä ostovoimaa ole riittävästi,

On kuviteltu ja uskoteltu toiminnan tehostuvan ja työpaikkojen lisääntyvän julkisen sektorin tuottamia palveluja privatisoimalla. Suomen julkisen palvelusektorin julkisrahoitteisuudella on historiallinen ja alueellinen perustansa. Käytännön syyt ja rajoitteet määrittelevät, mitä on mielekästä yksityistää (yksityistetäänkö esimerkiksi vankiloita vrt Feeley 1991). Työttömyyden vallitessa on syytä erittäin tarkasti laskea yksityistämisen vaikutuksia ja todellisia kustannuksia harkittaessa yhdenkään julkisen palvelun tuottamista ostopalveluna, sillä ostopalveluista syntyvät säästöt ovat usein näennäisiä. Jos kunta ostaa palvelunsa vieraasta kunnasta, menevät verotulotkin vieraaseen kuntaan. Mikäli työstä vapautettaville palvelun tuottajille ei ole uutta työpaikkaa, kunnan toimeentulotukimenot lisääntyvät ja mitä pienemmästä kunnasta on kysymys sitä suuremmalla osuudella kuntalaisten yhteenlaskettu ostovoima vähenee.

Palveluala voi lisätä työpaikkoja jälkiteollisen tietoyhteiskunnan tarpeisiin vain sillä edellytyksellä, että kysyntä ja ostovoima lisääntyvät. Eivät julkiset säästötoimet, eivät

yrittäjien laihdutuskuurit eivätkä palkkojen alennukset vieneet kehitystä tähän suuntaan. Teollisten palvelujen tarve lisääntyi teollisuuden kasvaessa, mutta ei kuitenkaan lineaarisessa suhteessa teollisuuden kasvun mukana. Palveluteollisuus vaatii ympäristöltään ostovoimaa.

Teknologiakeskusnäkökulman painopiste ei ole välttämättä teknologiassa, vaan osaamisessa ja sen liikkeessä. Teknologiakeskusajattelu soveltuu yhtä hyvin palveluiden kuin teollisuuden osaamisen ja sen käytäntöjen rakentumiseen. Mutta koettua lamaa ajatellen tiettyjen ratkaisujen ajoitus oli ehkä yhtä tärkeää kuin niiden taustalla ollut ajattelu, jotka kummatkin johtivat harharetkeen, joka pitkitti ja syvensi laman vaikutuksia.

5.4.

Julkiset vai yksityiset monopolit

Markkinatalouden kilpailun kuluttajalle tuomista eduista hurmaantunut ajattelumalli ei ota lainkaan huomioon Suomen maantieteellisiä oloja - alueiden erilaisuutta ja hajanaisista asutusta. Monet yksityistämishankkeet ja pienyrittäjyyden korostaminen ovat ehkä paikallaan suurissa kasvukeskuksissa ja taajamissa, mutta Suomessa on pieniä kyläkeskuksia ja kuntia, joissa ei ole tilaa ja toimintaedellytyksiä edes yhdelle toimialan yritykselle saati sitten useiden yksityisten yritysten kilpailulle. Esimerkistä käyvät pankkisanerausten kohdekunnat, joista kerralla lähti pankkikilpailu, kun ainoa pankki ja postikin lopettivat toimintansa¹²¹. Alueelliset tulotasoerot olivat pienentyneet Suomessa viimeksi kuluneiden vuosikymmenten aikana juuri hajasijoituksen ja julkisen sektorin ansiosta, mutta vastaavasti 1990-luvun keskittymistä suosiva politiikka on nostanut erojen kasvun jälleen uudeksi ongelmaksi (Kangas 1998).

Mikäli alueelle voi syntyä vain yksi kituva yritys, täytyy harkita, onko kuluttajien kannalta edullisempaa, että julkisin varoin subventoidaan yritystä, joka käytännössä hinnoitelee tuotteensa tai palvelunsa voitonäkökulmasta vai eikö ehkä sittenkin kannattaisi toteuttaa välttämätön palvelu julkisen monopolin keinoin, jolloin hinnoittelu on demokraattisessa kontrollissa. Esimerkiksi lämpö ja valo ovat Suomen kaltaisessa pohjois-

¹²¹ Postin ja postisäästöpankin (Leonia/Sampo-leonia/Sampo) erottaminen vei toimintaedellytykset monilta postitoimipaikoilta ja työpaikan monilta postilaisilta. Jo edellinen saneerauskierrros oli aloittanut postipalvelujen harventamisen. Kuten aina yksityistämisen seurauksena on haja-asutusalueiden työpaikkojen kiihtyvä vähentyminen.

sessä maassa elämän perusedellytyksiä, mutta syrjäseuduilla vailla kilpailun edellytyksiä.

Suomalaisen pääoman tehottomuudesta ja yrityksen yhteiskunnallisesta vastuusta on keskusteltu julkisesti. Verasen (1996) lähtökohtana on se, että yrityksen ainoa yhteiskunnallinen vastuu ja velvollisuus on tuottaa voittoa omistajilleen ja omistajien velvollisuus on valvoa vain voitontuottamista. Tällöin unohtuu yrittäjäpääoma ja pääoman tärkein laji: inhimillinen pääoma - ihmiset joita varten talous on. Mikäli markkinatalous ei tuota inhimillisesti katsoen hyvää tulosta, demokraattisen yhteiskunnan on puututtava markkinatalouteen, jos demokratialle annetaan mitään arvoa. Kun Suomen vienti on tuontia suurempi ja vaihtotase ylijäämäinen, ei ole olemassa mitään perusteita sille, että valtio ja kunnat ensisijaisesti tarkastelisivat sijoitetun pääomansa tuottoprosentteja liittäen tähän laskentakaavaan omistamiensa yritysten ja liikelaitosten toiminnan työllisyysvaikutuksia ja vaihtoehtoiskustannuksia.

Suomen talouslaman muuttuminen suurtyöttömyydeksi oli Ruotsiinkin verrattuna kuin itäisen suomettunut talousprojekti, jonka inhimilliset kustannukset ovat sekä suuret että syvät. Laman hoito Suomessa muistuttaakin suurta neuvostoprojektia stalinismin nousun ajalta 1930-luvulla (vrt. Kotkin 1995). Suomalaisen projektin oppositioksi nousi alkuvaiheessa ammattijärjestöjen yleislakkouhka, mikä ei ole Suomessa odottamatonta eikä poikkeuksellista, sillä korporatismi ja poliittinen järjestelmä ovat vahvasti kietoutuneet toisiinsa, joten etujärjestöillä on edustuksensa niin puolueissa kuin eduskunnassakin ja puolueilla vastaavasti etujärjestöissä. Etujärjestöissä on kuitenkin moninkertaisesti jäseniä puolueisiin verrattuna ja he osallistuvat kaikkien eduskuntapuolueiden tukemiseen veronmaksajina. Demokratiassa kansaa edustetaan monin eri tavoin.

Uudet haasteet 1990-luvulla kuten suurtyöttömyydeksi muuttunut talouslama, devalvaatio-inflaatio-kierteen jääminen taloushistoriaamme sekä Suomen avautuminen ja länsiliittoutuminen voidaan myös nähdä oppimateriaalina kriisiyhteiskuntamme uudenaikaisen rakentamisesta niin taloutena kuin politiikkana ja kulttuurinakin. Lama on paljastanut suomalaisen talouden ongelmia ja kasvun kriisejä, mutta myös päätöksenteon kriisejä usean sukupolven ajaksi. Tässä työssäni olen keskittynyt ensisijassa kuitenkin talouteen ja sen ideamalleihin ja lopuksi tutkien teknologiakeskusajattelua olen pohtinut uudenaikaisen kasvun avaimia. Näille yliopistolaitoksen kriisisäästöt muodostavat yhä lamautta-

van toimintaympäristön viime vuosien kokemusten perusteella. Suomalaisessa teknologiakeskusajattelussa vaikuttaa selvästi hyvinvointivaltion tarjoama mahdollisuus erilaisiin epäonnisiinkin kokeiluihin.

Teknologiakeskusten käytännön onnistuminen saattaa pitkällä tähtäyksellä näyttää vaatimattomalta ja vaikutuksiltaan vähäiseltä. Esimerkiksi Oulun seudulla asiasta ollaan kuitenkin toista mieltä. Erittäin keskeisen kohdan muutoksen ja kehityksen aikaan saamisessa muodostaa lineaarisen ja hierarkkisen innovaatiomallin torjuminen. Järjestelmällisesti ylhäältä ja erityisesti tieteestä käsin lähtevä malli ei toimi ilman kaksisuuntaista vuorovaikutusta. Toimivatko välittäjinä teknologiakeskusten johtajat, soveltavaa tutkimusta tekevät laitokset vai kuka, jää tässä avoimeksi. Keskeistä on innovaatiotarpeita koskevan tiedon liike markkinoilta tieteeseen ja sovelluksista markkinoille. Tässä suhteessa tieteen ja tieteenalojen sisäinen diskurssi ja kielipeli saattavat jopa toimia tiedon tulppana.

5.5. Vanha, uusi ja harmaa talous

Suomi joutui suureen lomaansa 90-luvun alussa voimakkaassa konsensuksessa tehtyjen päätösten ja toteutetun talous ja rahapolitiikan seurauksena. Suomalaisen konsensuksen alla eli toki monia ristiriitoja ja vastavirtoja, mutta olennainen oli kuitenkin inhimillisen ja sosiaalisen pääoman kudelma, jonka päälle voimakas talouskasvu ja sen tulosten jakaminen rakentui. Periaatteessa ja jälkikäteen katsottuna Suomi toimi kuten hyvinvointivaltion tuleekin eli tasaamalla taloudellisen taantuman vaikutuksia valtion velkaantumisen avulla. Lama jäi hyvinvointivaltion kannettavaksi. Käytännössä velkaantuminen oli hallitsematonta ja vastentahtoista ja toteutui suurten ristiriitojen kautta. Tämän seurauksena myös velkaantumisen suuruus ja myös ulkomaisuus ylitti odotukset ja lamasta toipuminen jäi hitaaksi. Poliittisen päätöksenteon perusteissa ja suurissa linjoissa tapahtui muutoksia, joihin ei välttämättä ollut syytä tai aihetta. Ajan henki ja suurten muutosten luonteen väärin arviointi johtivat kuitenkin politiikan ja talouden vieraantumiseen paitsi toisistaan suomalaisesta arjesta.

Uuden järjestyksen synty oli tuskaisempaa kuin olisi ollut välttämätöntä, mutta on huomattava, ettei tuolloin vallinneessa tilanteessa yleensä kyetty näkemään kokonaisuutta kaaoksesta. Leimaavaa laman ajalle ja sitä välittömästi seuranneille vuosille oli yhden asian kerrallaan esiin nostaminen ilman minkäänlaista kytkeä kokonaisuuteen tai

edes sen muihin riippuvuuksiin. Tällaisesta mainioiden esimerkkeinä käyvät iskusanatyypiset asiat, joita kohtaan yksi kerrallaan hyökättiin ilman minkäänlaista tärkeysjärjestystä tai edes syvempää pohdiskelua. Näitä olivat vientivetoisen kasvu-strategia, joka käytännössä muodostui kotimarkkinoiden juustohöylästrategiaksi, korkoelvytys, joka ei oikeastaan tarkoittanut mitään ja tuloloukut, joilla perusteltiin erilaisten päivähoito-ymys maksujen korottamista pienituloisten maksettavaksi. Priorisointikeskusteluja käytiin ikään kuin perusteluna tilanteelle, jossa lakisääteisiä tehtäviä ei kyetty hoitamaan ja työmarkkinoiden joustamattomuuteen vetoaminen siirsi vastuun työttömyyden kasvusta ammattiyhdistysliikkeelle ja työttömille itselleen. Hyvinvointivaltion pöhöttäminen kelpasi perusteluksi lähes kaikille kuviteltavissa oleville leikkausesityksille, mutta hyvinvointivaltion sisällöstä ja tähdellisestä merkityksestä yksityiselle sektorille ei käyty sitä vastoin juuri minkäänlaista keskustelua.

Nokian vetämänä jo 1980-luvulla alkanut tietoteollisen verkostotalouden kehittyminen jatkoi notkahduksen jälkeen vahvaa etenemistään entistä tietoverkkokeskittyneempänä ja vahvan kasvun myötä suomalaisista teknologiakeskuksista etenkin Oulun ”Piilaakso” sai lisää vauhtia, mutta Oulun tapaus kuitenkin osoitti myös perinteisen savupiiputeollisuuden työvoiman vaikeuden löytää työpaikkaansa uudessa tilanteessa. Suomen alueiden kehitys 1990-luvulla osoittaa ”neljännen maailman” syntyä hyvinvointivaltiossa.

Jälkiteollisessa tietoyhteiskunnassa ainoa elementti, joka estää neljännen maailman synnyn, on toimiva ja joustava hyvinvointivaltio. Elinikäinen koulutus ja oppiminen (Silvennoinen & Tulkki 1998) avaavat ovia ja kaventavat neljättä maailmaa, mutta eivät estä sen syntyä, elleivät syrjäytyneetkin tunne olevansa yhteiskunnan täysivaltaisia jäseniä. Sitä he eivät kuitenkaan ole, ellei hyvinvointivaltio tarjoa edes jonkinasteista valinnan mahdollisuutta myös kulutuksessa. Leipäjonosta ei viestitetä mitään markkinatalouden tavarantoittajille, koska jonossa ei ole asiakkaita, vaan hyväntekeväisyyden kohteita. Hyvinvointivaltion toimivuus ja olemassaolo ei ole minkään markkinatalouden lakien sanelema, vaan poliittisten päätösten toteutus. Hyvinvointivaltio ei voi olla toimiva, jos sen laajuudesta ja sisällöstä päättävät vain hyvinvointitoimeentulevat päättäjät ja varakkaat äänestäjät ja virkamiehet, jotka kaiken lisäksi luulevat maksavansa sosiaaliturvan. Sosiaaliturva menee kaikkineen kulutukseen ja useimmiten aivan perus- ja lähitalous ja siten osaltaan myös luo näiden hyvinvointitoimeentulevien vaurautta sekä yksityisel-

lä että julkisella sektorilla (Galbraith 1992). Hyväntekeväisyysyhteiskunta kolmansine sektoreineen sitä vastoin pääsääntöisesti jakaa ylijäämiä luomatta mitään uutta tai antamatta uuden luomisen mahdollisuutta.

Suuren laman ehkä viimeisenä vaiheena sen jälkeen, kun havaittiin, ettei laman syyllisiltä ole käytännössä mahdollista saada minkäänlaisia korvauksia syntyneistä vahingoista, alkoi sosiaaliturva-asiakkaiden (mikä käsitehirviö) syyllistäminen. Sosiaaliturvan väärinkäytökset alkoivat olla talousrikoksista suurimpia. Harmaasta taloudesta puhuttiin määrittelemättä oikeastaan, mitä kaikkea se edes tarkoittaa. Peruskysymys on se, että harmaassa taloudessa erotuksena mustasta pörssistä tai taloudesta ei olla tekemisissä varsinaisen rikollisuuden kanssa. ”Harmaa” tässä kysymyksessä tarkoittaa sitä, ettei rikota lakeja, mutta toiminta on kuitenkin tilastoimattoman ja virallisen taloudenpidon ulkopuolella. Onko kysymyksessä oikeastaan kolmas sektori (Aho 1996) vai sosiaalinen pääoma? Vai onko kyseessä Oscar Lewisilta tuttu köyhyyden kulttuuri vai Castellsin neljäs maailma omine talouksineen (Lewis, 1989, Castells 1997). Itse olisin sitä mieltä, että oikea harmaa talous on pääsääntöisesti kotitalouden jatke, jossa hyväksytään sekä työsuojelulain ja kaikkien vakuutusjärjestelmien (pl kotivakuutuksen vastuu- vakuutus) ulkopuolelle jäänti.

Harmaa talous on epätasapainotilaan joutuneen yhteiskuntatalouden sopeutumiskeino. Tämä ei ole seuraus liian korkeasta verotuksesta tai hyvästä sosiaaliturvasta, niinkuin usein halutaan ymmärtää, vaan työstä tarjottavat palkat ovat liian alhaiset. Harmaa talous on muuttunut jo aikaa sitten julkisessa kielenkäytössä puhtaasti rikolliseksi toiminnaksi.

Tyypiesimerkit harmaasta taloudesta ovat kaikkea muuta kuin rikollisia. Harmaan talouden perusesimerkit ovat inhimillisen ja sosiaalisen pääoman käyttöä ja luontais- sekä vaihdantatalouden muunnelmia. Eläkeläinen maksaa muutaman kymppin naapurin teinikäiselle lumenluonnista tai nurmikon leikkaamisesta, eikä tätä kenellekään viranomaiselle ilmoiteta, koska kyseessä on täysin satunnainen tapaus. Se, jonka mielestä kyseessä on moraaliton ja laitton toiminta, ei ilmeisesti ole itse elänyt. Muuttuuko teon sisältö tai moraali mihinkään, jos lumikolaa työntääkin aikuinen naapuri tai tuttava, joka siihen vielä pystyy? Vaikuttaako teon laillisuuteen ja moraaliin se onko kyseinen aikuinen työssä käyvä, työttömyysturvalla tai peräti toimeentulotuen saaja?

Oma vastaukseni on, ettei muutu lainkaan. Se, mikä tilanteen muuttaa, on toiminnan säännöllisyys ja järjestelmällisyys ja asiakaspiirin laajuus. Tässä harmaa talous muuttuu jossakin vaiheessa liiketoiminnaksi, jota pitäisi sellaisena kohdella.

Ilmeisesti siirrytään kolmannen sektorin (Rifkin 1995) piiriin erilaisten yhdistysten ja muiden kautta. Kolmas sektori mahdollistaa inhimillisen ja sosiaalisen pääoman käytön tapauksissa, joissa asiakkaalla ei ole varaa ostaa palveluja virallisen talouden hinnoilla eikä niitä myöskään julkisina palveluina voida tai haluta järjestää. Kun kolmas sektori tekee päällekkäistä työtä yksityisen ja julkisen sektorin kanssa, se on väärillä teillä. Ainoastaan kilpailuttomilla aloilla ja alueilla on kolmannen sektorin paikka oli se kuinka yrittävä tahansa (Katajamäki & Lindedahl 1998). Julkisen ja yksityisen sektorin väliin on tietenkin asettunut paljon yhdistyksiä, urheiluseuroja yms harrastustoimintaa, joista kolmas sektori muotoutuu (Matthies, Kotakari & Nylund toim. 1996). Henkilökohtaisesti olen edelleen sitä mieltä, että kolmas sektori on pääsääntöisesti hyvintoimeentulevien kotirouvien ompeluseuran korvike. Köyhällä ei ole kolmanteen sektoriin varaa ei asiakkaana eikä työntekijänä.

Työttömyysturvaa voi väärinkäyttää vain saamalla palkkaa ja samanaikaisesti työttömyysturvaa. Jos pätkätyöt tai satunnaiset tilapäistyöt aiheuttavat työttömälle taloudellisia menetyksiä (myös maksatuksen viivästyksiä) ei rikos ole yksilön, vaan järjestelmän. Kaikkiin muihin sosiaaliturvan huijauksiin ratkaisu löytyy sosiaalietuuksien myöntäjien ja verottajan yhteistyöstä, vaikka verotus toimiikin jälkikäteisesti ja tämän myös pitäisi riittää. Harmaa talous on näennäisesti verotuksen ongelma, mutta harmaan talouden ongelmia ratkottaessa ei saa sortua inhimillisen ja sosiaalisen pääoman murentamiseen esimerkiksi ilmiantojärjestelmällä.

Harmaasta taloudesta ei ole kyse, kun yritykset käyttävät jatkuvassa toiminnassaan työvoimaa, jota ei ilmoiteta verotuksessa. Kyseessä on talousrikollisuus. Vanhassa taloudessa talousrikollisuus oli selvästi erottuvaa. Uudessa taloudessa talousrikollisuus on monivivahteista ja hankala löytää ja siksi syntisiä mieluusti etsitään harmaasta taloudesta.

Ilman vanhaa taloutta ei ole uuttakaan. Vanha talous oli tiukasti reaalityaloudessa kiinni - yritykset kiinni liiketoiminnassaan, joka tapahtui koko ajan reaalityaloudessa. Tuotannon muuttuvat kustannukset olivat avainasemassa. Suurituotannon etu oli muuttuvien yksikkökustannusten saamisessa mahdollisimman pieniksi. Samalla muuttuvat kusan-

nukset olivat halvin hinta, jolla tuote voitiin segmentoiduilla markkinoilla myydä. Uusi talous elää tietoyhteiskunnan virtuaalitodellisuudessa. Yrityksillä on pääsääntöisesti vain kiinteitä kustannuksia ja suurin osa tuotteesta on tietoa ja myydyn tuotteen rajakustannukset lähenevät nollaa tai ovat nolla, niinkuin esimerkiksi kännyköiden soittoäänet tai logot. Jos tuotteen toimituksesta aiheutuu muuttuvia kustannuksia, ostaja maksaa nekin. Tästä päätelmästä seuraa, että uuden talouden yritysten pörssikurssitkin ovat odotusarvoja, joilla ei välttämättä ole mitään tekemistä yritysten toiminnallisen tuloksen kanssa.

Murros vanhasta uuteen talouteen ei käynyt lainkaan kivuttomasti, mutta näyttää siltä, että vanhan talouden ja sen perusteiden laiminlyönti on jo kostautunut monella tavoin ja tullut siten hyvin kalliiksi Suomelle ja suomalaisille, jotka vielä paistattelevat uuden nousukauden lumoissa syklin kääntyessä jälleen taantumaan. Mutta monet vanhan talouden opit kuitenkin toimivat, kärsivällisyys osakemarkkinoilla palkitaan kurssien taas noustessa ja yritykset, jotka eivät ulkoista ydinosaaamistaan ensimmäisten lamamerkkien uhatessa ovat vahvoja nousun jälleen alkaessa.

Loppusanat

Suomen suuri lama oli kotikutoinen jatke kansainväliselle talouden taantumalle, jota taantumaa Suomessa vahvisti neuvostokaupan loppuminen ja erityisesti puhtaasti poliittisin päätöksin aloitettu julkisen sektorin laihdutuskuuri yksityistämishankkeineen. Suomalaisen konsensusajattelun romuttaminen ja devalvaation jälkihoidon unohtaminen yhdistettynä korkeaan korkotasoon ja kiristyvään verotukseen talouden taantumassa purkivat laman massatyöttömyydeksi, jonka seurauksista kärsitään pitkään 2000-luvulle. Vaikka Suomen ulkomainen velka oli laman alkaessa pääsääntöisesti yksityisen sektorin velkaa se oli kanavoitu pankkien kautta ja johti yksityisen velan sosialisointiin pankkikriisin avulla.

Julkisen sektorin yksityistämismäke kavensi talouspolitiikan keinoja ja vaikutusmahdollisuuksia merkittävästi. Privatisoinnin kokonaiskustannukset jäivät laskematta samoin kuin yritysten kilpailuttamisessa unohtuivat pelkän hintavertailun ohessa tarvittavat yhteiskunnallisen hinnan laskelmat (kustannus-hyöty-analyysi ei ollut muodissa). Julkinen sektori alkoi näyttää pelkältä sosiaalihoitolaitokselta. Työnantajapiireissä työttömyyden kasvu oli tervetullutta, koska se antoi muka moraalisen oikeuden vaatia suurempaa palkkamalltia joustoihin ja vahvisti työnantajajärjestöjen asemaa. Työttömyyden laajuus yllätti kuitenkin nämäkin piirit, mutta loi ehkä pohjaa uudelle konsensusajattelulle. Tulopolitiikkaa ei sittenkään heitetty historian romukoppaan, vaan se rupesi näyttämään globalisoituvassa taloudessa sittenkin kilpailuedulta.

Inhimillistä pääomaa olivat laman alkuvuosina vain yritysten korkeimpaan johtoon kuuluvat ja muu henkilöstö tavaraa. Laman varjolla aikaansatiin sosiaalisen pääoman heikentäminen ja luottamuksen rikkoutuminen, joka heijastuu työvoimapulan aikana lojaliteetin katoamisena.

Hyvinvointivaltio natisi liitoksissaan pankkikriisin jälkeen työttömyyden aiheuttamien kustannusten rasittamana. Onnetonta on se, että ensisijaisesti mietittiin säästökeinoja rahoituspohjan vakauttamisen sijaan. Hyvinvointivaltiota pidettiin rasitteena eikä resursseina.

On ymmärrettävää, että yritysten toiminta vaikuttaa niiden osakekursseihin, mutta viimeiset vuodet vaikutussuunta on kulkenut täsmälleen toisin päin. Kansallisvaltion kan-

nalta avainasemassa voisivat olla institutionaaliset sijoittajat, jotka voidaan vieläkin painostaa tai kannustaa toimimaan kansallisten etujen mukaan.

Suomalaisen korkean teknologian yritysten menestys on Nokian vanavedessä ollut hui-
maavaa ja se on suurelta osin tapahtunut teknologiakeskusten yhteydessä. Julkisessa
keskustelussa on jäänyt, huomaamatta, että tämä menestys on toteutunut lamasta huoli-
matta eikä sen ansiosta. Perustat menestykselle on luotu tasa-arvoisessa hyvinvointi
Suomessa, jossa perisuomalaiselle individualismille on tilaa, mutta se ei estä yhteistoi-
mintaa, mikä vaara on nähtävissä jo yliopistomaailmassa.

Julkisen sektorin into erityisrahoittaa yliopistojen huippuyksiköitä on ymmärrettävää,
mutta tarpeetonta ja ehkä jopa haitallista. Kilpailu eri tieteenalojen huonosti vertailta-
vien tutkimusnäyttöjen välillä on näytelmää, joka lopulta ehkäisee yhteistyötä ja sitä
myötä myös vääristää kehityksen suuntaa. Markkinatalous määrittelee joka tapauksessa
omat käsityksensä huipuista ja tämän pitäisi riittää, sillä niin merkittäväksi yksityisen
rahoituksen osuus yliopistojen tutkimusrahoituksesta on jo muodostunut. Julkisen ra-
hoituksen pitäisi edelleen varmistaa ennen kaikkea tiedeinstituution jatkuvuus.

Suuri osa teollistuneen maailman väestöstä tuottaa laajassa mielessä sirkushuveja, mitä-
pä muuta elokuvat, videopelit ja pelikoneet, musiikki, huippu-urheilu ja sen tarvitsemat
välineet ovat. Ehkäpä maailman johtajien etsimä kolmas tie löytyy siitä, että leipä tuote-
taan ja myös kulutetaan suunnitelmataloudessa ja markkinat huolehtikoot sirkushuveis-
ta. Hyvinvointivaltio suomalaiseen tapaan määriteltynä on pitkälle pyrkinyt tähän suun-
taan ja maataloustuki on jaettu kuin tässä tarkoituksessa. Markkina- ja tukitalouden yh-
distäminen on kuitenkin luonut ylituotannon tukemisen perinteen, josta EU-jäsenyyden
aikana on pyritty eroon, mutta tilalle on saatu toinen byrokraattinen tukiviidakko.

Tietoyhteiskunnan kansallinen kehittäminen oli aloitettu ja sen suuntaviivat laajassa yh-
teistyössä viitoitettu (Nevalainen 1999), mutta julkisen talouden yksityistämismä-
hdi tältä kehitykseltä koko ajan pohjaa. Yksityistetty infrastruktuuri kasvattaa yksityistä
ja alueellista eriarvoisuutta jatkuvasti. Uuden konsensuksen ja luottamuksen synnyn
mahdollisuuksia ei kasvata lainkaan se, että tietoyhteiskunnan työnjaossa erikoistumi-
nen kaventaa näköaloja ja luo uskon oman osaamisen erinomaisuuteen. Erikoistuneet
erityisosajaajat luulevat yksin tekevänsä tulokset, jotka ovat syntyneet vuosien aikana
miljoonien muiden panoksista kehittyneen yhteiskunnan rakenteissa.

Suomen ajaminen lamaan ja laman ratkaiseminen jättityöttömyydellä oli tietoinen päätös. Työttömyyden laajuus ja pitkäkestoisuus yllättivät päätöksentekijät (Vartiainen 1993). Ammattiyhdistysliikkeen ja tulopolitiikan nujertamiseen tähdännyt politiikka sai uuden vuosituhannen puolella vastavetonsa, kun tulopoliittisen kokonaisratkaisun synnyttäminen ei onnistunutkaan.

Yliopistojen huippuyksiköt ja huippuyksilöt toistavat ja uusintavat keskinäisen kehun kerhossa julkisin varoin omaa erinomaisuuttaan, kun muu yliopistoväki yleisesti osoittaa mieltään perusrahoituksen jälkeenjääneisyydestä. Suomalainen huipputeknologia jatkaa menestystään, jonka juuret ovat ainakin näennäisesti tasa-arvoisessa hyvinvointi-Suomessa, eivätkä suinkaan laman aikana kiristyneessä ja koventuneessa arvomaailmassa. Tietoyhteiskunnan visiot ovat puheiden ja kirjoitusten tasolla ihmislähtöisiä, mutta yhdistettynä yhä jatkuvaan yksityistämishankkeeseen toimivat markkinatalouden mekanismien mukaan eriarvoisuutta kasvattaen. Tällaisten projektien onnistumisesta myös tasa-arvoisen tietoyhteiskunnan tiellä on näyttöä (Saarelainen 2000).

Hallitsemattoman rakennemuutoksen seurauksena Suomen työttömyysluvut ovat edelleen kovin korkeat, mutta 2000-luvun alun työttömyyden ja 1990-luvun julkisen sektorin henkilöstökehityksen välille voidaan vain lievästi epäröiden vetää yhtäläisyysmerkit ainakin mitä Suomen alueelliseen eriarvoistumiseen tulee. Etenkin valtion toimintojen keskittäminen ja säästötoimet ovat leikanneet haja-asutusalueiden mahdollisuuksia menestyä työpaikka- ja asukaskilpailussa. Työvoiman liikkuvuuden vaatimus ja tämän vaatimuksen tukeminen ovat heikentäneet yhteiskunnan sosiaalista ja inhimillistä pääomaa. Vuosituhannen lopun muuttoaalto synnyttää samanlaista juurettomuutta ja ihmisten omien verkostojen katoamista, kuin 1960-luvun muuttoaalto.

Inhimillinen ja sosiaalinen pääoma ovat käsitteinä vaivanneet minua koko tutkimuksen ajan. Se lienee varsin ymmärrettävääkin, kun katsotaan esimerkiksi sosiaalisen pääoman indikaattorilistaa (s. 20 alaviite). Vasta 1990-luvun lopulla instituutiot alkoivat tehdä paluutaan kansantaloustieteeseen ja neoklassisen taloustieteen hurma alkoi hiipua. Muotiin nousivat jälleen ihmisen ja yhteiskunnan muistavat institutionaalisen kansantaloustieteen käsitteet ja käsittelytavat. Tässä yhteydessä sosiaalinen pääomakin tuli jälleen esille. Intuitiivisesti selvä käsite on kuitenkin edelleen vaikeasti operationalisoitavissa tutkimuskäyttöön, vaikka tätä on yritettykin. Tästä johtuu myös oma häilyvä käsitteen käyttönikin.

Inhimillinen pääoma on kattava käsite, jota on mahdoton mitata. Se sisältää ihmisen itseisarvona ja perustuu siten länsimaiseen humanismiin, mutta kattaa myös ihmisen toiminnan yksilönä ja yhteiskunnassa. Inhimillisessä pääomassa on oleellista sen olemassaolo, joka itsessään on mahdollisuus. Inhimillinen pääomaa voidaan käsitykseni mukaan jakaa henkiseen pääomaan, verkostopääomaan ja sosiaaliseen pääomaan. Henkinen pääoma on yksilökohtaista koulutuksen, kokemuksen ja asenteiden luomaa tietotaitoa (tätä pääomaa voidaan kasvattaa yhteiskunnassa ja yrityksissä tietoisesti). Verkostopääoma on yksilö- ja verkostokohtaista pääomaa, joka syntyy henkilökohtaisten kontaktien kautta ja siihen sisältyy hyvin eritasoisia suhteita, tietoverkkojen käytöstä huolimatta tämä pääoma on alueellisesti rajallista ja ihmisten liikkuvuus vähentää sitä, vaikka kontaktit määrällisesti ehkä lisääntyvätkin (verkostopääomaa voidaan tukea tai rajoittaa, mutta sitä syntyy vain omaehtoisesti). Sosiaalinen pääoma kasvaa henkisen pääoman ja verkostopääoman varaan ja siinä on kyse sosiaalisesta infrastruktuurista eli yhteiskunnan toimintasäännöistä, kommunikaatioverkostoista, luottamuksesta ja turvallisuudesta, elinvoimaisesta kulttuurista, sosiaalisesta koheesiosta ja vastaavista yhteisön ominaisuuksista

Yrityselämässä, yrittäjäjärjestön toimitusjohtajana ja Kuopion yliopiston apulaisprofessorina toimineen Tapio Rissanen kirjoitus: ”Järjestöillä raskas vastuu työttömyydestä” sanomalehti Sanomalehti Pohjalaisessa julkaistiin vuonna 1993 tyypillinen esimerkki Ahon hallitusta ja erityisesti sen valtionvarainministeriä riivanneesta ajattelumallista (Rissanen 1993). Tähän ajattelumalliin liittyy terävänäköinen ja teräväkielinen havaintojen teko ja erittäin kapeasta näkökulmasta tehty havaintojen tulkinta. Esimerkiksi teollisuuden pekkaspäivät ja infrastruktuurin rakentaminen niputettiin ylenpalttiseksi tuhlaukseksi ja siten työttömyyden syyksi. Tulopolitiikka olikin sosiaalipolitiikkaa ja lopullisena pelkona Suomen epäiltiin vajoavan Irlannin kaltaiseksi takapajulaksi (Irlanti oli vielä Suomen hakiessa EU:n jäsenyyttä Portugalin ohella Euroopan yhteisön köyhimpiä maita!). Tieteellistä tutkimustoimintaa piti tehostaa ja siihen jopa panostaa kunhan vain nollatutkimuksesta päästäisiin eroon. Tämän ajattelumallin ajoitus oli onneton ja sen toteutuksen tarvekin oli hyvin kyseenalainen.

Markkinahuuman ja yltiöliberalismin hulluus mahdollistui Suomessa normaalista suhdannekehityksestä poikkeavan taantuman yllättäessä. Pitkään jatkunut kehityskulku katkesi väärään aikaan toteutettuihin toimenpiteisiin. Julkisen talouden yksityistämishank-

keet oli suunniteltu jo nousukauden aikana ja uhkaavan työvoimapulan valossa. Yksilö- ja yksikkökohtainen tulosjohtaminen aiheutti erityisesti julkisella sektorilla sen, että erityisten yksiköiden säästöt ja hyvät tulokset näkyivät säännöllisesti jonkun toisen hallinnonalan kustannuksina. Täten ne myös edesauttoivat näköalattomuuden ja kapea-alaisen ajattelun kasvua ja juurtumista suomalaiseen talouspolitiikkaan.

Yliopistolaitos ja itse asiassa koko suomalainen koulutusjärjestelmä oli valmiina ja hyvässä iskussa laman voittamiseksi kotoisin keinoin. Joustavuutta haettiin kuitenkin vääristä kohdista ja väärin keinoin. Missään ei ole osoitettu, että demokratian ja demokraattisen valvonnan takeena voisi toimia muu ohjausjärjestelmä kuin byrokratia. Osaamisen standardointiin perustuva ammattibyrokraatia (Mintzberg 1984) pystyy parempaan ja nykYTEKNIKALLA joustavampaan tulokseen kuin vanhakantainen hallintomalli, jossa alamaisia holhotaan ja valvotaan, jopa kiusantekoon asti. Vaikka byrokratia sopikin opetusministeriön hallinnon malliksi ei siitä innovatiivisuutta edellyttävän yliopistolaitoksen ohjausjärjestelmäksi ollut. Saati sitten siitä sekasikiöstä, joka syntyi amerikkalaismalliseen näennäistekemiseen pohjautuvan tulosoHJauksen ja Itä-Saksan mallisen tiedebyrokratian jälkeläisenä (Berndtson 1997).

Koko tutkimuksen ajan minua vaivasi ongelma yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta, vaikken sitä ole edes tutkimuksen tavoitteisiin asti päästänyt. Kuitenkin juuri tämän ongelman kautta oli mahdollista päästä näkemään syvemmälle suomalaisen laman mahdollistumiseen ja yhteiskuntasopimuksen murenemiseen sekä työmarkkinaosapuolten rikottuun luottamukseen. Asia on varmasti tullut esille jo aiemmin, mutta kertaus on opintojen äiti.

Kun lamaan tultaessa vain kolmannes suomalaisten pörssiyritysten johtajista ilmoitti yrityksen tavoitteeksi omistajien varallisuuden kasvattamisen, vuosituhannen vaihtuessa tämä luku oli jo 90 % (Huolman & al 2000). Suomalaisten (pörssi)yritysten johtamista oli leimannut sidosryhmäajattelu 1980-luvun lopulle asti, mutta 1990-luvulle tultaessa globaalistuvan (lue: amerikkalaistuvan Bauman 1996, Sadowski 1998) talouden oppien mukaan kansainvälistyvien yritysten kansainvälistyneet palkkajohtajat kansainvälisesti koulutettujen ja kansainvälistä tunnustusta hakevien taloustietäjien tuella ryhtyivät kertomaan yritysten omistajille, mitä nämä yrityksiltään haluavat ja mitä heillä edes on oikeus haluta. Viimeisen äärimmäisyytensä tämä henki on saanut, kun vuorineuvos Matti Sundberg kertoi Helsingissä Suomen Yrittäjille, ettei yrittäjän tavoitteeksi

riitä toimeentulon saaminen, vaan yrittäjän tavoitteena pitää olla rikastuminen (Pohjalainen 7.2.2001). Kun omistajat eivät omaa eivätkä käytä määräysvaltaa yrityksissä, kenelle valta sitten jää? Kuningasajatus sai kruununsa omistajansa hukanneissa säästöpankeissa ja erityisesti SKOP:in tapauksessa. X-teorian mukainen ja amerikkalaisen pörssi-markkinatalouden oppi upposi Ahon hallitukseen täydellä voimallaan ja lamaantuvan Suomen hallitus ei osannut eikä ilmeisesti halunnutkaan käyttää maassa vallinnutta konsensusta hyväkseen, vaan rikkoi sen pala palalta.

Kun yritysten omistajat eivät käytä valtaa, valta siirtyy palkkajohtajille yritysten operatiivisessa johdossa ja hallituksissa. Näiden johtajien ainoa yhteiskunnallinen vastuu perustuu vallitsevaan lainsäädäntöön ja vain rajatussa määrin hallituksissa oman sidosryhmänsä mandaatilla istuvien jäsenten harkintakykyyn. Optiojärjestelyt ovat tulleet pysyäkseen yritysten ylimmän johdon tulosohtausvälineenä. Mutta muutoin yritysten johtamisjärjestelmät kehittyvät ad hoc kulloisenkin tarpeen ja yrityksen toimintatilanteen mukaan. Yritykset toimivat byrokratioina, jälkifordistisina tai ad hoc organisaatioina. Ne huolehtivat työntekijöidensä eduista ja hyvinvoinnista tai käyttävät ”orjatyövoimaa” lain ja ammattiyhdistysliikkeen sekä toimialan tarpeen ja työllisyystilanteen määrittelemissä rajoissa. Parhaiten innovaatiokilpailussa menestyvät ne, jotka osaavat käyttää edelleenkin sidosryhmäajattelua ja kaikkiin suuntiin ulottuvaan luottamukseen perustuvaa pääomaa hyväkseen. Yritysten toiminnallinen tulos syntyy kaikesta huolimatta edelleenkin reaalityaloudessa, jossa on sijoittajien ja optio-ohjattujen johtajien lisäksi asiakkaita, työntekijöitä, järjestöjä ja ympärillä elävä yhteiskunta.

Teknologiakeskusten keskeiset menestymisen edellytykset ovat kaksisuuntainen kontakti uusimpaan tieteelliseen tutkimukseen ja alueella oleva koulutettu väestöpohja. Lisäksi itsestäänselvyytenä pidetään, että opiskelijat muodostavat teknologiayritysten joustavan työvoimareservin. Tällainen työvoimareservinä olo ei suinkaan ole mahdollista, kun niinkuin usein ennenkin opiskelijoiden tutkinnonsuoritusaikoihin kohdistetaan melkoisia paineita ja vaatimuksia. Kuitenkin koulun ja korkeakoulun (yliopiston) ero on siinä, että koulussa oppilas on toiminnan objekti (opetettava) ja korkeakoulussa subjekti (opiskelija). Opiskelija valitsee häntä kiinnostavat ja tarvitsemansa kurssit itse ja suorittaa ne itse päättämääränsä aikana. Tämä on yksi akateemisen vapauden perusteista, mutta tämä on myös yksi tärkeimmistä kanavista uuden tiedon kaksisuuntaisessa kulkemisessa. Teknologiakeskuksilla, jotka toimivat esimerkiksi ammattikorkeakoulu-

jen yhteydessä ei ole opiskelijoita työvoimareservinä, ellei opiskeluun kuulu pakollista työharjoittelua, mutta tällöinkin lähdetään ammattikorkeakoulun ei teknologiakeskusten yritysten tarpeista.

Ilman hyvinvointivaltion tukea opiskelun ja työnteon vuorotteluun on aitoja mahdollisuuksia vain opiskelijoilla, joiden toimeentulo ei ole sidottu pelkkään opintotukeen ja tämän vuoksi teknologiakeskusten on katsottu pelkästään vahvistavan yhteiskunnassa muutoinkin vallitsevia luokka- ja valtarakenteita. Kuitenkin pitkään opiskelevat gradu-roikkuajat, joilla työnteke vuorottelee opiskelun kanssa (en tarkoita esimerkiksi kaupan kassalla taloudellisen pakon edessä työskentelyä), ovat luovia ja erilaisista uusista asioista innostuvia persoonallisuudeltaan (Lange 2000). Kyseessä on pikemminkin positiivinen kuin negatiivinen ilmiö, koska näiden henkilöiden mukana liikkuvat käytännön ongelmanasettelut ja uudet näkökulmat opetuksen ja tieteellisen tutkimuksen ongelmanasetteluihin.

Työn uudelleenjaossa päästään pitkälle kun elinikäisen oppimisen strategia kytketään työttömyysturvaan oikeutena eikä velvollisuutena. Eikä yliopistoja mitata tutkintojen suorittamisen vaan opiskelijoiden työllistymisen kannalta. Työllisyyskurssit voivat kylä olla velvollisuuspohjaisiakin, mutta velvoitteita voidaan asettaa erityisesti työllistäjille. On aivan turha kouluttaa laivanrakentajia Kemijärvellä, mutta sosiaalisen pääoman käyttöä ja huomioonottamista on se, että haja-asutusalueilla voidaan tukea työllisyyskurssiin järjestämisellä sinne tulevaa yritystä. Tietoverkkojen leviäminen on jo nyt varmistanut sen, että perusturva voisi olla kansalaispalkkaa. Päivältä jolloin henkilö ei ole töissä saisi korvauksen, jolloin pätäköt (ja opiskelua) leimanneilta maksukatkoksilta voitaisiin välttyä jopa kokonaan. Koko suomalainen yhteiskunta muuttuisi kuin teknologiakeskukseksi eikä työtön sanaa enää olisi. Olisi vain kahden kerroksen opiskelijoita: perustutkintoa varten opiskelevia (nuoria) ja jo työelämässä olleita täydennysopiskelijoita.

Periaatteessa kaikki olisi ollut valmiina jo vuonna 1991 Ahon hallituksen aloittaessa. Epäröivää synninpäästöä voisi kuitenkin harkita tullihallituksen tietojärjestelmän ontumisen takia valuuttakurssikytkennän ajalta. Suomen viennin loppuminen oli kuulopuheiden varassa, vasta kun tietojärjestelmät toimivat kunnolla todellisuus paljastui (Laine 1992). Ahon hallituksessa oli selvää kenen etuja ajettiin ja kenen etuja poljettiin, sitä ei tarvitse edes kyseenalaistaa.

Tutkimukseni saattaa vaikuttaa utopistisen teknologiauskoiselta, mutta viime kädessä teknologia on vain väline, joka mahdollistaa ihmisen talouden ja ihmisen yhteiskunnan kehittymisen ihmisten tavoitteiden mukaan, mikäli siihen annetaan tilaisuus ja edellytykset. Optiomiljonäärejä syntyy enää yrityksissä, jos pörssi suo. Julkisen talouden johdossa tärkeimpänä motiivina ei voida enää kilpailla rahalla, vaan turvallisuus ja vakaus ovat jatkossakin tärkeimpiä hyvän tuloksen tekijöitä ja demokratian varmistajia. Yliopistossa ei ole tarkoitus tuottaa miljonäärejä, vaan kutsumustyöhön kutsuu parhaiten tutkimustyön vapaus ja luovan työn anarkistinen luonne, jota kahlitsee vain tieteellisen paradigman kurinalaisuus, jota vastaan täytyy aika ajoin nousta.

Kirjallisuus

- Aatola, Leena & Viinisalo Mirja (1999): Mitä eläminen maksaa ? Tarvebudjetti vähimmäisturvan arvioinnin tukena. Stakes Ra 237.
- Aho, Simo (1996): Kotitalouksien työ ja keskinäinen apu. Työelämän tutkimuslaitos: Työraportteja 52/1996, Tampere.
- Ahonen, Pertti (1995): Restructuring Finland: Technologies, Industrial Complexes and Welfare. University of Tampere, Departement of Administrative Science C 1. Tampere 1995.
- Alasoini, Tuomo (1993): Joustavat tuotantostrategiat Suomessa. Teollisuuden ja teollisuustyön renessanssi. Teoksessa Ilmonen, Kaj toim. (1993): Kestävyyskoe.
- Alho, Arja (1997): Kafka kävi meillä. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1997.
- Allardt, Erik (1995): Bondtur och kulturchocker. Söderström & C:o, Gummerus Jyväskylä 1995.
- Allardt, Erik (1995): Kansallinen innovaatiojärjestelmä teknologiapolitiikan ystävänä ja tiedepolitiikan haittana. Tieteessä tapahtuu 13:4, 5-9.
- Allardt, Monica, Sihvo Tuire, Uusitalo Hannu (1992): Mitä mieltä hyvinvointivaltioista? : suomalaisten sosiaaliturvamielipiteet 1975-1991. Sosiaali- ja terveyshallitus, tutkimuksia 17. Helsinki 1992.
- Andersson Jan-Otto et al.(1993): Hyvinvointivaltio ristiaallokossa arvot ja tosiasiat. Porvoo Hki WSOY SITRA 1993
- Antila, Juha (1998): Muuttuva yritys: muuttuvat työajat. Helsinki Työministeriö 1998.
- Asplund, Rita (1992): Osaamista ja palkkaeroja Suomen teollisuudessa. Esitelmä XVI Kansantaloustieteen päivillä Tampereella 1993.
- Asplund, Rita (1993): Essays on Human Capital and Earnings in Finland. Helsinki: The Research Institute of the Finnish Economy, Series A 18, 1993.
- Aula, Pekka & Oksanen, Antti (2000): Eepos: Suomalainen Internet-unelma. WSOY, Helsinki 2000.
- Barbrook, Richard & Cameron, Andy: The Californian Ideology. 1995 (verkkojulkaisu mm. osoitteessa <http://www.dinicola.it/socinfo/california.htm>)
- Bauman, Zygmunt (1996): Postmodernin lumo. Vastapaino, Tampere 1996.

- Beck, Ulrich (1995) Poliitiikan uudelleen keksiminen kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S.: Nykyaajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Vastapaino. Tampere, 11-82.
- Beck, U. (1997) *The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Polity Press. Cambridge.
- Becker, Gary S (1964): Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. New York and London: Columbia University Press, 1964.
- Becker, Gary S. (1993): Nobel lecture: The economic way of looking at behavior. Teoksessa: Swedberg, Richard(ed): *Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection* Cheltenham, UK. 1996.
- Becker, G.S, Murphy, K.M, Tamura, R(1990): Human Capital, Fertility, and Economic Growth. *Journal of Political Economy*, vol. 98, s. S12 - S37, supplement October/1990.
- Berndtson, Erkki (1997): Globalisaation harhat. *Suomalaisen yhteiskuntatieteen 1990-luvun umpikuja. Poliittikka* 39:1, 1997.
- Blom, R. (toim.): Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta. Hanki ja Jää, Tampere 1999.
- Böckerman, Petri (1999): Determination of average working time in Finland .Helsinki Labour Institute for Economic Research 1999.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
- Castells, M.(1997): *End of Millennium*. Blackwell, Oxford 1997
- Christie, Nils (1993): Kohti vankileirien saaristoa?: rikollisuuden kontrolli teollisuutena länsimaissa. Helsinki Hanki ja jää. 1993
- Coleman, James S.(1988): Social capital in the creation of human capital. Teoksessa: Swedberg, Richard(ed): *Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection* Cheltenham, UK. 1996.
- Desai, Padma (ed): *Going Global. Transition from plan to market in the world economy*. MIT 1998.
- Eriksson, P. & Vehviläinen, M. (toim.) (1999) *Tietoyhteiskunta seisakkeella: teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat*, SoPhi, Jyväskylä.

Eskelinen, Heikki & Virkkala, Seija: Talouden verkostot ja alueellinen muutos. Joensuu yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita N:o 4 /1989.

Esping-Andersen, Gösta (1990): The Three Worlds of Welfare Capitalism. Polity Press. Cambridge 1990.

Esping-Andersen, Gösta (1996): After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. Teoksessa Esping-Andersen, Gösta (ed.): Welfare States in Transition: National Adaptions in Global Economies. London: Sage, 1996

Eteläpelto, Anneli (1998) The Development of Expertise in Information Systems Design. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research numerona 146, 132 s, Jyväskylä 1998.

Etzioni, A. (1993). The Spirit of Community. The Reinvention of American Society. New York: Touchstone 1993.

Feeley, Malcolm M (1991): The Privatization of Prisons in Historical Perspective. Criminal Justice Research Bulletin. Sam Houston State University 1991. vol. 6 No. 2 s. 1-10.

Filander, K. (1997): Kehittäjät tulevaisuuden verkostoasiantuntijoina. Julkaisussa Kirjonen, J.; Remes, P. & Eteläpelto A.(toim.) Muuttuva asiantuntijuus. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 136-148.

Finnish Economic Papers Vol. 9 No. 1, Special Issue: The Finnish Economic Crisis of the 1990's, Taloustieteellinen Seura 1996.

Feldt, Taru (1999) Sense of coherence: structure, stability and health promoting role in working life. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, 158, Jyväskylä, 2000

Forma Pauli (1998): Mielipiteiden muutos ja pysyvyys. Suomalaisten mielipiteet hyvinvointivalttiosta, sosiaaliturvasta ja hyvinvointipalveluista 1992 ja 1996. Stakes Ra 222.

Forma, Pauli, Heikkilä, Matti & Keskitalo, Elsa (1999): Mikä on kohtuullinen minimi? Stakes 1999 Raportteja 240.

Fukuyama, Francis (1992): Historian loppu ja viimeinen ihminen. WSOY. Porvoo 1992.

Galbraith, J K (1992): The Culture Of Contentment, Houghton Mifflin. (Boston, 1992.)

Giddens, Anthony(1994): Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics. Cambridge, UK: Polity Press, 1994.

- Giddens Anthony (1982): *Classes, power, and conflict : classical and contemporary debates*
Berkeley University of California 1982
- Giddens, Anthony (1990): *The consequences of modernity.* Cambridge Polity Press 1990.
- Giddens Anthony (1981): *A contemporary critique of historical materialism* Vol. 1
Power, property and the state. London Macmillan 1981.
- Giddens, Anthony (1999): *Runaway world : how globalisation is reshaping our lives.*
London Profile Books 1999.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy.* Polity Press, Oxford 1998.
- Giddens, Anthony & Beck, Ulrich(1995): *Nykyajan jäljillä : refleksiivinen modernisaatio.* Tampere Vastapaino 1995.
- Goffman, Erving (1971): *Arkielämän roolit. Oikeille jäljille rooliviidakossa.* WSOY, Porvoo 1971.
- Granberg, Leo and Nikula Jouko (ed. 1995): *The Peasant State: The state and rural questions in 20th century Finland.* Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 20.
- Granovetter, Mark (1985) *Economic action and social structure: the problem of embeddedness.* Teoksessa: Swedberg, Richard(ed): *Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology.* An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.
- Haapala, Pertti (1989): *Sosiaalihistoria. Johdatus tutkimukseen.* SHS Käsik. 12. Gummerus kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Haavikko, Paavo (1994): *Valtiota on johdettava kuin yritystä. Haastattelu, Taloustaito 2/1994* (Heikki Hiilamo).
- Hakalehto, Ilkka (1995): *EU-kaappaus. Raportti tapahtuneesta, Vapaan Suomen Liitosta, Suomen tulevaisuudesta.* Havusalmen kirjapaino, Hankasalmi 1995.
- Harisalo, Risto (1994): *Jos markkinavoimat vapautetaan työttömyys häviää nopeasti.* Haastattelu Taloustaito 4/1994 (Juha Aromaa).
- Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (1996): *Luottamuspääoma; Yrittäjyyden kolmas voima.* Tampere University Press. Gummerus Kirjapaino Oy Saarijärvi 1996.

Hartikainen, Antero: Onnistuneen kasvun taustat; tutkimus nopean kasvun läpikäyneistä ptk-yrityksistä. Länsi-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja N:o 17. Vaasa 1985.

Hartikainen, Antero: Yrittäjä ja hänen yrityksensä jälkiteollisessa Suomessa I. Omistajajohtoisten pienten ja keskisuurten teollisuusyritysten kasvualustaa kolmen yritystyyppin kasvun ja kehittymisen tutkimuksessa. Vaasan korkeakoulu, hallinnon ja markkinoinnin laitos 1987. (julkaisematon taloussosiologian lisensiaatin tutkimus.)

Hautamäki, A. (toim.1996): Suomi teollisen ja tietoyhteiskunnan murroksessa. Tietoyhteiskunnan sosiaaliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset. Sitra 154, Helsinki 1996

Hautamäki, Antti, Lagerspetz, Eerik, Sihvola, Juha, Siltala, Juha & Tarkki, Jarmo (1996): Yksilö modernin murroksessa. Gaudeamus 1996.

Heikkilä, M., Uusitalo, H. (toim.)(1997): Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Stakes, raportteja 208, Helsinki 1997

Heikkilä, Matti, Vähätalo Kari(toim.) (1994): Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus, Helsinki 1994.

Heikkilä, Matti et al. Hyvinvoinnin päätepysäkillä: aineistoa hyvinvointipolitiikkaa ja lamaa koskevaan keskusteluun. Helsinki: Stakes 1993

Heikkilä, Matti & Uusitalo Hannu (toim.): Leikkausten hinta. Tutkimuksia sosiaaliturvan leikkauksista ja niiden vaikutuksista 1990-luvun Suomessa. Stakes. Tutkimuksia 208. Helsinki 1996.

Heinonen, Visa, Mykkänen, Juri, Pantzar, Mika & Roponen, Seppo: Suomalaisen talouspolitiikan ajattelumallit valtionvarainministerien budjettiesitelmissä 1974-1994. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki 1996.

Heiskanen, T. (1999a): Oppimista työn arjessa: näkökulmia oppimisyhteiskuntakeskusteluun. Teoksessa P. Eriksson & M. Vehviläinen (toim.) Tietoyhteiskunta seisakkeella: teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat, SoPhi, Jyväskylä, 117-133.

Heiskanen, T. (1999b) Informaatioyhteiskunnasta oppimisyhteiskunnaksi? - Työelämän näkökulma keskusteluun. Teoksessa A. Eteläpelto & P. Tynjälä (toim.) Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulmia. WSOY, Juva, 25-47.

- Hellberg, Päivi & Nieminen Jarmo (1984): Neuvostoliiton länsiviennin rakenne ja kehitys kuudessa länsimaassa. Länsi-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 14. Vaasa 1984.
- Hellsten, Iina & Noponen, Sami (1996): EU kuvastimessa : EU-kysymys pilapiirroksissa ja kampanjakuvissa. Julkaisuja sarja 2 A/ Helsingin yliopisto viestinnän laitos 1996, 2.
- Hellsten, Sirkku (1996): Oikeutta ilman kohtuutta. Modernin oikeudenmukaisuuskäsitksen kritiikkiä. Gaudeamus, Helsinki 1996.
- Hietaniemi-Virtanen, Niina (1997): Supistamispolitiikan toimeenpanoproblematiikka; supistamispolitiikan käsitteellinen erittely implementaatioteoreettisesta näkökulmasta. Licensiaatin tutkimus, Vaasan Yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta 1997.
- Hirsch, Paul, Michaels, Stuart & Friedman, Ray (1987): Dirty hands versus clean models: Is sociology in danger of being seduced by economics. Teoksessa: Swedberg, Richard (ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.
- Hjerppe, Reino & Kauhanen, Timo (toim.) (1996): Työttömyys, kansallinen veropoliitiikka ja tulonjako - VATT vuosikirja 1996.
- Hulkko, Kustaa & Pöysä, Jorma (1998): Vakaa markka - Teot ja tarinat. Atena Kustannus Oy. Sitra 208 1998.
- Husa, Jaakko (2001). Yliopiston autonomia - ideaalit ja todellisuus. Vaasan yliopisto-lehti 2/2001.
- Huuska, Väinö (1968): Etujärjestöjen painostuspolitiikka Suomessa: tutkimus Maataloustuottajain Keskusliiton, Suomen Ammattiyhdistysten keskusliiton, Suomen Työnantajain Keskusliiton, Toimihenkilö- ja Virkamiesjärjestöjen Keskusliiton ja Suomen Ammattijärjestön poliittisista toimenpiteistä vuosina 1945-1964. Porvoo 1968.
- Häyrynen-Alestalo, Marja (1999): The University under the Pressure of Innovation Policy - Reflecting some European and Finnish Experiences. Science Studies 12:1 44-69.
- Hänninen, Marianna (1994): Suomen teknologiakeskusten alueellinen merkitys. Pro gradu työ Talousmaantieteen laitos. Vaasan yliopisto 1994. (julkaisematon)
- Illmonen, Kaj toim. (1993): Kestävyyskoe: kirjoituksia 1990-luvun Suomesta. Vastapaino Helsinki 1993.

- Jessop, Bob (1993): Towards a Schumpeterian Workfare State? Remarks on Post-Fordist Political Economy. *Studies in Political Economy*, no. 40, s. 7 - 39, 1993.
- Julkunen, Raija (1994): Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon? Tampere Vastapaino 1994.
- Jung, Alexander (1997): *Die Jobkiller*. Econ Verlag 1997.
- Järvinen, Marikki (1994): Eurooppalainen osaamiskeskuspolitiikka. Aluekehityssihteeristön julkaisu 3 / Sisäasiainministeriö. Helsinki 1994.
- Jääskeläinen, Jari (2001) Klusteri tieteen ja politiikan välissä. Teollisuuspolitiikasta yhteiskuntapolitiikkaan. (Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta) ETLA Sarja A:33, Taloustieto Oy, Helsinki 2001.
- Kahri, Tapani (1991): Palkkoja on pakko alentaa! *Talouselämä* 30/1991.
- Kajanoja, Jouko (1997): Hyvinvointivaltio panostuksena sosiaaliseen ja inhimilliseen pääomaan. VATT-discussion papers 144. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Helsinki 1997.
- Kalela, Jorma (1989): Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Valtionpainatuskeskus. Helsinki 1989.
- Kangas, Aki (1998) Regional Economic Differences in Finland: Variations in Income Growth and Firm Formation Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen Julkaisuja-sarjassa n:o 17, 1998.
- Kangas, Olli, Ritakallio Veli-Matti(toim.) (1996): Kuka on köyhä: köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Stakes. Tutkimuksia 65. Helsinki 1996.
- Kasvio, Antti (1993): Työttömyysyhteiskunta ja sen vaihtoehdot. Teoksessa Ilmonen, Kaj toim. Kestävyyskoe 1993.
- Kasvio, Antti & Nieminen, Ari (1999): Kilpailu työstä – Tutkimus globalisaatiosta, maailmanlaajuisesta työpaikkakilpailusta ja Suomen mahdollisuuksista. Sitra 221. Tampere University Press 1999.
- Katajamäki, Hannu & Lindedahl, Christian (1998). Yrittävä kolmas sektori.
- Kautonen, Mika; Schienstock, Gerd; Sjöholm, Harri & Huuhka, Pekka (1998): Tampereen seudun osaamisintensiiviset yrityspalvelut. Tampereen seudun osaamisintensiiviset yrityspalvelut (TOP) –projektin loppuraportti. Työelämän tutkimuskeskus Työraportteja 56/1998.

- Kettunen, Pauli (1997): Inhimilliset resurssit ja me. ”Yliopisto” 1/1997
- Kiander Jaakko(1993): Velkaelvytys on edelleen mahdollista. Talouselämä 4/1993.
- Kiander, Jaakko (1996a): Teollisuuden ja työmarkkinoiden sopeutuminen Euroopan talous- ja rahaliittoon. Palkansaajien tutkimuslaitos. Tutkimuksia 62. Helsinki 1996.
- Kiander, Jaakko (1996b): Työttömyysturvan rahoitus ja työllisyys. Kansaneläkelaitos, tutkimus- ja kehitysyksikkö. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia; 8. Helsinki 1996.
- Kiander, Jaakko (1997): Säästämisaste, velka, kysyntätekijät ja työttömyys 1990-luvun lamassa. Kansantaloudellinen aikakauskirja 93. vsk. 3/1997.
- Kiander Jaakko (1998): Työmarkkinainstituutiot ja joustavuus: Suomi verrattuna muihin OECD-maihin
- Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti: The great depression of the 1990:s in Finland. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. Keskusteluaiheita n:o 526. Etla. Helsinki 1994.
- Kirjonen, J Remes, P & Eteläpelto, A.(toim.) Muuttuva asiantuntijuus. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1997.
- Kivimäki, R. (1999): ”Työ on mielentila” - Miten arki muuttuu, kun työ ei riipu ajasta ja paikasta? Teoksessa P. Eriksson & M. Vehviläinen (toim.) Tietoyhteiskunta seisakkeella: Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. SoPhi, Jyväskylä, 150-168.
- Kivinen, Osmo, Lehti, Hannu & Metsä-Tokila, Timo(1997): Tohtoroitumisen ilot ja kirot tutkijankammioista työelämään. Turku Turun yliopisto.
- Kellner, Douglas (1999): Mediakulttuuri. Vastapaino 1999.
- Koivisto, Mauno (1994): Kaksi kautta I: Muistikuvia ja merkintöjä 1982-1994. Teema. WSOY, Juva 1994.
- Koivisto, Tapio & Koski, Pasi (1998): Terveysteknologiayritys ja innovaatiojärjestelmä. Verkostoanalyysi suomalaisesta teknologiaprojektista. Työraportteja 55/1998, Tampere.
- Korkman, Sixten (1997): Rahapolitiikka ja demokratia. Suomen Kuvalehti 1997/2.
- Korpi, Walter (1996): Euroskleroosi ja ekonomistien objektiivisuus - asiantuntijoiden arvojen merkitys. Kansantaloudellinen aikakauskirja 4/1996.
- Korpi, Walter (1984): Työväenluokka hyvinvointikapitalismissa, työ, ay-liike ja politiikka Ruotsissa. Vastapaino, Tampere 1984.
- Kortteinen, Matti (1987): Hallittu rakennemuutos? Hanki ja jää, Helsinki 1987.

Kortteinen, Matti (1992): Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hanki ja jää, Hämeenlinna 1992.

Koski Jussi T (1998): Infoähky ja muita kirjoituksia oppimisesta, organisaatioista ja tietoyhteiskunnasta. Opinion Gummerus 1998.

Koski, P.; Räsänen, P. & Schienstock, G. (1997): Kohti verkostomaisia toimintatapoja: tapaustutkimukset konetehtaasta ja mekatroniikkatehtaasta. Tuotantojärjestelmien organisatoriset ja sosiaaliset innovaatiot - tutkimusprojektin väliraportti. Työministeriö, Työpoliittinen tutkimus 175, Helsinki.

Koskinen, Tarmo & Lehtonen, Seppo: Tutkimus teknis-taloudellisen uudistumisen luomisen ja leviämisen ehdoista sekä yhteiskunnallisista kytkennöistä. Vaasan kauppakorkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia N:o 32 . sosiologia 4 . Vaasa 1975.

Koskinen, Tarmo (1989): Metsäsektori suomalaisen muutoksen veturina ja jarrumiehenä. Teoksessa P. Suhonen (toim.) Suomi muutosten yhteiskunta WSOY, Porvoo.

Koskinen, Tarmo (1998): Metsäklusterin merkitys kansalliselle kiinteydelle. Teoksessa Reunala, Tikkanen & Åsvik (toim): Vihreä valtakunta. Suomen Metsäklusteri. Otava & Metsämiesten säätiö.

Koskinen, Tarmo (2001a) Suomi metsäsektoriyhteiskuntana. HeSe print. Helsinki 2001.

Koskinen, Tarmo (2001b) Haastattelu Vaasan yliopistolehdessä: Tarmokkaasti Adlerillä (Helena Kantanen). Vaasan yliopistolehti 2/2001.

Kosonen, Pekka (1995): Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot. Yhdentymistä ja hajaantumista. Gaudeamus, Helsinki 1995.

Krogars, Marco: Verkostoilla kriisienhallintaan. Kriisienhallintaprosessit ja niiden kehittäminen kansainvälisiä kriisejä ja suuronnettomuuksia käsittelevissä esimerkeissä, Ankkurikustannus. Vaasa 1995.

Kullberg, Rolf (1996): ... ja niin päättyi kulutusjuhla. WSOY. Juva 1996.

Kuronen, T (1998): Tietovarantojen hyödyntäminen ja demokratia. Sitra 174, Helsinki 1998.

Kuokkanen, Ilmo (1993): Teknologian leviäminen Itä-Suomen teknologiakeskittymien PK-yrityksissä: verkostolähestymistapa. Mikkeli, Helsingin kauppakorkeakoulun pienyrityskeskus, 1993.

Kuusterä, Antti: Valtio ja vapaan kilpailun harhat - valtion panos autonomian ajan jälkipuoliskon taloudellis-sosiaalisessa muutoksessa. Teoksessa: Historiallinen Arkisto 88. SHS Helsinki 1986.

Kuusterä, Antti (1997): Markan matkassa Suomen rahajärjestelmän historiaa 1840-1997 Helsinki. Valtioneuvoston kanslia 1997

Kyntäjä, Timo (1993): Tulopoliittikka Suomessa. Tulopoliittinen diskurssi ja instituutiot 1960-luvulta 1990-luvun kynnykselle. Gaudeamus Helsinki 1993.

Laaksonen, Jyrki Y. J. (1994): Osaamiskeskusajattelu: suuntaviivoja, kokemuksia. Tampereen Yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Työraportteja; 11. Tampere 1994.

Lampinen Osmo (1992): The utilization of social science research in public policy. VAPK- publishing. Helsinki 1992.

Lange, Magnus (2000): Pro gradu-uralta laukkaajan muotokuva. Julkaisematon pro gradu tutkielma. Lapin yliopisto. Rovaniemi 2000.

Larsio, Rauno (1991): Rahan hinta mustan surman tasoa. Talouselämä 42-43/1991.

Lemola, Loikkanen, Lovio, Miettinen & Vuorinen: Teknologiatutkimuksen kehittäminen Suomessa. TEKES. Julkaisuja 24/1990.

Lemola, Loikkanen, Lovio, Miettinen & Vuorinen: Teknologiatutkimuksen näkökulmia ja tuloksia. TEKES. Julkaisuja 25/1990. Helsinki 1990.

Lemola; Tarmo & Lovio, Raimo (toim): Miksi Nokia, Finland. WSOY. Juva 1996.

Lewis, Oscar (1989): Sanchezin lapset. WSOY 1989.

Liikanen, Hanna (1997): Strategisia selviytymissopimuksia? : tutkimus neljän yrityksen työaikajärjestelyistä 1990-luvun puolivälissä. Helsinki Työministeriö 1997. Työpoliittinen tutkimus ; nro 170.

Linden, Mika (1998): Luottopolitiikka ja rahan tarjonta laman syinä. Kansantaloudellinen aikakauskirja 94. vsk. 2/1998.

Lindmark, Leif (red): Kunskap som kritisk resurs. En artikelförsamling om kunskapsföretag. Handelshögskolan i Umeå. Umeå universitet. 1990.

Linnanen, Lassi (1998) Essays on Environmental Value Chain Management - Challenge of Sustainable Development. Jyväskylä Studies in Computer Science, Economics and Statistics numerona 46, Jyväskylä 1998.

- Lovio, Raimo (1989): Suomalainen menestystarina. Tietoteollisen verkostotalouden läpimurto. Hanki ja Jää. Helsinki 1989.
- Lovio, Raimo (1996): Bright ideas? : Environmental management in Finnish perspectives. Helsinki School of Economics and Business Administration. (Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja. B ; 164).
- Louekoski, Matti (2000): ”Harmittaa, etten kokeillut ovien paiskomista” Pohjalainen 13.11.2000.
- Manninen, Juha (1996): Mitä tiede tuottaa ja millä edellytyksin. Kaleva 3.9.1992 ja 4.9.1992.
- Manuel, Frank E. and Manuel Fritzie P. (1979): Utopian thought in the western world. Oxford Blackwell 1979
- Martin, Hans-Peter ja Schumann, Harald (1996): Die Globalisierungsfalle. Rowohlt 1996.
- Massey Doreen, Quintas Paul & Wield David (1992): High Tech Fantasies: Science Parks in Society, Science and Space. Routledge. London New York 1992.
- Matthies, Aila-Leena, Kotakari, Ulla & Nylund, Marianne toim. (1996): Välittävät verkostot. Vastapaino 1996.
- Mauno, Saija (1999) Job insecurity as a psychosocial job stressor in the context of the work-family interface. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research n:o 156, Jyväskylä, 1999.
- McGregor, Douglas (1960): The human side of enterprise. McGraw-Hill, New York 1960.
- Merton, Robert K: Sociological ambivalence. And other essays. The free Press 1976.
- Merton, Robert K: The sociology of science. Theoretical and empirical investigations. The university of Chicago Press, Chicago 1973.
- Michels, Robert (1968): Political parties a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy Robert Michels transl. by Eden and Cedar Paul. New York Free Press 1968
- Miettinen, Reijo, Lehenkari, Janne, Hasu, Mervi ja Hyvönen, Jukka (1999): Osaaminen ja uuden luominen innovaatioverkoissa – Tutkimus kuudesta suomalaisesta innovaatiosta. Taloustieto Oy 1999.
- Mills, C. Wright (1992): Sosiologinen mielikuvitus. Helsinki Gaudeamus 1982

Mintzberg, Henry: Structuring of organizations. Prentice-Hall. Eaglewood Cliffs 1979.

Monck; C.S.P., Porter; R.B., Quintas. P. ,Storey, D.J. with Wynarczyk, P.: Science parks and the growth of high technology firms. Croom Helm 1988.

Moss Kanter, Rosabeth: Jättiläisten tanssi. Johtamisen ja urakehityksen haasteet 1990-luvulla. Otava Keuruu 1990.

Myrdal, Gunnar (1972):An American dilemma; the negro problem and modern democracy. New York 1972.

Mäkinen, Heikki: Yhteiskunnan tieto. Acta universitatis Tamperensis ser a Vol 381. Tampereen yliopisto 1993.

Neva-Aho, Mika (1995): Kiinan teknologiakylät. Kauppa- ja teollisuusministeriön tutkimuksia ja raportteja 102. Helsinki 1995.

Nevalainen Risto (1999): Suomi tietoyhteiskunnaksi - eespäin tiedon poluilla ja valta-teillä
Tietoyhteiskuntatoiminnan lyhyt historia. Sitra 1999.

Nieminen, Jarmo: Pienten ja keskisuurten teollisuusyritysten Neuvostoliiton tuonnin kehittäminen. Länsi-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 7. Vaasa 1983.

Niiniluoto, Ilkka & Lopponen, Paavo (toim.): Suomen henkinen tila ja tulevaisuus. WSOY. Porvoo 1994.

Niskakangas , Heikki (1996): Hyvinvointivaltio tiensä päässä. Haastattelu Taloustaito 8/1996 (Juha Aromaa).

Nonaka Ikujiro & Takeuchi Hirotaka (1995): The Knowledge Creating Company. Oxford University Press, New York. Oxford 1995

North, Douglass C.(1997):The contribution of the new institutional economics to an understanding of the transition problem. Helsinki UNU World Institute for Development Economics Research (Wider annual lectures ; 1).

North, Douglass C.(1993): Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press 1993.

North, Douglass C. (1977): Markets and other allocation systems in history;; The challenge of Karl Polanyi. Teoksessa: Swedberg, Richard(ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.

Ojala, Jyrki: High-tech yrittäjyys ja menestymisen kriteerit. Vaasan yliopisto. Hallinnon ja markkinoinnin laitos. Vaasa 1991. (Julkaisematon pro gradu-tutkimus).

Okun, Daniel A. (1975): Community wastewater collection and disposal [by] Daniel A. Okun & George Ponghis. Geneva WHO

Olaisen, Johan (1990): Information versus information technology as a strategic resource in an organizational context. Teoksessa: Lindmark, Leif (red): Kunskap som kritisk resurs. En artikelförsamling om kunskapsföretag. Handelshögskolan i Umeå. Umeå universitet. 1990.

Palonen, Kari (1988): Tekstistä politiikkaan. Vastapaino 1998.

Pelkonen, Antti (2001): Yliopistot ja innovaatiopolitiikan haasteet. Sosiologia 3/2001 161-173.

Pekonen, Kyösti (1997): Puoluevastainen mieliala Suomessa. Poliitikka 2/1997.

Perelman, Chaim (1996): Retoriikan valtakunta. Vastapaino. Tampere 1996.

Peters, Tom (1988): Skapande kaos. Svenska Dagbladets Förlags AB. Stockholm 1988.

Peters, Thomas & Waterman, Robert: In Search of Excellence. Warner Books Edition. New York 1982.

Pienteollisuuden keskusliiton selvityksen mukaan vain 27 % pienyrittäjistä piti työvoimakustannuksia ongelmallisen korkeina (s. 8)

Pietilä, Antti-Pekka: Pankkikirja. Art House, Jyväskylä 1995.

Pietilä, Veikko (1999): Joukkoviestintätutkimuksen valteilla. Vastapaino 1999.

Pietilä, Veikko (1995): Kertomuksia uutisista, uutisia kertomuksista: kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos; julkaisuja 86. Tampere 1995.

Pietilä, Veikko (1996): Tv-uutisista, hyvää iltaa: merkityksen ulottuvuudet televisiuutisjutuissa. Vastapaino. Tampere 1996.

Pihlanto, Pekka (2000): Työuupumuksen yksilölliset ulottuvuudet yliopistomaailmassa.

Peda-forum - yliopistopedagoginen tiedotuslehti 1, 8-10.

Pohjola, Matti (1996): Tehoton pääoma: uusi näkökulma taloutemme ongelmiin. WSOY. Helsinki 1996.

- Polanyi Karl (1947): Our Obsolete market mentality. Teoksessa: Swedberg, Richard (ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.
- Polin, Julius (1932): Kymiyhtiön sivistyksellinen ja yhteiskunnallinen toiminta. Kouvo-la 1932.
- Popper, Karl (1995): Arvauksia ja kumoamisia. Gaudeamus. Helsinki 1995.
- Puoskari, Pentti (1992): Talouspolitiikan funktiot ja instituutiot: Teorian rekonstruktio ja elvytyksen taloudellispoliittinen anatomia. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus; VATT-tutkimuksia 8. Helsinki 1992.
- Pursiainen, Terho (1995): Omantunnon aika: nousukauden etiikka ja vastuullinen yhteiskunta. Kirjapaja, Helsinki 1995.
- Rahkonen Keijo (1996): Utopiat ja anti-utopiat. Kirjoituksia vuosituhannen päättyessä. Gaudeamus 1996.
- Raivola Reijo & Vuorensyrjä Matti (1998): Osaaminen tietoyhteiskunnassa. Sitra 180/1998.
- Rannikko, Pertti (1995): Restructuring of forestry and forest villages in Eastern Finland. Teoksessa Granberg, Leo and Nikula Jouko (ed. 1995): The Peasant State: The state and rural questions in 20th century Finland. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 20.
- Rawls, John: Political Liberalism. New York: Columbia University Press, 1993.
- Rifkin, Jeremy: The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era. New York: G.P.Putnam's Sons, 1995.
- Ringen, Stein (1987): The possibility of politics a study in the political economy of the welfare state. Oxford Clarendon Press.
- Rissanen, Tapio (1993): Järjestöillä raskas vastuu työttömyydestä. Kirjoitus sanomalehti Pohjalaisessa 15.3.1993.
- Ritakallio, Veli-Matti (1991): Köyhyys ei tule yksin; tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkaila. Sosiaali- ja terveyshallitus. Tutkimuksia 11. Helsinki 1991.
- Robson, William A. & Crick, Bernard (ed.): The future of the social services. Penguin Books. 1970.
- Rose, Hilary and Rose, Steven: Science and society. The Penguin Press 1969.

- Ruokanen, Tapani & Nurmio, Aarne (1995): Entä jos... Suomi ja mahdolliset maailmat. Sitra 146. WSOY, Juva 1995.
- Ruotsalainen, Pekka (1996): Lompakon sietämätön keveys. Hyvinvointikatsaus 2/1996.
- Saarinén Risto(1998): Burnout voi olla myös omaan vahvuuteen sairastumista. Vauhdikas menestyjä ei opi näkemään rajojaan eikä käsittelemään pettymyksiään kun työ ei enää suju AL 31.12.1998.
- Sabel, Charles and Zeitlin Jonathan (1985) Historical Alternatives to mass production: Politics, markets and technology in nineteenth century industrialization. Teoksessa: Swedberg, Richard(ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.
- Sadowski, Yahya (1998): The Myth of Global Chaos. The Brookings Institution Press. Washington D.C. 1998.
- Salo, Sinikka (1994): Kommentti: talouspolitiikka ja vuoden 1995 budjettiesitys. Kansantaloudellinen aikakauskirja 4/1994, 558-561.
- Saloniemi, A. & Virtanen, P. (1999): Työttömät vai työttömyys hoitoon? Teoksessa A. Pohjola; E. Saari & L. Viinamäki (toim.) Interventioilla hyvinvointia työttömille? Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 30, Rovaniemi, 183-206.
- Sauramo, Pekka (1991): Verta, hikeä ja kyyneleitä - miksi? Kansantaloudellinen aikakauskirja 4/1991,469-480.
- Schumpeter, Joseph A.(1954):The crisis of the tax state. Teoksessa: Swedberg, Richard (ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.
- Schumpeter, Joseph A.: The theory of economic development. Oxford University Press. 1969.
- Schumpeter, Joseph A.(1949): Then communist manifesto in sociology and economics. Teoksessa: Swedberg, Richard(ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.
- Seppälä, Yrjö (1987): Tulevaisuuden luotaus hallinnossa. Helsinki Valtion painatuskeskus 1987.
- Seppälä, Yrjö (1992): Tulevaisuus eilen ja tänään : valikoima tulevaisuuttatähyäviä artikkeleita. Espoo Teknillinen korkeakoulu 1992.

- Slaughter, Sheila & Leslie, Harry (1997): *Academic Capitalism, Politics, Policies and the Entrepreneuria University*. The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Silvennoinen, H. & Tulkki, P. (toim.) (1998): *Elinikäinen oppiminen*. Gaudeamus, Helsinki - Tampere 1998.
- Soininvaara, Osmo (1995): *Hyvinvointivaltion eloonjäämisoppi*. WSOY. Juva 1995.
- Stankiewicz, Rikard (1998): *Science Parks and Innovation Centers*. Teoksessa Etzkowitz, Webster, & Healey (ed): *Capitalizing Knowledge. New Intersections of Industry and Academia*. State University of New York Press. Albany.
- Stolte-Heiskanen, Veronica: *The changing position of the universities in the science and technology system and the problems of evaluating academic research*. Työraportteja B:32. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos Tampereen yliopisto 1991.
- Suikkanen, Asko & Linnakangas, Ritva (1998): *Uusi työmarkkinajärjestys*. Sitra 1998.
- Sulkunen, Pekka (1993): *Suomalainen yhteiskunta ja suurten projektien loppu*. Teoksessa Ilmonen, Kaj toim. (1993) *Kestävyyskoe*.
- Suomen tekologiakeskukset. Sisäasiainministeriö. Aluepolittisia tutkimuksia ja selvityksiä 1989;5
- Suvas, Arto: *Essays on valuation of the firm*. Acta wasaensia N:o 39. Business administration N:o 15. Accounting and finance. Vaasa 1994.
- Swedberg, Richard(ed): *Economic Sociology*. The International library of critical writings in Sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.
- Tainio, Risto (1996): *Johtajana muutoksissa: kokemuksia ja näkemyksiä liike-elämästä*. Porvoo Helsinki Juva WSOY 1996 (Ekonomia).
- Taivalsaari, Eero (1997): *Alaston totuus markkinavoimista*. Tammi, Helsinki 1997)
- Taloudellinen suunnittelukeskus: *Suomi 1990-2005: haasteiden ja varautumisen aikaa*. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990.
- Tanninen, Hannu (2000): *Studies in Redistribution and Economic Performance*. Acta Wasaensia No. 76.
- Taylor-Gooby, Peter (1991): *Social change, social welfare and social science*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1991.
- Töttö, Pertti: *Werner Sombart ja kiista kapitalismin hengestä*. Vastapaino 1991.
- Uusitalo, H.: *Muuttuva tulonjako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutosten vaikutukset tulonjakoon 1966-1985*. Tilastokeskus, tutkimuksia 148, Helsinki 1998

Uusitalo, Paavo & Lipponen, Jukka (toim.): Yliopisto ja valtiovalta - yliopistolaki ja sen perustelut. Gaudeamus, Helsinki 1995.

Uusitalo, Paavo (1995): Kollegiaalinen vai päällikkövaltainen yliopistohallinto? Teoksessa: Uusitalo, Paavo & Lipponen, Jukka (toim.): Yliopisto ja valtiovalta - yliopistolaki ja sen perustelut. Gaudeamus, Helsinki .

Uusitalo, Paavo (1984): Monetarism, Keynesiasm and the Institutional Status of Central Banks. *Acta Sociologica* 27 (1984).

Uusitalo Roope (1999): Miten kävi hallitun rakennemuutoksen?

Uusitalo, Roope (2000):. Paikallinen sopiminen ja yritysten työvoiman kysyntä. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 62.

Vahtera, Jussi (1995): Mitä hyötyä työyhteisön toimivuudesta? *Työterveiset* 47/1995.

Vartia, Pentti & Ylä-Anttila, Pekka (1999): Teknologia ja työ. Taloustieto Oy, 1999.

Vartiainen, Juhana (1993): Suomen talouspolitiikan vaihtoehdot 1990-luvulla. Teoksessa Ilmonen, Kaj toim. (1993): Kestävyysskoe.

Weber, Max: Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. 1980.

Veranen, Jyrki (1993): Active and competent ownership: a risk evaluation view on corporate governance. Helsinki School of Economics and Business Administration 1993.

Veranen, Jyrki (1996): Omistajat yrityksen menestystekijänä. WSOY Helsinki 1996.

Viinanen, Iiro (1991): Kello lyö Suomen taloudelle. Haastattelu *Taloustaito* 7/1991 (Pentti Kettunen).

Viinanen, Iiro (1994): Talouspolitiikka ja vuoden 1995 budjettiesitys. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 4/1994.

Virolainen, Johannes (1993): Polun varrelta. Otava, Keuruu 1993.

Wuori, Olli & Ylönen, Ari: Säästökirja. Kuntien talouskriisi ajan alueen ristikudoksessa. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 211. *Hallintotiede* 22. Vaasa 1996.

Vuosi 1990-1994. Vuosikirjat Weilin+Göös.

Välitalo, Heikki: Neljän markan maa. Johdatus Suomen kansantalouden peruskysymyksiin. Art house. Helsinki 1989.

Väyrynen, Raimo (1999): Globalisaatio ja yhteiskuntapolitiikka Suomessa. Yhteenveto Sitran Globalisaatio, hyvinvointi ja työllisyys -tutkimusohjelman tuloksista. Suomen itenäisyyden juhlarahasto. Helsinki 1999.

White, Harrison C. (1981): Where do markets come from ? Teoksessa: Swedberg, Richard(ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.

Zelizer, Viviana A. (1988): Beyond the polemics on the market. Establishing a theoretical and empirical agenda. Teoksessa: Swedberg, Richard (ed): Economic Sociology. The international library of critical writings in sociology. An Elgar reference collection Cheltenham, UK. 1996.

Ziman, John (2000): Non- Instrumental roles for science. Julkaisematon esitelmä EASST/4S Joint meeting ”Worlds in Transition, 27-30.8.2000 Wien.

Sanoma- ja aikakauslehdet:

Helsingin Sanomat

Pohjalainen

Suomen Kuvalehti

Talouselämä

Taloustaito, ennen: Veronmaksaja

Tekniikka & Talous ennen Insinööriutiset.

Tieteentekijä. Myöhemmin: Acatiimi

Sähköiset lähteet:

EU:n vihreä kirja :Living and Working in the Information Society : People First

<www.ispo.cec.be/infosoc/legreg/docs/peopl1st.html>

Mönkäre, Sinikka (2000) Mönkäre: Suomi nousi lamasta tutkimukseen ja kehitykseen panostamalla. Referaatti kauppa- ja teollisuusministeri Sinikka Mönkäreen puheesta Tampereen teknillisen korkeakoulun lukuvuoden avajaisissa Tampereella 1.9.2000

<www.tekes.fi>

KOTA-online: Taulukoita KOTA-tietokannasta 1999 (pdf).

www.yle.fi/mot

www.bof.fi

www.totuuskomissio.com

www.stakes.fi

www.stat.fi

www.eduskunta.fi

www.sitra.fi

www.google.com

Liite 1.

1990-luvun talouskriisi -tutkimusohjelma (1998-2000)

1990-LUVUN TALOUSKRIISI: SYYT, TAPAHTUMAT, SEURAUKSET -TUTKIMUSOHJELMA

ESIPUHE

Suomen Akatemia on tulossopimuksessaan sitoutunut käynnistämään uuden tutkimusohjelman aiheesta ”1990-luvun talouskriisi: syyt, tapahtumat ja seuraukset”. Tutkimusohjelmassa on tarkoitus arvioida Suomen 1990-luvun talouskriisiä taloudellisenä, poliittisena, sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä.

Kysymyksessä on laaja eri tutkimuslaitosten ja yliopistojen yhteishanke, jonka tavoitteena on muodostaa yhteiskunnan ja talouspolitiikan päätöksentekijöille, yhteiskunnan kehityksestä kiinnostuneelle yleisölle ja tutkijoille kokonaiskuva talouskriisistä. Tämän lisäksi ohjelman tavoitteena on tuottaa tietoa tulevaisuutta koskevaa päätöksentekoa varten.

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta asetti kokouksessaan 18.4.1997 työryhmän, jonka tehtäväksi annettiin tutkimusohjelman muistion valmistelu. Työryhmän puheenjohtajaksi kutsuttiin professori Marianne Stenius (Svenska Handelshögskolan) ja jäseniksi professori Pauli Niemelä (Kuopion yliopisto), ylijohtaja Hannu Uusitalo (Stakes), tutkimusprofessori Matti Viren (Valtion taloudellinen tutkimuskeskus), ylijohtaja Martti Hetemäki valtiovarainministeriö) sekä pääsuunnittelija Erkki Ormala (valtion tiede- ja teknologianeuvosto). Työryhmän asiantuntijasihteeriksi kutsuttiin tutkimuspäällikkö Antti Romppanen (Valtion taloudellinen tutkimuskeskus). Ryhmän työskentelyyn osallistuivat Suomen Akatemiasta pääsihteerit Eija-Maija Kotilainen ja ylitarkastaja Tiina Forsman.

Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta hyväksyi muistion kokouksessaan 30.5.1997.

Puheenjohtaja Gustav Björkstrand
TAUSTA

Suomen taloudellinen kehitys oli 1980-luvulla vuosikymmenen loppupuolelle saakka harvinaisen tasaista. Tuotannon kasvu perustui kuitenkin voittopuolisesti kotimaiseen kysyntään, joka suuntautui erityisesti yksityisiin ja julkisiin palveluksiin. Viennin ja teollisuuden osuudet kansantuotteesta supistuivat vuosikymmenen kuluessa noin kymmenellä prosenttiyksiköllä samanaikaisesti kun maailmantaloudessa talouksien avautuminen ja yritysten kansainvälistyminen voimistuivat. Kotimaisen kysynnän kasvu johti vaihtotaseen alijäämäisyyteen ja ulkomaisen velkaantumisen kasvuun.

Velkaongelma kärjistyi nopeasti 1980-luvun lopulla, kun Suomen talous koki mm. rahamarkkinoiden vapauttamisen seurauksena voimakkaan ylikuumenemisen. Tuotanto kasvoi ripeästi, mutta samalla kulutus- tavaroiden ja etenkin varallisuusesineiden hinnat nousivat jyrkästi. Työllisyys parani ja työttömyysaste laski kolmen ja puolen prosentin tasolle, kun se EU-maissa oli 8.5 prosenttia. Tuotannon kasvu pysähtyi vuonna 1990, vaikka työllisyys edelleen parani. Useilla aloilla tilanne oli jo kuitenkin heikkenemässä. Kustannusten nousu oli heikentänyt viennin kilpailukykyä ja erityisesti Neuvostoliiton viennistä riippuvaisilla aloilla markkinat heikkenivät hyvin nopeasti, kun bilateraali kauppa Neuvostoliiton hajoamisen seurauksena loppui.

Talouden romhdus vuosina 1991-93 oli tuotannolla ja työllisyydellä mitattuna vakavampi kuin missään teollisuusmaassa toisen maailmansodan jälkeen on tapahtunut. Se on verrattavissa lähinnä 1930-luvun lamaan siitä pahiten kärsineissä maissa.

Suomessa 1930-luvun lamasta selvittiin hiukan yli 4 prosentin kansantuotteen supistumisella, kun se vuosina 1991-1993 supistui reaalisesti 11.5 prosenttia.

Lama näkyi voimakkaana työmarkkinoilla. Työllisten määrä väheni vuoteen 1994 mennessä 18 prosenttia ja tehtyjen työtuntien määrä tätäkin enemmän. Työttömien työnhakijoiden määrä kasvoi lähes 400 pro-

senttia ja lähenteli vuositasolla puolta miljoonaa. Työttömyysaste yli viisinkertaistui. Varallisuusarvot romahtivat. Pääkaupunkiseudulla kerrostaloasunnon neliöhinta puolittui parissa vuodessa ja pörssikurssi-indeksi putosi kolmannekseen 1980-luvun lopun tasolta.

Nimellisansiot eivät alentuneet yhtenäkkään vuonna, joskin reaaliensiot laskivat hiukan vuosina 1992 ja 1993. Ne olivat jo vuonna 1994 samalla tasolla kuin vuonna 1990. Kotitalouksien käytettävissä olevat tulot kuitenkin alenivat työttömyyden kasvun seurauksena sekä nimellisesti että reaalisesti. Aleneminen ei tosin ollut läheskään niin suuri kuin tuotannontekijätuloissa. Tulonsiirtojen kasvu piti yllä kotitalouksien ostovoimaa, mutta kasvatti nopeasti julkisen sektorin velkaa. Julkinen bruttovelka kohosi noin 15 prosentista 60 prosenttiin kansantuotteesta. Pelkkä valtionvelan kasvu oli vielä nopeampaa, koska valtio lainasi työeläkerahastoilta.

Vaikka lama koetteli kovasti palkansaajia, tapahtui funktionaalisessa tulonjaossa nopea siirtymä työtulojen hyväksi. Palkkojen ja sosiaaliturvamaksujen osuus kansantulosta kohosi 65 prosentista lähelle 75 prosenttia vuosina 1991-92. Tämä työtulojen osuuden kasvu laman alussa merkitsi sitä, että yritysten velkaantuminen kasvoi nopeasti ja investoinnit romahtivat. Työtulojen osuus on taas palautunut alle 65 prosentin tasolle. Lamakokemukset ovat kuitenkin vielä tuoreita ja ne voivat vaikuttaa myös pysyvämmiin yritysten vakavaraisuustavoitteisiin.

Koko talouden tasolla tai keskimäärin ilmaistuna lamasta saatu kuva on vain osatotuus. Talouden romahdus ei ollut samanlainen kaikilla sektoreilla. Tuotannon pudotus oli erityisen voimakas rakennustoiminnassa. Sen sijaan maatalouden tuotantoon lama vaikutti suoranaisesti vain vähän. Työpaikkansa säilyttäneet eivät ylipäänsä kokeneet sitä samalla tavoin kuin työttömiksi jääneet. Eri ikäisten ja eri sukupolvien kokemukset ovat erilaiset mm. sen takia, että heidän varallisuus- ja asuntotilanteensa on erilainen. Tuotannon ja väestön rakenne-erojen takia myös laman alueelliset vaikutukset vaihtelevat. Näistä jakautumavaikutuksista on tietoa toistaiseksi vähän, mutta julkisten tulonsiirtojen avulla on ilmeisesti voitu estää tuloerojen merkittävä kasvu. Toisaalta julkisen talouden säästötoimetkaan eivät ole kohdistuneet väestöön tasaisesti, vaan ovat muuttaneet tulonjakoa.

Talouden mittareilla lamasta ja siihen johtaneesta kehityksestä saadaan näennäisen tarkka kuva. Lama on kuitenkin heijastunut yhteiskuntaan myös monella muulla tavalla. Yhteiskunnallisen ilmapiirin kehityksestä (esimerkiksi arvojen ja asenteiden muuttuminen, puolueisiin, etujärjestöihin tai uskonnollisiin liikkeisiin sitoutumisen muutokset, lain kunnioitus) tai väestön tuntemuksista ja käyttäytymisestä (perheiden tilanne, terveysongelmat, itsemurhat ym.) voidaan hakea laman vaikutuksia. Toisaalta niillä voidaan myös yrittää selittää lamaan johtanutta kehitystä. Suomessa koetun syvyinen talouden romahdus heijastanee niin monia kehityskulkuja ja sillä on niin monenlaisia vaikutuksia, ettei sitä voi tarkastella pelkkänä taloudellisenä prosessina.

2. MITÄ ON JO TUTKITTU?

Viime vuosia koskeva yhteiskuntapoliittinen tutkimus sivuaa luonnollisesti usein jollakin tavalla myös lamaa tai sen vaikutuksia. Lama voi olla näissä kuitenkin mukana vain siksi, että lamavuodet osuvat tutkimusjaksoon. Toisaalta lamavuodet on voitu myös poikkeavuutensa takia rajata pois tutkimusten aikasarjoista.

Suoranaisesti laman taustaa, etenemistä tai vaikutuksia koskeva tutkimus on vähäisempää, joskaan ei ole matonta. Suuri osa tutkimuksesta on keskittynyt selvittämään pankkikriisin syitä ja vaikutuksia. Toinen keskeinen teema on ollut arvioida 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa harjoitetun talouspolitiikan vaikutuksia talouden romahdukseen.

Suomen itsenäisyyden juhlarahaston (Sitra) toimeksiannosta on koottu lamaa koskevaa aineistoa tutkimuksen käyttöön. Osa näistä koskee taloudellisia tunnuslukuja, kuten ennusteita ja niiden osuvuutta 1980-luvun puolivälistä lähtien. Osa on talouspoliittisen päätöksenteon yhteydessä syntyneitä julkaistua ja julkaisematonta aineistoa, jota on täydennetty politiikan, talouselämän ja järjestöelämän tärkeimpien vaikuttajien haastatteluilla. Näitä aineistoja ei ole vielä likikään täysimääräisesti hyödynnetty.

Yrjö Jahnssonin säätiön rahoittamana on käynnissä laman kokonaistaloudellisia piirteitä koskeva tutki-

mus. Säätiö rahoittaa myös työttömyyteen liittyvää tutkimushanketta, jonka yhteydessä laman vaikutusten selvittämistä ei voi välttää. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus (Stakes) on selvittänyt laman vaikutuksia sosiaaliturvaan ja kansalaisten hyvinvointiin. Tähän asti on tutkittu mm. tulonsiirtojen ja sosiaali- ja terveyspalvelujen merkitystä laman aikana ja seurattu kansalaisten mielipiteitä niistä. Laman vaikutusten seurannassa painotetaan erityisesti eriarvoisuuden ja syrjäytymisen ongelmia.

Suoranaisesti lamaan liittyvää tutkimusta lienee tehty ennenkaikkea talous- ja sosiaalitieteiden piirissä. Oikeustieteilijät ovat tutkineet lähinnä pankkikriisiä. Kuitenkin myös esimerkiksi valtio-opin, filosofian tai käyttäytymistieteiden aloilla tehdyllä tutkimuksella voi olla suora kytkentä lamaan. Kansalaisten äänestyskäyttäytymisessä, erilaisissa asennemittauksissa tai vaikkapa lainrikkomuksissa havaittuja muutoksia voidaan osittain selittää taloudellisilla muutoksilla. Sama koskee ravitsemus- tai terveyskäyttäytymistä. Tämäntapaista tutkimusta on tehty ja tehdään koko ajan. Laman vaikutus on kuitenkin näissä tutkimuksissa harvoin pääasiallinen mielenkiinnon kohde.

Suomen 1990-luvun alun talouslamaa on jonkin verran tutkittu myös kansainvälisesti. Ruotsalaiset tutkijat ovat vertailleet Suomen ja Ruotsin ajautumista taantumaa kokonaistaloudellisella tasolla. Suomen pankkijärjestelmää on vertailtu muihin pohjoismaihin pankkikriisin ominaispiirteiden löytämiseksi ja ulkomaiset tutkijat ovat hakeneet selitystä Suomen taantumalle Suomessa harjoitetusta talouspolitiikasta.

Pohjoismaisen ministerineuvoston rahoituksella on käynnistynyt yhteispohjoismainen hanke, jossa tarkastellaan pohjoismaiden sosiaaliturvan ja hyvinvointipolitiikan muutoksia tällä vuosikymmenellä.

Vaikka talouskriisin taustoja ja vaikutuksia on jonkin verran tutkittu, tutkimus on ollut hajanaista ja aiheen kiinnostavuuden huomioonottaen vähäistä. Kriisin aiheuttamien vaurioiden korjaaminen ja vastaanvanlaisten kriisien toistumisen ehkäiseminen ovat niin tärkeitä tavoitteita, että ne puoltavat huomattavasti laajempaa aiheen tutkimusta. Vastaisen tutkimuksen edellytysten parantamiseksi on tärkeää, että kriisin taustat, tapahtumat ja aikalaisarviot dokumentoidaan tuoreeltaan mahdollisimman laajasti eri alojen näkökulmista.

3. TUTKIMUSOHJELMAN TAVOITTEET

Nyt käsillä olevan tutkimusohjelman tavoitteena on vauhdittaa laman mahdollisimman monipuolista tutkimusta. Tähän ajankohtaan liittyvää tietoa on vielä saatavana paitsi dokumentoituina eri lähteissä, myös ihmisten tuoreissa kokemuksissa. Tutkimuksen tulisi olla aihealueiltaan monipuolista, ajallisesti riittävän kauas taakse- ja eteenpäin suuntautuvaa sekä kansainvälistä vertailua hyväksikäyttävää. Viimemainittu voi olla eräs keino, kun yritetään eristää laman vaikutus muista tekijöistä. Jäljempänä esitellään tutkimusohjelman tärkeimpiä osa- ja ongelma-alueita. Ohjelmakenttää ei ole pyritty kuvaamaan tyhjentävästi.

Tutkimuksen tulisi hyödyttää päätöksentekoa. Tätä palvelee parhaiten soveltava moni- tai poikkitieteinen tutkimus. Tutkimusaiheita tulisi tarkastella eri tieteidenalojen näkökulmista. Luontevimmin näin tapahtuu tieteen rajat ylittävissä tutkimusryhmissä. Tiettyä kokonaisuutta eri näkökulmista tarkasteleva tutkimus takaa myös sen, että tutkimus on menetelmällisesti monipuolista ja innovoivaa.

Onnistuessaan tutkimusohjelma voisi valaista kysymystä oliko Suomen lama vain historiallisten yhteensattumien onneton tulos vai pitempään patoutuneiden rakenteellisten ongelmien ilmentymä. Se voi myös kertoa siitä jättikö lama pysyviä jälkiä Suomen talouteen ja yhteiskuntaan vai jäivätkö kokemukset kerta-luonteisiksi. Tämänkaltainen tieto antaisi varmempaa pohjaa yhteiskunnan sopeutumiskyvyn ja käyttäytymismallien ja niiden muutostarpeiden arvioimiseen.

Suomen talouden romahdus kiinnostaa laajasti myös kansainvälistä tutkijayhteisöä. Käynnistyttyä tutkimuksessa tulisi käyttää hyväksi myös kansainvälistä tutkijayhteistyötä. Tämä on käytännöllinen tapa saada tutkimukseen mukaan kansainvälistä vertailua. Tämän lisäksi olisi suotavaa, että tehdyn tutkimuksen pohjalta koottaisiin kattava tutkimusmonografia kansainväliseen jakeluun.

4. TUTKIMUSOHJELMAN KOHDENTAMINEN

Tutkimusohjelma muodostuu teemoista, joita voidaan lähestyä eri tieteenalojen näkökulmasta. Teemojen valinnassa on pidetty tärkeänä sitä, että talouskriisiä tarkastellaan paitsi koko yhteiskunnan ja eri politiikkalohkojen tasolla myös kotitalouksien, yksilöiden ja yritysten näkökulmasta. Olisi hyvä, jos hankkeissa olisi mukana myös teemojen vuorovaikutus.

4.1. JULKINEN SEKTORI JA POLIITTINEN JÄRJESTELMÄ

1930-luvun laman jälkeen julkisen sektorin rooli voimistui useissa maissa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa julkisten investointiohjelmien osuus oli keskeinen ns. new deal- politiikassa. Myös Saksassa ja muissa maissa työttömyyttä pyrittiin alentamaan ennenkaikkea julkisten töiden avulla. Julkisen sektorin roolin korostaminen taantumien torjumisessa ja niiden vaikutusten korjaamisessa voimistui edelleen toisen maailmansodan jälkeen.

Julkinen sektori on myös ottanut vastatakseen yhä uusista tehtävistä. Perinteisten julkisten hyödykkeiden, kuten maanpuolustuksen ja järjestyksen ohella se vastaa koulutus-, terveys- ja sosiaalipalveluista, ihmisten perustoimeentulosta, tuloerojen tasoittamisesta ja monista muista asioista. Lama johti julkisen talouden rajuun velkaantumiseen ja paineet karsia julkisia menoja ja samalla julkisen sektorin tehtäviä olivat suuret. Tässä mielessä yhteiskunnallinen reagointi lamaan on ollut varsin erilainen kuin 1930-luvulla.

Pyrkimykset julkisen sektorin toimintojen tehostamiseen olivat kuitenkin voimistuneet jo ennen lamaa. Mm. OECD:n piirissä oli koko 1980-luvun ajan korostettu tarvetta uudistaa ja keventää julkista sektoria. Julkista sektoria koskevan vertailevan tutkimuksen avulla voitaisiinkin tarkemmin analysoida, missä määrin julkisten menojen säästöissä ja julkisen sektorin uudelleenarvioinnissa on kyse laman vaikutuksista ja missä määrin muista syistä. Mihin suuntaan ja miten julkista hallintoa olisi kehitettävä ja julkisen ja yksityisen sektorin työnjakoa tarkistettava? Mikä tulee olemaan ns. kolmannen sektorin rooli tulevaisuudessa?

Muutospaineet eivät koske vain julkista taloutta, vaan myös sen taustalla olevaa poliittista järjestelmää ja muita rakenteita. Onko kansalaisten luottamus poliittisen päätöksentekojärjestelmän ja hallintokoneiston moitteettomaan toimintaan laman seurauksena tai muista syistä vähentynyt, kuten esimerkiksi äänestysaktiivisuuden alenemisestä voisi päätellä? Millaiseksi kirkon tai etujärjestöjen rooli ja toiminta on koettu? Mikäli luottamus nykyjärjestelmään horjuu, löytyykö erilaisista pienryhmistä ja järjestöistä väylä kansalaisten aktiivisuuden kanavoimiseen?

Yhteiskunnan arvomaailma heijastuu moneen muuhunkin asiaan kuin julkisen sektorin tehtäviin ja hallintojärjestelmään. Esimerkiksi kulttuurielämän kehitys heijastelee myös yhteiskunnan yleistä tilaa. Näkyykö lama myös tällä alueella ja minkälaisiin sopeutumisstrategioihin eri aloilla on turvauduttu? Miten tiedotusvälineet ovat suhtautuneet lamaan, sen syihin, vaikutuksiin ja eri vaiheissa toteutettuun politiikkaan? Miten tiedotusvälineiden antama informaatio on vaikuttanut ihmisten tulevaisuuden odotuksiin ja maailmankuvaan?

Suomen maantieteellisestä asemasta ja muodosta johtuen alueelliset erot maan sisällä voivat olla suuret. Julkisen sektorin merkitys alueellisten erojen tasoittamisessa on ollut suuri. Mikäli julkisen talouden laajuudessa ja hallinnon rakenteissa tapahtuu suuria muutoksia, ne voivat heijastua alueellisesti hyvin eri lailla. Tutkimushankkeissa tulisikin kiinnittää riittävästi huomiota alueellisuuden mukaanottoon. Tämän rinnalla on kiinnitettävä huomiota kuntien sisäisten erojen huomioonottamiseen. Nämä ovat laman aikana voineet kärjistyä ja maaperä erilaisten paikallisten ilmiöiden ja ”kulttuurien” esiintuloon on ollut otollinen.

4.2. HYVINVOINTIPOLITIIKAN TOIMIVUUS

Suomessa hyvinvointipolitiikka perustuu ns. pohjoismaiseen malliin. Sen tunnusmerkkejä ovat tehokas tulojen tasaus ja julkisen vallan kokonaan tai osittain rahoittamat koko väestölle tarjotut koulutus-, kulttuuri-, terveys- ja sosiaalipalvelukset. Kansalaisten perustoimeentulo on taattu yleisin verovaroin ylläpidetyn tulonsiirtojärjestelmän avulla. Saavutetun kulutustason ylläpitämiseen tarkoitettu ansiosidonnainen sosiaalivakuutusjärjestelmä perustuu pitkälti palkkoihin sidottuihin maksuihin.

Sosiaaliturvan ja julkisten hyvinvointipalvelujen rahoituksessa on työhön kohdistuvilla veroilla ja maksuilla ratkaiseva merkitys. Työllisyyden nopea väheneminen lähes kahdellakymmenellä prosentilla ja vastaavan väestömäärän siirtyminen hyvinvointipolitiikan rahoittajista edunsaajiksi merkitsi murrosta hyvinvointipolitiikan rahoituksessa. Laman aikana hyvinvointipolitiikkaa pidettiin yllä lainaamalla. Kärjistäen voidaan sanoa, että väestöryhmien välisten hyvinvointierojen tasoittamiseen käytettiin seuraavien sukupolvien varoja ellei velkaantumista alenneta nopeasti.

Julkisen talouden tasapainottaminen on edellyttänyt menosäästöjä. Osittain näitä on toteutettu valtion tulonsiirtoja leikkaamalla. Huomattava säästövaikutus on saatu myös sitä kautta, että kuntien valtionapujen leikkauksilla on pakotettu kunnat säästämään myös julkisissa palveluissa. Tämä on tuonut tarpeen kehittää uusia palvelutuotannon muotoja. Käytännössä näiden merkitys lienee kuitenkin edelleen vähäinen.

Laajasti ymmärrettyä hyvinvointipolitiikkaan voidaan lukea myös ne toimeenpiteet, joilla on turvattu tallettajien asema ja helpotettu ylivelkaisten yritysten ja kotitalouksien tilannetta. Tämäntapaiset toimet voidaan nähdä osana julkista, kollektiivista vakuutusjärjestelmää olkoonkin, että ne on otettu käyttöön vasta riskien toteuduttua.

Sosiaalivakuutusjärjestelmää ja riskien kollektiivista kantamista voidaankin tutkia monelta kannalta.

4.3. TYÖELÄMÄN MUUTTUMINEN

Suomi on 1990-luvulla mitä suurimmassa määrin palkkatyöyhteiskunta, kun 1930-luvun lama koettiin maatalousvaltaisessa maassa. Työmarkkinoiden ja työsuhteiden muutosten kautta 1990-luvun lama heijastuikin omakohtaisesti suureen osaan väestöstä. Työttömyyden demokratisoituminen on tosiasia. Pahimpina lamavuosina työttömänä oli vuoden aikana lyhyemmän tai pitemmän aikaa yli 800 000 suomalaista eli joka kolmas työvoimaan kuuluva. Omakohtaisen tai lähipiiriä koskevan työttömyyden ohella epävarmuus työsuhteen jatkuvuudesta, työtahdin kiristyminen ja työilmapiiirin heikkeneminen ovat monelle konkreettinen osoitus laman pysyvistä vaikutuksista.

Missä määrin tämäntapaiset muutokset voidaan panna laman tiliiin?

Laman aiheuttama työmarkkinoiden murros tapahtui ajankohtana, jolloin työelämään kohdistui muutenkin suuria muutospaineita mm. uuden tietotekniikan käyttöönoton seurauksena. Näillä asioilla voi olla myös selvä vuorovaikutussuhde, koska uutta tekniikkaa voidaan käyttää hyväksi pyrittäessä sopeutumaan laman aiheuttamaan tuotannon kannattavuuden heikkenemiseen. Asia kytkeytyy mielenkiintoisella tavalla myös koulutukseen. Koulutus on toisaalta edellytys tuotantomenetelmien ja organisaation muuttamiseen, toisaalta se voi toimia työpaikkansa menettäneiden kohdalla vaihtoehtona työttömyydelle ja kanavana takaisin työmarkkinoille.

Työmarkkinoiden tutkimuksella on myös selvä kytkentä hyvinvointipolitiikan vaikuttavuuteen. Työttömyysturva on se hyvinvointipolitiikan lohko, joka lamassa joutui raskaimman paineen kohteeksi. Työttömyysmenojen hillitsemiseksi työttömyysturvaa on jouduttu uudistamaan. Kun työsuhteet ovat samalla muuttuneet entistä lyhytkestoisemmiksi on työelämän kehityksen ja hyvinvointipolitiikan muutosten yhteisvaikutusten tutkiminen entistä tärkeämpää.

4.4. KOTITALOUDET SEKÄ VÄESTÖN ARVOT JA ASENTEET

Talouden romahtaminen oli monille kotitalouksille ja yksilöille henkilökohtainen katastrofi. Suomessa oli sodan jälkeen totuttu elämään jatkuvan kasvun ilmapiirissä. Vaikka sosiaaliturvaverkko ainakin pääsääntöisesti on toiminut kiitettävän hyvin ja kansalaiset ovat selvinneet vaikeasta ajasta kohtuullisesti, tiedotusvälineiden luoma kuva ja yksilöiden käsitykset laman vaikutuksista voivat poiketa tästä johtopäätöksestä. Ovatko odotukset tai mielikuvat vääristyneet vai valehtelevatko tilastot? Millaista syrjäytymistä lama on aiheuttanut tai aiheuttaa? Oliko lamalla vain kielteisiä vaikutuksia ihmisten henkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin? Miten eri sukupolviin kuuluvat ovat kokeneet laman?

Lamasta johtunut työttömyyden kasvu, työmarkkinoilta vetäytyminen tai työhön menon viivästyminen

ovat aiheuttaneet huomattavia muutoksia kotitalouksien ajankäytössä. Samanaikaisesti tapahtuneet muutokset toimeentuloturvassa ja palkkarakenteissa ovat muuttaneet eri toimintoihin liittyvää taloudellista hyötyä. Yhdessä nämä muutokset ovat voineet vaikuttaa ns. kannustinrakenteeseen eli työn, opiskelun, lasten kotihoidon tai eläkkeellesiirtymisen haluttavuuteen. Mikä vaikutus lamalla ja taloudellisella niukuudella on ollut esimerkiksi erilaisten kulttuuri- ja muiden vapaa-ajan palveluiden kysyntään ja käyttöön sekä aikuisopiskeluun? Tämä on laaja tutkimusalue, jolla on kytkentöjä mm. hyvinvointipolitiikkaan ja työelämän muutoksiin.

Velkaantuneet kotitaloudet joutuivat laman aikana ahdinkoon, kun niiden täytyi tulojen tippumisesta huolimatta hoitaa velkansa. Kotitalouksien säästämistä kohosikin vuosina 1991-93 ennätystasolle. Vaikka säästäminen on sen jälkeen palautunut normaaliksi, ovat säästämismotiivit ja säästämisen muodot ehkä muuttuneet. Esimerkiksi erilaiset yksilölliset vakuutussäästämisen muodot ovat laajentuneet. Kotitalouksien säästämiskäyttäytyminen voikin jatkossa olla entistä selvemmin kytkeyksissä siihen, millaiseksi sosiaaliturvan ja hyvinvointipolitiikan uskotaan kehittyvän. Nämä ovat muutoksen alaisia muissakin maissa.

Ihmisten asenteet eri asioihin ovat suuresti riippuvaisia ulkoisista olosuhteista. Esimerkiksi suhtautuminen veronkiertoon, pimeään työhön tai sosiaalietujen väärinkäyttöön on voinut muuttua. Taloudellisen tilanteen muutokset vaikuttavat selvästi myös sellaisten ilmiöiden kuin ympäristönsuojelun tai taloudellisen kasvun arvostukseen. Tämä on havaittu huomattavasti lievempien taloudellisten muutosten oloissa. Viimeksi kuluneen kymmenen vuoden aikana koetut muutokset ovat olleet jyrkkiä ja olisi tärkeää tutkia, miten ihmisten arvomaailma, asenteet ja käsitykset ovat muuttuneet.

4.5. YRITYSTEN TOIMINTAYMPÄRISTÖN MUUTTUMINEN JA TOIMINTASTRATEGIOIDEN SOPEUTUMINEN

Tähänastisessa lamatutkimuksessa on paljon huomiota kiinnitetty pankkikriisiin ja sen taustoihin. Vakuusarvojen romahtaminen ja velallisten vaikeudet vastata veloistaan olivat pankkikriisin välitön syy. Pankkien vaikea tilanne puolestaan heijastui lainojen perinnän tehostamisena ja uuden lainanannon kiristymisenä ja näin pitimmällä sihdillä terveidenkin yritysten nurinmenona. Suomalaisen yritysten rahoitusrakenne oli siten ehkä eräs tekijä, jonka kautta laman vaikutukset levisivät laajasti yhteiskuntaan. Talletussuoja ja talletusten verovapaus olivat puolestaan eräs tekijä Suomen pankkikeskeisen yritysrahoituksen taustalla. Suomen rahoitusjärjestelmän kytkeytymistä lamaan voidaankin tarkastella laajemmin kuin rahamarkkinoiden liberalisoinnin ja pankkikriisin näkökulmasta.

Laman voimakkuus saattoi osin olla yhteydessä myös siihen, ettei suomalaisessa yhteiskunnassa oltu riittävän herkästi reagoitu jo pitempään vallinneisiin muutospaineisiin. Mm. tietotekniikan kehityksen mahdollistama yritysten nopea kansainvälistyminen tuli Suomeen myöhään ja yritykset lähtivät siihen osin paniikinomaisesti. Suomessa talouden säätely kesti ylipäänsä pitempään kuin monissa muissa maissa ja sitä purettiin vasta laman alla ja sen kestäessä. Ulkomaalaisomistuksen laajentaminen, valtionyritysten yksityistäminen ja liikelaitostaminen ovat koron markkinaehtoistamisen ja valuuttaliikkeiden vapauttamisen ohella olleet merkittäviä muutoksia. Kun samanaikaisesti on tapahtunut myös länsi-Euroopan integraation tiivistyminen olisi tärkeää yrittää hahmottaa eri tekijöiden osuutta yritysten toimintaympäristön muutoksessa.

Yritykset ovat sopeutuneet lamaan ja sen jälkeiseen tilanteeseen eri tavoin. Osa yrityksistä on korostanut eloonjäämisen kannalta välittömiä saneeraus- ja kustannusten karsintatoimenpiteitä, osalla on painottunut enemmän pitemmän ajan kehittämisstrategia. Näiden strategioiden kartoitus ja analysointi antaisivat arvokasta tietoa yritysten sopeutumiskapasiteetista. Myös yhteiskunnan suhtautuminen yritystoimintaan on voinut laman vaikutuksesta muuttua. Tämä on kiinnostava tutkimuskohde senkin takia, että samanaikaisesti on ollut vallalla yleinen talouden säätelyn purkamispyrkimys. Missä määrin lama tai esimerkiksi neuvostokaupan romahdus yksittäisenä tekijänä on ollut vaikuttamassa suhtautumiseen yritystoiminnan edellytyksiin Suomessa?

5. OHJELMAN TOTEUTTAMINEN

1990-luvun talouskriisiä koskeva tutkimusohjelma kestää kolme vuotta (1998-2000). Ohjelman määrärahat julistetaan haettavaksi kesällä 1997. Määrärahojen haku toteutetaan kaksivaiheisena. Päätös ohjel-

maan hyväksyttävien hankkeiden rahoituksesta tehdään alkuvuonna 1998, ja hankkeiden rahoitus voi alkaa 1.3.1998.

Ensimmäisessä hakuvaiheessa ohjelmasta kiinnostuneita tutkijoita pyydetään osoittamaan kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnalle 5-8 sivun pituinen aiesuunnitelma, jossa esitellään lyhyesti tutkimusongelma, tutkimuksen tavoitteet ja menetelmät sekä tutkimusryhmä ja budjetti. Määräaika aiesuunnitelmille päättyy 30.9.1997.

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta valitsee kokouksessaan 7.11.1997 aiesuunnitelmista aloitteet, joista pyydetään varsinainen määräraahakemus. Englanninkieliset hakemukset tulee jättää Akatemiaan 31.12.1997 mennessä.

Rahoitusesitykset valmistellaan yhteistyössä Suomen Akatemian ja ohjelman mahdollisten muiden rahoittajien kesken.

Ohjelmalle julistetaan haettavaksi tieteellinen koordinaattori, tutkimusjohtaja, jonka tehtävänä on edistää tutkimusryhmien välistä yhteistyötä sekä kehittää tutkimusohjelmaan osallistuvien tutkijoiden yhteyksiä muihin suomalaisiin ja kansainvälisiin tutkimusympäristöihin. Tutkimusjohtajan tehtävänä on lisäksi koota ohjelman hankkeiden tuloksista monografia kansainväliseen jakeluun. Koordinointitehtäviin varataan erillinen määräraha.

6. YHTEYSTIEDOT

Aiesuunnitelmat toimitetaan kuutena kappaleena Suomen Akatemian kirjaamoon, postiosoite PL 99, 00501 Helsinki, katuosoite Vilhovuorenkatu 6; puhelin 09-774881; faksi 09-77488299; e-mail: keskus@aka.fi. Tutkimusohjelmaa koskeva aineisto on saatavissa myös Suomen Akatemian internet-kotisivuilta osoitteesta <http://www.aka.fi/fin/tutkohj.htm>. Ohjelmasta voi pyytää lisätietoja ylitarkastaja Tiina Forsmanilta (puh. 09-77488348, sähköposti tiina.forsman@aka.fi).

OHJEET AIESUUNNITELMAN LAATIMISEKSI TUTKIMUSOHJELMAAN:

1990-LUVUN TALOUSKRIISI

Aiesuunnitelman tarkoitus

Aiesuunnitelma on lyhyt selvitys suunnitellusta tutkimushankkeesta. Aiesuunnitelmien perusteella Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta päättää, mistä aloitteista pyydetään varsinainen tutkimussuunnitelma.

Aiesuunnitelman rakenne

Aiesuunnitelma laaditaan vapaamuotoisesti noudattaen kuitenkin jäljempänä esitettyä jäsentelyä. Suunnitelman tekstikoon tulee olla vähintään 12 pistettä ja laajuuden 5-8 sivua.

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnalle osoitetut aiesuunnitelmat toimitetaan kuutena (6) kappaleena Suomen Akatemian kirjaamoon.

1. Otsikko:

1990-LUVUN TALOUSKRIISI -tutkimusohjelma

2. Hankkeen nimi

3. Tiedot hankkeen vastuullisesta tutkijasta: nimi, tehtävänimike ja arvo.

Yhteystiedot: tutkimusorganisaatio, yksikkö (kuten laitos), osoite, puhelinnumero, faksi sekä sähköpostiosoite.

4. Tutkimushankkeen suorituspaikka/suorituspaikat

5. Tutkimussuunnitelma, joka jaotellaan soveltuvin osin seuraavasti:

A) Tutkimuksen tausta

Tausta ja merkitys

Tutkimusryhmän hankkeen aihepiiriin kuuluva aikaisempi tutkimus

B) Tavoitteet ja menetelmät

Tavoitteet

Tutkimusongelma ja tutkimusmenetelmät

Tutkimuksen aikataulu

C) Tulokset

Tulosten sovellettavuus ja hyödyntämismahdollisuudet

D) Tutkijat

Tutkimusryhmän kokoonpano ja tutkimuksen mahdollinen jakautuminen eri suorituspaikkojen kesken

Hankkeen liittyminen ryhmän tutkijoiden muuhun tutkimukseen

Hankkeen kansallinen ja kansainvälinen yhteistyö

Tutkijankoulutustavoitteet

E) Rahoitus

Tutkimusohjelmasta haettava rahoitus (kokonaissumma ja rahoituksen vuosittainen jakautuminen)

Suunniteltu muu rahoitus

6. Hankkeen vastuullisen johtajan allekirjoitus

Liite 2.

Yliopistojen taloudellinen ahdinko uhkaa syvetä

Rehtorien neuvosto vetosi päättäjiin: perusrahoituksen jälkeenjääneisyys korjattava

Yliopistojen perusrahoituksen tilanne uhkaa käydä kestäättömäksi, ellei valtiovalta ryhdy juhlapuheiden sanoista käytännön tekoihin budjettirahoituksen jälkeenjääneisyyden korjaamiseksi. Tämä oli perussanoma, jolla yliopistojen rehtorien neuvosto tuli julkisuuteen vetoamaan päättäjiin torstaina 30. maaliskuuta yhtäaikaaisesti kolmella paikakunnalla, Helsingissä, Turussa ja Oulussa. Rehtorit olivat viikkoa aiemmin muotoilleet kannanottonsa kokouksessaan Rovaniemellä.

Taustalla on muun muassa parhaillaan eduskunnalle valtioneuvostossa valmisteltavana oleva tulevaisuuspaketti, joka ei näytä sisältävän yliopistojen perusrahoituksen vahvistamista. Lisäksi pakettia kaavaillaan yksivuotiseksi, mikä sopii huonosti pitkäjänteiseen yliopistotoimintaan: yliopistot eivät voi muuttaa koulutusalojaan vuosittain. Rehtorien neuvosto vaatiikin tulevaisuuspaketin painottamista selkeästi perusrahoituksen korjaamiseen ja perustutkimuksen vahvistamiseen: Nykyistä yliopistojen perusrahoitusta tulisi kasvattaa vähintään viidellä prosentilla.

Yliopistolaitoksen valtion budjettirahoitusta leikattiin huomattavasti vuonna 1993, ja samalla tasolla, noin 4,8 miljardissa markassa, rahoitus pieniä indeksikorjauksia lukuunottamatta on pysytellyt tähän vuoteen asti. Rehtorien neuvosto on saanut ennakkotietoja ensi vuoden valtion budjettikehyksestä ja myös yliopistoille tarjotuista tulossopimuksista, eikä niissä ole luvassa korjausta tilanteeseen. "Ihmeellistä, että valtioneuvosto haluaa jatkaa lamaa yliopistoissa, vaikka maan taloustilanne yleisemmin on hyvä", sanoi Oulun tiedotustilaisuudessa rehtori, rehtorien neuvoston varapuheenjohtaja Lauri Lajunen.

Rehtorien neuvosto onkin jo miettinyt keinoja, joilla yliopistot voisivat vaikuttaa suunnan muuttamiseen. Tällä hetkellä valmistaudutaan jättämään vuoden 2001 tulossopimukset allekirjoittamatta, sillä sopimukset sisältävät yliopistoille lisävelvoitteita supistuneilla voimavaroilla. Voimaan sopimukset voivat kuitenkin tulla opetusministeriön yksipuolisella allekirjoituksella.

Muita yhteisiä keinoja ahdingon esiintuomiseksi ovat opetuksen ja sisäänottojen supistaminen ja muut toiminnan rajoitukset. Rehtorien neuvostossa on keskusteltu uusien opiskelijoiden määrän vähentämisestä lähes kolmanneksella jo ensi syksystä lähtien.

Suunnitelmissa suuria tavoitteita

Vetoomuksen taustaksi päättäjille muistutettiin vuonna 1997 voimaan tulleesta yliopistolaista, jossa yliopistojen opetuksen ja tutkimuksen tavoitteeksi on asetettu korkea kansainvälinen taso. Toiseksi esiin tuotiin hallitusohjelma 1999, jossa Suomen menestymisen takeeksi on asetettu koko väestön korkea osaamisen taso. Kolmanneksi viime vuoden lopussa vahvistettiin viisivuotiskaudeksi 1999-2004 uusi koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelma, joka myös sitoo kansallisen menestymisen korkeatasoiseen koulutukseen, tutkimukseen ja innovaatiotoimintaan. Juuri perusrahoituksella yliopistot toteuttavat opetuksen ja perustutkimuksen, muistuttavat rehtorit.

"Yliopistoilla on täysi syy odottaa, että kun niihin kohdistuu suuria odotuksia ja uusia velvoitteita, niiden täyttämiseen osoitetaan myös resursseja. Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa todetaan, että yliopistojen perusrahoituksen kehitys on turvattava. Rehtorien neuvoston esittämä viiden prosentin lisäys on ehdoton minimi", sanoi Lajunen.

Hänen mukaansa vetoamus ei millään tavoin ole kohdistettu opetusministeriöön, joka päinvastoin pyrkii johdonmukaisesti toteuttamaan asetettuja yleisiä tavoitteita. Muun muassa viime vuonna istunut ministeriön asettama perusrahoitustyöryhmä, joka koostui OPM:n, yliopistojen ja elinkeinoelämän edustajista, oli yksimielinen siitä, että perusrahoitustilannetta on ryhdyttävä korjaamaan. Vain valtiovarainministeriön edustaja ryhmässä jätti eriävän mielipiteen.

"Halvalla menee"

Perusrahoituksen tason pysyessä samana ovat yliopistot viime vuosina pystyneet tehostamaan huomattavasti toimintaansa, mitä osoittaa tutkintojen määrän voimakas kasvu. Esimerkiksi Oulun yliopistosta valmistuneiden maistereiden määrä on kasvanut 30 prosenttia ja tohtoreiden määrä peräti 110 prosenttia. "Tutkinnon yksikköhinta on siis laskenut dramaattisesti, esimerkiksi maisterin tutkinnon hinta 28 prosentilla. Halvalla menee", sanoi Lajunen.

Kasvanutta tehoa kuvaa myös uusien opiskelijoiden määrän voimakas kasvu. Samalla siis heitä kohden käytettyjen varojen määrä on laskenut 12 prosenttia. Kokonaisopiske-

lijamäärään kohdistunut määrärahojen lasku on 28 prosenttia. OECD-maista Suomi käyttää vuosittain 5 500 dollaria yliopisto-opiskelijaa kohden, kun kärkimaassa Yhdysvalloissa menot ovat 20 000 dollaria. Suomi sijoittuu tässä vertailussa kuudenneksi. OECD-maiden keskiarvo on noin 12 000 dollaria opiskelijaa kohden vuodessa. "Kun edellisistä rahoituksen jälkeenjääneisyyttä kuvaavista prosenteista on rehtorien neuvostossa keskusteltu, on päädytty 12 prosentin tasoon", jatkoi Lajunen. Rahana se on noin 700 miljoonaa ja Oulun yliopiston kohdalla 80 miljoonaa markkaa.

Rehtorien neuvosto onkin jo esittänyt valtiovallan suuntaan rahoitustilanteen korjaamista maltillisesti seuraavien kuuden vuoden aikana niin, että yliopistolaitokselle osoitettaisiin vuosittain 110 miljoonaa markkaa aiottua enemmän eli yhteensä 660 miljoonaa. "Eli syntynyttä kuilua kurottaisiin näillä rahoilla umpeen. Tällä hetkellä näyttää kuitenkin käyvän aivan päinvastoin", kuvasi Lajunen.

Ei voida tyytyä vain voivottelemaan

"Perushuoli on nyt siis perusrahoituksesta", kiteytti Lajunen ja jatkoi: "Pidemmällä tähtäyksellä tilanteen jatkuessa nykyisenä yliopistojen toiminnan pohja rapautuu ja vaikutukset näkyvät muutaman vuoden kuluttua. Kysymys on myös siitä, miten määrälliset velvoitteet toteutetaan laadusta tinkimättä".

Rehtorien neuvosto pyrki nyt "sivistyneellä vetoomuksella" vaikuttamaan tilanteeseen ja käytännön toimenpiteistä päätetään Lajusen mukaan vielä erikseen myöhemmin. Hän uskoi yliopistojen kykenevän yhteisiin päätöksiin ja myös pysyvän niissä. "Saatetaan odottaa, että yliopistot tyytyvät voivottelemaan ja tekevät kuitenkin, mitä pyydetään. Näin ei kuitenkaan nyt ole, vaan käytännön toimenpiteitä on jo mietitty, sillä huoli on perustoiminnoista. Kun valtiovalta on laissa määritellyt esimerkiksi tutkintoon johtavan koulutuksen maksuttomaksi, on se samalla sitoutunut sen myös rahoittamaan".

Viime vuosina voimakkaasti kasvanut ulkopuolinen rahoitus ei Lajusen mukaan pelkästään pysty tilannetta auttamaan. "Yliopistojen on aina sijoitettava hankkeisiin myös omia varojaan. Yliopistojen kyky ottaa vastaan ulkopuolista rahoitusta on jo huono, ja vaarana on, että esimerkiksi EU-rahoja jää tämän takia käyttämättä". Myöskään yrityksille ei kuulu valtiovallan tehtävien hoitaminen. Niin ne Lajusen mukaan kuitenkin jo tekevät esimerkiksi lahjoitusprofessoreilla.

